

ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН

ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ

ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ

№ 1 (50) 2020

ISSN 1694-8106

Индекс 77366

Бишкек - 2020

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А. М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С. О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н. А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшө кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э. М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Добаев К. Д.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Рысбаев С. К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Бабаев Д. Б.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Син Е. Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н. А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С. К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А. Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н. О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У. Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А. Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М. К.	кандидат педагогических наук, доцент
Усенко Л. В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А. А.	кандидат педагогических наук, доцент

Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
п.и.к.
Кыргыз билим берүү академиясы

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ
СТРАТЕГИЯСЫНЫН (2021-2040) КОНТЕКСТИНДЕ УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАР-
ДЫН ЖАНА ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН НЕГИЗИНДЕ БИЛИМ
БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН МОДЕЛДЕШТИРҮҮ**

Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
к.п.н.
Кыргызская академия образования

**МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ
ЦЕННОСТЕЙ И ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИИ
РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ(2021-2040)**

Toktomametov Almazbek Datkabekovich
Candidate of Pedagogical Sciences
Kyrgyz Academy of Education

**MODELING THE EDUCATION SYSTEM BASED ON NATIONAL VALUES AND INNO-
VATIVE TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF THE EDUCATION DEVELOPMENT
STRATEGY OF THE KYRGYZ REPUBLIC (2021-2040)**

Аннотация: Макалада жаңы иштелип чыккан Билим берүүнү өнүктүрүү (2021-2040) стратегиясынын жана билим берүүнү өнүктүрүү концепцияларынын контекстинде улуттук баалуулуктардын жана инновациялык технологиялардын өз ара эриши-аркак байланышын жана балансын сактоонун негизинде билим берүү системасын моделдештирүү тууралуу сөз болот. Моделде улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктаранын өзөгүн түзүп, инновациялык технологияларга негизделген билим берүү системасынын курамдары өз ара тыгыз байланышта өзөктү курчап турат.

Ошондой эле макалада билим берүү системасынын курамдык бөлүктөрүнүн өзгөчөлүктөрү, билим берүү системасынын түзүмү талкууланат жана Билим берүүнү өнүктүрүү (2021-2040) стратегиясын жакшыртуу боюнча сунуштар берилди.

Макалада талдоо жана сыпаттоо методу колдонулду.

Аннотация: В статье речь идет о моделировании системы образования на основе взаимосвязи между национальными, общечеловеческими ценностями и инновационной технологией и соблюдения их баланса в контексте разработанных Стратегии развития образования (2021-2040) и концепций развития образования. В модели национальные, общечеловеческие ценности составляют ее ядро, а составляющие компоненты системы образования, основанные на инновационных технологиях, во взаимосвязи расположены вокруг указанных ценностей.

А также в статье обсуждаются особенности компонентов системы образования, структура системы образования и даны рекомендации по совершенствованию Стратегии развития образования (2021-2040).

В статье использованы анализ и описательный метод.

Annotation: The article is about modeling the education system based on the relationship between national, universal values and innovative technology and maintaining their balance in the context of the Education Development Strategy (2021-2040) and the concepts of education devel-

opment. In the model, national and universal values form its core, and the components of the education system based on innovative technologies are interconnected around these values.

The article also discusses the features of the components of the education system, the structure of the education system and recommendations are given for improving the Strategy for the Development of Education (2021-2040).

The article uses the analysis and descriptive method.

Түйүндүү сөздөр: баалуулуктар, инновациялык технологиялар, билим берүү саясаты, билим берүүнүн мазмуну жана түзүмү, билим берүү формалары жана каражаттары, башкаруу.

Ключевые слова: ценности, инновационные технологии, политика образования, содержание и структура образования, формы и средства образования, менеджмент.

Key words: values, innovative technologies, education policy, content and structure of education, forms and means of education, management.

Киришүү

Ааламдашуу шартында улам жаңы инновациялык технологиялар пайда болуп, аны менен катар көптөгөн билим берүү технологиялары жаралууда. Бул билим берүү системасында тездик менен өзгөрүүсүнө алып келүүдө. Жаңы технологиялардын жаралышы билим берүүдөгү бир катар көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берип, бирок ошол эле учурда алардын натыйжасында кайра жаңы көйгөйлөр пайда болууда. Мисалы, интернеттин жалпы жайылышы санарип технологияларды, ачык билим берүү ресурстарын, социалдык тармактарды, алардагы маалыматтарды окуу процессинде кеңири колдонууга жол ачты, бирок ал интернеттен көз карандылыкты, денелик жактан чабал болууну, стресс абалына көп кабылууну, психологиялык тең салмаксыздыкты, түрдүү ооруларды пайда кылды.

Билим берүү системасындагы мындай көйгөйлөрдү чечүү жана аны жаңылоо максатын-да республикада кийинки кезде түрдүү топтор тарабынан ар тараптуу аракеттер жасалууда. Алсак, 2019-жылы Кыргыз билим берүү академиясы тарабынан Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы даярдалды, ушундай эле дагы би концепцияны билим берүү жаатындагы көз карандысыз эксперттер сунуштап, алар коомчулуктун сыноосуна коюлду. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясын (2021-2040) иштеп чыкты.

Макалада аталган стратегиянын жана концепциялардын контекстинде улуттук, жалпы адамзаттык баалуулуктардын жана инновациялык технологиялардын өз ара эриш-аркак байланышын жана балансын сактоонун негизинде билим берүү системасын моделдештирүү аракети жасалды.

Моделдештирүүдө таяна турган документтер

Билим берүү системасын моделдештирүүдө төмөнкү ченемдик документтер жетекчиликке алынды:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы;
2. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» ж.б. мыйзамы;
3. Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга улуттук өнүгүү стратегиясы;
4. «Биримдик. Ишеним. Жаратмандык» аттуу 2018-2022-жылдарга карата Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасы;
5. Кыргыз Республикасынын Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы (2012-2021);
6. Кыргыз Республикасынын Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы (2021-2040);
7. Бириккен Улуттар Уюмунун Туруктуу өнүгүү максаттары-2030.

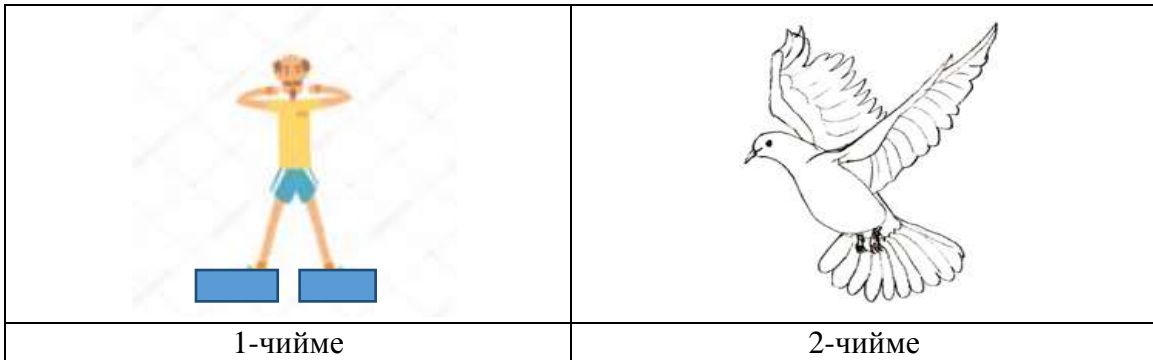
Баалуулуктар жана инновациялык технологиялар

Инновациялык технологиялар акыл-эсти өнүктүрүүгө негиз түзгөнү менен, кылымдардан келе жаткан улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга чакырык таштап, адеп, ыйман, гумандуулук сыяктуу жан дүйнө менен байланышкан маселелерде, келечектеги толук кандуу инсанды калыптандырууда кенемтени, тең салмаксыздыкты жаратууда. Ошондуктан

баалуулуктардын (улуттук жана жалпы адамзаттык) жана инновациялык технологиялардын тең салмактуулугун сактоо абдан актуалдуу болуп саналат.

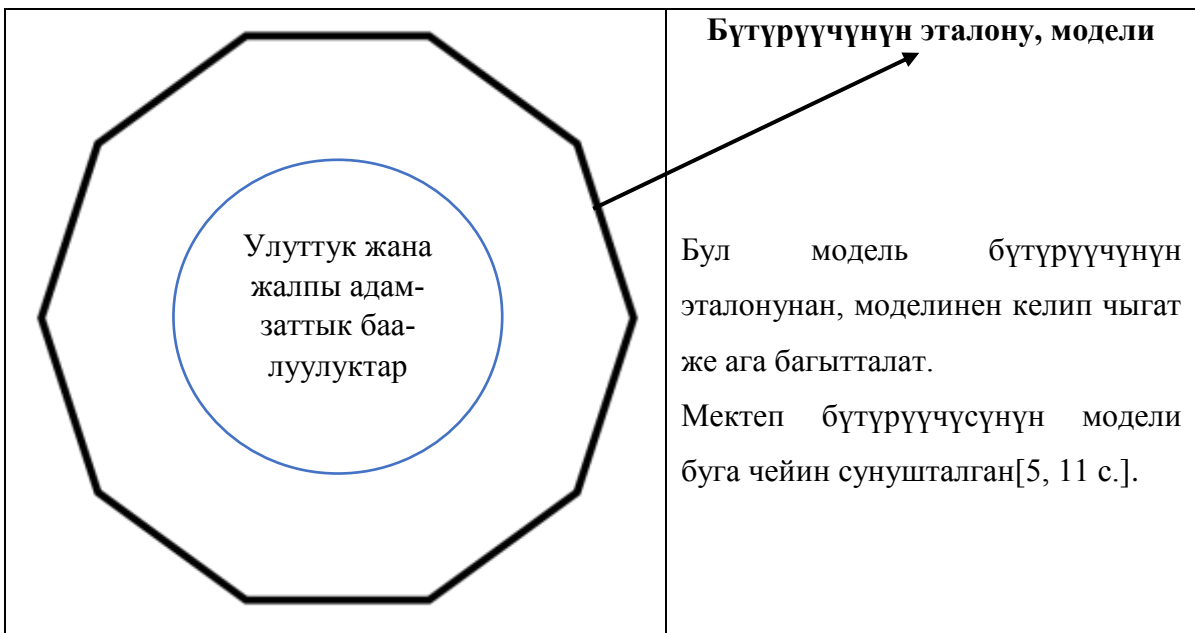
Баалуулуктар менен инновациялык технологиялардын катышын бир нече чийме менен берүүгө жана ага жараша түшүндүрүүгө болот.

1. Баалуулуктар менен инновациялык технологиялар билим берүү системасы таянып турган эки таяныч (1-чийме).
2. Билим берүү системасын куш деп элестетсек, баалуулуктар менен инновациялык технологиялар – куштун эки канаты (2-чийме).

Бирок, турмушта инновациялык технологияларга көп көңүл бурулуп, баалуулук көбүрөөк көмүскөдө калууда, б.а. 1-сүрөттөгү адамыбыздын бир буту аксап, 2-сүрөттөгү куштун бир канаты жарадар абалды элестетет. Андыктан башкача өңүттө 3-чийме сунушталат.

3. Билим берүү системасынын өзөгүн баалуулуктар түзөт, инновациялык технологияларга негизделген билим берүү системасын түзүп турган курамдар өз ара байланышта өзөктү курчап турат (3-чийме).

Негизги баалуулуктар катары төмөнкүлөрдү кароого болот:

- Биримдик, ынтымак (Күч – бирдикте)
- Социалдык адилеттүүлүк (Тең бөлгөндү Теңирим жалгаптыр)
- Эл-жерди сүйүү (Эл менен болсоң – бийиксиң, элден чыксаң – кийиксиң)
- Өз ара урмат-сый (Улууга – урмат, кичүүгө – ызат)

- Нукуралуулук, табигыйлууулук, чынчылдык
- Ыймандуулук, адептүүлүк, абийирдүүлүк
- Берилип иштөө, кызмат кылуу
- Маселени кеңешип чечүү жана жапа тырмак биргелешип ишке ашыруу (Жети өлчөп, бир кес, курултай, ашар ыкмасы)
- Ачык-айкындык жана жоопкерчилик
- Эмгекчилдик, мээнеткечтик (Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат)
- Улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды баалай билүү ж.б.

Билим берүү системасынын моделинин курамдык бөлүктөрү

Төмөнкүлөр билим берүү системасынын моделинин курамдык бөлүктөрү үн түздү:

1. Билим берүү саясаты
2. Билим берүүнүн мазмуну
3. Билим берүү түзүмү жана баскычтары
4. Окутуунун жаңы технологиялары
5. Окутуу каражаттары
6. Окутуу формалары
7. Мугалимдерди/педагогдорду даярдоо жана адистик чеберчилигин өркүндөтүү
8. Менежмент жана кадрдык дарамет
9. Илимий изилдөөлөргө негиздөө
10. Каржы

Бул курамдык бөлүктөр өз ара тыгыз байланышта болуп, биримдиктеги түзүмдү жаратып турса, улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктар алардын өзөгүн түзөт.

Курамдык бөлүктөр тууралуу кыскача

Билим берүү системасынын курамдык бөлүктөрүнүн ар биринде эмнелерге өзгөчө көңүл буруу керектиги көрсөтүлдү.

1. Билим берүү саясаты [3]

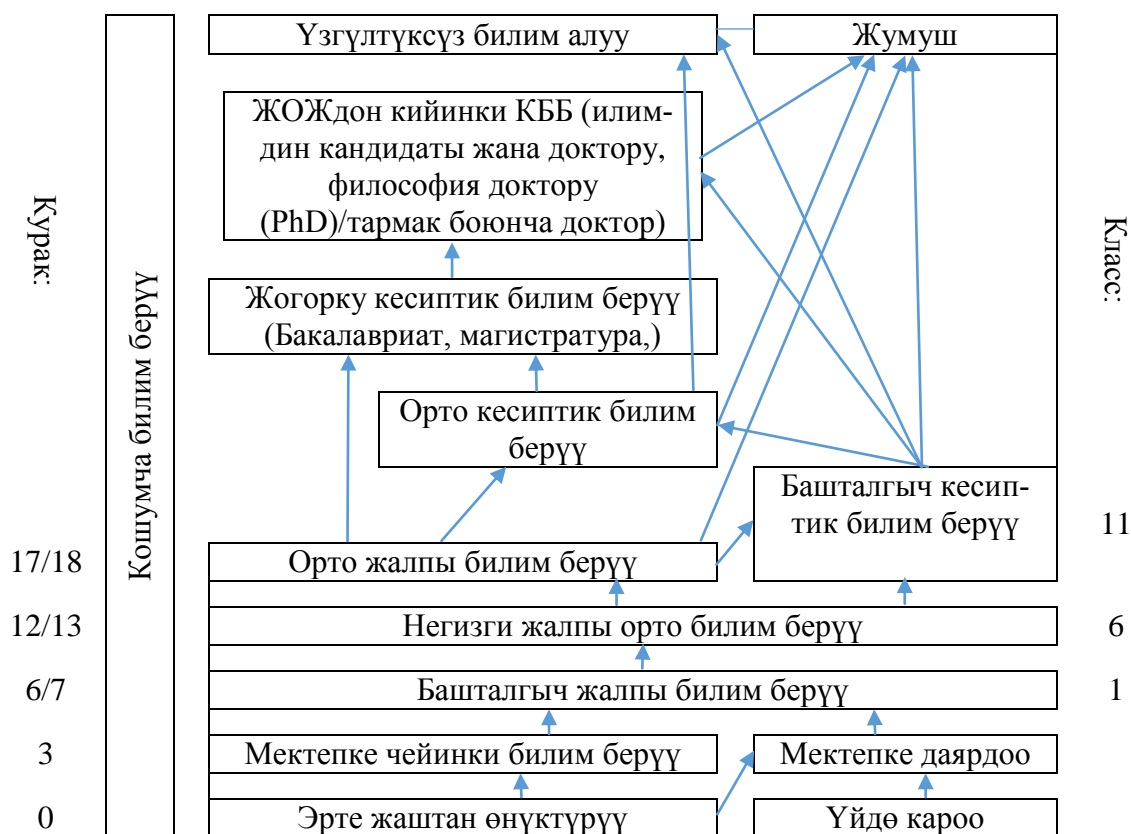
- «Билим берүү жөнүндө» КР мыйзамынын 4-беренесине ылайык, «Билим берүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу стратегиялык багыты болуп саналат»
- Өзгөрүүлөргө мугалимдерди, билим берүү уюмдарын активдүү катыштыруу
- Мектептердин кызматташуусуна, алдыңкы тажрыйбаларды жайылтууга басым жасоо
- Баланын баа, ата-энеси үчүн эмес, өзү үчүн окуусу
- Билим берүүдөгү коррупцияга каршы күрөш
- Мамлекеттин коопсуздугу, туруктуулугу, мекенчилдик, кыргызча эл-жерди сүйүү (кыргызский патриотизм)
- Коомдук ынтымак, кызматташтык, ата-энелер, коомчулук менен кызматташуу
- Ачык-айкындуулук жана социалдык адилеттүүлүк
- Билим берүү боюнча мамлекеттик кеңешти (101 адам) түзүү
- Каражаттарга (грант, кредит) саресеп көзөмөлдүк кылуу же ревизия жасоо
- Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын (2021-2040-жылдар) урааны: «Ар бир баланын дараметин ачуу үчүн биргелешип аракеттенели!»
- Билим берүүнүн коомдун келечегине багытталуусу
- «Жакшы хоккейчи шайба турган жерде ойнойт,
- Мыкты хоккейчи шайба бара турган жерде ойнойт». Уэйн Гретцки
- Билим берүүдө дүйнөнү бүтүндөй кабыл алууга умтулуу
- Эрте жаштан өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу
- Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн негизинде эрте өнүктүрүү борборлорун, бала бакчаларды, мектептерди, жогорку окуу жайларды көбөйтүү
- Мектептердин ортосундагы ажырымды жоюу, бөлүп-жарууга жол бербөө

2. Билим берүүнүн мазмуну [7, 18-23-б.;8, 20-27-б.]

- Бүтүрүүчүнүн эталону, модели (билим берүү уюмунун модели, билим берүү системасынын модели)
- Компетенттүүлүк мамиле, XXI кылымдын компетенттүүлүктөрү
- Профилдик билим берүү, окуу жүктөмүн оптималдаштыруу
- Жуурулуштуруп окутуу
- Көп тилдүү билим берүү
- Инклюзивдик билим берүү
- Экологиялык билим берүү
- Билим берүүнү санариптештирүү
- Кошумча билим берүүнү күчөтүү
- Үзгүлтүксүз билим алуу
- Гендердик теңдик, дискриминацияга жол бербөө, толеранттуулук
- Мониторинг жана баалоо, калыптандыруучу баалоо, билим берүү уюмдарынын рейтингин аныктоо, жалпы республикалык тестирлөөнү жыл ичинде кеминде эки жолу алуу
- Коопсуз чөйрө
- Окуучуларды окуп-үйрөнүүгө, мета таанып билүүгө үйрөтүү
- Баланын өзүн таануусуна, өзүн өстүрүүсүнө басым жасоо, анын өзүнө болгон ишенимин калыптандыруу

3. Билим берүү түзүмү жана баскычтары [6, 42-47-б.]

Билим берүү системасынын түзүмү 4-чиймеде берилди.

4-чийме.

4. Окутуунун жаңы технологиялары

- Инсанга багыттап окутуу
- Маалыматтык-коммуникациялык технология
- Сынчыл ойломду өнүктүрүү
- Долбоордук технология
- Модулдук технология

- Өнүктүрүүчү окутуу технологиясы
  - Ден соолукту сактоочу (здоровье сберегающая) технологиялар
  - Өнөркана (мастерская) технологиясы
  - Кейс-технологиясы
  - Жуурулуштуруп (интеграциялап) окутуу технологиясы ж.б.
- 5. Сапаттуу окутуу каражаттары** [9, 25-30-б.; 11, 478-482-б.]
- Окуу-усулдук комплекстердин (ОУК) атаандаштыгы
  - ОУКтар менен иштөөдөгү академиялык эркиндик
  - Интерактивдүү электрондук ОУКтар, окуу материалдары, ачык билим берүү ресурстары
  - ОУКтардын авторлорунун дараметин көтөрүү, авторлордун ассоциациясы
  - Жаңы ОУКтар менен иштөөгө мугалимдерди окутуп туруу
- 6. Түрдүү окутуу формалары**
- Салттуу жана салттуу эмес окутуу формалары
  - Мектептен сырткары (үйдө) окутуу формалары
  - Аралыктан окутуу формалары
- 7. Мугалимдерди/педагогдорду даярдоо жана адистик чеберчилигин өркүндөтүү** [11, 478-482-б.]
- Мугалимдин статусу, аларды материалдык, моралдык колдоо, категорияны киргизүү
  - Бүтүрүүчүлөрүнө жараша мугалимдерди даярдаган окуу жайлардын рейтингин жарыялап туруу жана ага ылайык чечим кабыл алуу
  - Мектепке мугалимдерди сынак менен кабыл алуу
  - Лицензиялоону киргизүү
  - Насаатчылык жана кызматташуу
  - Мугалимдердин ассоциациясы
- Менеджмент жана кадрдык дарамет**
- Башкаруучуларды даярдоо
  - Адистик чеберчилигин өркүндөтүү жана шыктандыруу
  - Мамлекеттик билим берүү уюмдарынын дараметин күчөтүү
  - Башкаруучулардын кызматташуусу жана алардын дараметин арттырууга багытталган түзүмдү-ассоциацияны уюштуруу
- 9. Илимий изилдөөлөргө таянуу**
- Илимий изилдөөлөргө таянуу, билим берүү системасындагы бардык өзгөрүүлөрдү, жаңы ченемдик документтерди иштеп чыгууну илимге негиздөө жана алар боюнча кеңири талкууларды уюштуруу
  - Билим берүү системасында болуп жаткан жаңылыктар, алардын жер-жерлерге жайылышы, кабыл алынышы боюнча изилдөөлөрдү күчөтүү
  - Илимий изилдөөлөргө камкордукту күчөтүү, аны колдоо
  - Илимий изилдөөлөрдүн колдонуучулук багытын күчөтүү
- 10. Каржы**
- Мамлекеттик-жеке жана өнөктөштүк
  - Билим берүүнүн сапатын көтөрүү үчүн коомдогу бардык түзүмдөрдүн, катмарлардын жалпы өнөктөштүгү
  - Жан башына, иштин сапатына жана натыйжага жараша каржылоо
  - Ынтымакта жапа тырмак киришүү (ашар ж.б.)
- Жаңы стратегияга сунуштар:**
- Стратегияда төмөнкү маселелерди да чагылдыруу сунушталат:
1. Биримдикке умтулуу, коомду ынтымакка, кызматташууга, өнөктөшүүгө чакыруу
  2. Стратегиянын урааны: «Ар бир баланын дараметин ачуу үчүн биргелешип аракеттенели!»
  3. Билим берүү боюнча улуттук кеңешти түзүү (101 адам)
  4. Баланы изилдөө боюнча түзүм ачуу

5. Илимий изилдөөлөргө негиздөө
6. Окуучуларды окуп-үйрөнүүгө, мета таанып билүүгө үйрөтүү
7. Өзүн өзү таанууга, өзүн өзү өнүктүрүүгө басым жасоо, психологиялык кызмат
8. Кошумча билим берүү
9. Үзгүлтүксүз билим алууну тереңдетүү
10. Коомчулук менен тыгыз кызматташуу (ата-энелер ассоциацияларын түзүү ж.б.)
11. Стратегияга түзүмдүк өзгөртүүлөрдү киргизүү

Жыйынтык

Макалада баалуулуктар (улуттук жана жалпы адамзаттык) менен инновациялык технологиялардын өз ара карым-катышын чагылдыруу, ошондой эле билим берүү системасын бүтүндөй кабыл алуу жана аны жалпы моделдештирүү аракети жасалды. Мындай моделдер билим берүү системасынын курамдык бөлүктөрү боюнча да жасалмакчы, б.а. бул иш мындан ары да системалуу улана бермекчи.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы, 2003.
2. Резолюция Генеральной ассамблеи ООН "Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года", 25.09.2015. Маалымат булагы: <http://kg.one.un.org/content/unct/kyrgyzstan/ru/home/SDG/> Алынды: 14.01.2020.
3. Барбер Майкл, Муршед Мона. Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах: уроки анализа лучших систем школьного образования мира. Маалымат булагы: <http://www.twirpx.com/file/1015363>, алынды: 14.01.2020.
4. Кен Робинсон. Баланын жөндөмүн өнүктүргөн креативдүү мектептер. -Б., 2019. 336 б.
5. Мамытов А. Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике //КББАнын кабарлары, №3 (43), 2017.
6. Паси Сальберг. Фин керемети. Фин мектебиндеги ийгиликтүү реформалардан дүйнө эмнени үйрөнө алат? -Б., 2019. 272 б.
7. Токтомаматов А. Базистик окуу пландын жаңы долбоору //КББАнын кабарлары, №1 (47), 2019.
8. Токтомаматов А. Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары //КББАнын кабарлары, №2 (45), 2018.
9. Токтомаматов А. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки жана мектептеги билимберүүсүндөгү өзгөрүүлөр //КББАнын кабарлары, №1 (44), 2018.
10. Токтомаматов А.Д. Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк //КББАнын кабарлары. №1 (41), 2017.
11. Токтомаматов А.Д. «Польшадан алынган сабактар же билим берүүнү жакшыртуу жолдору», Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы, атайын чыгарылыш, 2015.

*Мамытов А.М.,
д.п.н., профессор
Кыргызская академия образования*

*Джамбаева А.
аспирант
Кыргызская академия образования*

**ИНСТРУМЕНТАРИЙ ОЦЕНИВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ И ПРЕДМЕТНЫХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 5-6-Х КЛАССОВ
ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ**

*Мамытов А.М.,
п.и.д., профессор
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Джамбаева А.
аспирант
Кыргыз билим берүү академиясы*

**5-6 КЛАССЫНЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДЕНЕ ТАРБИЯ БОЮНЧА ТҮЙҮНДҮҮ
ЖАНА ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН БААЛООНУН
ИНСТРУМЕНТАРИЙЛЕРИ**

*Mamytov A.M.,
Doctor of Pedagogical Sciences
Kyrgyz Academy of Education*

*Jambaeva A.
graduate student
Kyrgyz Academy of Education*

**ASSESSMENT TOOLKIT KEY AND SUBJECT COMPETENCIES OF
STUDENTS IN GRADES 5-6 ON PHYSICAL EDUCATION**

Аннотация: В статье речь идет о содержании и целях разработанного нами инструментария оценивая информационно- познавательных компетентностей учащихся 5-6-х классов по физической культуре. Описана процедура разработки теста по определению уровня сформированности компетентностей по физической культуре детей 11-13 лет. Представлены результаты пилотирования инструментариев в некоторых школах Бишкека, показано соответствие полученных результатов тем результатам, которые прописаны в предметном стандарте по физической культуре.

Аннотация: Макалада сөз 5-6-классынын окуучуларынын дене тарбия боюнча маалыматтык-таануучулук компетенттүүлүктөрүн баалоонун иштелип чыккан инструментарийлеринин мазмуну жана максаты жөнүндө болот. 11-13 жаштагы балдардын дене тарбия боюнча компетенттүүлүктөрүнүн калыптануу деңгээлин аныктоо тестин иштеп чыгуу процедурасы сүрөттөлөт. Бишкек шаарынын кээ бир мектептеринде апробациялоонун жыйынтыктары берилген жана алынган жыйынтыктар дене тарбия боюнча предметтик стандартта белгиленген натыйжага дал келүүсү көрсөтүлгөн.

Annotation: *The article deals with the content and goals of the tools we developed, evaluating the information and cognitive competencies of students in grades 5-6 on physical education. The procedure for developing a test to determine the level of formation of competencies in physical education of children aged 11-13 is described. The results of piloting instruments in some Bishkek schools are presented, the correspondence of the results obtained to those results that are spelled out in the subject standard for physical education is shown.*

Ключевые слова: *инструментарий оценивания, предметный стандарт по физической культуре, ключевые компетентности, предметные компетентности по физической культуре, ожидаемые результаты.*

Түйүндүү түшүнүктөр: *баалоо инструментариелери, дене тарбия боюнча предметтик стандарт, түйүндүү компетенттүүлүк, дене тарбия боюнча маалыматтык-таануучулук компетенттүүлүк, күтүлүүчү натыйжа.*

Key words: *assessment tools, subject standard for physical education, key competencies, subject competencies in physical education, expected results.*

Введение: В последнее время массу вопросов вызывает проблема содержания предмета «Физическая культура» в общеобразовательной школе и как оценивать достижения учащихся по данному предмету.

Выделяются следующие основные подходы к переоценке цели, задач и сущности содержания уроков физической культуры в общеобразовательных учреждениях.

Во-первых, это новое осмысление их оздоровительной цели, когда высшей ценностью школьной физической культуры являются здоровье учащихся, высокий уровень физического развития и физической подготовленности [1, 2, 3].

Во-вторых, использование экстенсивного подхода, при котором главным является тренировочный эффект за счёт увеличения объёма обязательных школьных уроков по физической культуре [4, 5].

В-третьих, это спортивно-ориентированный подход, основанный на рациональном сочетании классно-урочной и секционной форм занятий [6].

В Кыргызской Республике в 2014 году разработаны и внедрены в школьное образование предметные стандарты нового поколения по предметам 5-9 классов на компетентностной основе, в том числе и по физической культуре. Отсюда ожидаемые результаты физического воспитания и наличие адекватного инструментария оценки образовательных достижений учащихся по соответствующему предмету становятся другими.

Научное обоснование содержания исследования. Новое поколение предметных стандартов основного школьного образования, внедренное в Кыргызской Республике, в качестве ожидаемого результата обучения предписывает формирование так называемых ключевых и предметных компетентностей [7,8, 9]. Формирование ключевых компетентностей на уроках физической культуры означает, что ресурсы физического воспитания внесли посильный вклад в информационно-познавательную, социально-коммуникативную деятельность учащихся и на возможность самостоятельно решить возникшие перед учеником жизненно-важные проблемы. Исходя из такого видения содержание всех предметов школьного образования, в том числе и по предмету "Физическая культура", переработаны. В учебной программе предмета выделены конкретные содержательные линии, реализации которых подчинены задаче сформировать ту или иную компетентность, относительного ожидаемого результата построена система диагностического, формативного и суммативного оценивания, что касается инструментария оценивания, то основным средством стали стандартизированные тесты, проверенные в претестных исследованиях и отвечающие требованиям информативности, надежности и валидности. Отличительной особенностью нового методологического подхода также является установление в структуре ожидаемого результата обучения репродуктивного, продуктивного и креативного уровней проявления компетентностей. Что касается формирования предметных компетентностей, то эта сторона ожидаемого результата

обучения на уроках физической культуры представлена конкретными знаниями, умениями, навыками, а также достижениями в физической подготовленности. Последнее проверяется выполнением установленных норм и требований, которые традиционно сложились в сфере школьной физической культуры, и в рамках нашей статьи не является предметом анализа.

Характеризуя процесс физического воспитания в школе, отмечаем, что основная его цель – содействие гармоничному развитию обучающихся, на основе укрепления их здоровья, обеспечения необходимого физического развития и должной физической подготовленности. Ее достижение осуществляется в рамках решения трех групп задач – образовательных, оздоровительных и воспитательных.

Образовательные задачи нацелены на приобретение учащимися:

– знаний истории изучаемых видов спорта, Олимпийских Игр, терминологию предмета, основ техники безопасности на уроках физической культуры, режима дня и правил соревнований изучаемых видов спорта;

– знаний об основах техники выполнения физических упражнений;

– знаний методов самоконтроля за состоянием здоровья и физической подготовленностью;

– знаний о двигательных умениях и навыках.

Оздоровительные задачи нацелены на:

– содействие физическому развитию учащихся, формирование правильной осанки и телосложения;

– укрепление здоровья и закаливание организма учащихся;

– формирование умений для самостоятельных занятий физическими упражнениями;

– развитие основных физических качеств и на этой основе осуществление всесторонней физической подготовки;

– привитие потребности к занятиям физическими упражнениями и вести здоровый образ жизни.

Воспитательные задачи нацелены на:

– формирование умения взаимодействовать в группе и в команде;

– развитие толерантности (умеет выслушивать мнения других, уважительного отношения к людям другой национальности, культуры и религии);

– воспитание высокого уровня нравственной, этической культуры;

– воспитание трудолюбия, способности к принятию самостоятельных решений;

– воспитание желания и умения учиться и самосовершенствоваться на протяжении всей жизни [8, с.5].

Цель и методы исследования. Целью исследования является разработка и апробация инструментария оценки образовательных достижений учащихся 5-6 классов по предмету "Физическая культура".

Методы исследования: анализ научно-методической литературы, конструирование теста, апробация тестовых заданий по физической культуре и математическая обработка полученных данных.

Содержание исследования. Анализ научно-методической литературы, посвященной вопросам современной теории тестирования [10, 11] позволяет отметить, что конструирование теста представляет собой достаточно сложную процедуру, предусматривающую составление тестовых заданий, определения их содержания и, особенно, обоснования их назначения. Другими словами, при конструировании теста важно обеспечить:

-уточнение обоснованности его целей и содержания;

-соблюдение логики расположения заданий в тесте;

-обеспечение внутренней согласованности, соответствующих связей между элементами теста, предусмотренных на этапах целеполагания и планирования;

-расчет и обоснование времени на его выполнения;

-составления инструкции по выполнению и проверке теста;

-составление сопровождающей документации.

При конструировании теста, как правило, выделяют два этапа. Первый этап основан на подборе заданий согласно технологической матрице и структуре теста. По сути, на этом этапе конструируется претест. От качества его создания во многом зависит качество теста. На втором этапе осуществляется коррекция теста путем отбора заданий на основании статических параметров. Считается оптимальным изменение по результативности претеста до 18% содержания. Чем меньше изменений после претеста, тем качественнее инструмент, тем эффективнее измерение.

На первом этапе моделью является технологическая матрица, отражающая содержание теста, связи его элементов и структуру. На втором этапе моделью является информационная кривая теста и характеристические кривые заданий.

Инструментарий теста. Инструментарий теста включает: спецификацию теста, описание содержания теста, матрицу для сбора данных, бланки ответов.

Спецификация теста – это характеристика теста. В ней фиксируется:

- цели измерения, обоснование подхода к созданию теста,
- перечень нормативных документов, использованных при отборе содержания теста;
- количество различных заданий и их соотношение;
- значение каждого задания;
- структура теста;
- время выполнения;
- устойчивые характеристики основных параметров теста;
- описание выборки, на которой нормировался результат;
- рекомендации по интерпретации результатов измерения, шкалы оценок.

Спецификация позволяет установить, охватывает ли тест репрезентативную выборку конкретных информационно-познавательных компетентностей, и свободно ли его выполнение от посторонних факторов.

Базой, где проводилась апробация разработанного инструментария, являлись средние общеобразовательные школы № 82, 19 и УВК № 67г. Бишкек. В пилотировании инструментария участвовало 160 учеников 5-6 классов.

При определении длины теста и времени тестирования мы основывались на проведенных в лаборатории оценки образовательных достижений учащихся Кыргызской академии образования исследованиях с участием учащихся начальных классов [12]. Исходя из этого, мы посчитали важным следующее:

- время тестирования должно определяться по расположению максимума дисперсии тестовых результатов и не превышать 40 минут;
- длина теста не должна превышать 20-30 заданий, в предположении, что на выполнение одного задания потребуется не более одной минуты;
- тестирование необходимо проводить в первой половине дня;
- тестирование желательно проводить в середине недели.

В таблице 1 представлена матрица теста, показывающая соотношение заданий по держательным линиям и видам деятельности, план теста и перечень вопросов, характеризующий репродуктивный, продуктивный и креативный уровни проявления ожидаемого результата.

Таблица 1. Матрица теста по физической культуре, используемая в 5-м классе.

№	Наименование раздела (содержательные линии)	Репродуктивный	Продуктивный	Креативный	Баллы	%
1.	Основы знаний (информационная компетентность)	6 (№ 1, 2, 5, 8, 9, 18)	4 (№ 7, 12, 16, 20)	1 (№ 24)	11	44 %

2.	Баскетбол	3 (№ 10, 11, 15)	2 (№ 13, 14)		5	20 %
3.	Волейбол	1 (№ 3)	1 (4)		2	8 %
4.	Легкая атлетика	1 (№ 19)	1 (№ 6, 17)		3	12 %
5.	Гимнастика	1 (№ 22, 23)	2 (№ 21)	1 (№ 25)	4	16 %

Основываясь на этих данных, мы определили длину теста в 25 заданий, и исходили из того, что каждое задание измеряет сформированность определенной компетентности по предмету «Физическая культура».

Таблица 2. Предметные компетентности учащихся 5-6 классов по физической культуре

№ задания	Предметные компетентности	Уровни усвоения
1.	Называет недостаток витаминов в организме человека	репродукт.
2.	Объясняет определение термина «Физическая культура»	репродукт.
3.	Знает размер волейбольной площадки	репродукт.
4.	Понимает дословный перевод с английского языка слова «волейбол»	продукт.
5.	Умеет предпринимать действия при запахе газа в квартире	репродукт.
6.	Понимает значение слова «кросс»	продукт.
7.	Объясняет форму проведения занятий по физической культуре в школе	продукт.
8.	Понимает значение выражения «закаливание организма»	репродукт.
9.	Понимает значение термин «режим дня»	репродукт.
10.	Знает размер баскетбольной площадки	репродукт.
11.	Объясняет количество игроков баскетбольной команды	репродукт.
12.	Применяют знания, если на человеке загорелась одежда	продукт.
13.	Понимают способы передвижения в баскетболе	продукт.
14.	Объясняют, что запрещено в баскетболе	продукт.
15.	Знают, где зародилась игра баскетбол	репродукт.
16.	Объясняют, с чем связано нарушение осанки	продукт.
17.	Понимают, в какой последовательности происходит прыжок в длину	продукт.
18.	Знают, с какой стороны на письменном столе должно быть освещение	репродукт.
19.	Понимают, какое физическое качество развивается при беге на длинные дистанции	репродукт.
20.	Объясняют, почему люди купаются в ледяной воде	продукт.
21.	Понимают, как в гимнастике называют положение на снаряде, при котором его плечи находятся ниже точек хвата	продукт.
22.	Объясняют, как в гимнастике называют дугообразное максимально прогнутое положение спиной к опорной плоскости с опорой руками и ногами	репродукт.
23.	Знают вид спорта, который обеспечивает наибольший эффект при развитии координационных способностей	репродукт.
24.	Умеют установить соответствие физических качеств с видами	креативн.

	спорта	
25.	Понимают значение картинки и объясняют, как называется вращательное движение через голову с последовательным касанием опорной поверхности отдельных частей тела.	креативн.

Результаты исследования. Пилотирование теста по физической культуре учащихся 5-6 классов по параметрам надежности, установленные по программе ИТЕМ, представлены в таблице 3.

Как видно из таблицы параметры надежности заданий в целом выше среднего. Например, в норме показатели надёжности Alpha равна 0,8, а результаты нашего пилотирования сопровождается показателем, равным 0,72, что близко к норме. Заметим, что такие показатели получены при условии, что два тестовых задания (№ 3 и 16) не сработали (таблица 4) и, в последующем непонятные термины (типа "либеро", "бич") заменены на более доступные.

Таблица 3. Показатели надежности теста в целом

Score	Alpha	SEM	Split-Half (Random)	Split-Half (First-Last)	Split-Half (Odd-Even)	S-B Random	S-B First-Last	S-B Odd-Even
Score items	0,72	1,81	0,58	0,39	0,58	0,73	0,56	0,73

Таблица 4. Сводная статистика помеченных заданий

Item ID	P / ItemMean	R	Flag(s)
3	0,260	0,041	К
16	0,200	0,066	К

Вывод. Результаты пилотирования инструментариев оценивания информационно-познавательных компетентностей учащихся 5-6-х классов показали, что ожидаемые результаты, прописанные в предметных стандартах по физкультуре, соответствуют возрастным особенностям, потребностям и интересам учащихся. Разработанный нами инструментарий рекомендуется для использования в практике оценки эффективности проводимых уроков физической культуры.

Список литературы:

1. Мамытов А., Джанузаков К.Ч. Дене маданияты теориясы. Окуу куралы. – Бишкек, 2019. – 186 б.
2. Мамытов А.М. Модернизация системы образования в Кыргызской Республике. Монография. – Бишкек, 2011. – 180 с.
3. Поливаев А.Г. Из опыта применения рейтингового контроля в физическом воспитании студентов педагогического вуза / А.Г. Поливаев, И.Н. Григорович. – Сибирский педагогический журнал. – № 2. – 2006. – С.118-123.
4. Зотова Ф.Р. Эффективность дополнительных «тренировочных» уроков физической культуры в инновационных школах / Ф. Р. Зотова // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2004. – № 1. – С. 2-5.
5. Бальсевич В.К. Физическая культура в школе: пути модернизации образования / В.К. Бальсевич // Педагогика. – 2004. – № 1. – С. 26-31.

6. Лубышева Л.И. Концепция спортизации в системе физкультурного образования / Пермь, 2016. – Вестник ПГГПУ. Серия 1. Психологические и педагогические науки. – С. 44-54.
7. Постановление Правительства Кыргызской Республики № 403 от 21 июля 2014 года "Об утверждении Государственного образовательного стандарта общего среднего образования в Кыргызской Республике".
8. Предметный стандарт по предмету «Физическая культура» для 5–9 классов общеобразовательных организаций Кыргызской Республики. – Бишкек, 2015. –С. 25.
9. Программа по физической культуре для учащихся 5-9 классов средних общеобразовательных школ Кыргызской Республики. –Бишкек, 2016. –27 с.
10. Крокер Л., Алгина Дж. Введение в классическую и современную теорию тестов: учебник / Перевод с английского Н.Н. Найденовой, В.М. Симкина, М.Б. Чернышевой. Под общ.ред. В.И. Звонникова, М.Б. Чельшковой. –М.: Логос. –668 с.
11. Мамытов А., Тагаева Г.С. Оценка образовательных достижений учащихся начальной школы. – Бишкек: КАО, 2018. –167 с.
12. Мамытов А., Мыкыева М. Определение продолжительности тестирования образовательных достижений учащихся начальных классов. // Известия КАО, № 2 (26). – Бишкек, 2013. –С. 3-7.

Син Елисей Елисеевич
доктор педагогических наук, профессор,
заведующий кафедрой
«Математики и прикладной информатики»
Международный Кувейтский университет
Кыргызская Республика, г. Бишкек

ОПТИМИЗАЦИЯ КУРСА МАТЕМАТИКИ В ГУМАНИТАРНЫХ ВУЗАХ

Син Елисей Елисеевич
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Эл аралык Кувейт университети
«Математика жана колдонмо информатика»
кафедрасынын башчысы
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш.

ГУМАНИТАРДЫК ЖОЖДО МАТЕМАТИКА КУРСУН ОПТИМАЛДАШТЫРУУ

Sin Elisei Eliseevich
head of the Department of Mathematics
and applied informatics
doctor of pedagogical sciences, professor.
International Kuwait University
Kyrgyz Republic, Bishkek c.

OPTIMIZATION OF MATHEMATICS COURSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS FOR THE HUMANITIES

Аннотация: В статье затрагиваются проблемы тесно связанные с преподаванием математики в гуманитарных вузах. Отмечается, что математика с давних времен является частью цивилизации и самым приоритетным предметом в образовании личности. Однако сегодня она потеряла свой былой авторитет и поклонников. А в гуманитарных вузах ситуация еще хуже – на изучение математики отводится минимальное количество часов (не более одного или двух кредитов). В этой ситуации автор предлагает новый подход и новое содержание математического образования для гуманитариев, позволяющий без снижения её фундаментальности усилить образовательный потенциал и интерес к дисциплине, а также востребованность математического аппарата в их профессиональной деятельности.

Аннотация: Бул макала гуманитардык жогорку окуу жайлардагы математиканы окутуу боюнча тыгыз байланышкан көйгөйлөрдү камтыйт. Математика – байыркы доорлордон бери цивилизациянын бир бөлүгү жана билим берүүнүн артыкчылыктуу предмети болуп саналарын белгилейт. Бирок, бүгүнкү күндө ал мурдагы кадыр-баркын жана күйөрмандарын жоготкон. Ал эми гуманитардык жогорку окуу жайларында математиканы окутуу үчүн сааттар аз санда бөлүнгөн (бир же эки кредиттен ашаган). Автор гуманитарлар үчүн математикалык билим берүүнүн актуалдуулугун азайтпастан, кесиптик билим берүүдө потенциалын күчөтүү максатында математиканы окутуунун жаңы мазмунун жана ыкмасын сунуштайт.

Annotation: The article deals with problems closely relates to the teaching of mathematics in humanitarian universities. It is noted that mathematics has priority subject of education. However today it has lost its former authority and fans. And in higher education institutions for the Humanities, the minimum number of hours (no more than one or two credits) is allocated for Studying mathematics. The author offers a new approach and a new content of mathematical education for

humanitarians, which allows to strengthen its educational potential in professional activity without reducing its fundamental nature.

Ключевые слова: математика, гуманитарная математика, образование.

Түйүндүү түшүнүктөр: математика, гуманитардык математика, билим.

Key words: mathematics, humanities mathematics, education.

Говоря о математическом образовании студентов гуманитарного направления (филологи, журналисты, юристы, философы, историки и др.) следует принять во внимание весьма противоречивое отношение к этой проблеме со стороны самих математиков. Одни считают, что математика независимо для кого она «читается» всегда должна быть фундаментальной и основательной. В этом они видят её научную привлекательность, отличие от других наук, уникальность и универсальность. Сохранение математики «в чистом виде» заинтересованы большинство математиков-патриотов. Хотя и среди них встречаются те, кто считает неуместным и бесполезным глубокое изучение математики «гуманитариями». Мотивируя это тем, что у «гуманитариев» нет в этом острой необходимости в их профессиональной деятельности. Истина на наш взгляд кроется где-то между этими полюсами.

В советский период математика была одной из самых приоритетных предметов в школе и приоритетных дисциплин в вузе. В школах и вузах действовала единая программа по математике и ей отводилось максимальное число часов [5, с.164]. Требования (пусть даже формально) были одинаковыми к будущим физикам-теоретикам и к будущим писателям и юристам. Интерес общественности, родителей и самих учащихся к математике был необычайно высок, математические классы, кружки, олимпиады, вечера, конкурсы, многочисленная научно-популярная и историческая литература. Но самое главное, такие ученые-математики и педагоги как А. Колмогоров, И. Бекбоев, А. Маркушевич, А. Тимофеев, И. Тихонов и др. уделяли большое внимание поиску и воспитанию талантливой «математической» молодежи.

Однако в последние годы интерес к математической науке резко упал и в тоже время возрос интерес к гуманитарным наукам, особенно к языкам. Методика обучения курса математики в общеобразовательных школах и в вузах гуманитарного направления осталась прежней при резком сокращении часов. Преподаватели вузов не учитывают специфику гуманитарного мышления студентов, а именно: приоритетность ассоциативного над формально-логическим, эмоциональность, приоритет конкретного над абстрактными особенностями интересов «гуманитариев». Все это не означает, что «гуманитарии» относительно математиков слабы в мышлении. Практика показывает, что у представителей гуманитарных наук более глубокое понимание бытия жизни, противоречивости и сложности реальности, в отличие от формализованной и упрощенной математической конструкции, и моделей. По словам академика Н.Х. Розова «Математики четко определяют идеальные понятия, устанавливают точные правила рассуждений – и безукоризненно, самозабвенно действуют в этом своем мире, не очень-то беспокоясь о том, что он фактически является виртуальным» [2, с. 7].

Для обучения математике студентов гуманитарного направления необходимы альтернативные формы, основанные на вопросах, связанных с производственной и профессиональной потребностью, реальности и доступности содержания математического материала и его актуальности для гуманитариев. Студентам-гуманитариям необходимо показать, что математика являясь ведущей областью человеческого познания служит для всех «не математических» наук универсальным инструментом познания объективного мира и происходящих в них явлениях [1, с. 15]. Анализ учебных программ по математике в Международном Кувейтском университете показывает, что они недостаточно адаптированы получаемой студентами профессии (лингвиста, юриста, журналиста и др.) и содержат лишь отдельные фрагменты «профессионального математического образования». Еще хуже обстоит дело с вузовскими учебниками, которые достаточно прочитать и задать полемический вопрос: может ли студент «гуманитарий» освоить предлагаемый математический текст при имеющемся у него уровне знаний? Это происходит потому, что вопросами математического образования гуманитариев никто не занимается и нигде не обсуждается.

Личный опыт преподавания математики у гуманитариев в ОшГУ, КГЮА, КГАФК и С, МКУ говорит о необходимости включения в математику элементов логического хитросплетения юристов, языковые тонкости, качественные экономические, физические и социальные вопросы и т.д. Современный интеллигент должен владеть элементарными математическими фактами, разбираться в статистике, учитывать и прогнозировать вероятности, «читать» диаграммы и графики. Фундаментальные исследования проблем в самих гуманитарных науках говорят о том, что математика все глубже проникает в их область и становится надежным инструментом объективности и достоверности исследований [4, с. 91]. Поэтому математика для гуманитариев призвана знакомить студентов, да и школьников в первую очередь с основными понятиями по математике, имеющих общекультурную ценность. Учебный материал должен подаваться по концентрической системе и совершенно по новой методике [3, с. 35], при этом должен избегать формальных, скучных доказательств и абстрактных рассуждений. Нужна новая методика без математической пунктуальности, строгости, аксиоматичности, функционального анализа и др. Преподавателям, отказавшимся от математической строгости, сухости, точности формально-аналитических доказательств, технике решения математических задач будет очень сложно организовать учебный процесс. В этой ситуации полезно использовать наглядно-описательные приёмы подачи учебной информации, историко-популярный стиль изложения теоретического материала, гибкие индивидуальные формы контроля и самостоятельной работы студентов. Особое внимание следует уделить вопросам правильного понимания и грамотному употреблению математических терминов и математического аппарата. Учитывать психологические и эмоциональные особенности мышления студентов-гуманитариев, заменяя строгие математические доказательства наглядно-образными и описательными рассуждениям. Курс математики в гуманитарных вузах, на наш взгляд, следует рассматривать как нетрадиционную дисциплину. В содержание курса могут входить вопросы:

1. Основные математические объекты и структуры.
2. Математические символы, знаки, математические модели.
3. Соотношение идеального и реального, конечного и бесконечного в математике.
4. Числовые системы. Теория чисел. Нумерология.
5. Развитие и расширение числовых систем. Исторические сведения о развитии числовых систем.
6. Множества. Теория множеств. Конечные и бесконечные множества.
7. Алгебраические операции. Логические задачи и круги Эйлера-Венна.
8. Теория отображения. Виды отображений. Функции, графики функций.
9. Основы математического анализа, их реальный и физический смысл.
10. Пространство. Размерность. Величины.
11. Аксиомы построения геометрии. Геометрия Н. Лобачевского, Римана.
12. Топология. Геометрические объекты (фигуры, тела) и их применение.
13. Вероятность. Случайные величины. Статистика.
14. Математическое моделирование. Формализация математической логики.
15. История, методология и философия математики.
16. Особенности математического мышления, специфика математического творчества и др.

Закключение. Таким образом проблема обучения математики в гуманитарных вузах носит многоаспектный и весьма специфичный характер. Методика обучения студентов-гуманитариев математике практически отсутствует и почти не разработана. В перспективе изучению математики для гуманитариев необходимо придать особый статус – «альтернативный». Для него необходимо разработать абсолютно новую методику преподавания и уникальные средства обучения. Только в этом случае, именно через «гуманитариев» (а они занимают ключевые должности в государстве и даже решают математические проблемы образования) можно поднять статус математики как интеллектуальную культуру личности и наследие цивилизации.

Список литературы:

1. Байсалов Д.У., Тогузбаева Н.М. Роль математики в развитие логического мышления учащихся с нарушением интеллекта. Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2019. – №б/н. – С.14 – 20.
2. Розов Н.Х. Математика в высшем образовании. –2003. –№ 1. – С. 3 – 11.
3. Син Е.Е. Математические понятия как особая форма мышления учащихся. Известия КАО. – 2017. –С.35 – 39.
4. Син Е.Е., Рыспаева Б., Мурзаibraимова Б., Солпубашева А. Вопросы оптимизации процесса обучения в педагогических вузах Кыргызстана. –Наука вчера, сегодня, завтра. – 2016. – №2. – С. 91 – 100.
5. Син Е.Е. Состояние и проблемы в математическом образовании. –Наука и новые технологии. – 2015. –№ 1. – С. 164 – 168.

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович
п.и.д., профессор
Ала-Тоо эл аралык университети*

**ЧЫГАРМАЧЫЛ ИШМЕРДҮҮЛҮК ПРОБЛЕМАСЫНЫН
КЫРГЫЗСТАНДА ИЗИЛДЕНИШИ**

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович
д.п.н., профессор
Международный университет Ала-Тоо*

**ИССЛЕДОВАННОСТЬ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ**

*Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich
doctor of pedagogical sciences, professor
Ala-Too International University*

RESEARCH OF THE PROBLEM OF CREATIVE ACTIVITY IN KYRGYZSTAN

***Аннотация:** Чыгармачыл ишмердүүлүк билим берүү мазмунунун маанилүү компоненти болуп эсептелет. Окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүү талабы Кыргызстанда кабыл алынган стратегиялык жана нормативдик документтер менен тастыкталат. Бул ишмердүүлүк окуучунун компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу багытынын дагы негизин түзөт. Макалада Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүү проблемасы боюнча изилдөөлөргө талдоо жүргүзүлгөн.*

***Аннотация:** Творческая деятельность является важным компонентом содержания образования. Требование о развитии творческой деятельности подтверждается стратегическими и нормативными документами, принятыми в Кыргызстане. Данная деятельность составляет основу направления формирования компетентности учащихся. В статье анализированы исследования по проблемам развития творческой деятельности учащихся в системе образования Кыргызстана.*

***Annotation:** Creative activity is an important component of the content of education. The requirement for the development of creative activity is confirmed by strategic and regulatory documents adopted in Kyrgyzstan. This activity forms the basis of the direction of formation of students' competence. The article analyzes research on the problems of developing creative activities of students in the educational system of Kyrgyzstan.*

***Түйүндүү түшүнүктөр:** билим берүүнүн мазмуну, чыгармачылык, чыгармачыл ишмердүүлүк, компетенттүүлүк, билим берүүнүн сапаты.*

***Ключевые слова:** содержания образования, творчество, творческая деятельность, компетентность, качество образования.*

***Key words:** educational content, creativity, creative activity, competence, quality of education.*

Билим берүү системасынын билим берүүчүлүк моделинен компетенттүүлүк моделине өтүшү көптөгөн түшүнүктөрдүн ролун жана маанисин өзгөртүүгө дуушар кылат жана кээ бир түшүнүктөрдүн маанисин актуалдаштырууга алып келет. Алардын ичинде окуучулардын чыгармачылыгы тууралуу проблема да бар. Бул түшүнүктүн мааниси психологияда дагы, педагогикада дагы терең изилденип келет. Окумуштуулар тарабынан бул түшүнүк адамдын

ишмердүүлүк чөйрөсүнүн бир формасы, инсандын активдүүлүгүнүн процесси жана натыйжасы деп белгиленет. Чыгармачылык адамдын активдүүлүгүн күчөтөт, жыйынтыгында жаңы продукт алынууга шарт түзөт. Бул алынган продукт бир адам үчүн же көптөгөн адамдар үчүн баалуу болуп эсептелиши мүмкүн.

Чыгармачылыктын маңызын, анын ролун иликтөөгө болгон окумуштуулардын кызыгуусу дайыма болуп келген. Педагог окумуштуулар жаш муундарды тарбиялоо көз карашынан алып бул маселени иликтешкен. Мисалы, советтик педагогиканын учурунда чыгармачылыктын изилдениши ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоонун алкагында иликтенип, ушул багытка салым кошуучу чыгармачылыктын ролун изилдешсе, азыркы учурда окуучунун чыгармачылыгы алардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасы менен байланышкан. Чыгармачылык окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашырылат деп аныкташат окумуштуулар. Белгилүү педагог-окумуштуулар И.Я.Лернер, В.В.Краевский, М.Н.Скаткин окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн билим берүүнүн мазмунунун негизги компоненттеринин бири деп белгилешкен. Алардын изилдөөлөрүндө окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгү анын курчап турган чөйрөгө чыгармачылык менен мамиле кылууга даярдыгын калыптандырат деген ой бекемделген. Ошол себептен, билим берүү системасына мүмкүн болушунча эрте жаштан тартып окуучуну чыгармачылыкка үйрөтүү зарыл деген милдет коюлган.

Окумуштуулардын изилдөөлөрүндө чыгармачылыктын негизги көрсөткүчтөрүнөн болуп төмөнкүлөр эсептелет [1; 2]:

- турмуштагы тааныш абалда жаңы проблеманы көрө билүү;
- билимдерди жана билгичтиктерди жаңы абалга өз алдынча алып өтүү;
- иликтенип жаткан объекттин структурасын көрө билүү;
- каралып жаткан объекттин жаңы функциясын көрө билүү;
- ишмердүүлүктүн белгилүү ыкмаларын өз алдынча жаңы ишмердүүлүккө ыңгайлаштыруу;
- альтернативдүү ой жүгүртүү, каралып жаткан проблеманын мүмкүн болгон чечилиш жолдорун көрө билүү.

Билим берүүнүн мазмунунун бул компонентинин өзгөчөлүгү болуп, чыгармачылык менен иш алып барып жатканда аракеттердин системасын алдын ала аныктап, окуучуга сунуш кылууга мүмкүн эмес. Окуучу өзүнө керектүү ишмердүүлүктү өзү түзүп алат. Окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн туура жолго койуу үчүн, бул ишмердүүлүктү андан ары өнүктүрүү үчүн окутуу процессинде проблемалык суроолорду, мисалдарды жана маселелерди, чыгармачыл тапшырмаларды колдонуу зарыл.

Инсандын, анын ичинде окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүктөрү тууралуу атактуу окумуштуу психологдор жана педагогдор Б.Г.Ананьев, Д.Б.Богоявленская, Л.Г.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, В.А.Крутецкий, К.К.Платонов, В.Г.Разумовский, Б.М.Теплов ж.б. фундаменталдуу изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Бул проблема Кыргызстандын окумуштуу-педагогдорунун дагы изилдөө предметине айланганын белгилей кетүүгө болот [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы чыгармачыл ишмердүүлүк коомдук жаңы баалуулуктарды түзүүгө багытталган деп эсептешет. Мында инсандын чыгармачыл ишмердүүлүгү жөнүндө болуп жатканын баамдоо зарыл. Мектепте окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн уюштуруу процессинде коомдук жаңы баалуулуктарды түзүп чыгуу милдети коюлбайт жана коюлушу мүмкүн эмес. Окуучуга өзү үчүн маанилүү, өзү үчүн жаңы болгон баалуулуктарды ачуу милдети коюлат. Ал баалуулук, мурда ачылган болушу мүмкүн, ал эми окуучу үчүн бул алгачкы, жаңы баалуулук болуп эсептелет. Муну менен окуучу өзү үчүн жаңы билимдерге ээ болот, мурда ачылган баалуулукту кайрадан ачуу процессин кайталап, окуучу өзү үчүн жаңы баалуулуктарга ээ болот. Бул процессте чыгармачыл ишмердүүлүккө стимул бере турган жагдай болуп проблемалык кырдаал эсептелет.

Кыргыз окумуштуусу А.Касымов Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон жылдары, алгачкылардан болуп окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн маңызын изилдөөгө

киришкен. Математиканы окутуунун методикасынын алкагынан алып, ал репродуктивдүү жана чыгармачыл ишмердүүлүктү бөлүп караган. Окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүккө катышуусу анын өздөштүргөн билимдерин жаңы кырдаалда колдоно алышы менен мүнөздөлөт деп белгилейт автор. Анын ою боюнча чыгармачыл ишмердүүлүк – бул окуу процессиндеги таанып билүү ишмердүүлүгүндө окуучунун өз алдынча, мурда өзүнө белгисиз нерсени түзүп чыгуусу. Бул проблема тууралуу изилдөөлөрдү жалпылоо менен, ал чыгармачыл ишмердүүлүктүн төмөнкүдөй этаптарын белгилеп көрсөткөн:

- чыгармачыл кырдаалдын келип чыгышы (жаңы кырдаал менен кездешүү; чыгармачыл аныксыздыктын звеносу, бекитилген иштердин звеносу);
- эвристика (эврика; идеянын, ойдун өнүгүшү);
- чыгармачылыктын аякташы (сыңдоо звеносу; чыгарылыштын ырасталыш звеносу; ишке ашырылыш звеносу).

Чыгармачыл ишмердүүлүк процессинде окуучу, өздөштүргөн билимдерин жаңы абалга колдонуп жатып, аракеттердин жаңы комбинациясына ээ болот, алар адаттан тышкары натыйжаны алууга түрткү берет, максатка жетүүнүн оптималдуу жолун сунуш кыла алат. Окуучуларды репродуктивдүү ишмердүүлүктөн чыгармачыл ишмердүүлүккө өткөрүүдө аларга стандарттык эмес мисалдарды, көнүгүүлөрдү жана чыгармачыл тапшырмаларды сунуштоо зарыл. Мындай тапшырмаларды түзүү үчүн автор төмөнкүдөй принциптерди жетекчиликке алуу зарыл деп эсептейт [3]:

- окуучунун ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлине шайкеш келүүсү;
- окуучунун кызыгуусун эсепке алуу;
- программалык материалдын мүнөзүнө жана көлөмүнө адекваттуу болушу;
- баланы курчап турган чөйрөнүн мүнөзүнө таянуу;
- жергиликтүү чөйрөгө мүнөздүү болгон өндүрүштөргө жана адистиктерге ориентация кылуу.

Издөнүүчү И.Железнова окуучунун чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга маселелик мамилени сунуштаган [4]. Чыгармачылыктын процессуалдык аспекти терең иликтөө менен, ал чыгармачылык процесс окуучунун өзү үчүн жаңылыктарды ачуу деп эсептейт: жаңы объектилер, билимдер, проблемалар, чечимдердин жаңы методдору. Чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу жана өнүктүрүү милдети жогорку деңгээлдеги ой жүгүртүүнү болжойт. Ой жүгүртүү аркылуу инсан традициялык схеманы модернизациялайт, жаңы схеманы түзүп чыгат. Бул жерде ой элестетүүгө жана фантазияга манилүү роль берилет. Диссертациялык эмгегинде автор чыгармачыл жөндөмдүүлүк окуучунун ой жүгүртүү ишмердүүлүктөрү аркылуу калыптанат деген ойду бекемдейт.

Ой жүгүртүүнүн шарты катары проблемалык кырдаалдар саналат. Проблемалык кырдаалдарды чечүүдө ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн төмөнкүдөй ыкмалары колдонулат: анализ, синтез, салыштыруу, жалпылоо ж.б. Чыгармачыл ой жүгүртүү процессинде объекти структуралаштыруу, иретке келтирүү, деңгээлдерин өзгөртүү иштери жүргүзүлөт. Чыгармачыл ой жүгүртүүдө алдын ала жыйынтыктын кандай болорун болжоп билүүгө мүмкүн эмес, пландап алууга дагы болбойт. Мында интуиция өз жардамын берет. Ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн бул аракеттеринин бардыгы жаңы натыйжага алып келет, жаңы билимдерге ээ кылат жана жыйынтыгында, окуучунун чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн калыптандырат. Автордун эмгегинде чыгармачылыктын төрт деңгээли сунушталган: окшоштуруп тууроо, копиясын алуу, чыгармачыл окшоштуруп тууроо, окшоштурулган чыгармачылык, накта чыгармачылык.

М.А.Сатыбекованын диссертациясы биология предметин окутууда окуучулардын чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө арналган [5]. Анын эмгегинде чыгармачылык жөндөмдүүлүктү калыптандыруунун белгиси, же болбосо, ар кандай ишмердүүлүктү аткаруу учурундагы жаңылыктын белгиси, адамдын жаңыны түзүүдөгү өзгөчө психологиялык касиети каралган. Диссертацияда чыгармачылыктын белгиси катары төмөнкүлөр каралган:

- көнүмүш туруктуу ой жүгүртүүдөн чыгуудагы альтернативдүү ой жүгүртүү аракетинин активдүүлүгү;

- аң сезимде образдарды түзүү жана аларды комбинациялоо;
- тааныш объектилерди жаңы контекстте анализдөөдө билимдерди колдонуу;
- аткарылып жаткан аракеттерди чыгармачыл процесске айландыруу.

Эгерде, ишмердүүлүктүн натыйжасында жаңы баалуулук, башкалардан айырмаланган жаңы натыйжа пайда болсо, анда натыйжа чыгармачыл түрдө аткарылган деп эсептелет.

Чыгармачылыкка эрте жаштан баштап үйрөтүү керек. Бул куракта наристенин чыгармачыл элестетүүсү, чечимдердин вариативдүүлүгү, стандарттуу эмес идеяларды таап чыгуусу бат жана продуктивдүү өнүгөт. Бала жаш чагынан баштап эле оюнчук машинанын ичинде эмне бар экенин билүүгө кызыгат, анын курамын иликтөөгө аракет кылат. Окумуштуулардын изилдөөлөрүнө ылайык, 6 жаштагы балдардын 40% таланттуу болушат, алардын чыгармачыл активдүүлүгүнүн негизги мезгили 12-14 жашка туура келет. Ушул себептен окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүү маселеси коюлууда.

Чыгармачыл активдүүлүктүн өбөлгөлөрүнөн болуп, ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү эсептелет (ыкмаларды вариациялоо жөндөмдүүлүгү), сынчылдык (анализ, салыштыруу, продуктивдүү эмес стратегиялардан четтөө), бир бүтүндүү кабыл алуу ж.б.

М. Сатыбекова чыгармачылыктын компоненттери катары төмөнкүлөрдү белгилеген:

- системалашкан билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр;
- көнүмүш кырдаалдан проблеманы көрө билүү;
- креативдүүлүк, ой жүгүртүү операциясын чыгармачыл нукка салуу жөндөмдүүлүгү;
- объекттин структурасындан жана функциясында маңыздуу өзгөчөлүктү айырмалай билүү;

- проблеманы жаңы абалда чечүүнүн жолдорун комбинациялоо жана анын натыйжалуулугун альтернативдүү жол менен далилдөө;

- эркин ой жүгүртүү жана анда вариативдүү комбинациянын көрүнүшү.

90-жылдары республикада жаңы типтеги мектептер (гимназиялар, лицейлер ж.б.) ачылып, алар өз ишмердүүлүктөрүн жүргүзүшүп келишүүдө. Булар жаңы технологияларга, методдорго жана методикаларга муктаж. Окуучунун чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү мындай мектептердин маанилүү милдеттеринен болууда.

Изилдөөчү С.Шентүрк инновациялык мектептердин окуучуларынын чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн иликтеген [6]. Анын эмгегинде окуучуну интеллектуалдык чыгармачыл ишмердүүлүккө даярдоонун структурасы келтирилген. Окуучунун чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырууда мугалим менен окуучунун биргелешкен ишмердүүлүктөрүнө маанилүү роль берилген. Жекече жана биргелешкен ишмердүүлүктүн принциптерине ылайык, чыгармачыл ишмердүүлүктүн ар бир этабында окуу материалын өз алдынча өздөштүрүү жогорулайт. Ишмердүүлүктүн ыкмаларын жана процедураларын колдонуунун интенсивдүүлүгүнө жараша чыгармачылыктын мазмуну дагы татаалдашып олтурат. Автор окуучулардын чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүнүн репродуктивдүү, имитациялык, конструктивдүү жана чыгармачыл деңгээлин сунуштаган.

Ушул эле маселени физиканы мектепте окутуу процессинде иликтөөгө А.Э.Байсеркеевдин изилдөөсү арналган [7]. Анын диссертациясында чыгармачыл жөндөмдүүлүк инсандын социалдык өнүгүүсүнүн натыйжасында пайда болгон психологиялык өзгөчөлүк катары каралат. Бул жөндөмдүүлүк жаңы түзүлүштү, чыгарманы, технологияны түзүүгө багытталган. Анын ою боюнча чыгармачылыкты өнүктүрүүгө көптөгөн факторлор таасир этет:

1. Индивиддин жаратылыштык шыгы.

2. Психологиялык өзгөчөлүгү, б.а. жалпы жана спецификалык жөндөмдүүлүктөрү, ой жүгүртүүсү, эске тутуусу, көңүл койуусу, эрки, кабыл алуусу, ой элестетүүсү ж.б.

3. Ишмердүүлүк процесси – билим берүү, иштөө, машыгуу, чыгармачылык ж.б.

4. Инсандын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн сферасы.

Автордун ырастоосуна ылайык, инсандын чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн өнүгүшү – бул анын жекече психологиялык өзгөчөлүгүнө багытталган процесс. Чыгармачыл ишмердүүлүктүн өнүгүүсүнүн натыйжасында оригиналдуу, кайталангыс үлгү, жаратман жана технологияны түзүүгө мүмкүнчүлүк пайда болот.

Чыгармачыл ишмердүүлүктүн тажрыйбасын калыптандыруу үчүн атайын окуу кырдаалын түзүү зарыл. Канчалык балдар эрте жаштан баштап далилдөөнүн көндүмдөрүнө ээ боло баштаса, бул же тигил кубулушка сын көз менен караса, учурдагы методдорду вариациялоого, жаңы продуктту иштеп чыгууга көнүксө, ошончолук алар чыгармачылык процесске катышкан болуп эсептелет. Улум жогорку класстарга өткөн сайын окуучунун бул сапаттары муктаждыкка айлана берет.

Окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүктөрүнүн проблемаларын А.Е.Байсеркеев өзүнүн докторлук диссертациясында тереңирээк изилдеген [8]. Анын эмгегинде “чыгармачылык”, “ишмердүүлүк”, “жөндөмдүүлүк”, “чыгармачыл жөндөмдүүлүк” түшүнүктөрү терең изилденип, бул түшүнүктөрдүн мазмунуна тактоолор киргизилген. Өзүнүн изилдөөсүн автор жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартындагы компетенттүүлүк түшүнүгү менен байланышта караган. Мында чыгармачыл ишмердүүлүктүн көндүмдөрүн ийгиликтүү калыптандырууга мүмкүндүк бере турган жоболорду иштеп чыккан. Ал эми чыгармачыл ишмердүүлүктү активдештирүүгө карата автор модель түзүп, анын компоненттерин кеңири чечмелеген. Эмгекте автор тарабынан, табигый предметтерди окутуунун алкагында окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары жана технологиясы иштелип чыккан.

Жогоруда биз талдоого алган изилдөөлөрдүн дээрлик бардыгында окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүү билим берүү системасын өнүктүрүүнүн маанилүү багыттары катары саналат. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын өнүктүрүү боюнча акыркы жылдары кабыл алынган документтерде окутууга компетенттүүлүк мамиле кылууга өтүүнүн жана натыйжага багытталган билим берүү системасын түзүүнүн маанилүүлүгү баса белгиленген [9; 10]. Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2020-жылга чейин өнүктүрүүнүн Концепциясында “билим берүүнүн продуктивдүүлүгүнүн башкы критерийи болуп чакырыктарга адекваттуу жооп кайтаруучу бүтүрүүчү эсептелет, ал мамлекеттин экономикалык, социомаданий жана саясий муктаждыктарына шайкеш келген компетенттүүлүккө ээ болушу зарыл” – деп белгиленген [11, 6-б.].

Окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүүгө карата Кыргызстандагы жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөр компетенттүүлүк проблемасын чечүү проблемалары менен үндөш экенин белгилей кетүү зарыл. Кабыл алынган документтер окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн структурасын жана мазмунун өзгөртүү талабын койууда. Негизги орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында мектептин окуу процессинде калыптануучу түйүндүү компетенттүүлүктөр келтирилген. Алар окуучунун креативдүүлүгүн, өз алдынчалуулугун, өздөштүргөн билимдерин ар кандай кырдаалдарда колдоно билүүсүн шарттайт. Демек, азыркы учурда окуу материалын чыгармачылык менен өздөштүрүү, окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн калыптандыруу менен өнүктүрүү проблемаларынын мааниси жогору жана Кыргызстандын билим берүү системасынын өнүгүшү үчүн өзгөчө актуалдуу маселелерден болуп болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Лернер И.Я. Качество знаний учащихся. Какими они должны быть? [Текст] / И.Я. Лернер. – Москва: Знание, 1978. – 48 с.
2. Калдыбаев С.К. Педагогические измерения: становление и развитии. [Текст] / С.К. Калдыбаев. – Бишкек, 2008. – 208 с.
3. Касымов А.А. Развитие творческой деятельности учащихся 4-5 классов средствами решения нестандартных задач [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ А.А. Касымов. – Бишкек, 1995. – 23 с.

4. Железнова И.А. Задачный подход к проектированию творческой способности учащихся в содержании математического образования в школе [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ И.А. Железнова. – Бишкек, 2005. –194 с.
5. Сатыбекова М.А. Орто мектепте окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү (биологияны окутуунун мисалында) [Текст]: пед.илимд.канд. ... дисс. авторефераты: 13.00.02 / М.А. Сатыбекова. – Бишкек, 2008. – 28 б.
6. Шентүрк С. Инновациялык мектептерде окуучулардын чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү [Текст]: пед.илимд.канд. ... дисс. авторефераты: 13.00.01 / С. Шентүрк. – Бишкек, 2011. – 27 б.
7. Байсеркеев А.Э. Жаңы типтеги мектептерде физиканы окутууда окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү технологиясы [Текст]: пед.илимд.канд. ... дисс. авторефераты: 13.00.02 / А.Э. Байсеркеев. – Бишкек, 2011. – 26 б.
8. Байсеркеев А.Э. Орто мектепте табигый предметтерди окутууда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн технологиясы [Текст]: пед.илимд.докт. ... дисс. авторефераты: 13.00.02 / А.Э. Байсеркеев. – Бишкек, 2017. – 40 б.
9. Калдыбаев С.К. О сущности и роли результата обучения на современном этапе развития высшего образования [Текст] / С.К. Калдыбаев // Современная высшая школа: инновационный аспект. – Челябинск, 2014. – №1. – С.61-67.
10. Калдыбаев С.К. Компетентностный подход как основа модернизации отечественного образования [Текст] / С.К. Калдыбаев, М.А.Ногаев // Высшее образование Кыргызской Республики. – Бишкек, 2014. – №4/26. – С.14-17.
11. Концепция развития образования Кыргызской Республики до 2020 года [Текст]: план действий по реализации Стратегии образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы. – Бишкек, 2012. – 16 с.

*Муратов А.Ж.
И. Арабаев атындагы КМУ
п.и.д., профессор*

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ БИЛИМДЕРИ ЖАНА ТАЖРЫЙБАЛАРЫ

*Муратов А.Ж.
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева
д.п.н., профессор*

ТРАДИЦИОННЫЕ ЗНАНИЯ И ОПЫТ КЫРГЫЗОВ

*Muratov A.Zh.
KSU n.a. I.Arabayev, professor*

TRADITIONAL KNOWLEDGE AND EXPERIENCE OF KYRGYZS

***Аннотация:** Кыргыздар – эң байыркы элдердин бири. Алардын элдик билимдери жана эмпирикалык тажрыйбалары көп түрдүү жана өтө бай болгон. Бирок ал проблема ар тараптуу изилденген эмес. Муну педагогикалык аспектиден изилдөөнүн зарылдыгы бышып жетилди.*

Бул макалада элдик билимдер жана тажрыйбалар «Манас» эпосунда кандайча чагылдырылгандыгы мисалдар аркылуу көрсөтүлөт.

Кыргыз элинин билим берүү салттарынын азыркы учурдагы мааниси, максаты көрсөтүлөт.

***Аннотация:** Кыргызы – один из древнейших народов. Их народные знания и эмпирический опыт были очень разнообразными и богатыми. Но эта проблема не исследована разносторонне. Настала необходимость исследования её в педагогическом аспекте.*

В данной статье эти знания и опыт подтверждаются примерами отражения в эпосе «Манас». Показаны современные значение и цели образовательной традиции кыргызского народа.

***Annotation.** The Kyrgyz are one of the most ancient peoples. Their folk knowledge and empirical experience were very diverse and rich. But this problem has not been investigated in many ways. It was necessary to study it in the pedagogical aspect.*

In this article, this knowledge and experience are confirmed by examples of reflection in the epic «Manas». The modern meaning and goals of the educational tradition of the Kyrgyz people are shown.

***Түйүндүү түшүнүктөр:** элдик билим, этнопедагогика, эмпирикалык тажрыйба, согуш өнөрү, жоо-жарак, баатырдык эпос, көркөм образ.*

***Ключевые слова:** народные знания, этнопедагогика, эмпирический опыт, искусство воевать, боевые доспехи, героический эпос, художественный образ.*

***Key words:** folk knowledge, ethno-pedagogy, empirical experience, art of war, combat armor, heroic epic, artistic image.*

Агрономиялык жана мелорациялык билимдер

Кыргыз элинин тарыхы, маданияты тууралуу кеп кылганда биз көбүнчө алардын көчмөн турмушта жашаганын, аңчылык, малчылык, кол өнөрчүлүк менен шугурлангандыгын айтып, дыйканчылык кылгандыгын аттап өтүп кетебиз. Чынында

дыйканчылыксыз адам да, мал да жашабайт, себеби алардын жашоосунун негизи кара эгинден турат.

Тарыхый маалыматтар, алардын ичинде ханзу жылнаамалары, байыркы кыргыздар эгин экендиги, а түгүл аларды өздөрүнөн ашырып, башка тайпаларга саткандыгы тууралуу баяндап берет. Бул айтылгандарды археологиялык казуулар да ырастайт. Ата-бабаларыбыз Эне-Сай дайрасынан жана ага куйган куймалардан өтө татаалдыгына карабай суу чыгарган, арыктар аркылуу талаа-түздөргө суу алып барган. Археологиялык казууларда V кылымга таандык темир жана жыгач буурусундар табылган. Азыр карап көрсөңүз биздин Ала-Тоо аймагыбызда деле тоо боорлорунда эски арыктардын нугу байкалып турат, демек, кайсыл бир кылымдарда ал жерлерден суу жүргөн деп болжолдоого болот. Эне-Сайда ушул кезге чейин эле «кыргыз атыздары», «кыргыз арыктары» бар экендиги айтылып келет.

Ханзулардын Жаңы Таң жылнаамасында кыргыздардын арпа, таруу, буудай, жылаңач арпа эгишери, эгин тартар тегирмендери бар экендиги, эгин тартып андан тамак-аш жасап, бозо ачытышары, каганы нан жеп отурганы тууралуу жазган жер кездешет.

Ал эми «Манас» дастанында Манас Чоң жинди аталып жүргөн бала чагында досу Мажик менен бирге «аккан суусу жок, ак элечек тоосу жок» жерге жандоодон жерди оюп, суу агызып келишип, эгин эгет.

А түгүл «жети жерди ойдурду, жерге сууну толтурду» деп азыркы суу сактагычтарды ошол кезде эле жасагандыгы айтылат [1, 30]. Мындай ирригациялык курулуштарды балдар жөн жерден кура коюшпайт, аны үчүн жандоонун бийиктигин, арыктын суу агызууга мүмкүн болгон траекториясын, суу сактоо үчүн кайсыл жерди, кандайча кылып оюу керектигин жөнөкөй болсо да илимий негизде билиши керек. Эгер аны билбесе, суусу алдыга эмес, артка агат, же көл болуп туруп алат, суу сактагычтагы суулар сакталып турбай жерге сиңип жок болот ж.б.

Манас жана анын командасы жаш чагынан эле мына ушуну билген. Демек, азыр кыргыз жериндеги эң ири суу сактагычтар болгон Токтогул, Орто-Токой, Папан, Төрт-Күл суу кампаларынын башаты Эне-Сай доорунда эле, Манастардын мезгилинде эле дыйкандарга кызмат кылганын айта кетүүгө тийишпиз.

Манас менен Чубак Жусуп Мамайдын варианты боюнча күн жылып, жаз болуп, эгин чыгар чак болгондо:

Сары өзөк талдан чаптырып,

Башы менен сабына,

Аябай шынаа кактырып,

Буурусунду жасап бүтүрүп, - деп жер айдоого керектүү буурусун деген эмгек куралын жасайт. Аны жасоо технологиясы: материалы – сары өзөк тал, бышык кылуу үчүн буурусундун башы менен сабына шынаа кагышат.

Ошондон кийин ат менен айдап, тукумун (үрөөнүн) коюу чачышат да, чырпыктан кылган мала менен тегиз малалап чыгат.

Кара суу менен айдатып,

Кыйын арык каздырып,

Өнүп жерден чыкканда,

Кара топо бастырып, - деп кадимки дыйканчылык кылат.

Элдик ветеринардык билимдер

Байыртадан эле кыргыздар географияны, биологияны, экологияны, ветеринарияны эмпирикалык деңгээлде жакшы билгендиктен биоартүрдүүлүктү коргоп, жайыт которуштуруп турган, жылкыга, топозго, койго, эчкиге, саан уйга ылайыктуу жайыттарды тандашкан, малдарды ар кандай ылаңдардан дарылашкан.

«Манас» эпосунда жаныбарларды таптоодогу, ооруларын айыктыруудагы билимдер, малчылык билимдери, мал багуу технологиялары, өзгөчө жылкыларды согушка даярдоо, союшка ылайыктуу семиртүү кеңири каралат.

Мал жаюу: көктөө; жайлоо; күздөө, кыштоо деген төрт мезгилден турган, ошол мезгилдерге карап, мал үчүн көчүп-конгон.

Жаныбарлардын ыландары:

Көбүнчө жылкынын дарттары: маңка, кырчаңгы, сакоо, аксак, жем түшүү, түйнөк, томуктоо, топчулоо.

Көбүнчө кара малдын дарттары: кара сан, шарп.

Көбүнчө жандыктын дарттары: айлан баш, жаталак, котур, кара өпкө.

Көбүнчө канаттуулардын дарттары: өлөт, чума.

Мындайда малчылар жаныбарлардын оорусуна карай ар түрдүү дары чөптөрдү жедирген, алардан суюк дары жасашкан, сыйпаган ж.б. Андай өсүмдүктөр: уу коргошун, эрмен, шыбак, зире, айрыктуу гүл, чөп чай, каз таңдай, бака жалбырак, ат кулак, кызыл мыя, тумак саадак, көк чай чөп, беде, суу кымыздыгы, жалбыз, чекенде, адырашман, меңдубана, көкө мерен ж.б.

Малдарды дарылоодо хирургиялык жолдор да колдонулган, мисалы, жаратын кырып алып ордуна дары койгон, бедеге ичи көпкөндө ичинин бир жерин акырын жарып жел чыгарган ж.б.

Миң сандаган малы болсо да Манас туулганда Акбалта сүйүнчү айтып барса Жакып кан:

Кара жалдуу кула бээ

Бир ак сур кулун туудуруп,

Шыйрагын оңдоп шыпырып,

Тумшугун сыгып телчитип,

Энесине ээрчитип,

Олтурган экен бай Жакып [2, 65].

Мунун өзү адам канчалык көп малдуу болсо да, алар ошол малын өзү карап, элдик ветеринардык билимге ээ болгондугун көрөбүз. Эгерде Жакып жаңы туулган кулундун шыйрагын шыпырбаса, тумшугун сыкпаса, жалпы телчитип, энесине ээрчитпесе анда ал мынчалык байлыкка жетмек эмес. Бул жерде Жакыптын мал артынан түшкөндүгү, малга кароолугу гана эмес, анын мал кароо тажрыйбасына ээ экендиги да айтылып жатат.

Экономикалык билимдер

Эл турмушунда экономикалык билимдердин да өз орду болгон. Ал билимдер элди сарамжал, үнөмдүү болууга үйрөткөн. Эгер андай сапаттарга ээ болбосо, ал эл тарых бетинде гана калып, жер бетинен жок болот.

Арстанбек акын минтип ырдаган:

Эсиң оосо, эчки бак,

Мейли чебич, мейли улак,

Сүтүн ичсең күлазык,

Эти, майы эң артык,

Уяң тыбыт апапак,

Чөп жакшысын таптаган,

Көк бетеге, көк шыбак.

Эгиндердин жакшысы

Эрте бышкан ар убак

Арпа болот баарыдан,

Ичип алсаң жармасын

Талканы чын күлазык [3, 177].

Мындай ырлар Токтогул Сатылгановдо да учурайт: «Эсиң кетсе, эчки бак, эчки тубат үч улак, сүтүн берет эки убак».

Эчкинин кол карабастыгы, жыл сайын жана эгизден төлдөшү, этсиреген кезде улактарын союп жегенге ылайыктуулугу, сүтү адамга жагымдуу экендиги, тамакты да алмаштырары алары кедей адамдар үчүн байыганга биринчи мүмкүнчүлүк экендиги айтылууда.

Кыргыздар байыркы доордон эле жазгы үзүмчүлүк мезгилине, узун сары убагына деп *согум* этин сакташкан, чөлмөн чучук, нан чучук, түндүк чучук, ай чучук, чогултма чучук деп өздөрү үчүн жана конокторго деп *чучуктарды* даярдап, аны көлөкө жерде кургатып, арчанын түтүнүнө ыштап, жыгач идиштеги ундун ичине салып, бир жылга чейин сакташкан. Чучук – адамды тоюмдуу кармаган, кубаты жогору, аш болумдуулугу мыкты болгон.

Деги эле кыргыздар чыгымсыз жашоого (безотходный) үйрөнгөн, мисалы, малдан саалып алынган сүттү тартып алып, жаңы каймак бөлүп алып жешкен, андан артканын сызгырып, чөбөгөсүн, майын колдонгон, сүттү өздөрү бала-чакасы менен ичкен, ашканын айран кылган, айранды баштыкка илип, сүзмө кылып, сүзмөнүн сары суусу сарыкканда курут кылып катырып алган, курутту оозго салып шимип жеп жүрө берген же өтө катуу суукта аны эзип суук кылып, үстүнө сары май, айрымдар куйрук май салып ичип алган. Эгер сүт ирип калса, аны да төгүп салбай эжигей, быштак жасап жешкен, булар адам организmine аябай керектүү азыктар болгондугун алар жакшы билген. Койдун, топоздун, эчкинин жүнүн кыркып же тарап алып, аларды жип кылып ийрип, аркан эшкен, кийим токуган. Жапайы жана үй жаныбарларынын терисин абдан жогорку чеберчилик менен ашатып, ийин келтирип, тон, ичик, шым, кемсел, тумак, көрпө, көлдөлөң, бостек, басмайыл ж.б. керектүү буюмдарды жасап алган, алар колдонууга ыңгайлуу, жылуу, жеңил жана көп жылга чыдамдуу болгон. Ошондой жаныбарлардын чүкөлөрүн да ыргытып ийбей, ашык, ордо оюндарын ойношкон, балдарга оюнчук катары берген, карынына сары май куйган, терилерин чанач катары иштеткен, шыйрагын шимек кылган.

Мына ушул азыктар жана буюмдар тууралуу «Манас» эпосунда аябай кеңири айтылат, биз алардан кыргыздардын этноэкономикалык эмпирикалык билимдерин көрөбүз.

Манас доорунда акча ордуна жамбы колдонулган, ал жүгүртүү каражаты болгон, мисалы, Чыйырды жылкычыга «кара кулак чоң жамбы» карматат [2, 51].

Эпостогу идея боюнча мал – негизги байлык. Манас төрөлгөндө Жакыптын жылкысы 38000, кою 80000, төөсү 6000, ую 7000 болгон. Мына ошону ал өз колу менен көбөйткөн, көбөйтүү үчүн эң биринчи кезекте – жайыт тандаган.

«Манас» эпосунда салык, алым тууралуу көп айтылат. Башка жерди, бөтөн элди басып алуудагы да негизги максат алардан алым алуу болгон. Калмактар Манас туулганга чейин Жакыптын айылынан салык алып турат, ал мындайча айтылат:

Отуз байтал, беш аттан

От майына бердим деп [2, 111].

Манас болсо:

Ай, атаке, деп айтат,

Курулай корктуң тегеле,

Кун дегениң эмине? - десе, атасы Жакып:

Кун деп санап мал алат, - деп түшүндүрөт [2, 115].

Кан болгондо Канчоро

Элге өкүм чачты эми:

«Миң карача төө бер, - деп,

Миң кара кашка бээ бер, - деп,

Бир миң төөгө чай бер, - деп,

Миң атанга жүк чыкчу

Кызыл алтын зер бер», - деп,

Калкка алым салды эле [4, 17].

«Манас» эпосунда жогорудагы саптарда айтылгандар элдин реалдуу каражаты, тапкан байманасы менен дал келген эмес, алым (азыркы тил менен айтканда салык) калк үчүн өтө оор болгон. Кийин мына ушул алымдын көптүгүнө кыжырданган эл Канчоро ханды колдобой коёт жана элден чыгып, жалгыз калат.

Канчоро Манастын убагынан бери келе жаткан хан ордодугу чынар терек, бай теректерди суу жайылбай соолутат, алмасы бышып көң болгон, жаңгагы бышып дөң болгон жерлердин жаңгагы түгүл чырпыгы жок, дүйнө кара жер болгон абалга алып келет.

Нардан жүздөн төө бер деп,
Алты миң кысыр тай бер деп,
Төөгө жүктөп чай бер деп,
Аргынга салым салыптыр...

...Салымын таап бере албай,
Аргын көчкөн бир жайга...
...Он эки төөгө чай бер деп,
Кырк миңче кысыр тай бер деп,
Кыргызга салым салыптыр [4, 169].
Муну төлөй албай, салымын таап бере албай:
Тели куш учкан темине,
Тентиген кеткен жерине.
Кулаалы учкан темине,
Курама кеткен элине [4, 169].

Демек, ал кыргыз хандагына саясый гана эмес, экономикалык кризис да жаратат. А бул болсо элдик төңкөрүштүн башаты болот.

Адабияттар:

1. Манас: Жүсүп Мамай – Manas: Jusup Mamaу [Текст] / Ж. Мамай. – Үрүмчү, 2014. – 562 б.
2. Манас. Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / 1-китеп. С. Орозбаковдун варианты б-ча. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 296 б.
3. Залкар акындар. [Текст] / 3-т. – Б.: Шам, 2006. – 244-б.
4. Сейтек. 4-китеп. Бириктирилген курама вариант. – Ф.: 1960. – 266 б.

*Панков П.С.,
Баячорова Б.Ж.
член-корреспондент НАН КР,
профессор ИМ НАН КР,
Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына,*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОГРАММНЫЕ СРЕДСТВА ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКАМ

*Панков П.С.,
Баячорова Б.Ж.
КР УИА корреспондент-мүчөсү,
профессор КР УИА МИ,
Ж.Баласагын атындагы КУУ*

ТИЛДИ ҮЙРӨТҮҮҮҮҮЧҮН ИННОВАЦИЯЛЫК ПРОГРАММАЛЫК КАРАЖАТТАР

*Pankov P.S., Bayachorova B.J.,
Corresponding member of NAS of KR, professor
Institute of Mathematics of NAS of KR,
Kyrgyz State University named after J. Balasagyn*

INNOVATIVE SOFTWARE TO TEACH LANGUAGES

Аннотация: Одним из главных направлений современной информатики является построение интерактивных компьютерных представлений всех известных реальных и виртуальных объектов, чтобы дать пользователю возможность работать с ними эффективно и безопасно до реального использования. Нами введено понятие «независимое представление», которое не требует знания других подобных объектов. Мы поставили задачу для «независимого представления» естественных языков. В этой статье мы предлагаем применение такого софта для обучения.

Аннотация: Азыркы информатикадагы негизги багыттардын бири – бардык чыныгы жана элестетилген объекттердин компьютерде интерактивдүү чагылдырылышын түзүү жана пайдалануучу үчүн алар менен иштөө эффективдүү жана коопсуз түрдө боло тургандай шартты камсыздоо. Биз көз карандысыз чагылдырылыш түшүнүгүн аныктадык, мындай чагылдырууну колдонууда башка окшош объекттерди билүү зарылчылыгы жок. Биз табигый тилдерди толугу менен компьютерде көз карандысыз чагылдыруу маселесин койдук. Бул макалада мындай софтту окутууда колдонууну сунуштайбыз.

Annotation: One of main tasks of present day informatics is developing of interactive computer presentations of all familiar real and virtual objects to offer the user the opportunity to master them safely and effectively before real treating. If such computer presentation does not depend on the user's knowledge and skills on similar objects then we called it independent. We put the problem of completely independent presentations of natural languages. In this paper we propose using such soft for teaching.

Ключевые слова: обучение языку, компьютерное представление языка, независимое представление языка, интерактивное представление языка.

Түйүндүү сөздөр: тилди үйрөтүү, тилди компьютерде чагылдыруу, тилди көз карандысыз чагылдыруу, тилди интерактивдүү чагылдыруу.

Key words: *teaching language; computer presentation of language; independent presentation of language; interactive presentation of language.*

Введение

Обзор существующих программных средств (софтов) для изучения языков показывает, что они используют либо другой язык в качестве языка-посредника, либо предлагают некоторые базовые знания по языку.

Одним из главных направлений современной информатики является построение компьютерных представлений всех известных реальных и виртуальных объектов. Известно, что более эффективным является интерактивное представление объектов, поскольку оно дает пользователю возможность самому выбирать способы изучения объекта. В дополнение к этому, мы ввели понятие «независимое компьютерное представление», которое не требует знания других подобных объектов (в частности, при изучении естественного языка – использование других языков). Здесь пользователь сразу начинает думать на изучаемом языке, без перевода.

Ранее, исследование и изучение живого языка осуществлялось с помощью (включая двуязычные словари и учебники) людей, которые достаточно хорошо знали этот язык; исследование мертвого языка – посредством двуязычных текстов, которые сохранились, и текстов с дополнительными неявными предположениями и заключениями. Изобретение записи звуков дало возможность зафиксировать объективно примеры устного языка. Изобретение звукового кино дало примеры связи фраз с ситуациями и действиями. Компьютерные игры дали пользователю возможность выбирать действия с соответствующими фразами. Существовали программные комплексы для изучения языка на основе родного языка, однако некоторые понятия были представлены в них независимо. Этот обзор демонстрирует, что до наших публикаций ранее не существовало полностью независимых представлений естественных языков.

Мы [1-9] внесли предложения и разработали элементы таких представлений. Здесь мы рассматриваем этот вопрос в целом. Предлагается также обратная связь для того, чтобы проверить знание языка, и случайная генерация задач и ситуаций [10] необходима для независимого представления понятий и объективной оценки знаний. Также отметим, что программное обеспечение и оборудование (включая аппаратуру для распознавания речи) для изучения и проверки произношения имеются для многих языков и широко используются.

Обзор предыдущих работ

Для возможного общения с инопланетянами был разработан язык Линкос. Он начинается рядом натуральных чисел. Затем вводятся знаки чисел и понятие «равняется». Каждый знак передается импульсом особой формы. После этого демонстрируются арифметические операции. Таким образом, вводятся понятия «больше», «меньше», «верно», «неверно», «возрастает», «убывает» и т. д.

Некоторые наши приемы аналогичны приемам этого языка.

Выготский Л.С. и Сахаров Л.С. демонстрировали подобные вещи, имеющие различные признаки, называя их искусственным "языком" (только с существительными и прилагательными) для детей. Если ребенок называл вещи на этом "языке" должным образом, его спрашивали, почему использовал эти слова [13]. Виноград Т. предложил давать команды роботу с такими словами как "стол", "коробка", "блок", "пирамида", "шар", "схватить", "передвинуть", "отпустить" [14].

Мы предложили следующую гипотезу для исследования. Подлинное понимание человеком текста на естественном языке может быть проверено посредством наблюдения действий человека в реальных ситуациях, соответствующих этому тексту; современное компьютерное оборудование достаточно, чтобы моделировать ситуации, необходимые для обнаружения подлинного понимания многих понятий на естественных языках.

Определение 1. Пусть дано любое "понятие" (слово из языка). Если имеется алгоритм, реализованный на компьютере, который демонстрирует пользователю (случайно генерируемые) достаточно большое количество ситуаций, покрывающих все существенные аспекты "понятия"; дает команду, включающую это "понятие", в каждой ситуации, определяет действия пользователя и представляет их результаты явно на дисплее, проверяет, соответствует ли результат выполнения данной команде, то такой алгоритм называется *компьютерным диалоговым представлением "понятия"*.

Примечание 1. Естественно, в данных командах должны присутствовать и другие слова. Но эти слова не должны давать никаких определений или объяснений "понятия".

Примечание 2. Таким способом могут быть представлены не только понятия, соответствующие реальным объектам, но и понятия, соответствующие воображаемым объектам; мы продемонстрировали естественное диалоговое представление абстрактных пространств [11-12].

Построение программного обеспечения

В первой версии программного обеспечения, построенной нами, имеется:

- формализованное подмножество естественного языка;
- утверждения, описывающие окружающую среду: объекты и отношения между ними;
- утверждения, описывающие возможности пользователя;
- утверждения, описывающие возможности объектов (возможные действия);
- утверждения, описывающие условия, чтобы соответствовать высказыванию на естественном языке (во временном порядке).

Следующие *Суцности* необходимы для программирования. По нашему предположению, большинство из них интуитивно используются носителями языка.

Время (как последовательность необходимых действий): *Будущее, Прошлое.*

Пространство и его *виды* (например, глагол ТЯНУТЬ-ТАРТ-PULL подразумевает только топологию; глагол ТОЛКАТЬ-ТҮРТ-PUSH подразумевает геометрию; прилагательное АЛЫС-ДАЛЕКИЙ-FAR подразумевает метрику).

(Единственный) *Курсор* (перемещаемый мышью).

Схватывающий Курсор (перемещаемый мышью с левой нажатой кнопкой) осуществляет параллельное перемещение *Вещи*. Иногда это осуществляется также с вращением; для других математических преобразований могут использоваться *Аватар* и *Инструмент*.

Аватар (объект, управляемый и идентифицирующийся с пользователем) (он также представляется как своего рода курсор).

Вещь (сама *Вещь* – объект, перемещаемый пользователем (со *Схватывающим Курсором*); *Вещь* с другими Объектами – объект, на который воздействует пользователь).

Движущаяся (сама собой) *Вещь*.

Часть (*Вещь* с отношением к другой *Вещи*).

Составная Вещь (составленная из других *Вещей*).

Инструмент (*Вещь*, воздействующая на другую *Вещь*).

Место (подмножество дисплея или неподвижная *Вещь*).

Пустое Место = *Место-для-Вещи* (связано с *Вещью*).

Живое (*Живая Вещь*, которая может чувствовать; некоторые устройства, связанные с компьютерами, являются *живыми* в современной речи).

Пара; Множественность (некоторые понятия означают пары; некоторые глаголы требуют несколько однородных *Вещей*).

Тяготение, Притяжение, Отталкивание (некоторые глаголы и предлоги требуют это).

Определяется функция *Имя* для всех объектов, кроме *Аватара* и *Курсоров*.

Чтобы пользователь мог догадываться, предложены следующие методы:

1) общеизвестный: показ *Вещи* вместе с *Именем* (но он не соответствует нашему подходу); 2) основной: единственность действия (или последовательности действий), которое естественно соответствует команде и ситуации; 3) подобие (некоторые объекты имеют один

и тот же атрибут, и этот атрибут упоминается дважды); 4) чередование (новое Понятие и новое слово появляются вместе как альтернатива предыдущим Понятиям).

Определение 2. Понятия включает Список Объектов, Список предыдущих Понятий (если это необходимо), Описание начальной Окружающей Среды (если это необходимо), Команда (написанная на подмножестве естественного языка), Последовательность Условий (во временном порядке) двух видов: $A \subset B?$ и $A \cap B \neq \emptyset?$ с логическими операциями И, ИЛИ, ИЛИ, исключающее НЕ.

Если все Условия выполнены, то выдается сообщение, что *Понятие было понято*. Если какое-нибудь Условие нарушено, то выдается сообщение *Нет*.

Кроме того, в режиме обучения: если пользователь пробует взять неправильную Вещь, то компьютер допускает только ее малый сдвиг и возвращает Вещь к ее стартовому положению; если пользователь пробует переместить соответствующую Вещь на неправильное место, компьютер также возвращает Вещь к ее стартовому положению. Если дополнительные сущности (например, Тяготение, Притяжение, Отталкивание) задействованы, то компьютер может переместить Вещь в другое (не стартовое) положение. В режиме тестирования, выдается только сообщение Нет.

В силу Определения 1, некоторые объекты (и иногда их положения) выбираются случайным образом при каждом выполнении Понятия.

3. Примеры определений Понятий

Здесь также возникает «минимальная математическая модель» – минимальное количество сущностей, необходимых для представления Понятия.

Примеры даются в соответствии с Определением 2.

3.1. Глагол КОЙ-PUT (в русском языке точного перевода нет). Два понятия: Вещь; Место. Условия: Схватывание в Вещи. Отпускание в Месте.

3.2. Глагол ТҮЗ-COMPOSE (в русском языке точного перевода нет). Четыре понятия: Вещь-без-части; Пустое-Место; Часть; Вещь (целая).

Более сложным, использующим предыдущие понятия, является

3.3. Глагол ТАП-НАЙТИ-FIND. Понятия: Несколько Вещь 1; Вещь 2 (больше, чем Вещь1), Место; глаголы ЖЫЛДЫР-СДВИНУТЬ-MOVE и КОЙ-PUT. Краткое описание. Все Вещи1 покрыты копиями Вещь 2. Команда на кыргызском языке:

Имя (Вещь 2)*ЛАР*НЫ ЖЫЛДЫРЫП, Имя (Вещь1)*НЫ + "ТААП, АНЫ Имя(Место)*ГА КОЙ!

3.4. Глагол СИММЕТРИЯЛА-SYMMETRIZE (в русском языке перевода одним словом нет). Понятие: Немного асимметричный объект. По команде "СИММЕТРИЯЛА!" пользователь должен сделать объект симметрическим.

Объективная классификация понятий

С предложенным подходом набор "понятий" упорядочивается по предшествованию: из каждых двух "понятий" или одно должно быть введено прежде другого или они могут быть представлены одновременно, или они могут быть представлены независимо.

Первичные – такие слова, что для их понимания не требуется знание других слов изучаемого языка. Они представляются самым естественным или единственно возможным действием в данной ситуации. По нашему опыту, к таким относятся глаголы КОЙ-PUT, ЖАП-COVER, АЧ-OPEN, ТҮЗ-COMPOSE, КЕЛ-COME, КИР-ENTER, ЧЫК-EXIT, КӨРСӨТ-SHOW, БЕР-GIVE, ЧАЛ - (нет соответствий). *Вторичные* – такие слова, что для их понимания требуется знание других слов изучаемого языка или соответствующих действий. Например, глагол ТАП-FIND, послелог МЕНЕН - предлог WITH (в русском языке нет единого перевода).

Использование в преподавании

По нашему мнению, применение такого программного обеспечения даст возможность всем желающим изучать языки и пополнять словарный запас или самостоятельно, или как дополнение к другим способам изучения. Составление математических и компьютерных моделей различных понятий языков может быть темой выпускных работ и магистерских диссертаций с непосредственной практической пользой. Независимое интерактивное мультимедийное представление основ кыргызского языка вместе со сведениями о Кыргызстане даст возможность всем желающим во всем мире ознакомиться с языком, представит интерес для всех желающих посетить Кыргызстан.

Список использованных источников:

1. Pankov P.S., Aidaraliyeva J.Sh., Lopatkin V.S. Active English on computer // Conference "Improving Content and Approach in the Teaching of English Language in the Context of Educational Reform". - Bishkek, Kyrgyz State Pedagogical University, 1996. – Pp. 25-27.
2. Pankov P.S., Alimbay E. Virtual Environment for Interactive Learning Languages // Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics: Proceedings of 2nd Language and Technology Conference. - Poznan, Poland, 2005. – Pp. 357-360.
3. Панков П.С., Баячорова Б.Ж. Компьютерные подмножества естественных языков // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына: серия 6. Естественно-технические науки. – Выпуск 3. Информационные технологии. – 2005. – С. 5-10.
4. Pankov P.S., Alaeva S.A., Kutsenko V.A. Algorithmic Interactive Presentation of Notions // "Speech and Computer" SPECOM'2006: Proceedings of the 11th International Conference. – Anatolya Publishers, St. Petersburg, 2006. – Pp. 478-480.
5. Pankov P.S., Dolmatova P.S. Algorithmical Language for Computer-Based Presentation of Notions // 4th International Conference on Electronics and Computer. – Almaty: Suleyman Demirel University, 2007. – Pp. 274-279.
6. Bayachorova B.J., Pankov P. Independent Computer Presentation of a Natural Language // Varia Informatica. – Lublin: Polish Information Processing Society, 2009. – Pp. 73-84.
7. Pankov P.S., Bayachorova B.J., Juraev M. Mathematical Models for Independent Computer Presentation of Turkic Languages // TWMS Journal of Pure and Applied Mathematics, Volume 3, No.1, 2012. – Pp. 92-102.
8. Панков П., Баячорова Б., Жураев М. Кыргыз тилин компьютерде чагылдыруу. – Бишкек: Турар, 2010. – 172 б.
9. Bayachorova B., Pankov P. Independent Computer Presentation of Abstract Notions of Natural Languages// Actual Problems of Computer Science. – Lublin: ECCS Foundation, No. 1(3), 2013. – Pp. 73-84.
10. Панков П.С., Джаналиева Ж.Р. Опыт и перспективы использования комплекса UNIQUEST уникальных тестовых заданий в учебном процессе // Тез. докл. научно-практической конф. «Образование и наука в новом геополитическом пространстве». – Бишкек, 1995.
11. Pankov P.S., Bayachorova B.J. Using computers to perform non-Euclidean topological spaces // The 6-th conference and exhibition on computer graphics and visualization "Graphicon-96", 1996, Vol. 2. – Saint-Petersburg.
12. Borubaev A.A., Pankov P.S., Chekeev A.A. Spaces Uniformed by Coverings. – Hungarian-Kyrgyz Friendship Society, Budapest, 2003 (Chapter 4. Constructive and computer presentations of uniform spaces).
13. Выготский Л.С., Сахаров Л.С. Исследование формирования понятий: методология двойного стимулирования // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. – М.: Изд. МГУ, 1981.
14. Winograd T. Understanding Natural Language. – Massachusetts Institute of Technology, New York, 1972.

*Калдыбаева А.Т.,
п.и.д., профессор, И. Арабаев атындагы КМУ*

*Машанова А.С.
И. Арабаев атындагы КМУнин аспиранты*

**ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮ МОДЕРНИЗАЦИЯЛОО ШАРТЫНДА
СТУДЕНТТЕРДИН ИЛИМИЙ-ИЗИДӨӨЧҮЛҮК ИШМЕРДИГИ**

*Калдыбаева А.Т.,
д.п.н., профессор
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

*Машанова А.С.
аспирантка
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ
В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

*Kaldybayeva A.T.,
doctor of pedagogical sciences, professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

*Mashanova A.S.
post-graduate student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

**RESEARCH ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF
MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION**

Аннотация: Студенттердин илимий-изилдөө иштери (СИИИ) – жогорку кесиптик билим берүүдө адистерди даярдоонун милдеттүү, органикалуу ажырагыс бир бөлүгү болуп эсептелет. Бул университеттин негизги милдеттеринин бири болуу менен, ал окуу жана илимий процесстердин биримдигинин негизинде чечилет. ЖОЖдун илимий-изилдөө ишмердиги – бул таанып билүүнүн илимий усулдарынын ыкмаларынын студенттер тарабынан колдонулушу. Бул ишмердик эксперименталдык жактан байкоого алынган же теориялык иликтөөгө алынган фактыларды, көрүнүштөрдү, процесстерди, мыйзам-ченемдүү байланыштардын жана мамилелердин далилдигин түшүндүрүүгө багытталган.

Аннотация: Научно-исследовательская работа студентов (НИРС) – обязательная, органически неотъемлемая часть подготовки специалистов высшего профессионального образования. Это одна из основных задач университета, которая решается на базе единства учебного и научного процессов. Научно-исследовательская деятельность студентов ВУЗа – это применение студентами приемов научных методов познания. Эта деятельность направлена на объяснение экспериментально наблюдаемых или теоретически анализируемых фактов, явлений, процессов, доказательство закономерных связей и отношений.

Annotation: Research work of students (RWS) is a mandatory, organically integral part of the training of specialists of higher professional education. This is one of the main tasks of the University, which is solved on the basis of unity of educational and scientific processes. Research activity of University students is the ap-

plication of methods of scientific methods of knowledge by students. This activity is aimed at explaining experimentally observed or theoretically analyzed facts, phenomena, processes, proof of natural relationships and relationships.

Түйүндүү түшүнүктөр: илимий-изилдөө ишмердүүлүк, билим берүү, адистерди даярдоо, изилдөө жөндөмү, таанып билүү, илимий усулдар, натыйжа.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность, образование, подготовка специалистов, познание, исследовательские умения и способности, результат.

Key words: research activity, education, training of specialists, knowledge, research skills and abilities, result.

Кыргызстандагы жогорку билим берүүнүн көп деңгээлдүү даярдоо системасына өтүүсү студенттерди даярдоонун мазмунун өзгөртүүнү талап кылууда. Бул өзгөрүүлөр үчүнчү муундагы билим берүүчү стандарттардын мазмунунда чагылдырылды, алардын негизин компетенттүү мамиле түзгөн. Ал билим берүү процессинин катышуучуларын инсандын болочок кесиптик ишмердигинде зарыл болгон жеке сапаттарын калыптандырууга багыттайт. ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүн илимий-изилдөөчүлүк ишмердикке даярдоо кесиптик даярдыктын эң маанилүү элементтеринин бирине айланууда. ЖОЖдо бакалавриат деңгээлинде билим алууда студенттер илимий-изилдөө ишмердиги тууралуу түшүнүктөргө ээ болуу менен илимий ийримдерге катыша алат. Магистранттардын жана аспиранттардын илимий-изилдөөчүлүк ишмердикке катышуусу бул этапта окутуунун милдеттүү шарттарынын бири болуп эсептелет. Мамлекеттик билим берүү стандарттарынын талаптарына ылайык, магистратуранын жана аспирантуранын бүтүрүүчүлөрү атайын кесиптик милдеттерден тышкары илимий-изилдөө иштерин алып барууга да жөндөмдүү болушу керек [7, 48-б.].

Илимий-изилдөө иштерине карата студенттердин даярдыгы мамлекеттик билим берүү стандарттарында чагылдырылган [8, 167-б.]. Студенттердин илимий-изилдөө иштери (СИИИ) – жогорку кесиптик билим берүүдө адистерди даярдоонун милдеттүү, органикалуу ажырагыс бир бөлүгү болуп эсептелет. Бул университеттин негизги милдеттеринин бири болуу менен, ал окуу жана илимий процесстердин биримдигинин негизинде чечилет [9, 17-б.].

ЖОЖдун илимий-изилдөө ишмердиги – бул таанып билүүнүн илимий усулдарынын ыкмаларынын студенттер тарабынан колдонулушу. Бул ишмердик эксперименталдык жактан байкоого алынган же теориялык иликтөөгө алынган фактыларды, көрүнүштөрдү, процесстерди, мыйзам-ченемдүү байланыштардын жана мамилелердин далилдигин түшүндүрүүгө багытталган. Студенттердин илимий ишмердиги окутуучулардын жетекчилиги астында жүзөгө ашырылат жана ал билимдерге жигердүүлүк менен ээ болууга, изилдөө жөндөмүн жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет [1, 69-б.].

М.И. Колдина студенттердин илимий-изилдөөчүлүк ишмердигин «адамдын, коомдун, курчап турган жаратылыш чөйрөсүнүн кызматы жана өнүгүүсү жана аларды практикалык максатта колдонуусунун негизги мыйзам-ченемдүүлүктөрү тууралуу жаңы билимдерди алууга багытталган» таанып билүү активдүүлүгү катары аныктайт [5, 81-б.]. СИИИ студенттердин өз алдынча негиздүү ой жүгүртүү жана корутунду чыгара билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүдө милдеттерди чечүүгө багытталган. Бул өз алдынча маалымат издөө, илимий усулдарды пайдалануу, изилдөөчүлүк иштерди уюштуруу үчүн зарыл болгон жеке жана кесиптик сапаттарды калыптандырууну билдирет. Илимий-изилдөө иштерине катышуу студенттерге алган билимдерин иш жүзүндө колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Ишмердиктин бул түрү өзүн өзү өнүктүрүүгө жана билимин өстүрүүгө умтулуусун калыптандыруу менен акмеологиялык кызматты аткарат. Илимий-изилдөө иштери ишке чыгармачыл мамиле кылууга, окуу изилдөөлөрүнүн практика менен байланышына өбөлгө түзүүгө багытталган. СИИИ ошондой эле окуу-тарбиялык мүнөздү алып жүрөт, бул билим берүү процессин бир бүтүн жана бүткөн абалга алып келет [3, 246-б.].

СИИИин уюштуруу ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу милдетин алдыга коет. Студенттерде изилдөөчүлүк иштердин көндүмүн өнүктүрүү эмгекке карата аң-сезимдүү, чыгармачыл мамилени калыптандырууга, алган кесибинде өзүн өзү өнүктүрүүгө умтулуусуна багытталган. Бүтүрүүчүнүн ЖОЖдо даярдык көрүүнүн жүрүшүндө ээ болгон изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүгү жумуш берүүчү тарабынан ага коюлуучу талаптарга жооп берүү менен эмгек рыно-

гунда керектүү болуусуна мүмкүнчүлүк берет. Билим берүү стандарттарында магистрантты жана аспирантты өз алдынча изденүүчү катары калыптандыруу зарылдыгы айтылганы менен, чындыгында аны жүзөгө ашыруу кыйынчылыктарды туудурат. ЖОЖдун студенттеринин илимий-изилдөө ишмердигин өнүктүрүүнүн негизги кыймылдаткыч күчү болуп түрдүү карама-каршылыктар эсептелет. Биринчи кезекте, бул илимий-изилдөө маселелерин чечүү үчүн зарыл болгон билимдер, жөндөмдөр, көндүмдөр, аракет ыкмалары, студенттин жеке сапаттары жана касиеттери менен алардын реалдуу абалынын ортосундагы карама-каршылык [1, 67-б.].

Студенттердин илимий-изилдөө иштеринин натыйжалуулугу көпчүлүк учурда жаңы билимдерди алууга карата кызыгуусунан, илимге болгон кызыгуусунан, жөндөмдөрүнөн жана талантынан көз каранды. Кыргыз мамлекеттик университетинин студенттеринин илимий-изилдөө иштерине болгон мамилесин изилдөө максатында гуманитардык жана табигый-математикалык адистиктер боюнча билим алгандар сурамжылоодон өткөрүлдү. Респонденттер бир катар критерийлери боюнча бөлүштүрүлдү: адистиги, жынысы, курсу. Изилдөөнүн натыйжасында студенттердин болгону 36% гана илимий-изилдөө ишмердигине катышаары аныкталды. Ошентип, сурамжылоонун катышуучуларынын 64%ы СИИИне катышпайт экен. Мындай бөлүштүрүү 1-2-курстун жана ошондой эле 3-4-курстун да студенттери үчүн мүнөздүү көрүнүш. СИИИнин катышуучулары үчүн жетишүүнүн жогорку натыйжалары мүнөздүү. Алардын арасында сурамжылангандардын 55%ы жетишүүнүн жогорку көрсөткүчтөрүнө ээ, ал эми СИИИне катышпаган студенттердин жетишкендиктери – болгону 45% гана түзгөн. СИИИне катышкандардын арасында уландарга караганда кыздар үстөмдүк кылат. Гуманитардык профилде билим алып жатышкан студенттер табигый-математикалык кесиптеги студенттерге караганда илимий-изилдөө ишмердигине жакыныраак келишет. Изилдөөнүн жүрүшүндө студенттер илимий-изилдөө иштеринин кандай көндүмдөрүнө ээ экендигин: «жакшы билем», «айрым көндүмдөргө ээмин», «билбейм» деген шкала боюнча аныктадык. Студенттердин 36%ы теориялык материалды тандаганды жана идиктөө жүргүзгөндү жакшы билерин белгилешкен. Эки топ боюнча (табигый-математикалык жана гуманитардык адистиктер) алынган көрсөткүчтөрдү салыштыруу менен биз табигый-математикалык адистиктеги студенттерге (8%) салыштырмалуу гуманитарийлер (20%) илимий басылмаларды жазууга даярдыгы көбүрөөк экенин байкадык. Ал эми эсептерди чыгарууда табигый-математикалык профилдеги студенттерге (32%) караганда гуманитарий-студенттердин даярдыгы азыраак (8%).

Сурамжылоонун натыйжалары изилдөө иштеринин көндүмдөрү теориялык деңгээлде мыкты калыптангандыгын көрсөтүп турат. Изилдөө жүргүзүүнүн практикалык көндүмдөрүнө сурамжылоонун катышуучуларынын бештен аз бөлүгү гана ээ. Биз студенттер төмөнкү иш-чараларда көбүрөөк катышаарын аныктадык. Студенттердин жарымынан көбү олимпиадаларга жана конференцияларга катышат. Конференцияда катышуучу катары сурамжылангандардын болжолдуу түрдө үчтөн бир бөлүгү катышат. Көргөзмөлөрдө сурамжылоонун төрттөн бир бөлүгү катышат.

Сурамжылангандардын 19% изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча басылмаларга ээ. Илимий иштердин конкурсунда анкеталык сурамжылоонун 16% катышкан. Ошентип, илимий иш чараларга жигердүүлүк менен катышып, өз изилдөөлөрүнүн натыйжаларын көрсөтө алган студенттер сурамжылануучулардын болгону үчтөн бир гана бөлүгүн түзгөн. Респонденттердин жарымынан көбү байкоочулардын ролунда. Респонденттердин 21% бир да илимий иш-чарага катышпагандыгын билдиришкен. Илимий-изилдөө иштеринин көндүмдөрүнө ээ болуу студенттерде бир катар кыйынчылыктарды пайда кылат. Көптөгөн илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, илимий-изилдөө ишмердигин уюштурууда сурамжыланган студенттердин басымдуу бөлүгү (90%) олуттуу кыйынчылыктарга дуушар болоорун көрсөттү; респонденттердин 84%ы студенттердин илимий-изилдөө ишмердик менен алектенүүсүн шыктандыруу үчүн ЖОЖдордо жетиштүү деңгээлде шарттар түзүлгөн эмес деп эсептешет.

Студенттердин 75%ы илимий-изилдөө ишмердигине карата даярдыгынын төмөн, ал эми 17% – орточо жана болгону 8% – жогору экени аныкталды. Биздин пикирибизче, аталган кыйынчылыктар студенттердин статусунун, багытынын жана максаттарынын ачыкталбагандыгы менен байланышкан. Окутуучулардын жана студенттердин баары эле илимий ишти өз алдынча ишмердиктин түрү катары эсептей бербейт. Студенттердин илимий-изилдөө иштерин окуу ишмердигинин бир түрү катары караган тенденция да жок эмес. Ал эми окуу ишмердиги менен илимий иштер бир катар айырмаланып ту-

руучу белгилерге ээ. Мындай айырмачылыктар, адатта, бул ишмердиктердин түзүлүшүндө байкалып турат. Илимий-изилдөө ишмердикти жүзөгө ашыруу процессинде окумуштуулар төрт негизги этапы бөлүп карашат. Багытталуучу этапта алдыга коюлган максаттарга ылайык ишмердиктин эрежелерин жана усулдарын тандоо ишке ашырылат. Максатка жетишүү каралган объекттинин же кырдаалдын өзгөрүүсү аткаруучу этапта ишке ашырылат. Текшерүүчү этапта натыйжаларды жана максатты салыштыруу жүзөгө ашырылат. Оңдоп-түзөөчү этапта ишмердиктин аякташы тууралуу жыйынтыктоочу текшерүүгө же калган операцияларды өнүктүрүү үчүн анын этаптарынын бирине аналитикалык сереп салынат [2, 59-б.].

Ошентип, илимий-изилдөө ишмердиги максатка жана милдеттерге карата сынчыл мамилени, жыйынтыкты өзүнүн баалоосунун элементтерин камтып турат. Бул аны окуу ишмердигинен алда канча айырмалап турат. Окуучуга карата гумандуу мамиле жасоодо баллдардын бул система жөндөмсүз, бирок аракетчил студенттерге жогорку баллдарды алууга кепилдик берет. Бул системада студенттердин окуу ишмердиги өз алдынча максат коюуга жана жыйынтыктарды баалоого жол бербейт. Өзгөчө, бул тесттик системаны кеңири жайылтууда байкалып турат. Аталган система студенттерди шаблон боюнча иш алып барууга үйрөтөт, ал алдыга коюлган максаттарды мыкты аткарууга аракет кылууну калыптандырбайт. Бул СИИИнин сапатынын төмөндөшүнө таасир этет, иш жүзүндө жайылтылган изилдөө долбоорлорунун деңгээлинин төмөндүгүн көрсөтүп, студенттердин илимий изилдөөлөрдүн тематикасын тандоодо жана аны ишке ашырууда өз алдынчалыгынын деңгээлинин төмөн болушуна алып келет. Өткөрүлгөн сурамжылоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, студенттердин ИИИге катышуусу алардын социалдашуусунун маанилүү фактору катары көрсөтүлгөн. Сурамжылоонун жарымынан көп катышуучусу чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрөт, кесиптик билимдерди изденүүгө жана тереңдетүүгө түртөт деп эсептешет. Сурамжылангандардын 43%ы илимий иш студентти тартипке чакырат деп эсептейт. Сурамжылоонун катышуучуларынын үчтөн бир бөлүгү илимий иш окуу менен практиканы айкалыштыраарына ишенет. Сурамжылангандардын 4%ы гана илимий иштер кесиптик даярдыктын сапатына эч кандай таасир этпейт деп эсетешет. СИИИне катышуу анын катышуучулары үчүн белгилүү бир деңгээлде пайда алып келери шексиз. Бирок коомдун инновациялык өнүгүүсүнүн заманбап программалык документтери практикалык мааниге ээ илимий ишмердиктин жогорку натыйжаларына жетишүүгө багыттайт. Заманбап жогорку билим берүүнү өнүктүрүү үчүн ал олуттуу илимий изилдөөлөргө негизделүүсү абдан маанилүү. Көптөгөн жаштардын чыгармачыл потенциалынын ишке ашпай жаткан себептеринин бири болуп ЖОЖдогу окутуунун ортодоксалдык тажрыйбасынын орун алышы эсептелет, мында, өкүнүчтүүсү, креативдүү ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнү камсыздоочу илимий дискуссиянын элементи дээрлик жокко эсе [6, 3-б.]. Бул маселени чечүү үчүн көптөгөн изилдөөчүлөр педагогдордо алардын жеке креативдүүлүгүн тарбиялоону сунуштайт. Окуучулардын чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн педагог өзү чыгармачыл инсан болуп, өзүндөгү инерция күчүн, шаблондуулукту, окутуудагы формалдуулукту жеңгенге аракет кылышы керек. Педагогдун креативдүүлүгү окулуп жаткан окуу предметтеринин, сабактардын формасынын алкагында окутуунун жаңы усулдарын түзүү жана колдонуу катары каралып жүргөнү белгилүү. Биздин пикирибизче, бул окуучулардын өз алдынчалыгын, ишмердиктин жыйынтыктары үчүн жеке жоопкерчиликти калыптандыруу маселесинин маңызын жокко чыгарат. Бул сапаттарсыз студенттердин ой жүгүртүүсүнүн креативдүүлүгүн өнүктүрүүгө болгон бардык аракеттер натыйжасыз болуп эсептелет. Бирок студенттердин окуу ишмердигинин заманбап стандарттары, формалары, нормалары аларда өз алдынчалыкты жана жоопкерчиликти калыптандырууга карата көрсөтмөлөргө карама-каршы абалда. Н.В. Козлова жана Д.В. Луков тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларына ылайык, студенттер болочок кесиптик ишмердигинде ийгиликти камсыздоо үчүн илимий-изилдөө иштеринин маанисин түшүнүүгө багытталуусун өтө төмөнкү деңгээлде чагылдырып турат.

Көптөгөн студенттер ИИИин аткарууда тышкы факторлорго багытталган: окутуучуну сыйлоо, жакшы баа алуу ж.б. Изилдөөнүн жыйынтыгы студенттер келечекте кесиптик карьерага кызыгаарын, алардын илимий ишмердигинин буга жардамы тиерин дээрлик көрбөгөндүгүн айтышаарын көрсөттү. Сурамжыланган студенттердин 50%дан ашууну илимий-изилдөө иштери эмне үчүн керектигин, аны кайда ишке ашыруу жана жайылтуу керектигин билишпейт [4, 212-б.].

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча респонденттердин 40%ы гана студенттердин илимий-изилдөө ишмердикке катышуусу аларды болочок кесипке даярдайт деп эсептээри белгилүү болгон. Демек, сурамжылоонун 59% СИИИин кесиптик адаптациялануунун фактору катары карашпайт. 41% студент үчүн илимий-изилдөө иштерине катышууга шыктандыруучу болуп алардын магистратурада билим алуусун улантуудагы планы эсептелет. ЖОЖдордо студенттердин илимий-изилдөө иштерин уюштуруу бири бирине көптөгөн аспектилери боюнча карама-каршы келүүчү көптөгөн максаттарды аркалайт. Бир жагынан, студенттердин илимий иши окуу процессине жайылтылган. Ал илимди популярлаштырууга, студенттерди илимий усулдар, анын жетишкендиктери менен тааныштырууга багытталган. Бул СИИИнин таанып билүүдөгү натыйжалуулугу менен байланышкан.

Студенттердин илимий-изилдөө ишмердиги окуу процессин индивидуалдаштырууга, студенттердин окуу активдүүлүгүн стимулдаштырууга, магистратурада билим алуусун улантууга мүмкүндүк берет. СИИИнин натыйжалуулугунун таанып билүү аспектиси студенттерди массалык түрдө кмтууга багытталган. Бирок ал жогорку илимий жетишкендиктерди алууну максаттабайт, анын студенттердин кесиптик өзүн ишке ашыруусу менен да байланышы начар. СИИИнин инновациялык эффективдүүлүгү илимдин жолунда алдыга жылуусун баалайт. Бул аспектинин ишке ашуусу алардын өз алдынчалуулугун, активдүүлүгүн, жоопкерчилигин, жаңы илимий билимдерди алууда өз салымын кошууга жасалган аң-сезимдүү аракеттерин өнүктүрүү менен байланышкан. ЖОЖдордогу окуу процессин уюштуруунун заманбап принциптерине ачык эле каршы келет.

Демек, СИИИнин инновациялык активдүүлүгү салттуу сандык усулдардын жардамы менен бааланышы мүмкүн эмес. СИИИнин таанып билүү эффективдүүлүгү инновациялык эффективдүүлүктүн көрсөткүчтөрү менен ачык эле каршы келет.

Адабияттар:

1. Анисимова, В.А. Методика развития научно-исследовательской деятельности студентов вуза // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование. Педагогические науки. – 2009. – №13 (146). – С. 66-72.
2. Беспалько, В.П. О возможностях системного подхода в педагогике // Советская педагогика. – 1990. – №7. – С. 59-60.
3. Быкова, А.В. Научно-исследовательская деятельность и государственный образовательный стандарт нового поколения: результаты и перспективы компетентностного подхода // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2011. – №2. – Т. 17. – С. 246-250.
4. Козлова, Н.В. Комплексная программа повышения мотивации к научной деятельности (психолого-акмеологический подход) // Известия ТПУ. – 2007. – № 3. – С. 211-217.
5. Колдина, М.И. Подготовка к научно-исследовательской деятельности будущих педагогов профессионального обучения в вузе: дис. канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 2009. – 189 с.
6. Круглов, В.И. О направлениях совершенствования государственной аккредитации вузов: доклад на собрании научно-педагогической общественности от 26 ноября 2008 г. – Белгород, 2008.
7. Угрюмова, М.В. Роль научно-исследовательской деятельности студентов в формировании нравственной устойчивости / М.В. Угрюмова, Е.В. Кузнецова // Концепт. – 2012. – №9. – С. 46-50.
8. Шадчин, И.В. Формирование готовности студентов вуза к научно-исследовательской деятельности // Интеграция образования. – 2012. – № 1. – С. 14-18.
9. Яковлева-Чернышева, А.Ю. Инновационные подходы к организации научно-исследовательской деятельности университета // Концепт. – 2015. – №4. – С. 16-20.

Кособаева Б.

п.и.д.,

*Табигый-илимий жана математикалык билим берүү
кафедрасынын башчысы*

**МЕКТЕПТЕ ХИМИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУН КОМПЕТЕНТТИК
НЕГИЗДЕ ОПТИМАЛДАШТЫРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ**

Кособаева Б.

д.п.н., заведующая кафедрой

*Естественно-научного и математического Образования
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПТИМИЗАЦИИ ШКОЛЬНОГО
ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ ОСНОВЕ**

Kosobaeva B.

doctor of pedagogical science

*KR Educational science of Minister. Institute
Of Training kvalification head department
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

**METHODOLOGICAL ASPECTS OF OPTIMIZATION OF CHEMICAL
SCHOOL EDUCATION ON COMPETENCE BASIS**

Аннотация: Бул макалада заманбап окуу процессинин методологиялык проблемалары менен байланыштуу суроолор ачыкталган. Макаланын максаты: компетенттүүлүк мамилени негизинде мектепте химиялык билим берүүнү оптималдаштыруу боюнча изилдөөчүлөрдүн тажрыйбаларын изилдеп үйрөнүү болуп саналат. Изилденген эмгектердин негизинде методологиялык принциптерди колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн таап, мектеп окуучуларын окутууну жакшыртуу көздөлдү.

Аннотация: В данной статье раскрываются вопросы, связанные с методологическими проблемами современного учебного процесса. Целью статьи является изучение опыта исследователей по оптимизации школьного химического образования на компетентностной основе. На основе исследованных работ сделана попытка выявлять возможности применять методологические принципы и улучшить обучение учащихся школ.

Annotation: The article discloses issues related to the methodological problems of the modern educational process. The purpose of the article is to study the experiences of researchers in the optimization of methodological knowledge of pupils and students. On the basis of studied works the authors have tried to identify opportunities and improve school students learning skills to apply methodological principles in dealing with different educational situations.

Түйүндүү сөздөр: методология, методологиялык билимдер, мектепте берилүүчү химиялык билим, системалык мамиле, компетенттүүлүк мамиле, билим берүүнүн мазмуну, билим берүү системасын өнүктүрүүнүн методологиялык негизи, түшүнүктөрдү калыптандыруунун методологиялык шарттары.

Ключевые слова: методология, методологические знания, школьное химическое образование, системный подход, компетентностный подход, билим берүүнүн мазмуну, методологические основы развития системы образования, методологические условия формирования понятий.

Keywords: *methodology, methodological knowledge, school chemistry education, system approach, content of education, methodological bases of development, education system, methodological conditions for the formation of concepts.*

Кыргыз Республикасындагы коомдогу болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө байланыштуу мектептин химия курсунун учурдун талабына жооп берген мазмунун иштеп чыгуу жана окутуу процессин уюштурууну жаңылоо милдети коюлду.

Заманбап химия илиминин системалык анализи, химия боюнча чет элдик жана ата-мекендик окуу китептерин, илимий журналдарды, химиялык билимдердин түрдүү багыттары боюнча монографияларды, химия реферативдик журналын кароо менен, химияда төрт негизги окуу бөлүнүп көрсөтүлгөн: 1) химиялык процесстердин багыты жөнүндө (химиялык термодинамика); 2) химиялык процесстердин ылдамдыгы жөнүндө (химиялык кинетика); 3) заттардын түзүлүшү жөнүндө; 4) мезгилдүүлүк жөнүндө (химиялык элементтердин жана алардын бирикмелеринин касиеттеринин мезгилдүү өзгөрүүсү жөнүндө)(1).

Окулуп үйрөнүлүүчү объектини жогоруда келтирилген окуулардын саны боюнча кароо, окуучуларга заманбап химия илиминин системасын көрсөтөт. Окуу предметинин мазмунуна жана түзүлүшүнө коюлган мындай талаптар илимий, методологиялык жактан жана дүйнөгө болгон көз караш боюнча өтө маанилүү. Окулуп үйрөнүлүүчү илимдин системасынын туура аныкталышы, окуучуга анын максатын жана мазмунун, теориялардын маңызын жана анын методдорунун жалпы багыттуулугун жана колдонулуучу чектерин көрсөтүү менен бул илимдин башка илимдердин арасындагы ордун жана алардын байланыш чектерин табууга мүмкүнчүлүк берет.

Мектептин химия курсу, окуучулардын негизги химиялык түшүнүктөрдү, закондорду, теорияларды аң сезимдүү өздөшүрүүсүн, илимий методдор менен тааныштыруусун; дүйнөгө илимий көз карашты калыптандыруусу; эмгекти сүйүүгө, адеп ахлактуулукка, предметке кызыгууга, жаратылышка сарамжалдуу, жоопкерчиликтүү мамилеге, химиялык жана экологиялык маданиятка тарбиялоосу; окуучулардын ой жүгүртүүсүн, өз алдынчалыгын жана билимди өздөштүрүүдөгү активдүүлүгүн өнүктүрүүсү; алган билимдерин, билгичтик, көндүмдөрүн турмушта колдонуусун, кесипке багыт берүүнү камсыз кылуусу зарыл.

Учур талаптарына мектепте химиялык билим берүүнүн мазмунун жаңылоо, ага байланыштуу химия мугалимдерин компетенттүүлүк негизде кесиптик жактан даярдоо, алардын квалификациясын жогорулатуу проблемалары теориялык жактан негизделип, тийиштүү методикалык сунуштар иштелип чыккан. Мектеп практикасындагы жаңы тенденцияларды эске алуу менен, компетенттик мамиленин өнүгүндө химиялык билим берүүнүн мазмунун жаңылоонун теориялык, методологиялык негизин түзүү ишке ашырылган (2). Бардык жалпы орто билим берүүчү мектептерде химияны өз алдынча предмет катары сактап калуу, мектептин окуу программаларын, жаңы окуу китептерин жана окуу колдонмолорун түзүү, буга чейинки комплекстерди модернизациялоо менен иштелип чыккан Мамлекеттик жана предметтик билим берүү стандарттарынын идеяларын өркүндөтүүгө басым жасалган. Биз өткөргөн анализ мектепте химиялык билим берүүнүн мазмунун өркүндөтүү проблемасын аныктоочу негизги теориялык жоболорду тереңирээк илимий ой жүгүртүүдөн өткөрүү зарылчылыгын, анын теориядагы жана практикадагы актуалдуулугун көрсөттү, аны компетенттүүлүк негизде чечилишинин теориялык жана практикалык маанилүү натыйжаларга жетишүүгө мүмкүндүк берди. Мектепте химиялык билим берүүнү компетенттик мамиленин негизинде жаңылоодо химия курсуна методологиялык билимдерди камтуу эске алынды.

Методология – методдор жана иш-аракет каражаттары жөнүндөгү окуу. Методология таанып билүү иш аракеттеринин түзүлүшүн жана иреттүүлүгүн аныктайт. Методологиялык билимдер – бул жаңы билимдерди алуунун методдору жана жолдору жөнүндөгү билим (1, 55 б.).

Илимий методология илимий жана практикалык иш-аракеттерди рационалдуу жана натыйжалуу уюштурууга көмөк бере турган, эвристикалык багыт берүүчү, регламенттөөчү жоболордун жыйындысы болуп саналат (3). Илимий методологиянын нормаларын жана идеяларын өздөштүрүү, өзүн өзү өнүктүрүү муктаждыгына ээ болгон бардык инсандардын кызыкчылыгына туура келет. Адамдардын мындай категорияларына мектеп курагындагы окуучулар да кирет. Ошондуктан алардын методологиялык билимдеринин жана билгичтиктеринин калыптанышы билим берүүнүн маанилүү жана актуалдуу маселелеринин бири(4).

Методология – бул теориялык жана практикалык иш аракетти уюштуруунун принциптеринин системасы жана жолдору, ошондой эле ал система жөнүндөгү окуу (5).

Окуучулардын методологиялык принциптерди түрдүү проблемалык ситуацияларды чечүүдө колдонуу билгичтиктерин калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрү жана максаттуулугу В.А. Извозчиковдун, О.Ф. Кабардинанын, А.С. Кондратьеванын, В.Г.Разумовскийдин, Ю.А. Саурованын, Л.В. Тарасованын окутуунун теориясы жана методикасы областындагы эмгектеринде негизделген. Көптөгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында эң негизги методологиялык принциптердин тогузу бөлүнүп алынган: 1) түшүндүрүү принциби; 2) себептик принциби; 3) математикалык принциби; 4)өнүгүү принциби; 5) жөнөкөйлүк принциби; 6) симметрия жана сактоо принциби; 7) салыштырмалуулук принциби; 8) практика менен айкалышуу принциби; 9) туура келүү принциби. Биринчи төрт принцип иш-аракет стратегиясын аныктайт. Андан кийинки үч принцип иш-аракетти оптималдаштырат. Акыркы эки принцип иш-аракеттин коррективдүүлүгүнүн критериясы болуп саналат. Окуучулардын методологиялык принциптердин нормаларына жана идеяларына таянуу билгичтиктерин калыптандырууну үч этапта ишке ашырылат: 1) принциптердин нормалары жана идеялары менен тааныштыруу этабы; 2) методологиялык принциптер жөнүндө маалыматтарды системалаштыруу этабы; 3) иш-аракеттердин түрлөрүн уюштурууда методологиялык принциптердин системасына таянуу билгичтигинин калыптануу этабы.

Окуучулар теорияларды, закондорду, түшүнүктөрдү окуп үйрөөдө системалаштыруу, классификациялоо жөнүндө түшүндүрмөлөр берилет, бирок аларды ишке ашыруунун конкреттүү процедуралары толук кандуу түшүндүрүлбөйт. Ошол себептүү предметти окутуунун биринчи күнүнөн баштап окуучуларды методологиялык билимдердин негизи менен тааныштыруу зарыл.

Компетенттүүлүк мамиленин өнүгүндө химия предметин окутууда “Окуучулардын предметти окутууда ички мотивдерин кантип өнүктүрүү керек? “Окуучуларды кайсы иш аракет жолдоруна үйрөтүү зарыл?” – деген суроолорго жооп издөө керек. Билим берүүнүн Мамлекеттик стандартында жана Билим берүүнү модернизациялоо концепциясында окутууга компетенттүүлүк мамилеге чоң маани берилген. Билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиле - окуучулардын жаңы, тааныш эмес кырдаалда иш-аракет билгичтиктерин өздөштүрүүнү карайт. Негизги баалуулук маалыматтардын суммасын өздөштүрүү эмес, окуучулардын өздөрүнүн максаттарын аныктоо, чечим кабыл алуу, типтүү жана адаттагыдай эмес кырдаалда иш аракет жасоо билгичтиктерине ээ болууда жатат. Компетенттүүлүк мамиленин эң маанилүү белгилеринин бири болуп окуучулардын өзүн өзү окутуусу, өз алдынча терең билим алуусу саналат. Билим толугу менен билгичтикке баш ийет. Компетенттүүлүк мамиле – бул окутуудагы принципалдуу жаңы мамиле болуп саналат.

Бул мамиле өз кезегинде окуучулардын компетенцияларын калыптандырууга багытталган. Анын калыптанышы окуучулардын иш-аракеттерин уюштуруу аркылуу ишке ашырылат (иш-аракеттик мамиле). Окуучулардын иш-аракети, аларда кызыгуу(мотивдешүү) болгондо гана натыйжалуу болот. Окуучулардын кызыгуусун проблемалык кырдаалды жаратуу менен чакырууга болот.

Азыркы учурда мектеп окуучуларына жогорку талаптар коюлууда: компетенттүүлүктүн жогорку даражасы, турмушка жана кесиптик иш-аракетке чыгармачыл даярдык.

Компетенттүүлүк - бири бирине байланыштуу инсандык сапаттарды камтыйт (билимди, билгичтикти, иш-аракет жолдорун). Компетенттик мамиле “билимдик” болгон.

Компетенттик мамиленин маңызы – анын келечекке карай так багыт алуу, окуучунун келечектеги жеке жана кесиптик иш аракетиндеги боло турган ийгиликтерин эске алуу менен билим алуусун улантууну пландаштыруусу. Компетенттик мамилени колдонуу менен окутуунун жетектей турган ролу окуучуга таандык, ал мугалимдин милдети окуучуларга шарттарды, башкача айтканда окуучулардын тандоосуна: окутуу каражаттарын, иш-аракет жолдорун, ишти алып баруу формаларын камсыз кылуу.

А.В. Хуторской окуучулардын компетенцияларын бир нече деңгээлге койгон:

- негизги компетенциялар, билим берүүнүн жалпы мазмунуна кирет;
- жалпы предметтик (метапредметтик), ар башка билим тармактарында колдонулуучу, интегративдик компетенциялар;
- предметтик – алдыдагы компетенцияларга карата жекече кырдаал. Биздин учурда окуучулардын химиялык компетенциялары болуп саналат.

Мектептен кийин окуучулар жеке максаттарын ийгиликтүү ишке ашыруу (А.В. Хуторской) боюнча негизги компетенцияларга ээ болуулары зарыл, алар: баалуулук – маңыздуулук, жалпы маданияттык, окуу-таанып билүүчүлүк, маалыматтык, коммуникативдик, социалдык-эмгектик жана инсандык өркүндөө.

Кандай гана окуу иш-аракеттери болбосун окуучуларда бир нече компетенциялар калыптанат.

Компетенттүүлүк мамиле коомдун билимге ээ болгон гана адамдарын даярдабастан, билимин, билгичтиктерин колдоно билген адамдарды даярдоону талап коюуну чагылдырат.

Колдонулган адабияттар:

1. Зайцев О.С. Определение содержания курса химии. В кн. Методика обучения химии. М. :Владос. 1999. – С.28-71.
2. Кособаева Б. Орто мектепте химиялык билим берүүнү өркүндөтүүнүн теориясы жана практикасы. //Докторлук диссертациянын авторефераты. Бишкек. 2017. 43 б.
3. Красин М.С. Обучение школьников системе принципов научной методологии (методологический и дидактический аспекты).//Школьные технологии” №1, 2014. –С. 31-34.
4. Азыркы учурдагы окутуу процессинин методологиялык проблемалары. // Ж.Баласагын атындагы КУУ Жарчысы. Атайын чыгарылыш. 12-Республикалык илимий-практикалык конференция (6-ноябрь 2015.) “Актуальные проблемы образовательного процесса в школе и в вузе”. 37-40 б.
5. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. М. 1978. – С. 305.

*Панков П.С.,
член-корреспондент НАН КР, профессор*

*Карабаева С.А.
доцент ИМ НАН КР, КГУСТА им. Н. Исанова*

СОРЕВНОВАНИЯ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ПОНЯТИЙ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

*Панков П.С.,
КР УИА корреспондент-мүчөсү, профессор*

*Карабаева С.А.,
Н. Исанов атындагы КМКТАУ доценти*

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН МЕЙКИНДИК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КОЛДОНУУ БОЮНЧА МЕЛДЕШТЕР

*Pankov P.S.,
Corresponding member of NAS of KR, professor*

*Karabaeva S.A.
Docent Kyrgyz State University of Construction,
Transport and Architecture named after N. Isanov*

COMPETITIONS TO USE SPATIAL NOTIONS OF KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: Для объективного измерения знания языка и предметной области предлагается использовать коллективные соревнования дистанционно разделенных участников. Соревнования проводятся по методу преобразования знаковых систем. Каждый член команды получает изображение (графический образ), описывает его на заданном языке и его текст передается другому члену команды, который по описанию восстанавливает изображение. Близость изображений объективно отражает уровень владения языком. Анализ выполненных работ представляет интерес для преподавателей. В статье проводится анализ использования пространственных понятий.

Аннотация: Тилди жана предметтик багытты билүү деңгээлин объективдүү баалоодо катышуучуларды аралыкка бөлүү, милдеттүү түрдө жасмааттык мелдешке колдонуу сунушталат. Мелдештер белгилер системасын өзгөртүү усулу менен ишке ашырылат. Команданын ар бир мүчөсүнө сүрөттөлүшү (сүрөт) берилет, ал аны берилген тилде текст түрүндө баяндап жазат. Ал текст команданын башка бир мүчөсүнө берилет жана ал сүрөттүн баяндамасы боюнча сүрөттөлүштү (сүрөттү) калыбына келтирет. Сүрөттөрдүн жакындыгы тилди билүү деңгээлин объективдүү чагылдырат. Аткарылган иштерди талдоо мугалимдерге кызыгуу жаратат. Макалада мейкиндик түшүнүктөрүн колдонууну талдоо жүргүзүлөт.

Annotation: To measure knowledge of a language together with a subject area objectively we propose to conduct necessarily-collective competitions with participants parted remotely. Competitions are conducted by the method of transformation of sign systems. Each team member is given a picture (a graphical image) and describes it in the specified language. The written text is transferred to their teammate to restore the image by this description. The closeness of the images

reflects the level of command of the language objectively. An analysis of executed works is of interest for the teacher. An analysis of using spatial notions is presented in the paper.

Ключевые слова: кыргызский язык, коллективное соревнование, соревнование по языку, пространственное понятие.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, жамааттык мелдеш, тил боюнча мелдеш, мейкиндик түшүнүк.

Key words: Kyrgyz language, collective competition, competition on language, spatial notion.

Введение

Для объективного измерения знания языка и предметной области предлагается использовать обязательно-коллективные соревнования дистанционно разделенных участников [1, 2]. Соревнования проводятся по методу преобразования знаковых систем. Каждый член команды получает изображение (графический образ), описывает его на заданном языке и его текст передается другому члену команды, который по описанию восстанавливает изображение. Близость изображений объективно отражает уровень владения языком. Такие соревнования также используют определение языка, как системы приказов [3] – каждый член команды при помощи текста добивается от другого члена команды выполнения некоторых действий. По нашему мнению, анализ выполненных работ представляет интерес для преподавателей как языка, так и соответствующей предметной области.

В статье описывается методика проведения соревнований, рассматривается представление пространства в языках в целом, проводится анализ использования пространственных понятий.

Методика проведения соревнования

I. Подготовка. Заготавливаются два комплекта простых геометрических рисунков (для участников более высокого уровня плавными переходами яркости). В каждом комплекте рисунки однотипные и имеют одинаковую степень сложности.

(Например, для первых номеров – квадрат, два отрезка, точка; для вторых номеров – полукруг, закрашенный треугольник).

Заготавливаются также копии (на неразрезанных листах) всех рисунков.

Возможны два способа проведения соревнования. Первый – упрощенный, его проводит преподаватель в группе для знакомства студентов с данной методикой. Достаточно одной аудитории - первые и вторые номера садятся в ее разных концах.

Для полного проведения соревнования требуются Председатель жюри, два Ведущих, два Помощника и две аудитории. Ниже описывается полный вариант.

В одной аудитории собираются команды по два человека в каждой и им объясняются правила соревнования. После этого – вторые номера всех команд уходят в другую аудиторию. В каждой аудитории – Ведущий и Помощник.

II. Начальный этап. Участники зашли и сели. У Ведущего – Рисунки и еще запас листков.

Ведущий: *Уберите все посторонние предметы (сумки, словари, сотовые телефоны) на задние столы. У всех есть ручки черного или синего цвета и двойные листки? Нельзя пользоваться ничем другим.*

На титульном листе, сверху запишите то, что написано на доске.

«Университет ..., Олимпиада ... по ... языку (Дата)

Участник № 1 / № 2: Фамилия, Имя (в именительном падеже)

Фамилия, Имя другого члена команды (в именительном падеже)

Рисунок №....»

Помощник раздает Рисунки.

Ведущий: *Впишите номер рисунка (крупно). Переверните страницу. На 2-й странице и далее опишите данный вам рисунок так, чтобы по вашему описанию можно было бы начертить точно такой же рисунок. Можно использовать только слова (в том числе числительные) и знаки препинания из данного языка (не цифры, не отдельные буквы, и не математические знаки). Нельзя подчеркивать и как-то отмечать отдельные слова и буквы, располагать текст нестандартными способами, писать буквы различных размеров, сгибать и мять листок, рисовать и чертить в работе или в черновике. Вам дается 20 минут.*

Помощник пишет на доске время начала и окончания работы.

(Через 15 минут). **Ведущий:** *Остается 5 минут.*

(Через 20 минут). **Ведущий:** *Сдавайте работы и рисунки (даже пустые работы).*

Помощник собирает работы вместе с Рисунками, складывает Рисунки отдельно, проверяет количество работ и показывает их Ведущему. **Ведущий** прячет Рисунки (отдельно от неиспользованных).

Ведущий: *Напишите крупно и поставьте на стол листок с именем своей команды. Ждите.*

Помощник уносит Тексты в другую аудиторию и приносит Тексты, выполненные в другой аудитории.

III. Заключительный этап. Помощник раздает листки с Текстами по командам.

Ведущий: *У всех в руках есть двойные листки от вашей команды?*

Ниже текста запишите:

«Участник № ...» и свою фамилию и имя, слово «РИСУНОК».

Ниже на этой же странице по данному вам тексту нарисуйте такой рисунок. Не пишите никаких слов и знаков. Вам дается 20 минут.

Помощник пишет на доске время начала и окончания работы.

(Через 10 минут). **Ведущий:** *Остается 5 минут.*

(Через 15 минут). **Ведущий:** *Сдавайте работы.*

Помощник собирает работы.

Ведущий: *Все сдали? Ваша работа окончена. Выходите. Результаты вам будут объявлены через ... (время, необходимое для проверки) в ... аудитории.*

Помощник собирает листки с номерами команд.

У Ведущего остаются Рисунки (выданные сначала в этой аудитории), Тексты-Рисунки (принесенные-сделанные).

IV. Оценивание. Помощники кладут Рисунок с соответствующим номером на каждый Текст+Рисунок. Жюри проверяет выполнение требований в работах и ставит оценки (красным) на Текстах+Рисунках: (–) – нет рисунка; 0 – нет ничего общего; 1 – есть что-то общее; 2 – нарушена ориентация; 3 – есть небольшие отклонения; 4 – совпадает, но не аккурратно; 5 – совпадение.

Помощники раскладывают листки по командам и находят суммы баллов каждой команды (от 0 до 10 баллов).

Работы, получившие высокие баллы, проверяются более тщательно на соблюдение правил. Жюри заполняет протокол. Результаты объявляются участникам. Также проводится краткий обзор работ.

V. По опыту, бывают следующие нарушения:

- использование сотовых телефонов, несмотря на указание об откладывании их в сторону (вся команда сразу дисквалифицируется, несмотря на объяснение, что срочно нужно было позвонить по другому делу);
- написание слов из одного языка буквами из другого языка;
- попытка вставить маленький рисунок в текст;
- выдавливание рисунка на тексте (видно только в скользящих лучах света).

Каждый язык может иметь некоторые особенности, которые требуют особого внимания в формальных описаниях. Для нас особую значимость имеют исследования, связанные с построением концептуальных и формальных моделей в группе тюркских языков.

Представления о пространстве начинают формироваться, основываясь на примитивных ощущениях и подсознательных реакциях человеческого мышления на окружающую среду и находят свое отражение в языке.

Термин «пространство» основывается на математическом понятии множество и представляется следующим образом: «Пространство – множество объектов, между которыми установлены отношения, сходные по своей структуре с обычными пространственными отношениями типа окрестности, расстояния и т.д.». Последовательность взаимодействия этих объектов и их разновидность локализации образуют структуру пространства. Каждый из видов пространства находит свое отражение в языке в той или иной форме.

Так, например, эволюционные изменения в понимании пространства в математике (от евклидова пространства к многомерному пространству и топологии, а затем и к теории относительности) нашли свое отражение в лингвистических исследованиях, в частности в изменении подходов к трактовке содержания пространственных концептов (геометрический, топологический, функциональный подходы).

Очевидно, что одним из наиболее важных аспектов понимания пространства является представление об отношениях между объектами окружающего мира. Нами установлено, что, в отличие от некоторых других языков, в кыргызском языке пространственные понятия представляются преимущественно не в виде «отношений» объектов, а в создании виртуальных пространственных областей, основанных на объекте (объектах) в связи как с гравитацией, так и с взаимным расположением и движением объектов и субъекта [4], [5], [6].

А также имеет смысл различать модели, которые порождают текст, и модели, которые производят восприятие текста. Первую модель можно назвать порождающей, вторую модель — анализирующей, или аналитической. Оба эти типа моделей можно объединить в один функциональный класс моделей когнитивной или можно сказать речевой деятельности.

Порождение текста – это создание в тексте некоторого смысла, т. е. переход «рисунок (схема) – текст».

Анализ или восприятие текста – это извлечение определенного смысла из данного описания, или переход «текст – рисунок (схема)». Соответственно модели когнитивной деятельности должны устанавливать соотношение «рисунок (схема) $\Leftrightarrow$ текст». Порождающая и аналитическая модели воспроизводят каждая одну из сторон, отражают когнитивную деятельность в целом.

Модель когнитивной деятельности – это один из типов лингвистических моделей в языковой системе.

Для осуществления речевой когнитивной деятельности необходимо наличие языковой системы, т.е. необходимо ее моделирование. При порождении модели необходимый смысл «кодируется» с использованием элементов и правил, которыми располагает языковая система. Если рассмотрим терминологию топологии, то получим, что множество описаний и множество схем имеет взаимно-однозначное соответствие.

Поэтому моделирование системы языка отражает переход «текст – языковая система». Этот тип модели можно назвать исследовательским, так как здесь отображается прежде всего деятельность исследователя-лингвиста по выяснению системы языка.

Анализ работ участников соревнований

Анализ работ как такого вида соревнований, так и других экспериментов по филологии проводится по следующим вопросам:

- грамматический;
- филологический;
- по предметной области.

Следует учитывать, что в данном виде соревнований имеется особое целеполагание: каждый участник старается изложить свои мысли наиболее понятными словами.

Грамматический анализ показывает, что в неформальной переписке студенты меньше соблюдают грамматические правила, чем в экзаменационных работах, предназначенных для проверки преподавателем.

Филологический анализ представляет интерес с точки зрения используемых наклонений:

- изъявительное наклонение («Сүрөттө чарчы жана эки чекит» или «Мен чарчыны жана эки чекитти көрөмүн»);

- повелительное наклонение («Чарчыны жана эки чекитти тарткыла!»);

Условное наклонение (или его эквиваленты) применяется редко.

Анализ по предметной области показывает следующее: студенты используют не все термины, которые они изучали. Например, не употребляется слово «кесинди», вместо него используется «сызык». Не используется метод координат или его эквиваленты: «борбордук чекиттен солго...», «борбордук чекиттен оңго...». Также часто пропускаются необходимые указатели: «сол», «оң», «ылдый».

Заключение

По нашему мнению и по отзывам студентов, такие соревнования также полезны студентам в следующем:

- они имеют воспитательное значение: каждый участник знает, что от него зависит успех команды, и небрежность также влияет на результат, как ошибка;

- они показывают не только знания, но и компетентность команды в целом;

- они показывают студентам важный аспект их будущей профессиональной деятельности, где нужно будет отдавать приказы, исполнять приказы по их смыслу, писать протоколы, имеющие юридическую силу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Панков П.С., Джаналиева Ж.Р. Использование графически-текстовых преобразований для активизации учебно-творческой работы студентов // Вестник КГНУ, серия "естественно-технические науки". – Вып. 1. – Бишкек, 1998. – С. 222-227.
2. Панков П.С., Джаналиева Ж.Р., Кудайбергенова Д.К., Байсалова С.Дж. Организация командного языкового конкурса по методике информационно-графических преобразований // Управление и аудит качества образования в современном университете: материалы международного научно-практического семинара. – Бишкек: МУК, 1999. – С. 114-125.
3. Панков П., Баячорова Б., Жураев М. Кыргыз тилин компьютерде чагылдыруу. – Бишкек: Турар, 2010. – 172 б.
4. Pankov P.S., Karabaeva S.J. Mathematical and computer models of spatial concepts in Kyrgyz language // Интернет-журнал ВАК КР, 2016, № 3. – 7 с.
5. Карабаева С.Ж. Виртуальные геометрические объекты, создаваемые глаголами в кыргызском языке // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. статей по материалам LXVI междунар. научно-практ. конференции, № 11 (66). – Новосибирск: СибАК, 2016. – С. 74-79.
6. Карабаева С. Единый алгоритм словоизменения и представление пространства в кыргызском языке. – Saarbrücken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing, 2016. – 62 с.

*Сияев Т.М.
педагогика илимдеринин доктору,
профессор, ректор
С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик
университети*

КЕСИПТИК ТРЕНИНГ

*Сияев Т.М.
доктор педагогических наук,
профессор, ректор
Нарынский государственный имени С. Нааматова*

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ТРЕНИНГ

*Siyayev T.M.
Professor, Doctor, Rector
Naryn state named after S. Naamatov*

PROFESSIONAL TRAINING

***Аннотация:** Эмгекте кесиптик тренингдин маңызы жана мазмуну көрсөтүлөт. Педагогикалык, психологиялык тренингдердин түрлөрү талданды. Педагогикалык тренингди жүргүзүүнүн негизги принциптери каралды. Тренингди өткөрүүнүн этаптары жана жалпы жыйынтыкты чыгаруунун ыкмалары берилди.*

***Аннотация:** В исследовании проанализированы содержание и характер профессионального тренинга. Показаны виды педагогического и психологического тренинга. Рассмотрены основные принципы проведения тренинга. Даны этапы проведения тренинга и способы подведения общих результатов. Определены педагогические условия проведения тренинга по мотивам.*

***Annotation:** The research focused on analyzing of essence and content of professional training. There are types of pedagogical and psychological training have shown. There are considered basic principles of teacher training. The stages of teacher training, as well as general methods for processing the results are shown. The pedagogical conditions for conducting motivational training are determined.*

***Түйүндүү сөздөр:** тренинг, инсан, мазмун, маңыз, иштиктүү тренинг, өнүгүү тренинги, метод, принцип, мотив, тест.*

***Ключевые слова:** тренинг, личность, содержание, основа, деловой тренинг, развивающий тренинг, метод, принцип, мотив, тест.*

***Key words:** training, individual, content, essence, activity training, development training, method, principles, motive, test.*

Азыркы мезгилде тренингдин аныктамасын ар түрдүү аспектилерде беришет. Бүгүнкү күндө “тренинг” түшүнүгүнүн так жана даана аныктамасы бериле элек, ушундан улам тренингди метод катары дагы, каражат катары дагы, өзгөчө форма катары жана баарлашуудагы натыйжалуу технология катары дагы карашат. Тренингди бир жактуу караганда болбойт, себеби анын жүрүшү менен жөн гана билим, билгичтик жана көндүмдөр калыптанбастан, тренинг учурунда мотив, байланыш, өздүк өзгөрүүлөр орун алат. Айрым учурда тренингди “тажрыйба” түшүнүгү менен тыгыз байланыштырат, анткени топтук психологиялык тренингде адамдын касиеттерин атайын өзгөртүү үчүн “турмуштук тажрыйбалар” анализделинет. Ошентип, педагогикалык, психологиялык тренингде инсан өзүнүн жеке турмуштук тажрый-

басын башка адамдардын тажрыйбасын салыштырып, аларды анализдеп өздүк жана кесипкөйлүк өнүгүүнү камсыз кылат. Интернет тармагында тренинг (англисче: training – “көнүктүрүү”, тарбиялоо) билимди, билгичтикти жана көндүмдү өнүктүрүүгө жана социалдык мүнөздөрдү пайда кылууга багытталган окутуунун активдүү методу катары сыпатталат. Тренинг пикирлешүү учурунда инсан арасында жана кесиптик алып жүрүүнү өнүктүрүүчү окутуунун интерактивдик формасы катары дагы каралат.

Педагогикалык, психологиялык тренингдерди тигил, же бул критерийлердин жардамы менен ар түрдүү топторго бөлүшөт. Мисалы, тренингде чечүүчү милдеттердин негизинде тренингдерди төмөнкү топторго ажыратышат: 1. Инсандын, топтун, коомдун психологиялык билимдерин өздөштүрүү; 2. Пикирлешүүнүн билимин, билгичтигин жана жөндөмдүүлүктөрүн өздөштүрүү; 3. Пикирлешүүгө зарыл болгон коррекцияны жүргүзүү, калыптоо жана жөндөмдүүлүктү өркүндөтүү; 4. Өзүн жана башкаларды адекваттуу жана толук кабыл алууну жана баалоону өркүндөтүү; 5. Инсандардын өздүк касиеттерин, мүмкүнчүлүктөрүн коррекциялоо жана өркүндөтүү.

Көрсөтүлгөн милдеттерди аткаруу үчүн педагогикалык, психологиялык тренингдерди багыты жана жүрүүсүнүн мүнөздөрү боюнча төмөнкү түрлөргө ажыратышат :

- Иштиктүү пикирлешүү тренинги (1-3 милдеттер);
- Перцептивдүү тренингдер (4 милдет);
- Инсандын өнүгүү тренинги (5 милдет).

Инсандын өнүгүү тренинги – тренингдин эң көп тараган түрүнө кирет жана ал инсандык өздүк касиеттерин өркүндөтүүгө жана өздүк аң-сезимин жогоруулатууга багытталган. Инсандын өнүгүү тренинги жыйынтыгында инсандын касиеттерин өркүндөтүү менен анын толук ачылышына шарт түзөт. Инсандын кесиптик өркүндөөсү анын кесипкөйлүк ишмердүүлүгүн баалуулук, маңыздык компонентинин өзгөрүүсү менен коштолот. Ошентип, тренингдин жүрүшүндө жана анын жыйынтыгында ар бир катышуучу төмөнкү өздүк зарылчылыктарын чечет: өзү-өзүн сыйлоо зарылчылыгы, “Мен” концепциясынын ар тараптуу болуу зарылчылыгы, башка адамдар тарабынан кабыл алынуу зарылчылыгы жана башкалар. Көрсөтүлгөн зарылчылыктардын чечилиши өз учурунда инсандык кесипкөйлүк жана адамдык өнүгүүсүн шарттайт. Өздүк өнүгүү инсандын активдүү, иреттелген, позитивдүү сапаттык өзгөрүүнү алып келет. Бирок, ал өзгөрүү орун алышы үчүн абдан чоң аракет жасоо зарыл. Мындан тышкары, өздүк өнүгүү инсандын ишмердүүлүгү катары кабыл алынат жана калыптанган инсандык психологиялык касиеттерин, мисалы ой-жүгүртүү өзгөчөлүгү, эс тутум, эмоционалдык чөйрө, көңүл буруу, жалпы жана кесипкөйлүк жөндөмдүүлүктөрдү өзгөртүүгө багыт алынат.

Тренингдин жүрүшү төмөнкү методдордун негизинде орун алат:

- педагогикалык ар түрдүү жагдайларда башка кесиптештеринин катыштардын, байланыштардын, аракеттердин анализи жана алардын ордуна “өзүн” коюп көрүү;
- баалуулук мамиленин негизинде кесипкөйлүк, педагогикалык абалдарда өзүн коюудагы динамикалык моделин түзүү жана прогнозун аныктоо;
- өзү-өзүн изилдөө, башкача айтканда рефлексивдик касиетин өнүктүрүү, кесипкөйлүк, педагогикалык ишмердүүлүккө дал келүүчү жөндөмдүүлүктөрүн белгилөө;
- өзүнүн чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн толук ачуу үчүн конкреттүү турмуштук жана кесипкөйлүк жагдайлардын чыгармачылык моделин түзүү жана андай жагдайлардын чечилиштерин жалпылоо менен кесипкөйлүк өркүндөөнүн бирдиктүү стратегиясын иштеп чыгуу жана башкалар.

Педагогикалык, психологиялык тренингдерди тышкы сыпаттары боюнча, ишмердүүлүктүн мүнөзүнө карата тренингдин төмөнкү формаларга бөлүшүп, ар түрдүү аныктамаларды беришет:

1. Тренинг - тигил же бул сапатка, мүнөзгө ээ болуу үчүн жүрүзүлгөн дрессура болуп эсептелет. Демек, тренингдин катышуучулары аракеттин мүнөзүнө, ишмердүүлүктүн ыктырына ээ болот.

2. Тренинг кайсы бир деңгээлде машыгуу (тренинировка) катары кабыл алынат. Анткени, аракеттин тигил же бул түрүн сөзсүз түрдө кайталоо менен аны өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө айландыруу орун алат.

3. Тренинг активдүү окутуунун формасы катары дагы сыпатталат. Себеби, тренингдин жүрүшү менен билимдин, билгичтиктин кабыл алынышы психологиялык аспектилер менен коштолот.

4. Тренинг бул катышуучулардын өздүк маселелеринин чечилиш жолдорун аныктоонун натыйжалуу методу болуп саналат. Анткени, тренингде ар бир катышуучу тигил же бул жагдайды сөзсүз түрдө “өзүнөн” өткөрөт. Натыйжада ар бир катышуучунун инсандык тажрыйбасы топтолот.

Тренингдин жүрүшүндө ар түрдүү методдор орун алат. Алсак, ролдорду аткаруу методу (психодраманы аткаруу, ролдук абалдарды түзүү жана аны аткаруу); психологиялык гимнастикалык оюндарды аткаруу, дискуссиялык оюндарды жүргүзүү, эмоционалдык символдук методдор (ар бирин сүрөт тартуусу) жана релаксациялоо жүргүзүү методдору колдонулат. Тренинг учурунда ар бир катышуучу төмөнкү ишмердүүлүктү жүргүзүүсү зарыл болуп саналат:

- өзүн-өзү изилдөө, бул учурда тренингдин катышуучулары рефлексияны жүргүзүү жөндөмдөрүн өркүндөтөт;

- баалуулук маңыздык анализдөө, ар бир катышты, байланышты жана ошондой эле башкаларга өзүн салыштыруу менен өзүнө-өзү баа берүү орун алат;

- аныкталган педагогикалык абалдарда баалуулук мамилесинин негизинде өзүнүн аракеттеринин динамикасынын моделин түзүү жана келечектеги аракеттеринин прогнозун түзүү аткарылат;

- конкреттүү турмуштук жана кесиптик жагдайларды чыгармачылык менен моделин түзүү, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн толугу менен ачууга аракет жасоо, кесиптик өздүк өнүгүүнүн стратегиясын иштеп чыгуу орун алат.

Ар бир тренинг милдеттерине, максаттарына жана формаларына карабастан аныкталган төмөнкү этаптарды басып өтөт:

1. Уюштуруу этабы (саламдашуу эрежеси, чыгармачыл чөйрөнү түзүү көнүгүүлөр жана башкалар);

2. Негизги этабы (топту жана жеке катышуучуну ишмердүүлүккө тартуу, таратылган тестти толтуруу, көнүгүүлөрдү, оюндарды аткаруу жана башкалар);

3. Жыйынтыктарды чыгаруу (эмоционалдык таасирлерди белгилөө, берилген жоопторду талдоо, аныкталган критерийлерди табуу);

4. Үй тапшырмасын берүү (өзүн түшүнүү боюнча рефлексивдик тапшырмалар);

5. Коштошуу аземи.

Тренинг натыйжалуу жүрүшү үчүн тренингдин катышуучулары менен тренингди жүргүзүүнүн, талкуунун жана жалпылоонун эрежелерин жана принциптерин бекитишет. Тренингдин мүнөзүнө, катышуучулардын өзгөчөлүгүнө жана багытына жараша ар түрдүү эрежелерди жана принциптерди колдонушат. Алардын негизгилери төмөнкүлөр:

А. “Ушул жерде жана азыр” принциби. Тренингдин катышуучуларынын дээрлик көпчүлүгү же өтүп кеткен абалды, же болбосо боло турган, күтүлө турган абалды талкуулаганды жактырышат. Бул учурларда алардын ар биринде психологиялык “жамынуу” эффектиси сөзсүз түрдө орун алышы толук мүмкүн. Ошондуктан, тренинг учурунда катышуучулар көлөмдүү күзгүгө айланышы зарыл. Тренингдин катышуучусу көнүгүү аткаруу менен аны кандай аткарып жатканын “сезип, көрүп” туруусу негизги талаптардын бири болуп саналат. Бул принципти иш жүзүнө ашыруу үчүн пикирлешүү тиешелүү түрдө жагымдуу жана ишенимдүү атмосферада жүрүү менен бирге тынымсыз, үзгүлтүксүз кайтарым байланыштын болуп турушу абзел.

Б. “Чыгып сүйлөөлөрдүн өздүк, жекече болуу” принциби. Тренингдин жүрүшүндө жалпы маанидеги ой толгоолорду мүмкүн болушунча колдонбогонго аракет жазалышы керек. Мисалы, “жалпыга жакшы белгилүү болгондой”, “көпчүлүктүн пикирине ылайык”

жана башка ушул сыяктуу ой толгоолордон “менин жеке пикирим боюнча”, “менин жеке көз карашым” сыяктуу өздүк позициялык баарлашууга өтүү ылайыктуу болот.

В. “Сезимдик абалда болуу” принциби. Тренингдин катышуучусу көнүгүү аткарууда өзүнүн ички сезимдерин чыгаруу аракет жазашы керек. Өзүнүн тигил же бул абалы мүмкүн болушунча эмоционалдык “боёктор” менен боёшу абзел. Мисалы, пикирлешүү учурунда “Сиздин жогорку тон менен сүйлөп жатканыңыз менин кыжырымды кайнатып жатат!”, “Сиз өзүңүз абалыңызды толугу менен ашпай жатасыз, окшойт?” жана башка ушул сыяктуу кайрылуулар кадимки көрүнүшкө айланышы керек. Катышуучунун сезимдеринин козголушу тренинг жалпы абалын “чыныгы жумуш абалына” айландырат.

Г. Активдүүлүктүн принциби. Мүмкүн болушунча катышуучулардын ички тоскоолдуктары кайсы бир деңгээлге жоюлушу керек. Тренингдеги ар бир көнүгүү бардык катышуучулардын активдүү ишмердүүлүгүнүн негизинде гана өтүшү үчүн аныкталган чектин ичинде талашуу, бири-бирине сын айтуу жана кайчы пикирлерди айтуу орун алышы абзел.

Д. Ишенимдүүлүктүн принциби. Тренингдин учурунда ар бир катышуучунун ой толгоосуна, пикирине толугу менен ишенүүнү жаратуу керек. Тренингдин жүрүшүндө ар биринин пикири, ой толгоосу толугу менен талкуулана турган чыныгы “тең аталык” абал жарашы абзел. Кандай гана татаал абал болбосун “фальшты”, “калпты” кошпой атканга аракеттенүү жалпы катышуучуларга толугу менен ишеним арткан учурда гана орун алат.

Е. Купуялуулукту сактоо принциби. Тренингдин жүрүшүндөгү талкууланган ар түрдүү маселелер жана анда айтылган маалыматтар эч кайда чыкпашына кепилдик болушу абзел. Эгерде, катышуучулардын ар бири айтылган маалыматтарды таратпоого, аларды башка чөйрөдө талкуулообо чыныгы сөз берсе гана, ички сезимдерди тоскоолдугу жок ачууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Ал эми айрым бир тренинг өткөзүү боюнча сунуштарда төмөнкү эрежелер жана принциптер көрсөтүлөт: • процедуранын өз убагында башталышы жана бүтүшү (убакыттын сакталышы); • маалыматтардын сакталышы; • активдүүлүк жана жүгөрдүүлүк; • “жок”, “билбейм” деп айтууга мүмкүнчүлүк түзүү; • калп айтпоо жана жалган сүйлөбөө; • жардамга келүү; • барына атынан кайрылуу; • башынан аягына чейин иштөө; • өздүк өз пикирге ээ болуу; • өзүнүн атынан ошол мезгилдеги талкуу боюнча пикир билдирүү.

Тренинг жүргүзүүдө катышуучулардын санына жана өткөрүлүп жаткан бөлмөгө жараша катышуучуларды ар түрдүү формада олтургузушат. Тренинг жүргүзүүдө көбүнесе айлана формасында жайгаштырат. Эгерде, тренингдин катышуучулары айлана формасында жайгашса, анда ар бир катышуучу башка катышуучуларды алдынан көрүп турат. Мындан сырткары, бардык катышуучулар борбордон бирдей аралыкка алыстатылган болуп саналат. Бирок, зарыл болгон учурда тренингди өткөрүү формасын тез убакыттын ичинде башка формаларга өткөзүүгө толук мүмкүнчүлүк бар. Тренинг алдыга коюлган максатка жетиши үчүн уюштуруунун эки аспектиси эске алынат: 1. Тренинг максатын жана милдеттерин иш жүзүнө ашыруу үчүн тренердин даярдык деңгээли жогору болушу абзел жана анын тажрыйбасы мол болууга тийиш; 2. Тренинг өтүп жаткан бөлмө бардык нормаларга жана шарттарга туура келиши керек (санитардык, техникалык, эстетикалык жана башка); 3. Атайын критерийлердин негизинде тандалып алынган катышуучулар; 4. Тренингдин программасы абдан кылдат даярдалышы керек.

Адабияттар:

1. Бобченко Т.Г. Основы тренинговой работы: курс лекций. - Владимир: Издательство ВлГУ. - 2018. - 128 с.
2. Вачков, И.В. Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы. — М.: Эксмо, 2007. — 416 с.
3. Евтихов, О.В. Практика психологического тренинга. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.
4. Макшанов, С.И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика. – СПб.: «Образование», 1997. – 238 с.
5. Пахальян, В.Э. Групповой психологический тренинг. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.

6. Сияев Т.М. Ийгилик булагы: рефлексия. – Б.: 2016. – 88 б.
7. Сияев Т.М. Ийгилик булагы: мотив. – Б.: 2019. – 104 б.

*Торогельдиева К.М.,
профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети*

*Нуруева Ж.Б.
окутуучу
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети*

**ЦИЛИНДР ЖАНА КОНУСТУН КӨЛӨМДӨРҮ ТҮШҮНҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА СТАРТТЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН
КОЛДОНУУ**

*Торогельдиева К.М.,
профессор
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

*Нуруева Ж.Б.
преподаватель
Кыргызский национальный университет
им. Ж. Баласагына*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ СТАРТОВОГО ЭКСПЕРИМЕНТА В
ФОРМИРОВАНИИ ПОНЯТИЙ ОБЪЕМОВ ЦИЛИНДРА И КОНУСА**

*Torogeldieva K.M.,
Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

*Nurueva Zh.B.
Lecturer
Kyrgyz National University named after J. Balasagyna*

**USE TECHNOLOGY START EXPERIMENTAN IN FORMATION
VOLUME SCYLINDER AND CONIS**

***Аннотация:** Макалада старттык эксперимент технологиясы менен геометрия сабагын өтүү каралды. “Старттык эксперимент технологиясы” менен окутууда студенттердин логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Студенттер геометрия курсунда өз алдынча эксперименттерди жүргүзүүнүн натыйжасында алган компетенцияларын практикада колдоно алат.*

***Аннотация:** В статье рассматривалась проведение занятий по геометрии с использованием технологий стартового эксперимента. Применение технологий стартового эксперимента способствуют развитию логического мышления студентов. При проведении самостоятельных экспериментов по курсу геометрии студенты могут использовать на практике, приобретенные компетенции.*

***Annotation:** The article looked at geometry classes using the technology of the start-up experiment. The application of the technologies of the initial experiment contributes to the development of the logical thinking of students. In conducting independent experiments on the course of geometry, students can use in practice, acquired competences.*

Түйүндүү сөздөр: *старттык эксперимент, конус, цилиндр, кадам, байкоо, божомол, жаңы билим, көлөм.*

Ключевые слова: *стартовый эксперимент, конус, цилиндр, шаг, наблюдение, гипотеза, новое знание, объем.*

Key words: *start-up experiment, cone, cylinder, step, observation, hypothesis, new knowledge, volume.*

Эмпирикалык методдор илимий методдорго кирет жана окутууда эң чоң ролду ойнойт. Эмпирикалык методдор байкоо, ченөө жана тажрыйбалардан турат. Мында студенттер өз алдынча далилдөөлөрдү, математикалык закон ченемдүүлүктөрдү жаңы ачылыш катарында табышат. Окутуучунун функциясы лабораториялык-практикалык сабактарда студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруу. Мында студенттер даяр же өздөрү даярдаган моделдер, чиймелер, графиктер менен иштешет, керектүү маалыматтарды түзүүлөрдү жана ченөөлөрдү жүргүзүү жолу менен алышат. Натыйжаларды салыштырышат, корутундуларды чыгарышат. Тапшырмаларды аткарууда анын темасын жабдууларын жана ишти аткаруунун тартибин көрсөтүү менен жумуштун максатын жазуу же оозеки түрүндө түшүндүрүүгө болот. Аткарылган жумуштар дароо текшерилип, жыйынтыгы студенттер менен бирге талкууланат [3,105-б.].

Старттык эксперимент ыкмасы (SEA) азыркы учурдун талабына ылайык иштелип чыккан. Бул ыкма бир нече кадамдардан турат. Студенттер математикалык түшүнүктөрдүн турмушта колдонулушун, пайда болуу тарыхын өздөрү бир нече этапта изилдеп жатып бир тыянакка келишет. Бул ыкманы колдонуу менен студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүнө, сабакка активдүү катышуусуна, өз оюн кенен айтууга эркиндик берилет. Ошондой эле жаңы билимди эске тутуусу жүргүзүлгөн эксперименттин негизинде калыптанат [2,6-б.].

1-кадам. Баштапкы эксперимент. Бул кадамда окутуучу эч кандай түшүндүрмөсүз 2-5 минут убакыт ичинде так жана кыска эксперимент көрсөтөт.

1. Цилиндр, конус

2. Цилиндрдин жана конустун негиздери жана бийиктиктери бирдей.

3. Конуска 3 жолу кум салып, цилиндрге төгүү. Цилиндрдин толгондугун көрсөтүү.

2-кадам. Байкоолор

Студенттер байкоолорду этап-этабы менен карточкаларга өз-өзүнчө жазышат. Окутуучу ар бир студенттин жазган байкоосун өзүнө окутуп, окшош байкоолорду топтоп, алардын ичинен тандап алат, аларды доскага өз-өзүнчө илет.

1-бай-коо	Цилиндрди, конусту көрдүм.	Цилиндр, конус формасындагы фигураларды көрдүм.	Фигураларды көрдүм.	Цилиндр менен конусту көрсөттү.
-----------	----------------------------	---	---------------------	---------------------------------

2-бай-коо	Цилиндр менен конустун негиздери, бийиктиктери бирдей.	Негиздери бирдей болгон эки фигура көрдүм.	Конус жана цилиндрдин узундугун, бийиктигин сызгыч менен ченегенде бирдей экен.	Конус менен цилиндрди бириктиргенде бир фигура пайда болду.
-----------	--	--	---	---

3-бай-коо	Конус түрүндөгү идишке 3 жолу кум салып, цилиндрге салганда цилиндр толду. Конустун көлөмү 3 эсе кичине.	Конуска үч өлчөнгөн кум цилиндрге батты.	Конуска 3 жолу кумду толтуруп цилиндрге төккөндө цилиндрдин толгондугун байкадым.	Конус менен кумду 3 жолу өлчөп цилиндрге салынды.
-----------	--	--	---	---

3-кадам. Старттык экспериментти кайталоо. Доскага 2 студент чыгат. 1-си байкоолорду окуйт. Көрсөтүлгөн старттык эксперимент менен дал келсе v белгисин коёт. 2-си ал старттык экспериментти аткарат.

4-кадам. Тандалган байкоо. Окутуучу байкоолордон окшош болбогон, туура байкоолорду этаптары боюнча тандап алат.

1-танд. байкоо	Цилиндр, конус көрдүм.	Цилиндр конус формасындагы фигураларды көрдүм
----------------	------------------------	---

2-танд. байкоо	Цилиндр м/н конустун негиздери, бийиктиктери бирдей.	Конус менен цилиндрди бириктирип кандайдыр бир фигура пайда болду	Цилиндр менен конустун негиздери, бийиктиктери бирдей
----------------	--	---	---

3-танд. байкоо	Конус түрүндөгү идишке 3 жолу кум салып, цилиндрге салганда цилиндр толду. Конустун көлөмү 3 эсе кичине.	Конуска үч өлчөнгөн кум цилиндрге батты.	Цилиндрге 3 конус кум батты.	Конус менен кум 3 жолу толтурулуп цилиндрге салынды
----------------	--	--	------------------------------	---

Тандалган байкоолорду студенттер жазып алышат. Тандалган байкоолорго-Б-1, Б-2, Б-3 деп маркер менен белгилешет.

5-кадам. Суроолор. Окутуучу тандалган байкоолордон суроолорду чыгарат.

1. Цилиндр жана конустун негиздери, бийиктиктери кандай байланышат?
2. Эмне үчүн конус менен 3 жолу кумду цилиндрге төккөндө толуп калды?

6-кадам. Божомолдор (Гипотеза). Студенттер берилген суроолорду жазып алышат. Ар бир суроонун божомолдорун өзүнчө карточкага жазышат.

1-божомол	Цилиндр жана конустун негиздеринин, бийиктигинин байланышын табуу формуласын алыш үчүн го.	Негизинин аянты бирдей болсо, бийиктиктери да бирдей болот окшойт.	Эки фигуранын аянтын салыштырып табуу үчүн байланыштырабыз го.
-----------	--	--	--

2-божомол	Эки фигуранын негизи, бийиктиги $\neq$ экендигине ынандык, демек конустун көлөмү цилиндрдин көлөмүнөн 3 эсе аз.	Цилиндрдин аянты конустун аянтынан 3 эсе чон.	Конус менен цилиндрдин көлөмүнүн байланышын билиш үчүн го.
-----------	---	---	--

Божомолдордон өзөктүү сөздөрүн таап астын сызат. Божомолдорго (гипотеза)- Г-1, Г-2 деп маркер менен белгилешет.

7-кадам. Эмне изилденет?

Студенттер божомолдорду жазып алышат. Окутуучу студенттер менен бирге талкуунун негизинде божомолдордон эмне изилдене тургандыгын аныкташат.

1. Негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон цилиндр жана конустун көлөмдөрүн аныктоо.

2. Негиздери жана бийиктиктери ар түрдүү болгон цилиндр жана конустун көлөмүн аныктоо.

8-кадам. Аныктоочу эксперимент.

Студенттерди 2 топко бөлөбүз. Окутуучу ар бир топко эксперимент жүргүзүү үчүн керек болгон нерселерди (фигуралар, сызгыч, кум, маркер, батман ж.б.) берет.

	Цилиндр	Конус
d (см)		
h (см)		
r (см)		
S (см ²)		
V (см ³)		

1-топко: Негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон цилиндр жана конус.

2-топко: Негиздери бирдей, бийиктиктери ар түрдүү цилиндр жана конус. Бийиктиктери бирдей, негиздери ар түрдүү болгон цилиндр жана конус.

Ар бир топ эксперимент жүргүзүшөт жана формат боюнча аткарган иштерин жазышат. Формат боюнча иштөөсү түшүндүрүлөт.

Формат: топтун аты; тандалган байкоолор; суроолор; божомолдор; эмне изилденет?; эксперименттер (керектелүүчү куралдар; чиймелер, схемалар; эксперименттин жүрүшү; опыттардын түшүндүрмөсү; тажрыйбалардын жыйынтыгы); жыйынтык.

9-кадам. Топтордо иштөө. Презентация.

1-топ	Цилиндр	Конус
-------	---------	-------

d (см)	6,5	6,5
h (см)	6,5	6,5
r (см)	3,25	3,25
S (см ²)	$S = \pi r^2$ $S = 3,14 * (3,25)^2 = 33,16625$	$S = \pi r^2$ $S = 3,14 * (3,25)^2 = 33,16625$
V (см ³)	$V = S * h$ $V = 107,79$	$V = 1/3 S * h$ $V = 35,93$

Жыйынтык: Негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон цилиндр жана конустун көлөмдөрүн аныктаганда конустун көлөмү, цилиндрдин көлөмүнөн 3 эсе аз болот экен.

2-топ	Цилиндр	Конус
d (см)	7,5	7,5
h (см)	8,5	12,5
r (см)	3,75	3,75
S (см ²)	$S = \pi r^2$ $S = 44,16$	$S = \pi r^2$ $S = 44,16$
V (см ³)	$V = S * h$ $V = 375,25$	$V = 1/3 S * h$ $V = 184$

2-топ	Цилиндр	Конус
d (см)	8,6	9,6
h (см)	8,4	8,4
r (см)	4,3	4,8
S (см ²)	$S = \pi r^2$ $S = 58,05$	$S = \pi r^2$ $S = 72,34$
V (см ³)	$V = S * h$ $V = 487,7$	$V = 1/3 S * h$ $V = 202,6$

Жыйынтык: Негиздери жана бийиктиктери ар түрдүү болгон цилиндр жана конустун көлөмдөрүн аныктаганда конустун көлөмү цилиндрдин көлөмүнүн 1/3 не барабар болбойт экен. Презентация учурунда ар бир топ божомолдордун туура туура эмес экендигин белгилешет.

10-кадам. Жаңы билим.

Студенттер менен бирдикте бүгүнкү сабакта кандай жаңы билимдерди алгандыгын жаздырып, жаңы билимдер аныкталат. Жүргүзүлгөн тажырыйбалардын негизинде студенттер: цилиндрдин жана конустун көлөмүн табууну билишет. Ошентип, негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон цилиндр жана конустун көлөмдөрүн аныктаганда конустун көлөмү, цилиндрдин көлөмүнөн 3 эсе аз болот экен.

Тема: Цилиндрдин жана конустун көлөмдөрү.

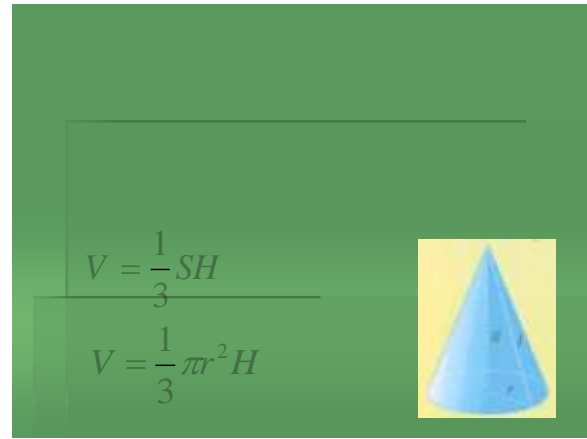
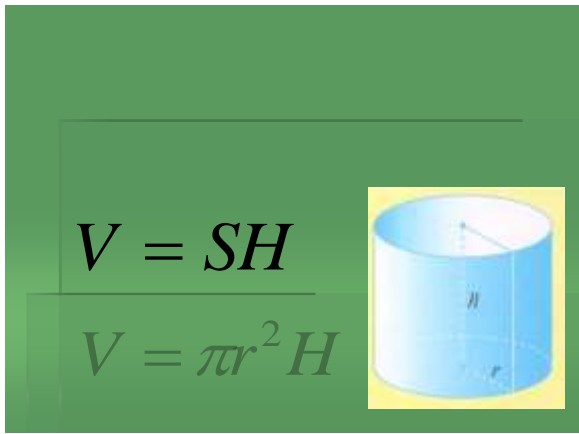
Тема аныкталгандан кийин окутуучу жалпы жыйынтык чыгарат.

Демек балдар бүгүн биз силер менен цилиндрдин жана конустун көлөмүн табууну билдик. Ошентип, цилиндрдин жана конустун негиздери, бийиктиктери бирдей болсо конустун көлөмү цилиндрдикинен 3 эсе кичине боло тургандыгына ынандык.

Ошондой эле цилиндрдин жана конустун көлөмүн чыгарып, эксперимент түрүндө да туура тапкандыгыбызды текшерип көрдүк.

Цилиндрдин көлөмү негизинин аянтынын бийиктигине болгон көбөйтүндүсүнө барабар. $V = SH$, $V = \pi r^2 H$

Конустун көлөмү негизинин аянтынын бийиктигине болгон көбөйтүндүсүнүн үчтөн бирине барабар. $V = \frac{1}{3} SH$, $V = \frac{1}{3} \pi r^2 H$

11-кадам. Колдонулушу.

Колдонулушун студенттер менен бирдикте суроо-жооп иретинде уюштурса болот. Атайын презентация жасап көрсөтсө же кыска видео фильмдерди берсе болот.

Ошондой эле математикалык бирдиктердин арасындагы байланышты турмушта колдонулушу менен көрсөтүп кетсе болот. Студенттерден литр менен көлөмдүн байланышын сурап өздөрүнүн ойлорун укса болот.

Баалоону студенттердин өздөрүнө баалатса болот. Ар бир топ ичинде өздөрү бири-бирин баалашат. Окутуучу ар бир студенттин баасына түшүндүрмө берет. Ал эми окутуучунун сабагына анализ берүү төмөнкүдөй жүргүзүлөт. SEA методу менен өтүлүүчү сабактын мониторинг матрицасы.

Сабак өткөн окутуучунун аты-жөнү _____	
Сабакка анализ берүүчү окутуучулар:	
1-окутуучу	M- мониторинщик, жалпы анализдин жүрүшүн көзөмөлдөйт
2-окутуучу	SЭ- старттык эксперимент, ар бир кадамдын жүрүшү боюнча анализ берет.
3-окутуучу	T- убакыт, ар бир кадамга убакыттын туура бөлүштүрүлүшүн карайт.
4-окутуучу	S- студенттин сабакка катышуусуна жана активдүүлүгүнө анализ берет.
5-окутуучу	L- мугалимдин чеберчилиги, окутуучунун сабакты алып баруусун талдайт.

Сунуштар, каалоолор айтылат. Убакытты жазган окутуучу анализин “белек” катары сабак өткөн окутуучуга берет. Старттык эксперимент ыкмасында окутуучу менен студенттин сабактагы убактылары болжолдуу төмөнкүдөй бөлүштүрүлөт.

Кадам-дар	Кадамдардын аталышы	Убакыт (минута)	Окутуучу-О	Студент-С
1	Баштапкы эксперимент	5	О	
2	Байкоо	5		С
3	Старттык экспериментти кайталоо	3		С
4	Тандалган байкоо	7	О	С
5	Суроолор	3	О	
6	Божомолдор (гипотеза)	7		С
7	Эмне изилденет?	5	О	С
8	Аныктоочу эксперимент.	20		С

	Топтук иштер			
9	Презентация	15		С
10	Жаңы билим	15	О	С
11	Колдонулушу	5	О	С
	Жалпы:	90		

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Бөрүбаев А.А. ж.б. Геометрия. 10-11-класстын окуу китеби. Бишкек. 2009. 192 б.
2. Инго Мюллер, Юрген Шёнгерр «Башталгыч эксперименттер ыкмасы, SEA». Усулдук көрсөтмө. Бишкек. 2013. – 48б.
3. Төрөгелдиева К.М. Математиканы окутуу теориясы жана методикасы. Бишкек. 2014. - 271 б.

*Абылкасымова Алма Есимбековна
заслуженный деятель Казахстана,
доктор педагогических наук, профессор,
член-корр. НАН РК, академик Российской академии
образования, директор Центра развития педагогиче-
ского образования, заведующая кафедрой методики
преподавания математики, физики и информатики
КазНПУ им. Абая*

**О МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

*Abylkassymova Alma Esimbekovna
honored worker of Kazakhstan,
doctor of pedagogical sciences, professor,
corresponding member of the National academy of scienc-
es of RK, academician of the Russian academy of educa-
tion, director of the Center for development of pedagogical
education - head of the department of methods of teaching
mathematics, physics and formatics of Abay KazNPU*

**ON MODERNIZATION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION
IN KAZAKHSTAN**

***Аннотация:** Статья посвящена проблеме модернизации системы школьного образо-
вания в Казахстане, при котором одними из основных разделов являются разработка и вне-
дрении в организации образования государственных общеобязательных стандартов и об-
новленного содержания. Модернизация осуществляется через принятие Закона РК «Об об-
разовании» и государственных программ развития системы образования, при этом Казах-
стан стал участвовать в международных исследованиях по изучению результатов обуче-
ния.*

***Annotation:** The article is devoted to the problem of modernization of the school education
system in Kazakhstan, in which one of the main sections is the development and implementation of
state generally binding standards and updated content in educational organizations. Modernization
is carried out through the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” and
state programs for the development of the education system, while Kazakhstan has begun to partic-
ipate in international studies to study learning outcomes.*

***Ключевые слова:** модернизация, школьное образование, государственный общеобяза-
тельный стандарт, содержание образования.*

***Key words:** modernization, school education, state compulsory standard, educational content.*

С приобретением независимости в Казахстане начали проводиться реформы в системе непрерывного образования и науки, в частности, в системе общего среднего образования. Ввиду того, что казахстанская система образования основывалась на советских традициях и принципах образования и воспитания, необходимо было внедрить в систему образования республики некоторые модели и принципы европейской системы. Образование является важнейшим стратегическим приоритетом развития любой страны. Казахстану требовалось обеспечить прорыв в развитии всей системы образования, чтобы повысить его качество в соответствии с международными стандартами.

Образование – ключевой ресурс развития и повышения благосостояния человека, общества и страны в целом. Образование – важнейшее средство успешной адаптации людей

в современном мире, основа профессиональной успешности, предпосылка здорового образа жизни, социальной мобильности и преодоления бедности. Одна из важнейших задач модернизации системы образования – это обеспечение связи между развитием образования, науки и технологическим развитием страны. Поэтому уровень подготовки кадров и развитие науки должны идти в унисон с технологическим и инновационным развитием общества.

Казахстанская система образования во многом отражает советские принципы обучения и воспитания, основанные на беспрекословном лидерстве и авторитете педагога и автоматическом заучивании предмета. Наша система среднего образования была нацелена на получение «оценок», а не на получение знаний. Другой пережиток советской системы образования – крен в сторону фундаментальных знаний при относительном игнорировании прикладного аспекта. Поэтому для нас важно переориентировать систему ценностей в образовании, где в центре внимания должен стать учащийся. Система образования страны также нацелена на подготовку специалиста, конкурентоспособного в условиях всевозрастающего глобализма в мире. Необходимо достичь того, чтобы наш специалист был востребован и мог найти себе применение не только в Казахстане, но и в любой точке мира.

Модернизация системы общего среднего образования в Республике Казахстан ориентирована на высокие конечные цели – обеспечение равного доступа к качественному среднему образованию всех школьников независимо от места их проживания, а также создание национальной модели образования, направленной на повышение качества подготовки человеческих ресурсов, удовлетворение потребностей личности, общества и государства.

За прошедшие годы в стране сформирована нормативная правовая база системы образования, в частности, общего среднего образования. Приняты Законы «Об образовании» – № 1153-ХІІ от 18 января 1992 года, № 389 от 7 июня 1999 года, № 319-ІІІ от 27 июля 2007 года и № 487-ІV от 24 октября 2011 года. Кроме того, реализованы и продолжают свою работу государственные программы, направленные на дальнейшее развитие системы образования и науки на 2005-2010 годы, на 2011-2020 годы, на 2016-2019 годы, на 2020-2025 годы [1, 2, 3, 4]. Структура казахстанской системы образования соответствует Международной стандартной классификации образования.

Для Казахстана было важно создать отечественную школу стандартизации среднего общего образования, при которых решались бы определенные задачи в зависимости от динамики развития социальных явлений в обществе и системы образования в стране, уровня теоретического осмысления и практической реализации вновь создаваемых стандартов образования [5].

До 1998 года в Республике Казахстан продолжали действовать стандарты образования советского периода, адаптированные к новым политическим и общественным реалиям. Поэтому в течение 1997-1998 гг. были разработаны предметные стандарты среднего образования, в которых отдельно рассматривались вопросы преподавания дисциплин для школ с казахским и русским языками обучения. Базисный учебный план (БУП) состоял из двух частей – базовый (инвариантный компонент) и школьный (вариативный компонент). Вариативная часть БУП – это дополнительные занятия в начальной школе, факультативы в основной школе, профилирующие предметы, прикладные курсы, курсы по выбору в профильной школе [6, 11].

Государственный общеобязательный стандарт образования (ГОСО), утвержденный приказом министерства образования и науки № 404 от 30 мая 2001 года определял базовое содержание начального, основного среднего и общего среднего образования. Принятый в сентябре 2002 года ГОСО был разработан по 34 учебным предметам начальной, основной и старшей ступеней школы. Содержание стандарта стало предметно-ориентированным, оно определяло базовое содержание всех ступеней системы общего среднего образования. В 10-11 классах обучение осуществлялось по двум направлениям: естественно-математическом и общественно-гуманитарном [6].

В своем Послании народу Казахстана от 19 марта 2004 года Глава государства поручил Правительству разработать программу образования. Во исполнение этого поручения была

принята государственная программа развития образования, где одним из основных направлений развития образования являлся переход на 12-летнее среднее общее образование с началом обучения с шести лет и системой профильного и профессионально-ориентированного обучения школьников старшей ступени [7].

С целью реализации данной программы нами был организован и проведен эксперимент по переходу к 12-летнему образованию, который начат еще в 2003-2004 учебном году. Эксперимент позволил сделать определенные заключения: обучение детей с 6 лет способствует их более раннему интеллектуальному развитию и социальной подготовке ребенка к обучению в основной школе; в целях сохранения здоровья детей необходимо внести изменение в режим обучения; целесообразно вводить в содержание обучения интегрированные учебные предметы; необходимо усиливать практикоориентированность содержания образования; раннее введение предмета «Английский язык» (со 2 класса) и предмета «Информатика» (со 2 класса) оказалось целесообразным; нужно реализовывать предпрофильную (8-10 классы) и профильную (11-12 классы) подготовки [12].

В связи с внесением изменений и дополнений в Закон РК «Об образовании» был разработан новый ГОСО, который утвержден постановлением Правительства РК № 1080 от 23 августа 2012 года [8]. В настоящее время в республике образовательный процесс в общеобразовательных школах осуществляется в соответствии с этим ГОСО, который, сохраняя положительный опыт традиционного образования, создал основу для обновления содержания образования с учетом развития науки и инновационных технологий. Он направлен на внедрение в содержание образования развитие духовно-нравственных ценностей обучающихся; реализацию предпрофильного и профильного обучения; развитие функциональной грамотности обучающихся через расширение национального компонента содержания; соблюдение принципа равных возможностей обучающихся в условиях разных типов и видов организаций образования; интеграцию предметов соответствующих образовательных областей; введение раннего изучения английского языка и информатики; повышение приоритета математических дисциплин в условиях развития инновационно-индустриальных технологий и т.д. В целом ГОСО стал переходным этапом от 11-летней к 12-летнему обучению в школе, поэтому в нем предусматривались значительные изменения как содержательного, так и структурного характера [6].

Несомненно, важнейшим для системы общего среднего образования является содержание образования, так как от него зависит и уровень культуры любого народа, и характер их мировоззрения, и общий уровень развития молодого поколения, и ее подготовленность к труду и жизни в обществе. Поэтому задачи и содержание образования систематически изменяются в зависимости от требований общественно-политической жизни в государстве, состояния его производства и науки.

На сегодня содержание образования – одна из основных категорий педагогики, в рамках которой многие годы не утихают споры, рождаются идеи и концепции, проводятся научные исследования. Вопросы содержания обучения являются основными в новой и новейшей истории образования.

В настоящее время под содержанием общего среднего образования большинство специалистов понимают педагогически адаптированную систему знаний, умений и навыков, опыта творческой деятельности и опыта эмоционально-волевого отношения, усвоение которых призвано обеспечить формирование всесторонне развитой личности, подготовленной к воспроизведению (сохранению) и развитию материальной и духовной культуры общества [6].

Известно, что к концу 90-х годов XX века содержание образования было структурировано по 14–17 учебным предметам. Увеличение числа предметов объясняется большим числом изучаемых иностранных языков и включением религиозной тематики, которая в ряде стран традиционно присутствует в школьном образовании. Среди общих для всех учебных предметов – это язык и литература, математика, естественные науки, общественные науки, история, география, искусство, физическая культура, технология, иностранный язык. Ближе

к старшим классам – физика, химия, биология, право, философия и другие. Старшая школа практически везде стала профильно-ориентированной. По нашим оценкам не менее 70–75 % содержания общего среднего образования идентичны во всех странах [6].

В связи с тем, что система образования Казахстана в целом была ориентирована на ее включение в мировое образовательное пространство, то этот процесс непосредственно касался и системы общего среднего образования. Реализация этой цели впервые началась в 2011 году, когда Комитет образовательной политики Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) обязал Казахстан провести независимую оценку всех уровней образования страны, для чего необходимо было провести национальное обследование компетенции взрослого населения (PIAAC) и учителей (TALIS). Эта работа велась на протяжении 6-ти лет, в результате чего министерство образования и науки совместно с ОЭСР осуществили 7 тематических страновых обзоров. В системе общего среднего образования в 2013-2015 годах было реализовано 2 проекта – «Обзор национальной образовательной политики: среднее образование в Казахстане» (2013 г.); «Обзор политики по улучшению эффективности использования ресурсов в школах» (2015 г.).

Результаты этих и других исследований позволили принять новую государственную программу развития образования и науки на 2016-2019 годы и Закон РК № 501-V от 9 апреля 2016 года, согласно которым с января 2017 года выпускники школ стали поступать в вузы по новым правилам, а экзамены в школах по системе единого национального тестирования (ЕНТ) начали выполнять функции экзаменов для поступления в вузы и системы распределения государственных грантов. Новые ЕНТ стали разрабатываться в формате SIT (System Integration Test). Дополнительно министерством была утверждена Дорожная карта развития трехязычного образования на 2015-2020 годы [3]. Итогом деятельности министерства образования и науки стало то, что в 2017 году Казахстан впервые стал полноправным участником Комитета образовательной политики ОЭСР.

Одновременно министерство участвовало в международных исследованиях, проводимых ОЭСР, которые являлись общепризнанными инструментами сопоставления качества образования между школами разных стран. Так, уже в 2015 году Казахстан вошел в число стран-лидеров по результатам TIMSS (оценка качества математического и естественно-научного образования учащихся 4 и 8 классов). Казахстан также стал участвовать в исследовании функциональной грамотности 15-летних учащихся PISA (с 2009 года).

В 2019 году Казахстан впервые участвовал в PIAAC-2017, который готовился 5 лет (с 2014 по 2018 год). В исследовании по оценке компетенции взрослых всего участвовало 38 стран. Также в 2019 году Казахстан впервые участвовал в TALIS, который готовился 4 года (с 2016 по 2019 год). В исследовании по оценке учителей участвовало 40 стран.

В итоге результаты этих исследований дали независимую оценку результативности системы образования Казахстана в сопоставлении со странами ОЭСР, однако для нашей страны главным является то, что участие в этих исследованиях поможет системе образования работать на благо будущего страны путем предоставления качественного образования всем и каждому.

Известно, что международные и отечественные эксперты указывают на отличительные особенности казахстанской традиционной системы образования, в центре которой в большей степени способность запоминания, нежели способность мышления. Поэтому преподавание в стране велось с акцентом на теорию, тогда как их практическому применению уделялось мало внимания. А в образовательных системах государств ОЭСР внимание акцентируется на развитии компетенций. В результате эти страны добились больших экономических успехов и, прежде всего, за счет высокой конкурентоспособности человеческих ресурсов (Финляндия, Южная Корея, Япония и другие). В этой связи в Казахстане поставлена цель добиться высокого качества образования за счет перехода на новое содержание школьного образования, т.е. в стране должен осуществиться переход от «человека знающего» к «человеку, способному творчески мыслить, действовать, саморазвиваться», при котором

обучение сдвигается от традиционного (знаниевого) подхода к инновационному (компетентностному) подходу.

Именно поэтому министерство образования и науки разработало новое ГОСО [8]. В сравнении с предыдущими стандартами ГОСО обновленного содержания ориентирован на построение модели образования, основанной на результатах, которые позволяют оценивать работу учащегося и его достижения. При этом обновление содержания предполагает отход от традиционной организации учебного процесса и базируется на ожидаемых результатах, которые определяются по 6 образовательным областям и отражают деятельностный аспект, т.е. учащиеся «знают», «понимают», «применяют», «анализируют», «синтезируют», «оценивают». Четкая формулировка ожидаемых результатов позволяет не только объективно оценивать учебные достижения учащихся, но и повышать мотивацию учащихся на развитие умений и навыков в обучении, а также улучшать качество образовательного процесса. Кроме того, в Казахстане в основу программ образования всех уровней заложена система ценностей Патриотического Акта «Мәңгілік Ел» (Вечный Народ) – казахстанский патриотизм и гражданская ответственность. Их содержание направлено как на формирование духовно-нравственных качеств учащихся и казахстанского патриотизма, так и на развитие у учащихся национального самосознания, толерантности и умения общаться в условиях межэтнического и межкультурного разнообразия в обществе.

В Послании Главы государства народу Казахстана от 31 января 2017 года отмечается необходимость сокращения разрыва в качестве образования между городскими и сельскими школами [9]. С целью реализации данного поручения в настоящее время ведется работа между Республикой Казахстан и Международным банком реконструкции и развития по проекту «Модернизация среднего образования» на 2018-2022 годы. Целью проекта является повышение качества системы среднего образования, поддержка модернизации образования, увеличение доступа и равенства в образовании. Проект содержит три компонента – поддержка модернизации среднего образования; поддержка уязвимых школ для снижения неравенства в системе среднего образования; поддержка вовлечения граждан, мониторинг и оценка, содействие в реализации проекта.

В декабре 2019 года Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев подписал специальный Закон «О статусе педагога», где главное внимание уделено повышению заработной платы педагогов всех уровней.

Таким образом, основная цель модернизации системы образования в Казахстане – это наращивание социально-экономического потенциала страны, преодоление отставания в отдельных областях экономики, развитие духовной культуры населения, повышение социальной и профессиональной мобильной личности, при этом главный смысл реформы для школы – в системном и систематическом обновлении общего среднего образования. Только так можно осуществить переход к новому качеству образования: к личностно-ориентированному образованию, многообразию образовательных программ, развитию академических свобод, формированию правовой, психологической, экономической и экологической культуры обучающихся. Применительно к школе эти ориентиры, общие для всего образования, трансформируются в задачи воспитания новых качеств молодежи – разностороннего развития творческих способностей, умений и навыков, самообразования, формирования готовности и способности к адаптации к постоянно изменяющимся социальным условиям жизни общества и т.п.

В целом, модернизация общего среднего образования направлена на выполнение главной задачи системы образования – повышение качества образования, которое позволяет обучать школьников на современном уровне, в соответствии с тенденциями развития мирового образовательного процесса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010

- годы // Утверждена Указом Президента РК от 11 октября 2004 года № 1459.
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы // Утверждена Указом Президента РК от 7 декабря 2010 года № 1118.
  3. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы // Утверждена Указом Президента РК от 1 марта 2016 года № 205.
  4. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы // Утверждена постановлением Правительства РК от 27 декабря 2019 года № 988.
  5. M.V. Ryzhakov, A.E. Abylkassymova, S.E. Shishov. About The Lessons on The Development of State Educational Standards in The Russian Federation and The Republic of Kazakhstan //Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM). ISSN: 2251 – 6204. – Iran. – Vol. 9, Issue 1, January 2019. –P.625-636. (Thomson Reuters). info@mjltn.org. Impact Factor - 1,341.
  6. Абылкасымова А.Е., Рыжаков М.В., Шишов С.Е. Современные тенденции развития непрерывного педагогического образования. Монография. – Алматы: Атамұра, 2017. – 272 с.
  7. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Конкурентоспособному Казахстану, конкурентоспособной экономике, конкурентоспособной нации». – Астана, 19 марта 2004 года.
  8. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования (начального, основного среднего, общего среднего образования) // Утвержден постановлением Правительства РК от 23 августа 2012 года № 1080.
  9. Послание Президента Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». – Астана, 31 января 2017 года.
  10. A.E. Abylkassymova, M.V. Ryzhakov, S.E. Shishov. A Retrospective Analysis Of The Reforms Of The Content Of General Secondary Education: How They Contribute To The Consolidation Of Public Consciousness //Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM). ISSN: 2251 – 6204. – Iran. – Vol. 9, Issue 1, January 2019. – P. 331-338. (Thomson Reuters). info@mjltn.org. Impact Factor - 1,341.
  11. Садыков Т.С., Абылкасымова А.Е. Развитие системы среднего общего образования. – Алматы: Ғылым, 2002. – 218с.
  12. Садыков Т.С., Абылкасымова А.Е. Методология 12-летнего образования. – Алматы: Ғылым, 2003. – 164с.

*Рыспаева Б.С.
п.и.к., жетектөөчү илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ОКУУЧУЛАРДЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУДА ХИМИЯ
ОКУУ КИТЕБИНИН ПЕДАГОГИКАЛЫК АТКАРГАН КЫЗМАТЫ**

*Рыспаева Б.С.
к.п.н., ведущий научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ УЧЕБНИКА ХИМИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ
УЧАЩИХСЯ НА КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ ОСНОВЕ**

*Ryspaeva B.S.
candidate of pedagogical sciences
leading researcher
Kyrgyz academy of education*

**THE PEDAGOGICAL FUNCTION OF CHEMISTRY IN TEACHING
PUPPLES ON A COMPETENCY BASIS**

***Аннотация:** Макалада жалпы билим берүүчү мектептерде «Химия» предмети боюнча учурда иштеп келген окуу китептеринин абалы аткарган функциясына талдоо жүргүзүү менен келечекте окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууга негизделген окуу китептерди иштеп чыгуу маселелери каралат. Жаңы муундагы химия окуу китептерин иштеп чыгуунун концептуалдык негиздери сунушталат.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются проблемы школьного учебника по химии. Дается анализ реального состояния и функции действующие учебника по химии настоящее время общеобразовательных школах в Кыргызской Республики. Рассматривается проблема будущих школьных учебников химии основанных на формирование компетентностней. Рекомендуются концептуальные основы, связанные разработкой учебников химии нового поколения.*

***Annotation:** The article reviewed the problems of the chemistry school-books. There is given the analysis of a real condition and function of the chemistry books at the present time in schools of The Kyrgyz Republic. Also the problem of the future of chemistry school-books, based on the formation of competence is examined. Conceptual base related with development of the new chemistry books is recommended.*

***Түйүндүү сөздөр:** жаңы муундагы окуу китеп, окуу китептин педагогикалык функциясы, компетенттүүлүктү калыптандыруу, окуу китепти түзүүнүн концептуалдык негиздери.*

***Ключевые слова:** учебник нового поколения, педагогические функции учебника, формирования компетентностней, концептуальные основы составления учебника химии.*

***Key words:** new chemistry books, pedagogical functions of the books, formation of the competence, conceptual bases of preparation of chemistry books.*

Учурда коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр билим берүүнү гумандаштыруу стратегиясына ылайык, предметтер боюнча окуу жүктөмүн кыскартуу компетенттик негизде

окутуу талап кылынууда. Мындай шартта химиялык билим берүүнүн предметтик стандартын анын негизинде окуу программасын, окуу китептерин, аны ишке ашыруу технологияларын, баалоо системаларын учурдун талабына ылайык модернизациялоо максатка ылайык. Учурдун талабына ылайык окуу программасын, окуу китебин түзүү илимий изилдөө иштерисиз ишке ашырылышы кыйын. Окуу китебин түзүү боюнча негизги жоболор Ю.К. Бабанский [3], В.В. Беспалько [5], Краевский [7], Лернер [9], М.И. Маркушович [10], Д.Д. Зуев [6] ж.б. эмгектеринде белгиленсе, окуу китептердин проблемалары боюнча С.Г. Шаповаленко (11), И.Б. Бекбоев [4], А.Е. Абылкасымова [2] А. Абдиев [1] ж.б. эмгектери жазылган. Союз мезгилинде орто билим берүүчү мектептерге «Органикалык эмес химия 8- класс», «Органикалык эмес химия 9-класс» (авторлору: Ю.В. Ходаков, Д.А. Ходаков, Д.А. Эпштейн, П.А. Глориозов, «Химия 8», «Химия 9», «Химия 10», «Химия 11» (авторлору Г.Е. Рудзитис, Ф.Г. Фельдман), окуу китептери окутуунун **маалымат аркылуу билим берүүчү** каражаттарынын функциясын аткарган. Союз тарагандан кийин Кыргыз Республикасында өз алдынча окуу китептерди иштеп чыгуу колго алына баштаган.

Учурда Кыргыз билим берүү академиясынын иш аракетинин бир багыты - мектепте предметтик билим берүүнүн мазмунун калыптандыруу жана аны илимий-методикалык жактан камсыздоо болуп саналат. Мектепте химиялык билим берүүнүн мазмунунун негизги бөлүгү болгон окуу китептерин карап көрсөк: Кыргыз Республикасынын мектептеринин химияны кыргыз тилинде окутулуучу мектептери (8-11 класстар) үчүн 2006 окуу жылында түзүлгөн программанын негизинде жазылган «Химия 8» (автору Б.М. Кособаева), жана «Химия 8» (авторлору С.И. Исмаилова ж.б., «Химия 9» (авторлору: К.С. Сулайманкулов, Б. Кособаева), «Химия 10» (авторлору: С.М. Молдогазиева ж.б.), «Химия 11» (авторлору: Т.Т. Кудайбергенов ж.б.) **билимдик парадигманын негизинде маалымат берүүчү** функцияны аткарган окуу китептер катары бүгүнкү күнгө чейин пайдаланып келди дагы пайдаланылууда.

Атайын изилдөөлөр жыйынтыгы учурда колдонулуп жаткан окуу китептериндеги орун алып келе жаткан олуттуу кемчиликтерди көрсөттү. Алар төмөнкүлөр: *педагогиканын жана окутуунун психологиясынын талаптарынын жетиштүү даражада эске алынбашы; метапредметтик билимдердин жана билгичтиктердин аз өлчөмдө же дээрлик камтылбашы; бир эле предмет боюнча ар түрдүү класстар үчүн окуу китептеринин ортосунда уланмалуулуктун жакшы сакталбагандыгы; оптималдуулуктун эске алынбашы (кайталоолордун кездешиши); окуу материалын баяндоонун репродуктивдик-түшүндүрүүчүлүк тибинин басымдуулук кылышы; окуучулардын окуу материалын окуп үйрөнүүгө, ынтызарлыкты пайда кылууга (мотивациялоого) тексттин дээрлик жоктугу; окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн, ыкмаларын жана жолдорун калыптандырууга багытталбагандыгы; көзөмөлдөөнүн жана өзүн өзү көзөмөлдөөнүн аз өлчөмдө берилиши; жаңы түзүлгөн окуу китептердин өз деңгээлинде апробацияланбай калышы ж.б.*

Учурда жеткиликтүүлүк принцибинин негизинде окуу китебинин мазмунун ашыкча материалдардан арылтуу (оптималдаштыруу) боюнча маселе каралууда. Бул боюнча окумуштуу-педагог И. Бекбоев: «Баштапкы мектепте окуучулар ынтызарлык менен окушат, негизги мектепте алардын окууга болгон кызыгуусу басаңдайт. Мунун негизги себептеринин бири – милдеттүү түрдө өздөштүрө турган материалдын окуу программада, окуу китептеринде өтө көптүгү. Ал окуучунун ден соолугуна да зыянын тийгизүүдө» - деп көрсөткөн [4]. Жогоруда көрсөтүлгөндөрдү методикалык көз караш менен караганда, окуучулардын предметтик материалды турмуштук практика, айлана чөйрөдө жүрүп жаткан кубулуштар менен байланыштыра албай жаткандыгын туюуга болот. И.Б. Бекбоев [4] жаңы муундагы окуу китептерди түзүүдө традициялуу окуу китептерден кыйла айырмаланган структураны сунуш кылат. Окумуштуунун пикири боюнча окуу китебине төмөндөгүдөй структуралык элементтердин киргизилүүсү зарыл: *таяныч түшүнүктөр* (жаңы материалды өздөштүрүү үчүн зарыл болгон түшүнүктөрдүн тизмеси); *жаңы теманы окуп үйрөнүүдө окуучулар андан ары өркүндөтө турган жана жаңыдан ээ боло турган билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр*, жаңы теманы окуп үйрөнүүгө мотивациялоого багытталган *баяндоочу-түшүндүрүүчү текст*; өз алдынча аткаруу үчүн берилген *тапшырмалар*; окуу материалынын ан-сезимдүү өздөштүрүүгө

түрткү берүүчү суроолор жана тапшырмалар (түшүнүүгө, салыштырууга, анализ жасоого, классификациялоого, жалпылоого, багытталган суроолор жана тапшырмалар); үч деңгээлдеги көнүгүүлөр; өзүн-өзү текшерүүгө арналган *тесттик тапшырмалар*, тарыхый маалыматтар; окуучулар окуп үйрөнүүнүн натыйжасында эмнеге ээ болгондугун көрсөткөн текст.

Мектепте предметтердин, анын ичинен химияны окутуунун мазмунун оптималдаштырууга байланыштуу Кыргыз Республикасынын мектептери үчүн 2011/2012 окуу жылдары окуу пландары өзгөргөндүгү баарыбызга белгилүү. Жаңы окуу планга байланыштуу химияны окутуунун мазмунун оптималдаштыруу принцибин колдонуу менен иштелип чыккан (2012/2013, 2013/2014, 2014/2015 окуу-жылдары үчүн) жаңы окуу программаларынын негизинде жазылган Химия 8-класс (авт. Рыспаева Б., Рысмендеев К, Кудайбергенов Т.Т.) [ ] Химия 9-класс Кудайбергенов Т.Т. Рыспаева Б. Асанов Ү.А. [ ] окуу китептери окуу материалын ашыкча жүктөн кутултуу, окуучулардын чыгармачылык иш-аракетин стимулдаштыруу, өз алдынчалуулугун өнүктүрүү багытында иштелип чыгып, республиканын мектептеринде апробацияланып анын натыйжалуу жыйынтыктары менен быйылкы 2015/2016 окуу жылында кыргыз тилинде окутулуучу мектептерге сунушталды. Жогорудагы окуу китебинин структурасын негизинен төмөндөгүлөр түзөт: *окуу китебинин багыттоочу аппараты: аннотациясы (киришүү, корутунду, белгилер, көрсөткүчтөр); окуучу окуй турган окуу материалынын мазмунун түзгөн кара сөз менен жазылган тексти, иллюстрациялык аппараты - (сүрөттөр, таблицалар, схемалар); методикалык аппараты - (суроолор, көнүгүүлөр, тапшырмалар, практикалык жана лабораториялык иштер, демонстрациялардан); Окуу китебинин мазмуну бөлүмдөрдөн, главалардан, параграф, темалар, адабияттардын тизмесинен турат.* Бүгүнкү күндө бир эле предмет боюнча жогорудагыдай ар түрдүү варианттагы окуу китептер пайда болуп, мугалим менен окуучунун тандап алуусуна мүмкүнчүлүк түзүлдү. Бирок окуу китептерин тандап алууну кайсы параметрлерге таянса болот? Кайсы параметрге туура келген окуу китеби эң жакшы деп бааланат? деген суроо туулат. Бул суроого педагогикада даяр жооп жок. Ошондуктан жаңы муундагы окуу китебин иштеп чыгуучу авторлор үчүн окуу китебинин мазмунун тандап алуунун критерийлерин жана окуу китептерден мазмунун түзүүгө коюлуучу талаптарды иштеп чыгып, жана аткаруучу функцияларын аныктап сунуш кылуу актуалдуу проблемалардын бири.

Учурда окуу китебин билим берүүнүн каражаты катары карасак анда ал окуу каражаттарынын системасына кирип кетет да окуу процессинде анын ролу төмөн болуп калат. Ал эми окуу китебинин ролу окуу каражаттары болгон таблицалар, схемалардан, окуу куралдарынан мультимедиялык материалдардан жогору туруш керек. Мисалы химия окуу китебинде мектепте химиялык билим берүүгө коюлган талаптарга туура келген окуу материалынын мазмунунун көлөмү камтылат. Ал окуучуларга методологиялык билим жана философиялык идеяларды берүү менен алардын дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырат.

Окуу китеби химиялык түшүнүктөр аркылуу окуучулардын акыл-иш аракеттерин өнүктүрүүгө шарт түзүү менен предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга тийиш Окуу китебинде билим берүүнүн максаты, мазмуну, окутуунун методдору, ыкмалары аркылуу конкреттештирилип ишке ашат деген ойду айтмакчыбыз. Бирок окуу китеби илимдин негиздерин анын закондорун жана методдорун жөн эле баяндоочу гана эмес, теориялык материалды окутуунун максатына дал келгендей тандап алгандыгы, аны методикалык ыкмалар менен иреттүү түрдө билимди калыптандырганы менен өзгөчөлөнөт. Окуу китебиндеги окуу материал окуу программасына жана анда көрсөтүлгөн көлөмгө (убакытка) дал келгендей жазылышы керек. Химия окуу китебинин мазмуну так, кыска, көркөмдүү, түшүнүктүү, илимий популярдык стилди сактоо менен жеткиликтүүлүк, уланмалуулук, оптималдуулук принциптердин негизинде теманын мазмунунан четтебестен грамматикалык, химиялык (эл аралык номенклатураны сактоо менен) туура тил менен баяндалыш керек. Окуу китептин негизги бөлүгүн түзгөн химиялык демонстрациялар, практикалык, лабораториялык иштер (мектеп шартында аткарыла тургандай), суроолор, тапшырмалар, көнүгүүлөр, окуучулардын өз алдынча таанып билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталып алынышы керек. Окуу китептин жогорудагыдай

бөлүгү дидактикада *методикалык аппараты* деп аталат. Окуу китебинин **багыт берүүчү аппаратына** киришүү, ар түрдүү белгилер, көрсөткүчтөр кирет. Окуу китебинин багыт берүүчү аппараты окуучуга жана мугалимге окуу китебинин түзүлүшүндө негизги, таяныч түшүнүктөр аркылуу окуу китептеги керектүү маалыматты тез таап алууга жардам берет. Окуу китебиндеги **иллюстрациялык материал** окуп үйрөнүүчү объекти окуучулардын жеңил түшүнүшүн камсыз кылат. Кандай гана окуу китеби болбосун анын мазмуну төмөнкүлөрдү: окутуунун максаттары, предметтин мазмуну, окутуунун методдору, окутуунун каражаттары, окуучулардын окуу-иш аракеттерин уюштурууну өз ичине камтыйт. **Окуу китебинин предметтик мазмунунун негизин** – (негизги түшүнүктөр, теориялар, закондор, фактылар, химия илиминин методдору) түзөт. Окуу китебинин мазмуну окутуунун максаттарына баш ийет, максатка ылайык мазмун тандалып алынышы керек. Мазмунду калыптандырууда окуучулардын окуу иш аракеттери негизги ролду ойнойт. Окуучулардын окуу иш-аракетин уюштуруу окутуунун максаттарына байланыштуу болуу менен төмөнкү элементтерден турат: мазмунду өздөштүрүүнү камсыз кылуу (система структуралык мамиле жана мазмундук иш-аракеттик мамиле); акыл иш-аракеттерди өздөштүрүүнү камсыз кылуу (анализ, синтез, салыштыруу, системалаштыруу классификациялоо; жалпылоо, эң негизгисин бөлүп көрсөтүү); жалпы окуу билгичтиктерди (өзүн-өзү текшерүү, китепти пайдалана билүү) ж.б. Окуу китебинин башында аны менен иштөө жөнүндө көрсөткүч болушу зарыл.

Учурда жалпы билим берүүчү мектепте окуу китептеринин сапаттуу болушу үчүн аны иштеп чыгуунун критерийлерин учурдун талабына ылайык аныктап, талаптарын жаңылоо зарыл. *Жаңы муундагы окуу китеби төмөндөгүдөй функцияны* аткаргандай болушу керек:

1. *Илимийлүүлүк принциби* менен дүйнөнүн илимий картинасын чагылдыруу үчүн билимдин төмөнкү элементтерин: закондор, закон ченемдүүлүктөр; илимий теориялар жана концепциялар, гипотезалар; илимий түшүнүктөр терминдер. камтуусу зарыл.
2. *Фундаменталдык билимге багыт алуу*, билим билгичтикти калыптандыруу үзгүлтүксүз билим берүүнүн негизин түзөт.
3. Негизги текстте жана тапшырмалардын системасында *окутууну дифференцирлөө принциби* ишке ашырылат.
4. *Окутуунун компетенттүүлүк мамилесин жана иш аракетин* кенен пайдаланат.
5. *Мазмундун жеткиликтүүлүк принциби* жогорку илимий деңгээлин камсыз кылуу менен илимий популярдуулук принцибин ишке ашырат.
6. *Окуучулардын билимге өз алдынча жетишүүсүнө багыт берүүчү* тапшырмалардан, көнүгүүлөрдүн саны өз алдынча ишти аткарууга ылайыкташкан таблицалар, схемалар көп болот.
7. *Окутуунун тарбия берүүчүлүк функциясы* ишке ашырылат.

Азыркы убакта *окуу китебинин функциясын, теориясын* иштеп чыгууда *эки тенденцияга* таянуу керек. **Биринчи тенденция** окуу китебинин көп функциялуулугун, окуу материалдарынын мазмунун татаалдыгын таанууга байланыштуу. Окуу китептин билим, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк ролун жогорулатуу жана окуучулардын активдүү иш-аракетин жетектөө функциясынын маанисинин өсүшү катары кароо белгиленген. **Экинчи тенденция** – окуу китеби окуу методикалык комплекс системасында окутуунун каражатынын ядросу катары кароо менен көп функционалдуу ролун (аткарган кызматын, көп түрдүүлүгүн) жеңилдетүү, азайтууга (оптималдаштырууга) байланыштуу каралган. Ошондой эле учурдагы окуу китеп окуучулардын предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүгүн калыптандырууга жана аны окутууда деңгээлдер боюнча күтүлүүчү натыйжага негизделген аспекте болушу шарт.

Окуу китеби көп функцияларын окуу методикалык комплекстерге ыйгаруу менен окуу китеби өзүнүн өзгөчө барактарын ачат. Ал, окутуунун жападан жалгыз каражаты эмес комплекстин борборунда турган негизги алып баруучу функцияга ээ болгондой болуш керек. Ошондуктан учурдагы жаңы муундагы окуу китебин иштеп чыгууда мазмунду тандоонун, структуралоонун талаптарын аныктап, критерийлерин иштеп чыгуу зарыл.

Окуу китебин түзүүнүн концептуалдык негизин төмөндөгүдөй талаптардын негизинде иштеп чыгуу максатка ылайык.

1. Жалпы адамзат дөөлөттөрүн (баалуулуктарын) чагылдыруу;
2. Адамдын (окуучулардын) мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтүү;

3. Химиялык билим берүүнүн мамлекеттик ченемдерине (концепция, стандарт, программасына дал келүүчүлүк) шайкеш келүү;
  4. Дидактикалык жалпы принциптерге туура келүүчүлүк;
  5. Окуу китебинин ички түзүлүшү (аннотация, кириш сөзү, текст, негизги түшүнүктөр, түшүндүрмө, тексттен тышкаркы материалдар) окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша берилиши;
  6. Графикалык жасалгалынышы, материалдын дифференциалдуу түрдө окуучулардын психологиялык кабылдоосуна жараша болушу, заманбап технологияга ылайыктуулугу;
  7. Окуу китебинин мазмунунда окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган материалдардын болушу;
  8. Окуу материалдардын мазмуну окуучулардын предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүгүн калыптандырууга ылайыктуулугу;
  9. Окуучулардын өзүн өзүн текшерүүчү материалдардын (тест, эксперимент, көнүгүү иштөө, маселе чыгаруу) көбүрөөк болушу;
- Жаңы муундагы химия окуу китебин иштеп чыгууда дидактиканын уланмалуулук, жеткиликтүүлүк, илимийлүүлүк, оптималдуулук, билимдин бүтүндүүлүгү ж.б принциптерин колдонуу менен жогоруда белгиленген мазмунду тандап алуунун талаптарын, критерийлерин жана концептуалдык негиздерин эске алуу менен анын мазмунуна кызыктуу, жергиликтүү материалдарды. учурдун талабына ылайык киргизилиши окуу китебинин мазмунунун сапатын жогорулатат. Жогорудагыдай талаптардын негизинде иштелип чыккан жаңы муундагы окуу китеби окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен билим ала турган булак боло алат деп айтмакчыбыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абдиев А. Актуальные вопросы создания современного учебника и учебного книгоиздания в нравой информационно коммуникационной среде Материалы Международной научно-практической конференции. – Алматы, 2010.- 400 С. Вестник КГНУ: серия 3. Вып. 7. Математические науки. – Бишкек: КГНУ, 2001г. 173-174 бет.
2. Абылкасымова А.Е. Каким должен быть, учебник нового поколения, Сегодняшние реалии создания учебник книг в Казахстане и комплексная оценка их качества. // Материалы международной научно-практической конференции «Учебники нового поколения: реалии, проблемы подготовки и выпуска перспективы» (2-3 ноября 2006 ж.) –Астана 2007.
3. Бабанский Ю.К. Об актуальных проблемах совершенствования обучения в общеобразовательной школе. – Советская педагогика 1979, №3. С. 3-10.
4. Бекбоев И.Б. Учебник для юного Кыргызстанца / Материалы международной научно-практической конференции: «Проблемы обновления школьного образования» часть-1 – Б.: 2000. -С. 12-20.
5. Беспалько В.П. Теория учебника: Дидактический аспект– М.: Педагогика 1988 - 160 с.
6. Зуев Д.Д. Проблемы структуры школьного учебника [Текст]: Д.Д.Зуев. / В сб. «Проблемы школьного учебника» Вып. 1. – М.: просвещение, 974, с. 28 – 46.
7. Краевский В.В. Определение функций учебника как методологическая проблема дидактики. Вып. 4. – М.: Просвещение 1976, с. 10-36.
8. Краевский В.В. Разработка теоретических основ учебника как часть научного обоснования обучения Вып. 6 – М.: Просвещение, 1978, с. 7 – 17.
9. Лернер И.Я. Состав содержания образования и пути его воплощения в учебник // Проблемы школьного учебника. Вып. 6. – М., 1988. С. 46-64.
10. Маркушевич А.И. Размышления о судьбах учебника. в кн.: Проблемы шк. учебника в.1, М., 1974; Жизнь среди книг, М., 1989.
11. Шаповаленко С.Г. Учебник в системе средств обучения. - В кн.: Проблемы школьного учебника. Вып.4. – М., 1980, с. 37-50.

*Сакиева С.С.,
п.и.д., профессор
ЖАМУнун баиталгыч билим берүүнүн
теориясы жана методикасы кафедрасынын баитчысы*

*Шишкараева А.К.
ЖАМУнун баиталгыч билим берүүнүн теориясы
жана методикасы кафедрасынын окутуучусу*

АДАБИЙ ОКУУ: ТЕКСТ-ТЕКСТТИ ОКУУ-ТҮШҮНҮҮ

*Сакиева С.С.,
д.п.н., профессор
Зав.кафедры теории и методики
начального образования ЖАГУ*

*Шишкараева А.К.
преодователь кафедры теория и
методика начального образования ЖАГУ*

ЛИТЕРАТУНОЕ ЧТЕНИЕ: ТЕКСТ-ЧТЕНИЕ ТЕКСТА - ПОНИМАНИЕ

*Sakieva S.S.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Head of the Department of Theory and Methods
of Primary Education of ZhAHU*

*Shishkaraeva A.K.
Overcrowder of the Department of Theory
and Methods of Primary Education*

LITERARY READING: TEXT - READING TEXT - UNDERSTANDING

Аннотация: Макаланын мазмуну жогорку окуу жайларында баиталгыч класстын мугалимдерин даярдоодо “Адабий окуу” предмети боюнча текст менен иштөөнүн формаларына жана методдоруна аралган. Ошондой эле студенттин лекциялык жана практикалык сабактарда бул проблеманы өздөштүрүүсүнө карата теориялык жана практикалык маселелер талкууланган. Текст менен иштөөдө чыгарманын картасын түзүүдө кадамдарды пландаштыруунун жолдору каралган. Текст менен иштөөдө чыгарманын картасын түзүүнүн кадамдарын 4-класстын “Адабий окуу” китебиндеги М.Алыбаевдин “Сот болгон коен” деген чыгармасы боюнча практикалык сабактын үлгүсү иштелген. Бул жумуштарды аткарууда студенттин педагогикалык практикадагы иш-аракеттери менен кошо жүргүзүү сунушталган. Текстти талдоодо тексттин моделин түзүүгө өзгөчө басым жасалган. Тексттин баиталышы, ортосу, аягы, текст жаратууну калыптандыруунун методдору, аларды практикада колдонуунун ыкмалары авторлор тарабынан иштелип, аларды мындан ары өркүндөтүүнүн жолдору сунушталган.

Аннотация: В статье рассматриваются формы и методы работы, используемые при работе с текстом на уроках «Литературного чтения». В статье показаны этапы планирования работы по составлению карты произведения. Они даны на примере произведения М.Алыбаева «Сот болгон коен» для 4 класса. Также в статье приведен план урока по данной

теме. Данная статья поможет студентам использовать этот вид работы на педагогической практике. Со стороны авторов предложены методы анализа текста.

Annotation: The article discusses the forms and working methods used when working with text in the lessons of "Literary reading". The article shows the stages of planning work on mapping a work. They are given on the example of the work of M. Alybaev "Sot Bolgon Koen" for grade 4. The article also provides a lesson plan on this topic. This article will help students use this type of work in teaching practice. The authors proposed text analysis methods.

Түйүндүү сөздөр: Текст, текст менен иштөө, "Адабий окуу" окуулугу, текст менен иштөөдөгү компетенттүүлүктөр, окуу көндүмү, чыгарманын картасы, тексттин модели.

Ключевые слова: Текст, работа над текстом, учебник "Литературного чтения", компетентность над работами текста, навыки чтения, карта произведения, модель текста.

Key words: Text, work on the text, textbook "Literary reading", competence on the work of the text, reading skills, map of the work, text model.

Инсанга багыттап окутуу – борборунда баланын инсаны турган окутуу. Инсандыкка багыттап окутуу – бул мугалим окутуу процессине катышуусундай эле окуучунун окуу процессине активдүү катышуусун камсыздаган система. Окуучулар активдүү позиция ээлеп, өз окуусун башкарат: максаттарды аныкташат, тапшырмаларды аткарууну пландаштырышат, баалоо процесстерин аныктоого катышышат ж.б. Бул ыкманын негизги идеясы адабий окуу сабагында монологдон диалогго, көзөмөлдөн мугалимдин колдоосу менен өз алдынча өнүгүүгө жана башкарууга өтүү болуп эсептелет. Кыргыз педагогикасында инсанга багыттап окутуунун теориясын жана практикасын белгилүү окумуштуу, педагогика илимдеринин доктору, профессор Исак Бекбоев тарабынан изилденди, тажрыйбага сунушталды (3). Окумуштуунун инсанга багыттап окутууга арналган идеялары негизинен окутуунун методикасында колдонулган предметтерди окутуудагы салттуу жана активдүү методдорду колдонуу, алар менен иштөөнүн жолдоруна арналган. Окумуштуу инсанга багыттап окутуунун дифференцияланган жана индивидуалдаштырып окутуунун тегерегинде окуп-үйрөнүү маанилүүлүгүнө басым жасаган. Биздин макаланын мазмуну башталгыч класста адабий окуу предметин окуп-үйрөнүүдөгү инсанга багыттап окутууга арналмакчы.

Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдө текст менен иштөөгө өзгөчө маани берилет. Адабий окуу предметинин окутулушу текст менен иштөөгө байланышкан. Бул проблемага байланышкан изилдөөлөр белгилүү окумуштуулар С. Мусаевдин, Т. Маразыковдун, Т. Ашырбаевдин эмгектеринде текстти талдоонун жолдору каралса, ал эми кыргыз адабиятын окутуунун методикасында С. Турусбековдун, К. Иманалиевдин, Б. Алымовдун, Н. Ишкеевдин, А. Муратовдун, С. Рысбаевдин, С. Батаканованын, Д. Салиеванын, А. Турдугуловдун, А. Мукамбетованын, В. Мусаеванын, А. Токтомаматовдун, Б. Абдухамидова ж.б.лардын эмгектеринде изилденип, мектеп тажрыйбасында окутулуп келе жатат. Башталгыч мектепте окутуунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен сунушталган эмгектер белгилүү окумуштуу С. Турусбековго таандык. Окумуштуу түшүндүрүп окутуудагы текст, текстти талдоо, окуунун түрлөрүнө жүргүзүүнү сунуш кылган. Эмгекте автор окуунун түрлөрү боюнча (туура, шар, сезимдүү, көркөм) талдоону сунуштаган. Деги эле кыргыз башталгыч класстарында текстти окуп түшүнүүнүн формаларын жана ыкмаларын окуп-үйрөнүүнү Султан Турусбеков тарабынан иштелген (9).

Жогорку окуу жайларында бакалавр системасында башталгыч класстын мугалимдерин даярдоодо адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы, алардын теориялык жана практикалык маселелери практикаланат. Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында текст, текст менен иштөөгө басым жасалат. Текст менен иштөө аркылуу окуучуга түшүндүрүүнүн ыкмалары сунушталат.

Башталгыч класстардын программасында (6,24) окуучунун текст аркылуу ээ болуучу компетенттүүлүктөрү катары төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

1-класс	2-класс	3-класс	4-класс	Класстан тышкаркы
---------	---------	---------	---------	-------------------

				окуу
Өз оюн текст аркылуу баяндап, сүрөттөп, ой жүргүзүп билдире алуу. Окуган тексттин эмне жөнүндө экендигин түшүндүрүп, ага ат кое алуу. Тексттин башталышын, негизги бөлүгүн жана аякталышын түшүндүрө билүү.	–текстти мазму-нуна ылайык суроолорго жооп берүү, андан тие-шелүү суроолорду таба билүү; –тексттин мазму-нуна ылайык суроолорго жооп берүү, андагы негизги ойду иликтөө; –тексттеги сөз айкаштарын, сүйлөмдүн маанилерин туура алмаш-тыра билип, жаратылышты, каармандарды сүрөттөгөн сөздөрдү туура кабыл алуу, –тексттин мазму-нун бузбастан талдоо.	–текстти, анын түрлөрүн аныктоо; –текстти бөлүк-төргө ажыратып, бөлүктөргө ат коюп, план түзүп, сүрөттөгөн окуялардын байла-нышын андай билип, тексттеги негизги ойду аныктоо; –текстти жанрдык жактан айырмалоо, жөнөкөй, негизги жанрдык өзгөчөлүктөрдү билүү; –окуяларды тексттин мазмунуна ылайык оозеки түрдө ырааттуу баяндоо, 80-90 сөздөн турган текст боюнча баяндама; –жөнөкөй дил баян жазуу; –түрдүү кырдаалдагы пикирлешүүнүн өзгөчөлүктөрүн билүү; –тексттеги атайы-лап түшүрүлүп коюлган сөздөрдүн, ырдагы саптардын ордун толуктоо; –тексттеги сөздөрдү анын синонимин алмаштыруу; –тексттеги баяндаган ойлорду алмаштырып өзгөртүү; –жөнөкөй текст-терди өз алдынча өзгөртүү; –айрым макал-ылакаптардын маанисин чечмелөө, алардын мазмунун пайдаланып, мугалимдин жардамы менен чакан тексттерди түзүү; –китептин аты, автору боюнча өз алдынча талдай билүү.	–текстти бөлүк-төргө ажыратып, план түзүп, андагы негизги ойду, окуяларын, тексттин бөлүктөрүнүн ортосундагы байланыштарды аныктоо; –иллюстрацияга түзүлгөн планга ылайык текстти толук, кыскача, талдап айтып берүү, ошону менен бирге, тексттин мазмунун бузбай ыраатын сактоо; –текстти өзгөр-түп түзүү, баш-кача аяктоо менен тексттеги жыйынтыкка башкача сюжеттер менен келүү, текстти баяндоочунун жагын өзгөртүү; –	–даяр текстти окуу, көркөм, шар жана сезимдүү окууга гана жатыктыруу; –тексттин мазмунун түшүнүү; –тексттен алып сөздөрдү, сүйлөмдөрдү талдоо; –тексттерди ролдоштуруп окуу; –тексттен түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин талдоо; –тексттин мазмунун мугалимдин берген суроолоруна жараша үстүртөн, кыскача же аркайсы жери-нен айтып берүү; –тексттеги каармандардын кылык-жоруктарын мүнөздөө; –үзүндүлөрдү образдуу, көрктүү окуу; –өтүлгөн грамматикалык материалдын мүнөзүнө жараша текст боюнча кошумча жумуштарды аткаруу үчүн үйгө тапшыр-ма берүү, ыр жаттоо ж.б.

Таблица 1. Текст менен иштөөдө окуучу ээ болуучу компетенттүүлүктөр.

Окуу программасынын талабы боюнча алып караганда, текстти талдоонун формалары женилден оорго карай көрсөтүлгөн. Ошондой болсо да, текстти талдоонун методикасын студентке калыптандыруу бир топ татаал эмгекти талап кылары талашсыз. Бул жолду ишке ашырууда текстти талдоонун картасын түзүү бир топ ыңгайлуу экендиги байкалды. Текстти талдоонун картасы лекциялык сабакта талкууланып, практикалык сабакка сунушталган.

Чыгарманын картасы – бул мугалимдин текстти түшүндүрүүдөгү иш-аракети. Чыгарманын картасы стратегиясы менен иштөөнүн ыкмасын кароо сунушталат. Мисалга 4-класстын окуу китебиндеги (Автору С.Рысбаев, К.Ибраимова, Б.Абдухамидова, Бишкек, 2015) Мидин Алыбаевдин “Сот болгон коен” (тамсил) чыгармасы боюнча сабактын үлгүсүн сунуштоого болот.

1-кадам. Окуучуну чыгарма менен тааныштыруу. Чыгарманын башталышын, аягын окуучулар кандай түшүнөрүн, чыгарманын ар бир бөлүгүн кандай аныктоо керектигин түшүндүрүү. Чыгармадагы окуялардын ирээттүүлүгү эске алынат.

Тексттеги окуя 2 бөлүктөн турат. Текстти сынчыл окуу стратегиясы менен окууга, талдоого болот. Окуянын кыскача мазмуну төмөндөгүчө: карышкырдын анга түшүп чыга албай кыйналышы. Карышкырга коен, токойдогу кулжа жардамга келет. Карышкыр эгер кулжа жардам берип, андан чыгарса, ага эч кандай жамандык кылбоого, кол салбоого убада кылат. Карышкырдын бал сөзүнө ишенген кулжа андан тартып чыгарат. Бирок карышкыр убадага турбайт. Кулжанын айласы кетет. Ошол кезде алардын талашына токойдогу коен күбө болот. Качан коен силердин чатагынарды мен көзүм менен көрбөгөндөй кийин чече албайм деп, карышкырды кайрадан анга түшүүсүн суранат. Коен кулжаны карышкырды колдон тартып алуусун суранат. Карышкырдын тарталбай, ал анда кайра тартылбай калат. Карышкыр мергенчинин келишин күтөт. Коен менен кулжа андан ары жолун улантат. Демек, 1-кадам тексттин мазмунун түшүнүүгө багытталат.

2-кадам. Жалпы суроолорду берүү менен чыгармадагы окуялардын ирээттүүлүгүн түшүнүү боюнча суроолор берилет.

–Чыгарма эмне жөнүндө?

–Чыгарманын каармандары кимдер?

–Чыгармада кандай окуялар болуп жатат?

–Чыгарманын башталышында эмне болгон, айтып бергиле?

–Чыгарманын башталганын кандай сүрөттөр менен далилдейсинер?

–Чыгарманын ортосунда кандай окуялар болуп жатат, айтып бергиле? Чыгарманын ортосун кандай сүрөттөр менен далилдейсинер?

–Чыгарманын аягы эмне болуп бүттү?

–Чыгарманын аякталышын чагылдыруу үчүн кандай сүрөттөрдү киргизсек болот?

Текст окулуп, талкууга даярдалат.

Экинчи кадам боюнча төмөнкү жумуштар жүргүзүлөт. Бул кадам текстти түшүнүү менен талкууланат. Суроо жана жооптор менен иштөө.

–Чыгарманын мазмуну такталат. Тамсилдин мазмуну чечмеленет;

–Чыгармадагы каармандар карышкыр, кулжа, коендун образы такталат;

–Чыгармадагы куулук, алдамчылык, ач көздүк, ишенүүчүлүк, адилеттүүлүк терминдери чечмеленет;

–чыгарманын мазмуну боюнча тексттин модели түзүлөт.

Б(тексттин башталышы)	О (тексттин ортосу)	А (тексттин аягы)	Ч (чыгармага чыгарма жаратуу)
-----------------------	---------------------	-------------------	-------------------------------

Таблица 2.Тексттин модели.

3-кадам. Тексттеги түшүнүксүз сөздөргө сөздүк жумушу жүргүзүлөт. Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында сөздүк жумушу текстке чейин, текстти окуу учурунда, тексттен кийинки сөздүк жумушу болуп бөлүнөт. Сөздүк жумушун жүргүзүү үчүн сөздөр алдын-ала таблицкага түшүрүлөт. Тексттеги сөздүк жумушунун модели.

Текстке чейинки сөздөр	Текстти окуп бара жаткандагы сөздөр	Текстти окугандан кийинки сөздөр
Тамсил, кашабан, кулжа, карышкыр, коен, жанын сабап, мерген.	Айласыз, жортсо да, жер шимшип, күп, тырмышты, түйшүк тартты, кара жанын, чымырканып, чапчан, кургурга, туурадан, кан ичер.	Сур коен, сот коен, адилет сот, сурак, жыргап-куунап

Таблица 3. Сөздүк жумушунун модели.

Сөздүк жумушу менен тексттин төмөнкү этаптары такталат. Чыгармадагы көрүнүш – окуянын сүрөттөлүшү, шарты. Тактап айтканда, окуянын токойдо, жапайы жаныбарлардын ортосунда болгондугу жөнүндө сөз болот. Тексттин негизги көйгөйү бири-бирин алдоо, ак көңүлдүүлүк, адилеттүү сот коендун чечими маанилүү. Тексттеги карышкыр менен кулжанын ортосундагы келишпестик, конфликт жөнүндө сөз болот.

4-кадам. Кичи топ менен иштөө. Текст окулат, талкууланат. Мында окуу көндүмү эске алынат. Текстти биргелешип окуу сунушталат.

Жогорудагы кадамдар тексттер менен иштелет. Топтордун презентациясы угулат, жыйынтыкталат.

Текстти талдоонун бул ыкмалары башталгыч класстын мугалимин даярдоо мезгилинде “Адаптациялык практикага” даярдоо болуп эсептелет. Студент ар бир семестрде жумасына 1 жолудан 12 жолу сабак өтөт. Сунушталган сабактар практика учурунда анализденип, алымча, кошумчалар киргизилет. Ар бир практиканын аягында сабактын үлгүлөрү студент тарабынан иштелип, апробация болот. Бирок ошондой болсо да, байкоонун жүрүшүндө айрым бир кемчилдиктер да орун алды. Алардын айрымдарын бөлүп көрсөтүүгө болот.

- 2-курстун студент-практиканттары сабактын планын түзүүдөн, сабактын максатын коюудан кыйналышат;
- текстти талдоонун слайдын түзүүдөн;
- текстти талдоодогу балынын китеп окуусун уюштуруунун жолдорун ж.б.

Көрсөтүлгөн кемчилдиктер менен иштөөдө студенттердин ар жумасындагы өткөн сабактары анализденип, аларга сунуштар берилип, жыйынтыгы чыгарылып турду. Аягында студент-практикант беш беттен турган отчет жазат жана аны коргойт. Отчет мезгилинде студент-практиканттын каллиграфиясына, т.а. кол жазма сулуулугуна да өзгөчө көңүл бурулат. Демек, курстун аягында студент-практикант төмөнкү компетенттүүлүккө ээ болот:

- сабактын планын учурдун талабына жараша түзө алат;
- тексттин слайдын түзө билет;
- тексттин картасын пландаштырат, аны уюштура билет;
- тексттин модели менен иштей алат;
- сөздүк жумушун жүргүзүүнү уюштура алат.

Демек, студент-практикант ар бир практиканын аягында жүргүзгөн иштерине анализ жүргүзүү аркылуу адабий окуу предметин окутуудагы текстти талдоонун теориясын жана практикасын өздөштүрөт. Теориялык алган билимин практикада бекемдейт.

АДАБИЯТТАР:

1. Абдухамидова Б.А., Ибраимова К., Рысбаев С.К. 2-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013
2. Абдухамидова Б.А., Ибраимова К., Рысбаев С.К. 3-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013
3. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуунун теориялык жана практикалык мавселелери.– Бишкек, 2015

4. Ибраимова К., Абдухамидова Б.А., Рысбаев С.К. 4-класста “Адабий окуу” предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.–Бишкек, 2013
5. Башталгыч класстардагы окууга коюлуучу базалык талаптар.–Бишкек, 2014.–3-34 б.б
6. Башталгыч класстардын программасы. Кыргыз тили, адабий окуу жана класстан тышкаркы окуу. Математика. Мекен таануу (1-4 кл).–Бишкек, 2018.–3-23 б.б.
7. Кыргыз Республикасынын мектептеринде билим берүүнүн мамлекеттик стандарты.– Бишкек, 2006.7-15 б.б
8. Рысбаев С., К., Ибраимова К., Абдухамидова А. Адабий окуу. Кыргыз мектептеринин 4-класстары үчүн окуу китеби.–Бишкек, 2016.59-62 б.б
9. Сакиева С.С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы: теориясы жана практикасы.–Бишкек, 2017
10. Бердибаев Э., Рысбекова Б., Сартбаев К., Турусбеков С. Башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасы.–Фрунзе, Мектеп, 1965

Дымолазова Т.Г.

аспирант

*Казанский государственный архитектурно-
строительный университет*

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ СИСТЕМЫ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РОССИИ**

Dymolazova T.G.

Graduate student

*Kazan State University of Architecture and
Civil Engineering*

**ACTUAL PROBLEMS OF SYSTEM OPTIMIZATION
HIGHER EDUCATION OF RUSSIA**

Аннотация: В статье рассмотрены возможные актуальные проблемы, связанные с оптимизацией содержания образования. Анализируется необходимость тесной взаимосвязи педагога и студента в процессе обучения. Проанализирована возможность самореализации обучающихся на разных этапах. Описана необходимость внедрения информационных технологий. Сделаны выводы о необходимости освоения новых компетенций.

Annotation: The article discusses possible actual problems associated with the optimization of the content of education. Analyzing the need for a close relationship between the pedagogue and the student in the learning process. The possibility of self-realization of students at different stages is analyzed. The need for the introduction of information technologies is described. Conclusions are drawn about the need to develop new competencies.

Ключевые слова: компетентностный подход, оптимизация, вуз, процесс, студент, система образования.

Key words: competency-based approach, optimization, university, process, student, education system.

В последнее десятилетие содержание образования в России претерпело существенные изменения. Стремление расширить педагогическое пространство, приблизиться к единому европейскому пространству высшего образования, выражающее себя как переход на компетентностную основу, ориентированную главным образом на результат обучения, а не на его содержание, приводит к новым задачам, связанным с этим вопросом [7].

Компетентностный подход как средство оптимизации направлен на достижение основной цели – формирование специалиста, готового и способного принимать решения. Выпускники вузов должны обладать качеством быстро адаптироваться к новым видам деятельности, оперативно реагировать на изменения характера и содержания труда.

Оптимизация обусловлена особенностями учебно-воспитательного процесса, направленного на взаимосвязь обучения, образования, воспитания и развития; зависимостью результатов учебно-воспитательной деятельности [8] от реальных возможностей студентов, от условий, в которых она протекает, от наилучшего сочетания всех элементов учебно-воспитательного процесса.

В процессе оптимизации содержания образования, наряду с усовершенствованием педагогической системы и решением глобальной задачи развития образования, остается много нерешенных вопросов. Надо признать, что до сих пор существующая система образования на компетентностной основе до конца не отлажена. Мы сталкиваемся со следующими проблемами:

- инертность образовательной системы,
- недостаточность внедрения новых методологических подходов,
- система взаимодействия педагог-студент-работодатель часто однонаправленна.

Согласно Примерной основной образовательной программе (ПООП) уровень бакалавриата имеет свою основу формирования у выпускников общекультурных, общепрофессиональных и профессиональных компетенций, необходимых для профессиональной деятельности, в соответствии с требованиями ФГОС ВО по направлению подготовки [2].

Опираясь на статистический опрос и анкетирование, проведенное у студентов направления подготовки 38.03.10 «Жилищное хозяйство и коммунальная инфраструктура», выявились еще и такие проблемы как:

- обучающиеся высших учебных заведений не успевают отследить требования и компетенции, которыми предполагается овладеть в соответствии с новыми стандартами,
- отсутствие заинтересованности и веры студентов в способность реализации своих умений, связанная с низким уровнем зарплат, высокими требованиями работодателя и социально-экономической неустойчивостью государства, области, региона или республики, в которых они получают образование.

В условиях же оптимизации и глобализации образовательного процесса и расширения информационного сообщения особо одаренные и активные студенты стремятся найти работу с высоким уровнем дохода, и не важно, в каком регионе или государстве. Следовательно, существует еще и проблема утрачивания национальных ценностей региона, «утечки» предприимчивых и талантливых выпускников, компетентных специалистов из регионов в более развитые страны.

Так возникает необходимость в усовершенствовании теоретического содержания образовательной программы. Целенаправленное участие педагога в формах диалога, просвещения и взаимодействия с обучающимися, использование информационных систем с целью создания у студента ощущения нужности и важности его компетентности на территории своей страны, своего региона. В этом вопросе необходимо проявить социальную педагогическую солидарность.

Решение данных проблем оптимизации образования может найти себя в совокупности нескольких методов и подходов. Так, например, использование информационной базы совместно с диалогическим, дискуссионным методом. Преподаватель как бы стимулирует, заинтересовывает студента стать участником процесса. Коллективный характер интерактивного обучения обеспечивает оптимальные возможности сотрудничества студентов с преподавателем и его базой знаний [4].

С целью формирования методологической оптимизации, компетентностного усовершенствования содержания образовательных программ и реализации научно-практического обеспечения подготовки студентов, необходимо выделить этапы возможности усвоения педагогического материала. На начальных этапах обучения студенты лишь определяют свои задачи. У них есть только школьный опыт. Цель педагогических программ заключается в теоретической заинтересованности и доступности материала, в информационной оснащенности и развития уверенности студентов в своих способностях.

Следующий этап может быть ориентирован на самостоятельную работу студентов и поиск проблем в темах, соответствующих его направленности. Педагог, имея большой опыт в той или иной отрасли, может скоординировать студента, заинтересовать его в поиске решений актуальных задач. Необходимо использовать информационные ресурсы интернета и всевозможные источники знаний. На данном этапе происходит освоение студентами универсальных, а вместе с практикой, общепрофессиональных компетенций в соответствии с требованиями ФГОС ВО и образовательных программ. Здесь очень важную роль играет практико-ориентированный подход к освоению компетенций по направлениям подготовки.

Освоения профессиональных компетенций и совокупности компетенций, установленной образовательной программой возможно только при включении активности и самостоятельности студента. Этот этап условно можно назвать третьим.

Вопросы реализации практических навыков обучающихся во многом зависят от согласованности работодателей и педагогов, администрации учебных заведений и организаций, в которых осуществляется прохождение практик студентов. Здесь необходимо задуматься над новыми

методами просвещения студентов с целью освоения реальных проблем, существующих на предприятиях, связанных с направлением их подготовки.

Компетентностная модель обучения студентов в высшей школе обусловлена необходимостью и требованием к обеспечению уровня их профессиональной подготовки, отвечающей запросам работодателей.

В формировании теоретической и методологической оптимизации ключевую роль играет компетентность и уровень самореализации педагога. Педагог как субъект системы образования выполняет в первую очередь задачи воспитания социальной ответственности и компетентности студента, воспитание нравственных чувств, экологической культуры, уважения к окружающим, развития национальных ценностей, патриотизма. В процессе взаимодействия педагога и обучающегося, относительно позиции самоуважения студент приобретает уверенность на пути самосовершенствования и самообразования.

Сотрудничество преподавателей, студентов, выпускников и работодателей в ходе образовательного процесса остается одной из основных задач нашего времени. Учитывая новые стандарты, необходимо проектирование новых методологических подходов на пути к формированию навыков и умений. Совместная работа преподавателя и студента в этом направлении является важным фактором повышения эффективности образовательного процесса на основе компетентностного подхода [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рахмонзода З.Ф., Давлатов Р.Д. Системный подход к оптимизации управления образовательным учреждением [Текст]: научный журнал / З.Ф. Рахмонзода, Р.Д. Давлатов // Балтийский гуманитарный журнал. – Тольятти. – 2017. – Т. 6 № 4 (21). – С. 386-387.
2. Приказ от 14 декабря 2015 г. № 1459 об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 28.03.10 Жилищное хозяйство и коммунальная инфраструктура (уровень бакалавриата).
3. Формирование моделей компетенций в дополнительном профессиональном образовании: вопросы теории и инновационная практика [Текст]: коллективная монография / Мухаметзянова Ф. Ш., Трегубова Т.М., Шайхутдинова Г.А., Масалимова А.Р., Шибанкова Л.А., Гутман Е.В., Захарова П.И. – Казань: «Данис», 2015. – 144 с.
4. Денисенко С.И. Оптимизация сотрудничества преподавателей и студентов в ходе образовательного процесса – насущная потребность времени [Текст]: научный журнал / С. И. Денисенко // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 16 (702). – С. 53-61.
5. Андреев В.И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учеб. пособие / В.И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2013. – 500 с. ISBN 5-93962-093-7.
6. Харченко Л. Н. Исследование готовности преподавателей вуза к осуществлению инновационной деятельности [Текст] / Л.Н. Харченко, И.Е. Панова // Мир образования – образование в мире. – 2010. – № 1. - С. 144–148.
7. Акмаева Р.И., Жуков В.М. Возможности и проблемы реализации компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании [Электронный ресурс] // Вестник АГТУ (электронный научный журнал). – 2010. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-i-problemy-realizatsii-kompetentnostnogo-podhoda-v-vysshem-professionalnom-obrazovanii>
8. Андриенко А.В. Взаимодействие преподавателей и студентов в контексте профессиональной педагогики // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – № 2 (9). – С. 107-111.
9. Хуторской А.В. Современная дидактика [Текст]: учебное пособие / А.В. Хуторской. – 2-е изд., перераб. – Москва: Высшая школа, 2007. – 639 с.

*Мусаева В.И.
профессор, п.и.д.*

*И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университети*

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА ЖАЗУУ
МАДАНИЯТЫНА ОКУТУП-ҮЙРӨТҮҮЧҮ ЖАТ ЖАЗУУ ЖУМУШУНУН
ТҮРЛӨРҮН ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ**

*Мусаева В.И.
д.п.н., профессор*

*Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

**ПРИЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ДИКТАНТОВ НА УРОКАХ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ОБУЧАЮЩИЕ КУЛЬТУРЫ ПИСЬМА**

*Musaeva Venera
professor*

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

**METHODS OF DICTANTS IN THE KYRGYZ LANGUAGE
LESSONS OF INITIAL CLASSES**

Аннотация: Макалада башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда жазуу жумуштарынын түрлөрүн жүргүзүү тууралуу сөз болду. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда сөздүк жат жазуусун, көрүү жат жазууларын, эскертмелүү жат жазууларын, өздүк жат жазууларын, тандамалуу жат жазууларын, эркин жат жазууларын, чыгармачылык жат жазууларын, текшерүүчү жат жазууларын, чейректик жана жылдык жат жазууларын өткөрүүнүн ыкмалары сунушталды.

Аннотация: В статье рассматриваются приемы проведения диктантов при обучении кыргызского языка в начальных классах в качестве словарного диктанта, зрительного диктанта, предупредительного диктанта, выборочного диктанта, свободного диктанта, творческого диктанта, проверочного диктанта и т.д.

Annotation: The article discusses the techniques of conducting dictations in teaching Kyrgyz language in primary classes as vocabulary dictation, visual dictation, precautionary dictation, selective dictation, free dictation, creative dictation, verification dictation, etc.

Түйүндүү сөздөр: сөздүк жат жазуусу, көрүү жат жазуулары, эскертмелүү жат жазуулары, өздүк жат жазуулары, тандамалуу жат жазуулары, эркин жат жазуулары, чыгармачылык жат жазуулары, текшерүүчү жат жазуулары, чейректик жана жылдык жат жазуулары.

Ключевые слова: словарный диктант, зрительный диктант, предупредительный диктант, выборочный диктант, свободный диктант, творческий диктант, проверочный диктант и т.

Key words: vocabulary dictation, visual dictation, precautionary dictation, selective dictation, free dictation, creative dictation, test dictation, etc.

Жазуу маданиятына ар бир аң-сезимдүү адам ээ болуш керек. Тээ байыртадан бери эле кагаз, калем жок мезгилде да ата-бабалар өз ой-пикирлерин, өткөн тарыхты таштарга жазып, сүрөт түрүндө чийип-сызып калтырышкандыгы белгилүү. Жазуу маданияты жалаң эле кыргыз тили, адабияты сабактарында гана үйрөтүлбөстөн бардык предметтерди, дисциплиналарды окутууда сабаттуу, логикалуу жазуу маданиятын калыптандыруубуз зарыл. Орто мектепте, педагогика адистигиндеги же дегеле жогорку

окуу жайларында кыргыз тилин жана адабиятын окутууда жазуу жумуштарын системалуу жүргүзүү аркылуу жазуу маданиятына окутуп-үйрөтүүнүн окуу-методикалык маселелери илимий-методикалык жана практикалык аспектиден каралып, иштелип чыгуусу зарылдыгы алдыда турат [11;12;13;14].

Жазуу маданиятына үйрөтүүнүн негизги практикалык ыкмасы катары жат жазуу жана баяндама жазуу жумуштары, алардын түрлөрү, аларды башталгыч мектептен баштап, жогорку окуу жайларында окутуунун жол-жоболорунун тегерегинде кеңири изилдөөлөр зарыл. Дидактикалык критерийлерди эске алуу менен балдардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык таалим-тарбиялык маанидеги оозеки-сүйлөшүү, көркөм стилдердеги, баяндоо, сүрөттөө тибиндеги тексттер, элдик жомоктор, аңгемелер жана ырлар боюнча жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн формалары, каражаттары, даяр текст менен иштөөгө – жат жазууга жана даяр текстти кайрадан түзүүгө – баяндамага үйрөтүүнүн, өзүнүн жеке текстин жазууга – дил баянга окутуп-үйрөтүүнүн ар биринин технологиялары, ошону менен бирге эле студенттердин өз алдынча практикалык иштерин аткарууда шилтеме (цитата), тезис, реферат, конспект жана анын түрлөрүн жүргүзүү менен алардын жазуу кебинин маданиятын калыптандыруунун жол-жоболору жаатында да системалуу илимий изилдөөлөр талап кылынаары анык [11;12].

Кыргыз тили жана адабиятынын Мамлекеттик стандартынын жана окуу программа, окуу-нормативдик документтерин негиз кылып алуу менен жазуу маданиятын калыптандырууга ылайыкталган дидактикалык окуу тексттери сабаттуу жазуу, текстти кайра түзүү жана өркүндөтүү ишмердигине көнүктүрүү менен эне тили менен адабияты сабактарынын ортосундагы предмет аралык байланышты да ишке ашырат. Жазуу маданиятына тиешелүү орфографиялык, орфоэпиялык, пунктуациялык, грамматикалык сабаттуулугун арттырып, оозеки, жазуу жүзүндөгү байланыштуу кебин, кеп адебин, кеп ишмердүүлүгүн, окуй билүү, жаза билүү маданиятын, риторикалык ыкмаларын калыптандырууга [11;12] өбөлгө түзөт. Дүйнөнү таанып билүүлөрүн, кептик-коммуникативдик жана адабий-эстетикалык туюмун өнүктүрө алат деген тилекте ушул окуу куралы даярдалды.

Жат жазуу, баяндама жазуу жумуштары оозеки, жазуу кеп маданиятын, байланыштуу кепти өнүктүрүүдө жана ошондой эле дил баян, эссе, реферат, доклад, конспект, тезис сыяктуу жазуу иштерин аткарууга даярдоочу этап катарында окутуу процессинде маанилүү орунда турат. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө жалпы билим берүүчү орто мектептерде, гимназияларда, педагогикалык адистигиндеги жогорку окуу жайларында жат жазуу, баяндамадан баштап, реферат, доклад, конспект, тезис, шилтеме жазууга үйрөтүүгө арналган атайын окуу куралынын жоктугу өкүндүрбөй койбойт.

Башталгыч мектепте кыргыз тили сабагында жазуу жумуштарына карата дидактикалык тексттер кыргыз элинин балдар адабиятынан, дүйнө элдеринин чыгармаларынан кенже балдардын курагына ылайык, турмушуна жакын, окутуп-тарбиялоочулук таасир тийгизе турган көркөм адабий тексттер тандалып алынуусу шарт. Башталгыч мектепте кыргыз тили сабагында жат жазуу жумушунун ар кыл түрлөрүн жүргүзүү сунушталат. Жат жазуу жумушунун ар кыл түрлөрүнө (сөздүк, көрүү, эскертмелүү, өздүк, тандамалуу, эркин, чыгармачылык, текшерүүчү, чейректик жана жылдык жат жазуулар) ылайыктап, окуу-адабий тексттерди ар бир класстын өзгөчөлүгүнө жараша дидактикалык принциптердин негизинде тандоо менен бирге эле тексттердин чен-өлчөмүн, көлөмүн дагы класстар боюнча так, туура жайгаштыруу зарыл. Ушундан улам, жат жазуунун ар кыл түрлөрүн жүргүзүүгө карата биринчи класстан баштап, төртүнчү класска чейин (1-4-класстарда) жат жазуу жумушуна төмөнкүдөй көлөмдөгү сөздөрдү сунуш кылабыз:

- 1-класста – 10дон 20га чейинки сөз;
- 2-класста - 20 дан 40 ка чейинки сөз;
- 3-класста - 40 тан 60 ка чейинки сөз;
- 4-класста - 60 тан 80ге чейинки сөз.

Орто мектептерде жат жазуу жумушун жүргүзүүнүн методикасы жана жат жазуу жумушунун түрлөрүнө окутуп-үйрөтүү тууралуу педагогика илимдеринин доктору В.И. Мусаеванын [11;12;13;14] бир катар окуу-методикалык куралдары жарык көрүп, мугалимдер тарабынан бир нече жылдардан бери үзүрлүү пайдаланылып келгендиги белгилүү. Ал эми башталгыч класстарда оозеки жана жазуу жумушун жүргүзүүнүн методикасы боюнча окумуштуу-методист С. Турусбековдун [16;17] эмгеги 1962-жылы жарык көргөн. Ошондой эле, башталгыч класстар үчүн жат жазуу жыйнагы катары окумуштуу-педагогдор К.Сартбаев менен С.Кондучалованын [5] 1991-жылы «Мектеп» басмасынан жарык көргөн «Жат жазуулар жыйнагы» колдонулуп келген. (көлөмү 171 бет). Аталган окуу куралынын 4-басылышы 1976-жылы жарык көргөн [5]. Ошол эле 1976-жылы С.Кондучалова, К.Сартбаев менен К.Бакеевдин диктанттар жыйнагы да [18] басылып чыккан. Автор-түзүүчүлөр башталгыч мектепте жат жазуунун сегиз түрүн жүргүзүүнү сунушташкан. Алар:

- Текшерүү жат жазуу
- Түшүндүрүү жат жазуу
- Эскертмелүү жат жазуу
- Тандамалуу жат жазуу
- Чыгармачылык жат жазуу
- Эркин жат жазуу
- Сөздүк жат жазуу
- Көрүү жат жазуу

Авторлор аталган жат жазуулардын ар бирине карата кеңири методикалык кеңештерди сунуш кылышкан. Ошондой эле,

- 1-класста жат жазуу жумуштарын жүргүзүүгө карата тексттер
- 2-класста жат жазуу жумуштарын жүргүзүүгө карата тексттер
- 3-класста жат жазуу жумуштарын жүргүзүүгө карата тексттер
- жазуу жумуштарын баалоо,
- кайсы класста канча сөздү тандоонун нормалары
- баа коюунун чен-өлчөмдөрү
- китеп окуунун техникасы
- окуучулардын китеп окуу ылдамдыгы тууралуу да маалыматтар орун алган [5].

1972-жылы Б.Рысбекова менен А. Папакованын “Жазууга үйрөтүүнүн методикасы” аттуу эмгеги [15] Кыргызстан илим-изилдөө педагогика институту тарабынан жарык көргөн. Жогоруда аттары аталган жат жазуу жумушу боюнча методикалык эмгектер жана жыйнактар [11; 5;16;17; 15 18] бир катар жылдар бою башталгыч класстардын мугалимдери тарабынан жемиштүү пайдаланылып, окутуу процессине өздөрүнүн салымын кошуп келгендигин ошону менен бирге эле жазуу жумуштарына арналган кийинки окуу куралдарын түзүүдө таяныч болуп бергендигин баса белгилемекчибиз. Мына ошол жогоруда аты аталган авторлор Б.Рысбекова [15]. С.Турусбеков [16;17] жана К.Сартбаев менен С.Кондучалованын [5] эмгектерине таянып, аны жетекчиликке алуу менен профессор С.Рысбаевдин «Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн технологияларын өркүндөтүү» [6] аттуу башталгыч класстардын мугалимдери үчүн 40 беттен турган методикалык колдонмосу 2007-жылы жарык көргөн. Анда башталгыч класстарда жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн жолдору жана ыкмалары багытында мугалимдер үчүн керектүү кеп-кеңештер орун алган.

Ошондой эле, профессор В.И. Мусаеванын 2009-жылы [19] жана 2014-жылы [20] башталгыч класстардын мугалимдерине жардам иретинде жат жазуу жана баяндаманы жаздырууга арналган эмгектери жарык көргөн. 2014-жылы Б. Чокошева менен М.Раимбековалардын [21] да 2-4-класстар үчүн жазуу жумуштары жарык көргөн. Жалпы билим берүүчү орто мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тилин эне тил катары окутуу процессинде, эң башкысы, кенже курактагы окуучуларды эрте жашынан баштап, оозеки жана жазуу кеп маданиятына калыптандыруу болуп саналгандыктан улам башталгыч

класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы да мына ушуну башкы максат катары алып жүрөөрү анык. Анын үстүнө жазуу иштери аркылуу жазуу маданиятын өнүктүрүү – башталгыч мектепте кыргыз тилинин методикасын окутуудагы эң башкы маселелердин бири деп эсептейбиз. Мына ушул жагдайдан алып караганда жазуу жумуштарына окутуу-үйрөтүүнүн башкы максаты - башталгыч класстын окуучуларын кыргыз тилинин сөздөрүн, сөз айкаштарын, сүйлөмдөрүн грамматикалык, орфографиялык жагынан туура, орду менен сабаттуу, орундуу жаза билүү маданиятына жана оозеки кебинде адабий тилдин чен-өлчөмдөрүн пайдалануу менен туура сүйлөй билүүгө, байланыштуу кепке, кеп адебине, кеп маданиятына окуп-үйрөтүү болуп саналат.

Бул максатты ишке ашыруу үчүн 1-4-класстардын эне тилинин программасында камтылган кыргыз тилинин окуу материалдарынын бардык бөлүмдөрү боюнча кептик-коммуникативдик жана практикалык, орфографиялык багытта жат жазуу, баяндама, дил баян жумуштарын өткөрүүнүн технологиясын иштеп чыгуу милдеттери турат. Жазуу жумуштарын өткөрүүдөгү башкы максаттардын катарына төмөндөгүлөр да кирет. Алар:

- Грамматикалык сабаттуулукка үйрөтүү
- Орфографиялык сабаттуулукка үйрөтүү
- Пунктуациялык сабаттуулукка үйрөтүү

Жат жазуу жумуштар менен иштөөдө жогорудагы эмгектерге, сөзсүз түрдө, таянуу зарыл. Себеби жазуу жумуштарын натыйжалуу, ийгиликтүү өткөрүүдө, албетте, мугалим ал тууралуу толук маалыматтуу болушу айтпасак да түшүнүктүү. Жогорудагы илимий-методикалык адабияттарга таянуу менен жат жазуунун ар бир түрүн өткөрүүнүн жолдору жана формаларын сунуш кылабыз:

Сөздүк жат жазуусу [3; 4; 5; 6:19;20] кыргыз тилинин фонетикалык, морфологиялык материалдарына (2-4-класстарда) байланыштуу жаздырылат. 2-3-класстарда сөз түркүмдөрүн (зат, сын, сан, ат атооч, этиш, тактооч) өткөн мезгилде дал ушул тилдик материалдардан айрым сөздөрдү жат жазуу иретинде жаздыруу зарыл. Сөздөрдүн саны окуучулардын классына, кыргыз тилинен алган билимине, окуу жылынын чейректерине карата аныкталат. Бул жат жазууну өткөрүү үчүн атайын сабак өткөрүлбөйт. Сабактын аяк чениндеги этабында 5-8 гана мүнөт убакыт сарпталып, өтүлгөн орфографияны окуучулар эстеринде канчалык деңгээлде сактап калгандыгын билүү максатында жаздырылат.

Көрүү жат жазуусунун [3;4; 5; 6:19;20] негизги максаты окуучуларды көргөн сөздөрүн туура, катасыз жазууга адат алдыруу. Аны өткөрүүнүн тартиби жана методикалык ыкмасы төмөнкүдөй. Текст чоң ак кагазга, же тактага жазылып, көшөгө тартылып коюлууга тийиш. Жат жазуунун алдында тактадагы же ак кагазга жазылган текст окулат. Орфоэпиялык жактан жазылышы татаал сөздөр талданат. Андан кийин текшерүү жат жазуусу сыяктуу жаздырылат. Негизги максаты - окуучулар көргөн сөздөрүн канчалык эсинде сактап, туура жазганын байкоо, ага адат алдыруу жана көрүүсүн, кабыл алуусун өстүрүү. Көрүү жат жазуусу жаздырылып бүткөндөн соң доскадагы же чоң ак кагаздагы текст кайрадан көрсөтүлөт. Окуучулар өзүлөрүнүн жазган жат жазуусу менен салыштырышат. Жиберген каталарын оңдоп, түзөтүшөт. Жат жазуунун бул түрү 2-4-класстарда өткөрүлөт.

Эскертмелүү жат жазуусу кыргыз тилинен айрым бөлүмдөрдөн соң окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулугун байкоо иретинде өткөрүлөт. Жат жазуунун алдында өтүлгөн грамматикалык материалдар жана андагы орфограммалар, тыныш белгилердин коюлушу эскертилет. Башкалардан айырмаланып, мында айрым орфограммалардын кандайча жазылары түшүндүрүлөт. Кээ бир орфограммалар оозеки түшүндүрүлсө, айрымдары доскага жазуу аркылуу талданат. Негизги максат - түшүндүрүлгөн, талданган орфограммаларды окуучулардын эсинде бекем сактоого, аларды туура катасыз жаза билүүгө жетишүү [3; 5;6:11;12].

Өздүк жат жазуу - окуучунун өз алдынчалуу ишин, эске тутуусунун деңгээлин, сөз каражаттарынын кептеги функциясын так колдоно билүүсүн текшерүү иретинде жүргүзүлө турган жат жазуунун негизги түрү. Бул ишти аткаруудан мурда мугалим көркөм

тексттерди жаттоого берет. Окуучулар ал тексттерди жаттоо менен гана чектелбей, абзацка, тыныш белгилеринин туура коюлуусуна да көңүл бурат. Окуучу өзүнүн эсте тутуусунун, сабаттуулугунун деңгээлин мугалимдин алдында ишенимдүү текшере алат [3; 5;6:11;12].

Тандалуу жат жазуунун жат жазуунун башка түрлөрүнөн айырмачылыгы мында жат жазуунун тексти толук жаздырылбайт. Өтүлгөн грамматикалык материалдарга тиешелүү орфограммаларды сүйлөм тизмеги менен бирдикте окуп берет. Андан кийин жат жазуу толук жазылбастан, өтүлгөн орфограммага туура келген сөздөр гана тандалып, көчүрүлүп жазылат. Муну өткөрүү үчүн атайын бир саат убакыт сарптоонун зарылдыгы болбойт. Мугалим белгилүү тема аркылуу жазуу эрежелерин бекемдөө максатында сабактын аягында айрым гана орфограммаларды жаздырат. Мунун негизги максаты өтүлгөн тилдик материалдарды, жазуу эрежелерин окуучулардын өздөштүргөндүгүн байкоо, билүү. Экинчи класста йоттошкон (я, ю, ё, е) тамгалардын, в-ф, с-з өндүү түгөйлөш үнсүз тамгалардын, шаарлардын, айылдардын аттарынын жазылышы боюнча тандама жат жазууну алууга болот. Жат жазуунун бул түрү окуучулардын катышуусу менен текшерилип, жыйынтык чыгарылат [3; 5;6:11;12].

Эркин жат жазуу жаздырылганда анын материалынын ичинде айрым орфограммалардын болушу зарыл. Мугалим аңгемени бүт окуп берет. Анын мазмунун суроолор менен кайталайт. Аңгемени окуучуларга да айттырат. Ал белгилүү бөлүмдөргө бөлүнөт. Мугалим аңгеменин адегенде биринчи бөлүмүн окуп берет. Окуучулар болсо эмнени түшүнгөнүн өз сөзү менен жазып чыгышат. Андан кийин экинчи, үчүнчү бөлүмдөр окулуп, ар бир бөлүм боюнча өздөрүнүн түшүнүктөрүн эркин түрдө жазышат. Жат жазуунун текстинин мазмунун берүү менен андагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүндө бир катар өзгөрүүлөр болбой койбойт. Кыскасы, жат жазуунун мазмуну негизинен сакталат. Жат жазуунун мындай түрүн жаздыруу менен окуучулардын ой жүгүртүүсү, ойлоосу, сөзү, орфографиялык сабаттуулугу артат. Жат жазуу жазылып бүткөндө, окуучулар аны окуп чыгышып, каталарын оңдошот. Жат жазуунун бул түрүнөн окуучулар орфографиялык жана пунктуациялык каталардан башка сүйлөмдөрдүн түзүлүшү, курулушу боюнча стилдик каталарды да кетирип коюшат. Эркин жат жазуунун өзүнчө өзгөчөлүгү бар. Ал эркин түрдө окулгандыктан, окуучуларды баяндама жазууга да алдын ала даярдоого мүмкүнчүлүк түзөт [3; 5;6:11;12].

Чыгармачылык жат жазуу мугалим сунуш кылган сөздөрдү катыштырып, сүйлөм же текст түзүү, макалдарды андан ары улап жазуу сыяктуу көнүгүүлөр аркылуу үйрөтүлөт. Өтүлгөн тилдик материалдарга жана андагы орфограммаларга байланыштуу текст түзүү сунуш кылынат. Кээ бир учурда байланыштуу кеп формасында жазуу үчүн анын башталышы берилип, аягын улап жазуу үчүн таяныч сөздөрү көрсөтүлөт. Ал эми окуучулар башы башталган сүйлөмдөрдү, окуяны андан ары улап жазууга тийиш. Айрым учурларда байланыштуу кеп түрүндөгү аңгемени түзүү үчүн ага катышкан түйүндүү сөздөр берилип, аларды катыштыруу аркылуу чыгармачылык мүнөздөгү жат жазуу да берилет. Окуучулар аларды катыштыруу менен кичинекей аңгеме, же текст түзүшөт. Чыгармачылык жат жазууга да алдын ала даярдоого шарт түзүлөт [3; 5;6:11;12].

Текшерүү жат жазуусу. Жат жазуунун бул түрү башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда кеңири колдонулат. 2-4-класстарда ар бир чейректин аягында жана белгилүү бир грамматикалык бөлүм өтүлүп бүткөндөн кийин алынат. Мунун максаты – кыргыз тилинин орфографиясын жана пунктуациясын кандайча өздөштүргөндүгүн, окуучулардын кайсы теманы жакшы, кайсы теманы начар. үйрөнгөндүгүн талдап чыккандан кийин аларды окутууда эмнеге көңүл буруу зарылдыгын билүү. Текшерүү жат жазуусун алуу үчүн байланыштуу текст тандалып алынат. Текшерүү жат жазуусунун алдында өтүлгөн материалдар кайталанып, окуучулардын эсине салынат. Эгерде жат жазуунун материалынын ичинде жазуу эрежелери өтүлбөгөн жана орфографиялык жактан жазылышы татаал жана белгисиз болгон сөздөр кезиксе, мугалим аны доскага жазып берүүгө тийиш. Жат жазуунун бул түрү төмөндөгүдөй ыкма менен жүргүзүлөт. Мугалим адегенде жат жазуунун текстин башынан аягына чейин жай, салмак менен окуп берет. Андан соң жат жазуунун ар бир сүйлөмү үч ирет окулат. Биринчи жолу окуучулар сүйлөмдүн түзүлүшү менен таанышат. Экинчи жолу

жазышат. Үчүнчү жолу жазган сүйлөмүнө коюлуучу тыныш белгилери боюнча тыным жасалып, кырааты менен окулууга тийиш. Сүйлөмдүн баары жазылып бүткөндөн кийин жат жазууну текшерүү максатында дагы бир жолу башынан аягына чейин окулат. Текшерилгенден кийин ага баа коюлуп, болгон бир өңчөй жана айрым окуучулар жекече жиберген орфографиялык, пунктуациялык каталар талдоого алынат [3; 5;6:11;12].

Үйрөтүүчү же окутуучу жат жазуусу. Жат жазуунун бул түрү 2-класстан баштап жүргүзүлөт. Жаздырылуучу жат жазуудагы орфограммалар алдын ала кайталанбайт. Эки же үч сүйлөм окулгандан соң, жазылган орфограммалар боюнча талдоо жүргүзүлүп, алардын кандай жазылары талданат. Окуучулардын жазган жат жазуусундагы мүчүлүштүктөр ошол эле мезгилде ондолот. Андан соң кийинки сүйлөмдөр жаздырылып, жогорудагы ыкма менен алып барылат. Жат жазуунун бул түрүнүн «үйрөтүүчү, окутуучу» деп аталышынын себеби да аны өткөрүүгө тыгыз байланыштуу. Муталим окуучулардын аң сезимдүү, терең билим алышына жол ачуу менен алардын жиберген каталарын ондоого жардамдашат [3; 5;6:11;12].

Буларга кошумча биз бул эмгекте башталгыч класстардын окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен оюн түрүндөгү, кроссворд түрүндөгү, диалог түрүндөгү жана тест түрүндөгү жат жазуулардын айрым үлгүлөрүн сунуш кылдык.

Ал эми башталгыч класстарда **жыйынтыктоочу, чейректик жана жылдык** сыяктуу жат жазуулардын түрлөрүн ыгы менен өткөрө билүү бул мугалимдин жекече тажрыйбасына байланыштуу.

АДАБИЯТТАР:

1. Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. 550000 – педагогикалык багыт. Б.: 2015.
2. «Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты», КР Өкмөтүнүн 21.07.14. №403 токтому менен бекитилген;
3. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. Башталгыч класстар. –Б., 2006;
4. Башталгыч класстардын программалары -Б., 2015;
5. Сартбаев К., Кондучалова С. Жат жазуулар жыйнагы Мектеп, 1991.-171 б.
6. Рысбаев С. Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн технологияларын өркүндөтүү. Б.: 2007. -40б.
7. Величко Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка пособие для учителя – М.: Просвещение, 1983. – 127с.
8. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы. 20б.
9. Морозова Д.И. Виды изложений и методика его проведения - М.: Просвещение, 1991
10. Мусаева В.И. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутууда тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктү өнүктүрүү. / монография / В.И.Мусаева - Б.: Гүлчынар, 2009. – 143 б.
11. Мусаева В.И. Жат жазуулар жыйнагы. Б.: Гүлчынар, 2009. - 124 б.
12. Мусаева В.И. Жат жазуулар жыйнагы. Б.: Гүлчынар, 2017. - 215 б.
13. Мусаева В.И. Баяндама жыйнагы. методикалык колдонмо – Б.: Гүлчынар, 2009. - 185 б.
14. Мусаева В.И. Баяндама жыйнагы методикалык колдонмо – Б.: Гүлчынар, 2009. - 171 б.
15. Рысбекова Б., Папакова А. Жазууга үйрөтүүнүн методикасы. Ф.Мектеп, 1972.
16. Турусбеков С. 1-4-класстын окуучуларынын оозеки жана жазуу речин өстүрүүнүн жолдору // Кыргыз башталгыч класстары үчүн. Кыргызстан илим-изилдөө педагогика институту. –Ф.: 1962. -119б.

17. Турусбеков С., Бердибаев Э., Рысбекова Б., Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. Фрунзе, Мектеп, 1965.
18. Кондучалова С, Сартбаев К, Бакеев К. Диктанттар жыйнагы. Ф, Мектеп. 1976
19. Мусаева В.И. Жазуу жумуштары (жат жазуу, баяндама) 1-4-кл. // Башталгыч класстардын мугалимдери үчүн окуу куралы. –Б.: 2014. -96б.
20. Мусаева В.И. Жат жазуу жана баяндама жыйнагы // Жалпы билим берүүчү орто мектеп, лицей, гимназиялардын жана жеке менчик мектептердин башталгыч класстары үчүн методикалык колдонмо. - Б.: 2009. -132б.
21. Чокошева Б.С., Раимбекова М. Жат жазуулар жана баяндамалар жыйнагы.2-4-класс. – Б.: 2014. -154б.

Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич
Музыка таануучу
Кыргыз билим берүү академиясы

**МУЛЬТИМЕДИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯСЫ: ОКУУЧУЛАРДЫ
МУЗЫКАЛЫК МАДАНИЯТКА ТАРБИЯЛООНУН ЗАМАНБАП
КАРАЖАТЫ КАТАРЫ**

Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич
Музыковед
Кыргызская академия образования

**ТЕХНОЛОГИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: КАК СОВРЕМЕННЫЙ
СПОСОБ МУЗЫКАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИКОВ**

Duyshenaliyev Jumabek Saparaliyevich
Musicologist
Kyrgyz Academy of Education

**TECHNOLOGY OF MULTIMEDIA EDUCATION: AS A MODERN METHOD
OF MUSICAL CULTURAL EDUCATION OF STUDENTS**

Аннотация: Бул эмгекте азыркы учурдагы мультимедиялык билим берүү технологиясынын окуучуларга тийгизген таасири, ал аркылуу окуучуларды музыкалык маданиятка тарбиялоонун заманбап каражаты, музыкалык педагогикадагы мультимедиялык технологиялар, заманбап билим берүү программалары жана анын мүмкүнчүлүктөрү тууралуу болгон көйгөлөргө жоопторду табабыз.

Аннотация: В этой работе можно найти ответы на вопросы по влиянию современных образовательных технологий на учеников и как способ музыкального культурного воспитания учеников, мультимедийным технологиям в музыкальной педагогике, современным образовательным программам и их возможностям.

Annotation: In this work, you can find answers to questions on the impact of modern educational technologies on students and as a way of musical cultural education of students, multimedia technologies in musical pedagogy, modern educational programs and their capabilities.

Түйүндүү сөздөр: музыкалык билим, музыкалык маданият, мультимедия, технология, музыкалык педагогика, форма, ыкма, заманбап музыка, педагогикалык практика, заманбап билим берүү, электрондук музыка.

Ключевые слова: музыкальное образование, музыкальная культура, технология, мультимедия, музыкальное педагогика, форма, метод, современная музыка, педагогическая практика, современное образование, электронная музыка.

Key words: muzikalnoe compatriot, musical culture, technology, multimedia, muzikalnoe pedagogy, music, form, method, sovremennaya pedagogičeskaya practice, sovremennoe obrazovani, elektronaya music.

Азыркы учурдагы билим берүү системасындагы маалыматташтыруу процесси интенсивдүү өнүгүү абалында десек болот. Коомду жалпы маалыматташтыруу процессинде келип чыккан заманбап технологиясы, билим берүү процессиндеги ар кандай дисциплиналарды окутууда колдонулуп келе жатат. Ага карабастан учурда заманбап музыкалык педагогика олутуу өзгөрүүлөрдү башынан өткөрүүдө. Ал, жалпы билим берүү системасын маалыматташтыруу менен гана байланышкан эмес. Ал, заманбап музыкалык

инструментарийлерди, педагогикалык практикага жаңы педагогикалык методдорду, окуучулар менен иштөөнүн жаңы формаларын, ыкмаларын жайылтуу десек болот.

Музыкалык педагогикадагы мультимедиялык технологияларды жана заманбап билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана жайылтуу боюнча көптөгөн орусиялык окумуштуулар изилдөө иштерин жүргүзүшүп келишүүдө. Алар: И.М. Красильников¹, И.Б. Горбунова², С.П. Полозов³, П.Л. Живайкин⁴, А.В. Харуто⁵, Г.Р. Тараева⁶, А.П. Мещеркин⁷, А.К.Камерис⁸, И.В. Заболотская⁹ ж.б. Окумуштуу И.В. Заболотскаянын пикири боюнча «... азыркы учурдагы теориялык жана практикалык жыйынтыктар күбөлөндүрүп тургандай, окуу процессин компьютерлештирүү музыканттарды тарбиялоо үчүн активдүү шарт түзүп берип жатат...» дейт И.В. Заболотская [1, 196-б.]. Ушул эле автор өзүнүн «Музыкалык билим берүүдөгү жаңы маалыматтык технологиялар» аттуу изилдөө ишинде, окуу процессине компьютердик окутуу технологиясын киргизүү менен музыкалык-педагогикалык процесстин эффективдүүлүгүн жогорулатууну ачып берет. Бирок, музыкант-педагогтордун алдында музыкалык-педагогикалык процеске билим берүүнүн мультимедиялык технологиясын киргизүү, башкача айтканда, музыкалык билим берүүдөгү классикалык методика менен айкалыштырып, мультимедиялык технологияны окутуунун методикасын туура окутуу көйгөйү келип чыгат. Демек, Музыкалык маданияттын баалуулуктарына ээ болууга багытталган музыкалык-педагогикалык ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгү «... чындыкка ...дүйнөгө кенен көз карашта, теориялык – таанып билүүчүлүк, практикалык, чыгармачылык менен адеп-ахлактык жана эстетикалык мамиле болгондо гана мүмкүн болот» [2, 296-б.].

Белгилүү окумуштуу, музыка таануучу Н.С. Мошкарлова музыкалык билим берүүдөгү мультимедиялык билим берүү технологиясына карата төмөнкү мүнөздөмөлөрдү аныктап бөлүп көрсөтөт. Алар:

- мультимедиялык технологиянын жардамы менен бир тектүү интерактивдүү билим берүү чөйрөсүн түзүү;
- өнүктүрүүчүлүк били берүү үчүн шарт түзүү;
- окуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен индивидуалдаштырылган мамилени камсыздоо; [3, 59-б].

Демек, билим берүүнүн мультимедиялык каражаттарын практикага киргизүү маселеси заманбап музыкалык педагогикада актуалдуу милдеттерден экени анык десек болот. Профессор Г.Р. Тараева өзүнүн изилдөө ишинде музыкалык-педагогикалык процессте

¹ Красильников И.К. Электронное музыкальное творчество в системе художественного образования. — Дубна: Феникс+, 2007.

² Горбунова, И. Б. Музыкальный компьютер. Монография СПб., СМИО — Пресс, 2007

³ Полозов, С.П. Условия использования компьютерных тренажерных программ в музыкальном образовании // Качество высшего педагогического образования (уровни, параметры и критерии оценки) / Сборник научных трудов под редакцией доктора технических наук, профессора И. М. Борко. Новокузнецк: Изд-во КузГПА, 2004.

⁴ Живайкин П. Л. MIDI-технология в картинках и таблицах / П. Л. Живайкин // Музыка в школе. - 2006. - N 1. - 62-66-б.

⁵ Харуто А. В. Компьютерный анализ звука в музыковедческом исследовании. Труды международного научно-го симпозиума "Информационный подход в эмпирической эстетике". Таганрог: Изд. ТРТУ, 1998. — 189-208-б.

⁶ Тараева Г. Р. Историко-стилевая ориентация курса анализа музыкальных произведений // Преподавание музыкально-теоретических дисциплин в историко-стилевом аспекте. Сб. трудов ГМПИ им. Гнесиных. Вып. 120. М., 1991.

⁷ Мещеркин А. П. Опыт использования новых информационных технологий в музыкальном образовании. ito.edu.ru/1999/II/4/499.html

⁸ Камерис А. Музыкально-компьютерные технологии в школе цифрового века. <https://cyberleninka.ru/.../muzikalno-kompyuternye-tehnologii-v-shkole-tsifrovogo-v...>

⁹ Заболотская И. В. Новые информационные технологии в музыкальном образовании, дис. кан. пед. наук: 13.00.01, Санкт-Петербург, 2000. — 196-б.

мультимедиялык технологияны ишке ашыруунун бир канча планын сунуштайт. Алар төмөнкүлөр:

- 1) эксперименталдык окуу процессин электрондук колдоо (жекече тажырыйбанын алкагында);
- 2) электрондук методикалык ресурстардын жанрларын жана түрлөрүн (тип) иштеп чыгуу;
- 3) аларды түзүүнүн технологиялык сунуштарын иштеп чыгуу;
- 4) Жогору жана музыкалык-педагогикалык окуу жайдын алкагында электрондук контентти универсалдаштыруу [4, 128-б.].

Демек, программист-музыкантар менен колдонуучу-музыкант адистердин жаңы түрлөрүн даярдоо милдеттери келип чыгууда. Мында, музыкалык-педагогика менен медиа билим берүүнүн бири-бири менен болгон абдан жакын байланышын көрсөк болот. Демек, медиа билим берүү окуучулар менен иштөөнүн методдору менен формаларын бир канча кеңейтет. Музыка таануучу Т.В. Надолинская окуучуларга интеграцияланган медиа билим берүүнү музыкалык билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун фактору катары карап, окутуунун заманбап каражаттары окуучуда медиа маданияттын калыптанышына тийгизген таасирин илимий жактан тастыктайт да, окуучулар менен иштөөнүн төмөнкү жаңы формаларын бөлүп көрсөтөт. Алар:

- тематикалык презентацияны түзүү;
- элементардык музыкалык жана ноталык сабаттуулукту өздөштүрүү үчүн компьютердик анимацияны колдонуу;
- музыкалык тасмаларды сын көз карашта талдоо (операдан фрагменттер, балеттер, классикалык музыкадан концерттер ж.б.);
- музыкалык жана көркөм долбоорлорду иштеп чыгуу;
- чыгармачылык долбоорлорду аткаруу [5, 132-б.].

Демек, мультимедиялык билим берүү ресурстарын педагогикалык процесске киргизүү маселеси, музыкант-педагогтордон **медиа компетенттүүлүктү** талап кылат. Ал компетенттүүлүктөр төмөнкүлөр:

- атайын компьютердик программалар менен иштөө;
- заманбап технологияны колдонуу көндүмдөрүн билүү;
- маалымат менен иштөөнүн жалпы принциптерине ээ болуу.

Ал эми профессор Т. Ф. Шак, музыкант – профессионалды даярдоодо музыкалык-педагогикалык процесске медиатехниканы киргизүүнүн зарылдыгын белгилеп, анын бири-бири менен тыгыз байланышта болгон эки компонентин бөлүп көрсөтөт. Алар: *техникалык* жана *эстетикалык*.

Демек, биринчиден бул компоненттер заманбап техникалык каражаттар менен квалификациялуу (электрондук инструментарийлерди, мультимедиялык багыттагы компьютердик программаларды, интернет технологияларын) колдонуу билгичтиги менен тастыкталат. Экинчиден: медиатексти окууну билүү, анын компоненттеринен турган жыйындысынын тилин талдоо; медиажанрлардын жана заманбап оюн-зоок искусствонун жанрдык жана тилдик спецификасын бөлүп көрсөтүү (мюзикл, рок-опера ж.б.); музыкалык маданияттын заманбап агымына багыт алуу. Жогорудагы маалыматтарды талдап жатып, төмөндөгүчө жыйынтык чыгарсак болот. Демек, музыкалык-педагогиканын музыкалык маданият менен болгон кээ бир синтези бар экени анык болду. Алар: **медиа билим берүү** менен **мультимедиялык технология**.

Жогорудагы окуп үйрөнүлгөн адабияттарды талдоого алганыбызда, музыкалык маданият – өзүнүн ичинде камтылган татаал феномени бар экени дагы бир ирет тастыкталды. Булар төмөнкүлөр:

- *музыкалык билим* – музыкалык жанрлар, формалар, музыкалык таасирдүүлүктүн каражаттары, композиторлор, аткаруучулар жана музыкалык чыгармалардын жаралыш тарыхы жөнүндөгү маалыматтар.

- Ошондой эле музыкалык маданиятка төмөндөгүлөрдү да кошсок болот. Алар:
- *музыкалык билгичтик* – ар түрдүү музыкалык жанрлардагы жана музыкалык багыттардагы музыканы кабылдоо билгичтиги;
- *музыкалык көндүм* – нота менен шар окуу, музыкалык аспаптарда ойной билүү көндүмдөрү ж.б.

Музыкалык маданият ар дайым композиторлордун, опералык жана балеттик спектаклдердин режиссер-коюучулардын, дирижерлордун, музыкант-аткаруучулардын, музыкалык театрлардын артистери менен ар дайым байланышта болушат. Демек, «музыкалык маданият» түшүнүгү, музыкалык жанрлар менен музыкалык багыттарды өзүнө камтыйт. Алар: элдик музыка менен классикалык музыка; заманбап музыка менен XXI кылымдагы заманбап музыкалык багыттар — поп, рок, рэп ж.б.

Компьютер жогорку сапаттагы аудио каражат болуп эсептелет. Ошондуктан, компьютердин жардамы менен интерактивдик презентацияларды, мультимедиялык долбоорлорду, мультимедиялык энциклопедияларды көрүүгө боло турган ачык визуалдык каражат катары каралат. Компьютерди окуучулар топтор менен жана жекече формада колдонууга болот. Мисалы: MIDI-клавиатуранын жардамы менен компьютерде музыкалаштыруу, музыкалык билим берген программалар жана тренажерлор менен иштөө аркылуу окуучулардын билгичтиктерин жана көндүмдөрдөрүн өнүктүрүү.

Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү музыкалык-педагогикада бирден-бир негизги, борбордук көйгөй болуп эсептелет. Азыркы шартта мультимедиялык билим берүү технологияларын колдонуу аркылуу окуучулардын музыкалык чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү көйгөйлөрү менен илимпоз-музыканттар: И.М. Красильников, Д.А. Семенова, И.Б. Горбунова, А. Камерис ж.б. эмектенишүүдө. Кыргызстанда бул багытта илимий эмгектер дыкаттык менен изилдене элек десек болот. Музыка таануучу А. Камеристин оюу боюнча мультимедиялык билим берүү технологиялары, электрондук аспаптардын үн ресурстарын башкарууга жана анын жардамы менен музыкалык-көркөм продукт түзүүгө жардам берет. Окуучулардын музыкалык чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү боюнча А. Камерис музыкалык ишмердүүлүктүн төмөнкү түрлөрүн сунуштайт:

- ар түрдүү жанрларда (мисалы: вальс, полька, марш ж.б.) музыкалык чыгармаларды жазуу;
- өзүнүн жазган чыгармасын аткаруу жана жөнөкөй гармонияда электрондук аранжировка жазуу;
- обонду (мелодия) аранжировкалоо жана аккомпанементти тандоо.

Педагогика илимдеринин доктору, композитор И.М. Красильников «Көркөм билим берүү ситемасында электрондук музыкалык чыгармачылык» аттуу илимий эмгегинде, окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнө компьютердик инструментарийлерди колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн ачып берген. Ошол эле эмгегинде И.М. Красильников электрондук музыкалык чыгармачылыктын төмөнкү түрлөрүн көрсөтөт. Алар: музыкалык чыгармаларды жаратуу жана аранжировкалоо (педагогтун жетекчилиги менен), компьютердик программаны классификациялоо. Мына ушулардын жардамы менен окуучунун музыкалык-чыгармачылык ишмердүүлүгү ишке ашат дейт композитор-педагог И.М. Красильников. Ошондой эле «Компьютердик музыка студиясы: окутуунун методикасы» аттуу өзүнүн китебинде автор төмөнкү программаларды сунуштайт. Алар төмөнкүлөр: «музыкалык конструкторлор», автоаранжировкалоочу-программасы, MIDI-секвенсерлер, аудиоредакторлор, виртуалдык синтезаторлор, ноталык редакторлор. Автордун оюу боюнча ар бир программа, предметти окутуунун методикасына, окутуунун мазмунуна бир канча жаңыланууну алып келген индивидуалдуулукка ээ. «...Жогоруда көрсөтүгөл бул же тигин компьютердик программа, кандай гана болбосун окуучунун ар түрдүү музыкалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт.... Тагыраак айтканда, окуучунун нота менен жазууга жана иштөөгө болгон жөндөмдүүлүгүн калыптандырат, композитордук жана

музыкалык-аткаруучулук жөндөмдүүлүгү менен үн режессордук ишмердүүлүк жөндөмдүүлүгү өнүгөт ...» [6, 192-б.]. Азыркы учурда жалпы билим берүү системасында мультимедиялык билим берүү технологияны колдонуу актуалдуу маселелерден болууда. Ошондой эле, окуучуларды музыкалык маданияттуулукка тарбиялоодо заманбап технологиянын педагогикалык жактан маанилүүлүгү жана алгылыктуулугу тастыкталган.

Демек, окуучунун музыкалык ойломун тарбиялоодо, музыкалык билимине, билгичтигине жана көндүмдөрүнө жана чыгармачылык ишмердүүлүк тажырыйбасына мультимедиялык билим берүү технологиясы таасир берет жана окуучунун медиамаданиятын, музыкалык билим берүү ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын диагноздоону ишке ашыруусун, окуучунун окууга болгон мотивациясын жана өзүн-өзү контролдоону уюштуруусун калыптандырат.

Колдонулган адабияттар:

1. Заболотская И.В. Новые информационные технологии в музыкальном образовании. Дис. кан. пед. наук: 13.00.01, Санкт-Петербург. –2000. –196-б.
2. Кобозева И.С. Музыкальное образование в контексте современной культурной политики. Ярославский педагогический вестник. –2011. –№ 3 Том I. –296-б.
3. Мошкарлова Н.С. Интеграция мультимедийных средств обучения в процесс профессионального музыкального образования. Вестник Томского гос. пед. университета. –2011. – № 4 (106). –59-б.
4. Тараева Г.Р. Компьютер и инновации в музыкальной педагогике. Книга 1: Стратегии и методики. –М.: Изд. дом «Классика XXI». –2007. –128-б.
5. Надолинская Т.В. Интергированное медиаобразование как фактор повышения качества музыкального образования. Международный интегративный сетевой семинар «Социокультурная доминанта современного образования». –2010. –132-б.
6. Красильников И.М. Студия компьютерной музыки: методика обучения. –М.: Экон-информ. –2011. –192-б.

*Колдошев М.К.
п.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети*

**ФИЗИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨР ЖАНА КУБУЛУШТАР КЫРГЫЗДАРДЫН
“МАНАС” ЭПОСУНУН КОНТЕКСТИНДЕ**

*Колдошев М.К.
кандидат педагогических наук, доцент
Ошский государственный университет*

**ФИЗИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ И ЯВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ КЫРГЫЗСКОГО
ЭПОСА «МАНАС»**

*Koldoshev M.K.
Cand. of Sciences (Pedagogy), docent
Osh State University*

**PHYSICAL CONCEPTS AND PHENOMENA IN THE CONTEXT
OF THE KYRGYZ EPOS “MANAS”**

***Аннотация:** Сунушталган илимий макалада “Манас” эпосунун мазмунунда кездешкен айрым физикалык түшүнүктөр, кубулуштар талданат жана баяндалат.*

«Манас» эпосунун эпизоддорунда байкалып тургандай, жоокерлер дүрбү, замбирек, мылтык, чокмор, жаа сыяктуу курал-жарактарды колдонушкан. Демек, кыргыздар ошол мезгилде эле физика илимине тиешелүү болгон билимдерге ээ болушкан жана алардын ар бирин жана башка куралдарды колдоно билишкен деп болжогоо болот. Мындан эпостун айрым саптарынын негизинде физикалык түшүнүктөр жана кубулуштар, мисалы жарык кубулуштары, кыймыл саны, күчтүн импульсу, динамиканын закондору, статикалык физика, серпилгич күчү, акустика, электромагниттик толкун, жылуулук өткөрүмдүүлүк ж.б. жатат деген тыянакка келүүгө болот.

«Манас» эпосунун айрым эпизоддорун жана саптарын талдоолор кыргыздар илгертен эле нерселердин массасын, салмагын өлчөө жөнүндө түшүнүктөргө ээ болгонун, анын натыйжасында соода-сатык иштерин жүргүзүшүп, ал боюнча карым-катнаштарды түзүшкөнүн айгинелеп турат.

***Аннотация:** В предлагаемой научной статье описываются и подвергаются анализу некоторые физические понятия и явления, отражающиеся в содержании кыргызского эпоса “Манас”.*

Как выясняется из эпизодов эпоса “Манас”, воины всегда использовали такие оружия, как бинокль, пушка, ружьё, копьё, лук. Значит, можно полагать, что кыргызы владели знаниями, имеющими отношения к науке физики, и соответственно, умело применяли эти и другие оружия. Отсюда следует, что в основе содержания отдельных строк эпоса лежат физические понятия и явления по оптике, количеству движения, импульсу силы, законам динамики, физической статике, силе упругости, акустике, электромагнитным явлениям, теплопроводимости и т.д.

Анализ содержания отдельных эпизодов и строк эпоса показывает, что кыргызы имели понятие об измерении веса, тяжести предметов. Следовательно, кыргызы издревле имели отношения к торговле, заключали сделки.

***Annotation:** In the proposed research article, some physical concepts and phenomena that are reflected in the content of the Kyrgyz epos “Manas” are described and considered.*

As it turns out from the episodes of the epic “Manas” the soldiers always used such weapons as binoculars, cannons, rifles, bows and arrows. Hence, it can be assumed that the Kyrgyz possessed knowledge relevant to the science of physics, and thus skillfully used some form of weapons. Therefore, the content of certain lines of the epic is based on physical concepts and phenomena in terms of optics, amount of motion, force momentum, dynamics laws, physical static, electromagnetic phenomena, heat conduction and other.

The content analysis of certain episodes and lines of the epic shows that the Kyrgyz people had the knowledge in measuring the weight, the severity of objects. Consequently, the Kyrgyz had a relationship to trade from the earliest times and were doing deals.

Түйүндүү сөздөр: дүрбү, замбирек, салмак, масса, убакыт, кайноо, буулануу.

Ключевые слова: бинокль, пушка, вес, масса, время, кипение, испарение.

Keywords: binoculars, gun, weight, mass, time, boiling, evaporation.

Кыргыз эли курчаган табият эне менен эриш-аркак жашоо, өмүр кечирип, жаратылышта кездешкен түрдүү-түмөн нерселердин, заттардын касиеттерин байкоого алып, таанып (*табиятка аяр, этият, аздек мамиле кылып*), турмуш-тиричилигин өткөрүү үчүн керектүү, зарыл болгон ар түрдүү буюм-тайымдарды, куралдарды, жабдууларды жасоо үчүн ошол эмпирикалык, тажрыйбалык билимдерин орундуу пайдалана билишкендери айгине болуп жатат.

Ошондой эле Манас атабыздын доорунда курал-жарактарды мыкты пайдалангандарына, иштете билгендерине кошумча, алардын колдонуу жолдорун, механизмдерин (физика илими багытында) жетик түшүнгөндөрүн белгилөө зарыл.

Булгаарыга каптаткан,
Бурамалуу каркыттан,
Оозуна жакут орноткон,
Алты имерип толготкон,
Урумдан кылып алдырган,

Узак жолго салдырган,
Айкожодон алыптыр,
Алтын ооз дүрбүнү
Манас көзгө салыптыр. [1: 254]

Кеп оролу Манас баатырдын дүрбүсүнүн абдан мыктылыгы жөнүндө жүрүүдө. Аны алыскы Урум өлкөсүнөн алдыргандыгы тууралуу айтылууда (Урум (Рум) - арабдар алгач Византия мамлекетин Рум деп атап, кийинчерээк Кичи Азияга да тийиштүү айтылып жүргөн [2: 236]. Дүрбү - алыс аралыктагы нерселерди жакындатып, дааналап айырмалап көрүүгө жардам берчү курал, жарак болуп эсептелет.

Үркөрбоо деген замбирек,
Он эки апа дарыны,
Ага салды баарыны, [1: 260]

Мында көлөмү жана салмагы боюнча абдан чоң согуштук курал “замбирек” тууралуу кеп жүрүүдө.

Биздин пикирибизде, кыргыздар ай санагын жүргүзүүдө көп колдонгон “Үркөр” жылдызынын атына “Үркөрбоо” деген касиеттүү аталыш берген болуу керек. Ошол эзелки доорлордо абдан өркүндөтүлүп жасалган аскердик курал-жарактар колдонулганын айтууга болот. Демек, элде “импульс”, “энергиянын сакталуу жана айлануу закону” жөнүндө так түшүнүк болбогон чыгаар, бирок, бул куралдарды кантип колдонуунун жолдорун, механизмдерин өздөштүрүшкөн, билишкен.

Замбирек үнү күркүрөп
Үч күндүк жерге угулду,
Тамдын баары силкинип,
Мордун учу жыгылды,

Дукан калаа журтунун
Жүрөк оозго тыгылды.
Эмине балаа болду? - деп, [1: 261]

Ата-бабаларыбыз жарык кубулуштарынын (оптика) физикалык касиеттерин, линзаларда жарыктын чагылышын, жарыктын сынуу кубулушун, дүрбүдө жарык кандайча

фокусталарын, аны колдонуунун негизинде кандай оптикалык, механикалык кубулуштар жатканын, дүрбүгө пайдаланылган линзалар системасынын “аткарган кызматтарын”, ыңгайлуу колдонууну, дүрбүдөгү бурама сайынын маанисин жакшы түшүнүшкөн, билишкенин төмөндөгү саптардан аңдап-туюу мүмкүн:

Абунабир замандан
Айтуу менен алдырган,
Айнек оозу кызарган,
Алты имерип чойгондо,
Кылабына койгондо
Бир кез жарым узарган,

Тиктегенин өлтүргөн,
Алты күндүк жолдорду
Абыдан чындап караса
Аркан бою келтирген
Турнабай көзгө салыптыр, [1: 1289]

Дүрбү салды көрмөккө.
Булгаарыга каптаткан,
Бурамалуу каркытган,
Оозуна жакут орноткон,
Алты имерип толготкон,
Айнеги чаңдап калат - деп,
Ак кадак менен ороткон,
Алыскы жолго жороткон,
Алтымыш уста, кырк зергер,

Айнегин артык орноткон,
Болоттон кылган сабы бар,
Бой тумар чалыш кабы бар,
Алыстан соргон табы бар,
Болжолу жок дүрбүнүн
Боосун албай мойнунан,
Сууруп алып койнунан,
Көзүнө Алмаң салыптыр. [1: 1681]

Эр Алмамбет алысты көрүү үчүн көзүнө дүрбү салганын, колунан көөрү төгүлгөн усталар, зергерлер караган “көздү тайгылткыдай” сонун, кооз, көркөм, курал катары да абдан мыкты жасалганы сүрөттөлүүдө (*мисалы, дүрбүнүн линзасын чаңдап тунаруудан коргоо үчүн ак кадак менен ороткону*).

Айнек оозу кызарган,
Алты имерип чойгондо,
Кылабына койгондо
Төрт карыштай узарган,
Тиктегенин өлтүргөн,
Алты айчылык жолдорду
Алты күндүк келтирген,
Алты күндүк жолдорду

Аркан бою жеткирген,
Болоттон тутка сабы бар,
Мойнунда тубар кабы бар,
Болжолу жок турнабай,
Боосун албай мойнунан,
Сууруп алып койнунан
Оң көзүнө салыптыр, [1: 926]

Кыргыздар жашоо тиричилигинде төмөндөгүдөй оордук, салмак өлчөмдөрүн колдонуп келишкендери айтылат: бут, пуд (16,38кг), батман (алты пуддан он эки пудга чейинки өлчөмдөгү оордук чени. [21:242], 98,28 кг. дан-196,56 кг.га чейин), чексе, чакса (5-6 кг), жың (560 г), мыскал (4,30 г же жүз даана арпа даны 1 мыскал), сер, зер (0,10 г), чейрек (кайсы бир өлчөмдүн төрттүн бир бөлүгү, оордук өлчөмү (4-6кг), кадак (409,5 г), диржем (3-3,5 г.га барабар күмүш акча), арпа (0,05 г), пайса, байса (25,6 г), нимшек (болжол менен 12 кг), челек (10-12 кг), кап (9-10 пуд), токту кап (3 пуд), кой кап (6 пуд), торпок кап (7 пуд), тай кап (9-10 пуд), аш кашык, чай кашык, чөмүч ж.б. [5: 32]; *автордук текстке кичине өзгөртүүлөр кийирген - М.К.*)

Чыканак – ортондун башынан чыканакка чейинки аралык. [10: 139]

Чыканак 3. уст. (мера длины) жарым метрге барабар узундук өлчөөсү. [9: 331]

М.И. Граммдын эмгегинде бир чыканактын орточо алгандагы узундугу 45 см делет. Ал эми К.К. Юдахин түзгөн сөздүктө болсо, жарым метрге (б.а. 50 см) барабар узундук өлчөөсүн алган.

Алакан болсо, узундук өлчөөсү катары төрт манжанын эркин (бош коюлуп) бириктирилген аралык кабыл алынып 74,48 миллиметр узундукту туюндурат, же 7.4 см ге барабар. **Бармак** – 18,71 миллиметр узундукка барабар, же 1,9 см. [4: 59] Кыргыздар “бармак” дебей, манжанын энин “эли” деп аташкан.

Европанын кайсы дарыканасына кирсеңиз, сиз сөзсүз түрдө “гран” деп аталган салмак ташын жолуктурасыз. Анын оордугу бир дандын салмагына барабар. Кайсы өсүмдүктүн? Адатта, арпа өсүмдүгүнүн. [4: 25]

Ал эми сөздүктө: **гран** (салмак чени, бул – 0,062 граммга барабар) делет. [9: 141]

Айта кетчү нерсе, “гран” сөзүнүн өзү латындын “granum” деген сөзүнөн алынып, “бүртүк, күкүм, эң майда” деген маанини билдирет (*англисчеде дан да, гран да – grain. Эски немисчеде – Grano*) [4: 25]

Европада “гран” – арпа даны – жүздөгөн жылдар бою дарыкана (аптека) ишинде пайдаланылган. Кыргыз элинде арпа данынын салмагы эске алынган өлчөм – “мыскал” аталышындагы салмак өлчөмү пайдаланылганы айтылат. **Мыскал** (4,30 г же жүз даана арпа даны 1 мыскал), **дирхем** (3 – 3,5 г га барабар күмүш акча). [5: 32]

Аалым М.И. Граммдын иликтөөсүндө “гран” деп аталган салмак өлчөөсү жөнүндө: “Мусулман тараза өлчөм системасында “гран” да пайдаланылган. А эгер арпа данынын салмагын “гранга” барабар деп алсак, анда бир дирхем 48,225 гранга (3,09 г), ал эми бир мыскал 68,888 гранга (4,41 г) барабар болот.

Шариаттын кабыл алынган 7:10 катышына ылайык, бул учурда мискалдын салмагы 4,464 граммга барабар болууга тийиш. Окумуштуулар мына ушул акыркы жыйынтыкка келишкен. [4: 144]

Кечээки ХХ кылымда Стандартташтыруу боюнча эл аралык уюм кабыл алган R – 31 документинде кадимки грандын (ювелир эмес!) 64,798911 миллиграммга барабар болгон эквиваленти мыйзамдаштырылган. Бул учурда бир грамм 15,62 гранга тең деп эсептелген. [4: 25]. 1 гран=0,06402 грамм га барабар.

Орто Азия мамлекеттеринде бөлөк өлкөлөргө караганда Шарият боюнча 7:10 туруктуу катышы кылдат сакталып келгени кызыктуу. Бухарада 3,36 грамм салмактагы дирхам (мискалдын салмагы 4,8 граммга барабар) пайдаланылган, Хорезмде дирхамдын салмагы 3,185 граммды (хорезмдик мискаль 4,55 грамм салмакта болгон) түзгөн, Самаркандык мискаль 4,46 грамм. [4: 145]

Хорезмде жана Хивада көбүрөөк пайдаланылган “манндын” салмагы 4,095 кг дан 4,914 кг чейинки оордукту түзгөн. Кызыктуусу, 4 манн кайра эле манн деп аталып, бирок бул манн 19-20 кг салмакка барабар болгон. Товардын түрүнүн, көрүнүшүнүн өзү эле соодагерлерге кандай товар жөнүндө кеп жүрүп жаткандыгын түшүндүргөн, билдирген. [4:147]

Жогорудагы маалыматтардан көрүнүп тургандай, илгерки кыргыздар колдонуп келген “мыскал”, “дирхем” ж.б. аталыштагы салмак өлчөөлөрү Европа жана мусулман өлкөлөрүндөгү “мискаль”, “дирхам” өлчөмдөрүнүн сандык катыштары менен негизинен дал келүүдө. Бул эмнени кабарлайт? Мындан кыргыздар жалаң тоо-таштын арасында мал артынан алактап күн көргөн эл гана эмес (*бир топ элдер кыргыз элин ошондой элестетишет жана соода-сатыктан алыс калк катары санашып, төмөн карашат*), соода ишине жандуу аралашып, соода өнөрүн аркалап, катышып келген эл болгонун жүйөлөйт, күбөлөйт.

Кытайдын Кеселик аттуу балбанынын куралдарынын айбаты төмөндөгүчө сүрөттөлөт:

Ийниндеги мылтыгы	Кырылышкан жоо болсо
Даш казандай огу бар,	Кыйкырык менен тындырган,
Айбалтасы жүз батман.	Беш жүз батман күрсүсү
Шилтеген жоосу тим жаткан,	Чапса ташты сындырган,
Кылычы бар белинде	Үч жүз кулач сүнгүсү, [1: 701]
Кырк батман темир кылдырган,	

Кеселиктин алып жүргөн куралдарынын салмагын андап көрөлү. Кеселик балбандын айбалтасынын салмагы: 100x12x16 (кг)=19200 (кг), б.а. 19 тонна 200 кг га тең болууда. Белиндеги кылычынын салмагы: 40x12x16 (кг)=7680 (кг) же 7 тонна 680 кг. Күрсүсү - 500x12x16 (кг)=96000 (кг) же 96 тонна салмакка ээ болууда. Ал эми балбандын сүнгүсүнүн узундугу: 300x1,6 (м)=480 (м)ге барабар, б.а. жарым километрге жакындап барат.

Кеселиктин алп балбандыгын мүнөздөгөн жогоруда келтирилген саптарга сереп салып, негедир бүгүнкү көнүмүшкө жат, көнүмүштөн тыш, адам акылы ишене бербеген ой-сезимдерге жетеленбей койбойсуң. Албетте, белгилүү өлчөмдө апыртуу орун алгандыгы да күмөн туудурбайт. Ошондой болсо да, Кеселиктин балбандык феноменин мына ушинтип көркөм боёктор менен чагылдыруунун өзү, биздин оюбузча, белгилүү деңгээлде балбандын күч-кубатын, кайратын мүнөздөгөн, өзүн актаган чыгармачылык табылга дээр элек.

Эпостон айрым мисалдарга токтолсок:

Үч кадак жем бериптир, [1: 678]

Кыйгыл-кычкыл үндөрү, [1: 674]

(Сапта өзгөчө, кулакка жагымсыз үн тууралуу айтылууда.

Үн кубулушун физиканын “Акустика” илимий багыты изилдейт).

Тырмаоч берип колуна, [1: 272]

Үч чексе жем салыптыр, [1: 751]

Эки-үч чексе жем алып, [1: 752]

Ченеп берген жеминен

Төрт байса артып калыптыр. [1: 1278]

Оордугу он батман, [1: 439]

Жарым байса бар экен, [1:1404]

Төмөндөгү саптар физиканын “Суюктуктун кайноосу жана буулануусу” кубулуштарына байланыштуу:

Куркурап чыгып кайнаган,

Аш бышымга токтолсо,

Кашык суусу калбаган. [1: 1654]

(“Аш бышым”, бул, болжолдуу эки саатча убакытты түзөт. [6:171] Демек, эки саатка жетпеген убакыт ичинде суу катуу кайнап, бууланып бүтүүсү жөнүндө кеп жүрүүдө).

Төмөндөгү саптар азыркыдай “кондиционер” өңдүү жабдуу ошол заманда эле болгонун ырастайт. Эгер мекеменин бөлмөсүн муздак аба менен желдетүү керек болгон кезде, анда муздаткыч сыяктуу система орнотулган жана муздак аба бөлмөнүн ичин көздөй айдалган. Ал эми бөлмөнү ысык аба менен желдетүү зарыл болгон учурда, спиралдар системасы менен жабдылган ысыткыч орнотулуп, ысык аба менен бөлмө желдетилген. Андыктан Манас атабыздын доорунда электрдик жана магниттик кубулуштар жөнүндө элдердин түшүнүктөрү болгон жана бул кубулуштардын турмушта колдонулганы жөнүндө кеп кылуу мүмкүн:

Жай саратан күнүндө

Согул турат жел салкын.

Мээ кайнаган ысыкта,

А коргонго кирген жан

Салкын турат жел согул, [1:257]

Ысык чилде жай күнү

Басылбаган жели бар,

Кыштын кыраан чилдеде

Жай чилдедей кармаган, [1:257]

Жай күнүндө басылбас,

Сыдырым соккон жели бар.

Кыш күнүндө басылбас,

Кызыгып турган деми бар. [1:257]

Улуттук ат оюндарында “Ат чабыш”, “Эр эниш”, “Көк бөрү (Улак тартыш)”, “Кыз куумай”, “Тыйын эңмей”, “Эр сайыш” ж.у.с.ларда “Инерция” кубулушу, Ньютондун 2-жана 3-закондору, динамиканын закондору пайдаланылат. Минилген атты ийкемдүү башкаруу, аны күүлөнтүү устаттыкты талап кылган. Кырдаалга жараша тең салмактуулукту сактай билүү зарыл болгон. Кыймылдын ылдамдануусун жогорулатуунун, ат менен шайкеш, жеңил кыймылдоонун ыкмаларын үйрөнүү керек. Убакытты, аралыкты, жолду туура, так мерчемдөөгө, көз болжолун алууга көнүгүшкөн.

Жаа атуу өнөрүндө (жоокерчилик заманда, албетте, жааны мыкты атуу зарыл болгон) серпилгич күчүнүн жана күчтүн импульсунун эрежелерин колдонууну билишкен.

Кышында калың кар жааган учурда ашууларды ашып өтүүдө, аңчылыкта басымды азайтуу үчүн “жапкак” аттуу жабдууну пайдаланышкан. “Жапкак” буттун таяныч басымынын бир канча эсе азаюусуна алып келген. Бул жабдуунун чыныгы үлгүсү Бишкек шаарынын (мурдагы Фрунзе ш.) Мамлекеттик тарых музейинде сакталып турат.

Дарыялар, көлдөрдөн сүзүп өтүүдө чаначка саманды толтуруп, аны эки капталга байлашкан. Ушул өңдүү жабдуу – “сал” эпосто эскерилет. Бул учурда Архимед законунун, башкача айтканда суюктукка матырылган, суюктук аркылуу сүзгөн нерселерге суюктуктун өйдө көздөй түртүү күчүн пайдалануунун ыкмаларын билишкен.

Кыргыз эли кышкы кычыроон, ызгаар суукта дененин жылуулугун тышка чыгарбай (чыкса да аз өлчөмдө) кармоону жана аптаптуу ысык күндөрдө жарыктын чагылуу кубулушун пайдаланууга негизделген кийимдерди кийишип, дененин жылуулук тең салмактуулугун камсыздоонун жолдорун үйрөнүшкөн. “Ак калпак”, “Ак элечек”, “Ак өргөө”, “Ичик”, “Тон”, “Тебетей”, “Тулуп”, “Постун” ж.у.с. кийим-кечелер, биринчиден, кыргыздар үчүн “ак” чындыкты, ак пейилдүүлүктү, адилеттүүлүктү, жакшылыкты туюндурган касиеттүү, ыйык түс катары каралса, экинчиден, ата-бабаларыбызда жарыктын чагылуу жана жутулуу кубулуштары тууралуу анык түшүнүктөрү болгонун ырастайт.

Ошентип, кыргыз эли жылуулук өткөрүүчүлүк кубулушун күнүмдүк жашоо тиричилигинде пайдалана билишкен.

“Кол күрөш”, “Аркан тартыш”, “Көк бөрү”, “Качмай топ”, “Чикилдик” (чикалдак), “Оодарыш” ж.б. улуттук оюндарда Ньютондун 3-закону аткарылган.

Ал эми мылтык, замбирек куралдарын атууда, “Ордо”, чүкө (ашык) оюндарында биринин кыймыл саны экинчисинин кыймыл санына айлануу эрежесинин (кыймылдардын берилүүсү), кыймыл санынын сакталуу, энергиянын айлануу жана сакталуу закондорунун колдонулуусун бабаларыбыз турмушунда жана согуш майданында пайдаланууну билишкени анык болууда.

Боз үйдү тигүү (орнотуу), анын түндүгүн, керегесин, ууктарын ж.б. тиешелүү бөлүктөрүн бири-бирине бириктирүү, бекемдөө, аштоо ыктары моменттер эрежесин, тең салмактуулук шарттарын сактоого негизделген. Бакан менен суу ташуу да моменттер эрежесин эске алууга негизделет, б.а. бул учурда ийинге оордук, басым бир канча эсе азайып, жүк жеңилдейт.

Эзелки ата-бабаларыбыз физиканын закондорунун аныктамасын, математика тилинде туюнтулушун, мүмкүн, билбеген чыгаар, бирок, физикалык кубулуштардын өз ара себеп-натыйжалуу байланыштарын, алардын таасирлерин аңдап-туюшкан, түшүнүшкөн.

Адабияттар:

1. **Манас:** Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст]/ С. Орозбаковдун варианты боюнча. КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Түз. С. Мусаев. –Б.: Хан-Тенир, 2010. -1840 б.
2. **Манас:** Кыргыздардын баатырдык эпосу: Үчилтиктин биринчи бөлүгү [Текст]/ –Б.: “Бийиктик”, 2011. -240 б.
3. **Манас:** Эпос [Текст]/ С. Каралаевдин варианты боюнча; Редкол.: Ч. Айтматов /башкы ред./ ж.б.; Сүрөтчүсү Т. Курманов; Басмага даярдап, сөздүгүн, тиркемелерин түз. Р.З. Кыдырбаева, А. Жайнакова. –Ф.: Кыргызстан, 1984. 1-китеп. 1984. -248 б.
4. Грамм, М.И. Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег [Текст]/ М.И. Грамм// Челябинск, 2000. –с. 412.
5. Кадыров, Ысмайыл. Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар [Текст]/ Ысмайыл Кыдыров// -Б.: “Бийиктик плюс”, 2014. -300 б.
6. Кыргыз тилинин сөздүгү. Биринчи бөлүк. –Б., 2011. -880 б.
7. Муратов Абдыкерим. “Манас” эпосундагы элдик географиялык жана математикалык билимдер/ “Манастан Чыңгыз Айтматовго карай: проблемалар жана көз караштар”: эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары (Бишкек, 15-январь, 2016). –Б., 2016, 388-394-б.б.
8. Тоголок Молдо. Эки томдук жыйнак. Т.1. –Фрунзе, 1970. 236 б.
9. Киргизско-русский словарь [Текст]/ В двух книгах. Около 40 000 слов // Сост. К.К. Юдахин. Ф.: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии. -1985. –Кн. 2. –Л – Я. -480 с.
10. Оморов, Асыкбек. Баба салты, тарых изи жана жөрөлгө: (тарыхый – даректүү изилдөөлөр) [Текст]. / Асыкбек Оморов// -Б.: “Турар”, 2013. -260 б.+12 б. түстүү вкл.

Ибрагимов Жайнак Усенович
аспиранты
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университет

**МЕКТЕПТИН ШАРТЫНДА МУГАЛИМДЕРДИН ИНФОРМАЦИЯЛЫК –
КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН
ЖОГОРУЛАТУУНУН ЖОЛДОРУ**

Ибрагимов Жайнак Усенович
аспирант
Кыргызский государственный университет
имени *И. Арабаева*

**СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ
КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ**

Ibragimov Zhainak Usenovich
graduate student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev

**METHODS FOR INCREASING INFORMATION AND COMMUNICATION
COMPETENCIES OF TEACHERS IN THE CONDITIONS OF
COMPREHENSIVE SCHOOLS**

Аннотация: Бул илимий макалада Кыргыз Республикасында билим берүүнү маалыматташтыруу, мугалимдердин окутууда кесиптик-педагогикалык сапаттарына, методикалык жана уюштуруу аспектилерине информациялык жана коммуникациялык технологияларды пайдалануунун жаңы талаптарынын коюлушу, окутуучуларды даярдоодогу кабыл алынган чечимдердин маанилүүлүгү, аларды компетенттүү колдонуучуга айландыруунун ыкмалары, бүгүнкү күндө, үзгүлтүксүз билим берүүнүн ар кандай этаптарында информациялык жана коммуникациялык технологияларды пайдалануу маселеси активдүү кабыл алынууда жана акырындан ийгиликтүү чечилүү процесстерин талкуулоо менен азыркы коомдо түзүлгөн шарттарда педагог үчүн компьютердик технологияны колдонуучу гана болуу жетишсиз, педагогикалык кызматкерлердин информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүк жогорулатуунун зарылдыгы белгиленет.

Республиканын бардык мектептерине ылайык келген мугалимдердин ИКТ компетенттүүлүгүн иштеп чыгуу стандартынын алкагында маанилүү милдеттеринин бири болуп педагогикалык жумушчулардын квалификациясын жогорулатуу, окутууга жасалган салттуу мамилесин өзгөртүү үчүн информациялык жана коммуникациялык технологияларын пайдалануу боюнча аларды жаңы окутуу технологияларына даярдоо, өз алдынча жана интерактивдүү окутуу болуп саналат. Билим берүү багытында ар түрдүү жана тиешелүү маалымат-байланыш технологияларын камтыган моделин колдонуу үчүн мугалимде тиешелүү педагогикалык ыкмаларды жана технологияларды өздөштүрүү, билим алууда, анын орду жана ролу боюнча жаңы түшүнүктөр болушу зарыл болот. Мындай даярдык өтө көп жумушту жана узак убакытты, билим берүү мекемелеринин мугалимдери менен администраторлорунун ортосундагы ишин уюштуруунун түрлөрүн жана жаңы ыкмаларды иштеп чыгууларын талап кылат. Мындай багыттагы изилдөөлөр эми жаңыдан жигердүү баиталып жаткандыктан илимий жактан негиздөө жана педагогикалык практикалык апробациялоо жумуштары талап кылынат.

Аннотация: В этой научной статье кратко излагается процесс информатизация образования, которая предъявляет новые требования к профессионально-педагогическим качествам педагогических работников, к методическим и организационным аспектам использования в обучении информационных и коммуникационных технологий. Важность решения задачи по подготовке преподавателей, превращения их в компетентных пользователей сегодня хорошо осознана и успешно решается на различных этапах непрерывного образования.

Однако по Республике в современных условиях педагогу недостаточно быть только пользователем, необходимо говорить о повышении информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников. В рамках разработки стандарта ИКТ компетенции учителей одной из задач является повышение квалификации педагогических работников, их подготовка в области новых педагогических технологий, позволяющих использовать информационные и коммуникационные технологии для изменения традиционного подхода к обучению, повышения индивидуализации и интерактивности обучения. Чтобы использовать модель включения разнообразных и целесообразных информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс педагогу надо освоить новое понимание своего места и роли в учебном процессе, овладеть соответствующими педагогическими техниками и технологиями. Такая подготовка весьма трудоемка, требует разработки обоснования новых методов и проведения педагогических практических апробаций.

Annotation: This scientific article briefly describes the process of informatization of education, which makes new demands on the professional and pedagogical qualities of teachers, on the methodological and organizational aspects of using information and communication technologies in teaching. The importance of solving the problem of training teachers, turning them into competent users today is well understood and successfully solved at various stages of lifelong education.

However, in the Republic in the modern conditions, it is not enough for a teacher to be only a user, it is necessary to talk about improving the information and communication competence of teachers. As part of the development of the ICT standard for teachers, one of the tasks is to improve the qualifications of teachers, their training in the field of new pedagogical technologies, allowing the use of information and communication technologies to change the traditional approach to learning, increase individualization and interactivity of learning. In order to use the model of including diverse and expedient information and communication technologies in the educational process, the teacher must master a new understanding of their place and role in the educational process, master the relevant pedagogical techniques and technologies. Such training is very time-consuming, it requires the development of a justification of new methods and the carrying out of pedagogical practical approbations.

Түйүндүү сөздөр: информатизация, кесиптик компетенттүүлүктөрү, информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрү, үзгүлтүксүз билим берүү, модулдук компетенттүүлүк, заманбап информациялык технологиялар, мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүнүн жаңы стандарттары, информациялык системалар, квалификацияны жогорулатуу.

Ключевые слова: информатизация, профессиональные компетенции, информационно-коммуникационные компетенции, непрерывные образования, модульные компетенции, современные информационные технологии, новые стандарты компетенции учителей по информационно-коммуникационным технологиям, информационные системы, повышения квалификации.

Key words: informatization, professional competencies, information and communication competencies, continuing education, modular competencies, the same information technology, new standards of teachers' competence in information and communication technologies, information systems, advanced training.

Кыргыз Республикасында билим берүүнү маалыматташтыруу, мугалимдердин окутууда кесиптик-педагогикалык сапаттарына, методикалык жана уюштуруу аспектилерине

информациялык жана коммуникациялык технологияларды пайдалануунун жаңы талаптарын коюуда. Окутуучуларды даярдоодогу кабыл алынган чечимдердин маанилүүлүгү, аларды компетенттүү колдонуучуга айландыруу. Бүгүнкү күндө, үзгүлтүксүз билим берүүнүн ар кандай этаптарында информациялык жана коммуникациялык технологияларды пайдалануу маселеси активдүү кабыл алынууда жана акырындан ийгиликтүү чечилип келе жатат. Бирок, азыркы коомдо түзүлгөн шарттарда педагог үчүн компьютердик технологияны колдонуучу гана болуу жетишсиз, педагогикалык кызматкерлердин информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүк жогорулатуу жөнүндө айтуу зарыл.

Мугалимдердин ИКТ компетенттүүлүгүн иштеп чыгуу стандартынын алкагында маанилүү милдеттеринин бири болуп педагогикалык жумушчулардын квалификациясын жогорулатуу, окутууга жасалган салттуу мамилесин өзгөртүү үчүн информациялык жана коммуникациялык технологияларын пайдалануу боюнча аларды жаңы окутуу технологияларына даярдоо, өз алдынча жана интерактивдүү окутуу болуп саналат. Билим берүү багытында ар түрдүү жана тиешелүү маалымат-байланыш технологияларын камтыган моделин колдонуу үчүн мугалимде тиешелүү педагогикалык ыкмаларды жана технологияларды өздөштүрүү, билим алууда, анын орду жана ролу боюнча жаңы түшүнүктөр болушу зарыл. Мындай даярдык өтө көп жумушту жана узак убакытты, билим берүү мекемелеринин мугалимдери менен администраторлорунун ортосундагы ишин уюштуруунун түрлөрүн жана жаңы ыкмаларды иштеп чыгууларын талап кылат. Мындай багыттагы изилдөөлөр эми жаңыдан жигердүү башталууда.

Ошентсе да, бул окутуу моделдерин иштеп чыгуу өтө актуалдуу. Салттуу жана артыкчылыктуу квалификацияны жогорулатуу ыкмаларын, ар тараптан жана тез өнүгүп жаткан компьютердик технология аралашкан чөйрөгө прогрессивдүү өзгөрүүлөргө ылайык келтирүү эң башкы маселелерден жана актуалдуу болуп саналат. Демек, билим берүү кызматкерлеринин билимин жогорулатууда, Кыргыз Республикасынын билим берүүсү үчүн салттуу жана инновациялык формалардын айкалышы гана ИКТны өздөштүрүүнүн жогорку натыйжалуулугуна ыңгайлуу шарттарды түзөт.

Мектеп мугалимдерин информациялык–коммуникациялык технологиялар тармагында сапаттуу жана профессионалдуу даярдоону жеке багытталган билим берүү технологиясы камсыздай алат. Ушундай технологиялардын бири болуп окутуунун *модулдук-компетенттүүлүк технологиясы* саналат.

Илимий изилдөөлөрдүн көрсөткөнү боюнча, компетенттүүлүк ыкма жана окутуунун модулдук технологиясы информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүктү жогорулатуу маселесин гана чечпестен, мугалимдердин ИКТ тармагында даярдыгынын сапаттуулугун башкаруу мүмкүнчүлүгүн да берет.

«Компетенттүүлүк», «компетенттүү ыкма» түшүнүктөрү М.А. Чошанов, И.А. Зимна, Э.Ф. Зеер, А.В. Хуторский, А.Н. Лейбович, И.В. Чаплыгина, С.К.Калдыбаев, А.Ибраев жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Билим берүүдөгү информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктүн ролу жөнүндө идеялардын өнүгүүсүнө Л.Л. Босова, И.В. Роберт, О.Б. Зайцева, У. Мамбетакуннов жана башкалардын эмгектери арналган.

ИКТны окуу процессинде колдонууну уюштурууга В.П. Беспалько, Ю.Л. Деражне, М.М. Поташник, М.У. Касымалиев, Ибрайым кызы Айжан жана башкалардын эмгектери арналган.

Информациялык технологиялар багытындагы ар түрдүү предметтер боюнча мугалимдерди даярдоонун көйгөйлөрүн изилдөөгө Е.З. Власова, И.Б. Готска, И.В. Симонова, О.Н. Шилова; Н.С. Анисимова, А.Ю. Кравцова; Б.И. Бийбосунов, Т. Токтакунов эмгектери багытталган. Аларда информациялык технологиялар талаасындагы ар түрдүү предметтер боюнча мугалимдерди даярдоонун маанилүү аспектилерин каралган, бирок, бул багытта даярдоонун жаңы методикалык системаларын издөө актуалдуу бойдон калууда. Бул компьютер үчүн программалык жабдылыштын туруктуу өнүгүшү менен байланыштуу

себеби, окутуу процессинде колдонулуучу жаңы программалык инструменттер да пайда болуп турат. Алсак, билим берүү багытында информациялык технологияларды колдонууга киргизүү жөнүндө теориялык жана практикалык талдоодо бир катар *карама-каршылыктар турат*: коомдун талабы компетенттүү педагогдорго дайыма өсүшү менен алардын окутуу үчүн салттуу ыкмалары ортосунда; информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүк тармагында окутуу кызматкерлерин үзгүлтүксүз даярдоо муктаждыгы менен модулдук-компетенттүүлүктүн негизинде анын жогорулатуу мазмуну өнүкпөгөндүгү жана өзгөрүлмө окутуунун ишке ашпагандыгы ортосунда; билим берүү тармагына ИКТнын мүмкүнчүлүктөрүн мугалимдер тарабынан пайдалануу зарылчылыгы менен аларды пайдалануу боюнча усулдук жана шыктандыруучу даярдыктын жетишсиздиги ортосунда;

Белгиленген карама-каршылыктар жүргүзүлүүчү изилдөөнүн проблемасын иштеп чыгууга негиз берди. Алар, окутуу процессинде мугалимдер ИКТны эффективдүү колдонуу үчүн педагогдун информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүгүн жогорулатууну негиздөөдө жана аныктоодо ресурстук борбордун иш мазмунун, формаларын жана методдорун аныктоодо турат.

Маселенин илимий, практикалык мааниси жана актуалдуулугу, анын теориялык жана методикалык иштелбегендиги изилдөөгө кийинки теманы тандоону шарттады: **«Орто мектептин мугалимдеринин информациялык–коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатуунун айрым ыкмалары».**

Изилдөөнүн объектиси болуп: жалпы орто мектептердеги мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу.

Изилдөөнүн предмети: орто мектептин ресурстук борборлорунун шартында мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатууну уюштуруу жана жүргүзүү.

Изилдөөнүн максаты: орто мектептин ресурстук борборлорунун шартында модулдук-компетенттүүлүктүн негизинде мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатууну моделин иштеп чыгуу жана апробациялоо.

Изилдөөнүн проблемасына, предметине, максатына ылайык төмөндөгүдөй изилдөөнүн *милдеттери аныкталды:*

1) квалификацияны жогорулатуу системасын уюштуруу жана тейлөөгө азыркы талаптарды аныктоо максатында орто мектептин мугалимдеринин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүк маселесине теориялык талдоо жүргүзүү;

2) орто мектептин мугалимдеринин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгүн жогорулатуунун моделин иштеп чыгуу;

3) орто мектептин мугалимдеринин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгүн жогорулатуунун билим берүү программасынын модулунун мазмунун жана ресурстук борбордо анын уюштуруучу-методикалык шарттарын аныктоо;

4) модулдарды иштеп чыгуу процесси жана жыйынтыгы боюнча информациялык компетенцияны түзүүчүлөрдүн көрсөткүч жана критерийлерин аныктоо;

5) орто мектептин ресурстук борборлорунун шартында мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатуунун моделин эффективдүүлүгүн текшерүү.

Изилдөөнүн гипотезасы: орто мектептин ресурстук борборлорунун шартында мугалимдердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн (ИКК) жогорулатуу процесси эффективдүү болот, эгерде:

- ИКК жогорулатууну тейлөө жана уюштуруу модулдук-компетенттүүлүктүн негизинде угуучулардын профессионалдык, жекече-багытталган жана убакыттык талаптарды эске алуу менен болсо;

- коомдун муктаждыктарына ылайык окуунун өзгөрүү түрлөрү, билим берүү системасы, угуучулар, маалымат технологияларын өнүгүүсү колдонулса;

- окуу процесси заманбап маалыматтык технологиялар процессинде уюштурулса, активдүү методдордо жана практикага-багытталган окутуу болсо;

- андан ары кесиптик өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча жактоочу жүйөлөргө тиешелүү даярдык, маалыматтык жана билим берүү чөйрөсү түзүлсө.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздерин төмөндөгү багыттагы жүргүзүлгөн илимий багыттар түзүштү:

- информациялык коомдун философиялык концепциясы (Б.С. Гершунский, Г.С. Смирнов, С.К. Калдыбаев, М.У. Касымалиев ж.б.);

- жеке баалуулук-шыктандыруучу изилдөө чөйрөсү (А.К. Маркова, Л.М. Митина), билим берүүнү калыптандыруу концепциялары (М.М.Поташник, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, И.Бекбоев, Э.Мамбетакунов, Ибрайым кызы Айжан ж.б.), билим берүүнүн технологиялары (В.П. Беспалько, Н.А. Морева, У.Э. Мамбетакунов, А.Ибраев ж.б.), жекече-багытталган билим берүүнүн концепциясы (Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич, А.В. Рогова, И.Бекбоев, М.У.Касымалиев ж.б.);

- билим берүүнүн модулдук технологиялык теориялык негиздери (В.Г. Гульчевская, П.И. Третьяков, И.Б. Сенновский, С.А. Ефимова ж.б.);

- терминдик түшүнүктөрдү аныктоо «компетенция», «компетенттүүлүк», «профессионалдык жана информациялык- коммуникациялык компетенттүүлүк» чет өлкөлүк жана ата мекендик жазуучунун эмгегине негизделген (Сияев М, У. Мамбетакунов, Т.Р. Орускулов, А.Н. Лейбович, Г.В. Безюлёва, О.Б. Зайцева, Дж. Равен, Н.Ю. Таирова, А.П. Тряпицына, А.В. Хуторской и др.);

- информатизациялоо тармагында фундаменталдуу иштелмелер жана окутуунун информациялык каражаттарын иштеп чыгуу (А.В. Аванесов, С.В. Алексахин, А.Л. Семёнов, И.Н. Насыров, Т. Токтакунов, Б.И. Бийбосунов, М. Касымалиев, А. Ибраев, М. Бекежанов, ж.б.);

- информация мейкиндигинин таасири астында коомдук тажрыйбаны калыптандыруу педагогикалык теория жана педагогикалык долбоорлоо идеялары (И.В.Роберт, Б.С. Гершунский, Ю.К. Чернова, С.К. Калдыбаев, У. Мамбетакунов, Ибрайым кызы Айжан, ж.б.).

Изилдөөнүн теориялык мааниси орто мектептердин мугалимдеринин ИКК жогорулатуу жолдорун илимий негизде баяндап берүү жана ушул негизде теория менен методиканы тереңдетип окутуу. Изилдөөнүн жыйынтыгында:

- ИКТ тармагында модулдук системалык квалификацияны жогорулатуучу орто мектептеринин мугалимдерин информациялык технологияларды окутуунун методика жана теориясы менен толукталды, анын ичинде шарттарды иштеп чыгуу, ишке ашыруу милдеттери, методологиялык негиздери, мыйзам ченемдүүлүктөрү жана жүзөгө ашыруу негиздери, уюштуруу - методикалык ишке ашыруу шарттары жана компетенция түзүү деңгээли.

- байытылган түшүнүк «мугалимдин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгү» бул информациялык технологиялар талаасында өзүнө ИКТны камтыган компьютердин жардамы менен ар кайсы тармактагы мыкты чечимдерди жүзөгө ашыруу, прогноздоо, иштеп чыгуу жана кабыл алууга мүмкүндүк берген өзгөчө предметтик-спецификалык билим менен маалыматты тандап алуу, сиңирүү, кайра иштетүү, өзгөртүп түзүү жана кайра келүүчү процесстерди чагылдыруунун жыйынтыгы бир инсанда бириктирилген сапаттар болуп саналат;

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

- окутуу мекемесинин жана педагогикалык кызматкерлердин квалификацияны жогорулатуу мекемесинин ресурстук борборлорунун шарттарында информациялык – коммуникациялык компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө салымын кошо турган адистердин ИКК квалификациясын жогорулатуунун модели иштелип чыгат;

- ар бир угуучунун кесиптик ишмердүүлүгүндө ишке ашуусу үчүн жеке-жеке кайрылуусун эске алып, педагогдун информациялык – коммуникациялык компетенттүүлүктү жогорулатууда «Базалык», «Жолдонуучулук», «Бириктирилген», «Өзгөртүп түзүү» модулдары иштелип чыгат;

- илимий маселелер боюнча илимий-усулдук жана техникалык сунуштар ресурстук борборлор жетекчилерине, квалификацияны жогорулатуучу институт жетекчилеринине, стратегиялык пландаштыруу аркылуу билим берүүнү маалыматташтыруу үчүн алдын ала шарттарды түзүү боюнча билим берүү мекемелердин жетекчилеринин даражасынын түрдүүлүгүнө карап, маалыматтык долбоорлорун колдоо үчүн мугалимдердин тышкы байланыштарын жана калоосуна белгилөө менен изилдөөдөгү көйгөйлөр боюнча сунуштамалар берилет. Бул мугалимдерди даярдоо жана кайра даярдоо курстарында колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча тактыгы жана негиздүүлүгү, билим берүүдөгү азыркы абалга ылайык баштапкы методологиялык колдонмону камсыздайт; изилдөө максаты, объектиси, предмети, максаты жана изилдөө логикасынын ыкмаларын шайкештиги; эксперименталдык изилдөөлөрдүн туурасы жана ар тараптуулугу; аргументтүүлүгү баштапкы теориялык колдонмо; Изилдөөнүн негизги жоболорун эксперименталдык текшерүүнүн натыйжалары математикалык статистиканын методдору менен ырасталат.

Илимий колдонмонун, рекомендациянын жана жыйынтыктардын өзгөчөлүгүктөрү мектептердин мугалимдеринин информациялык – коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн деңгээлдүү жогорулатууда иштелип чыккан моделинин эффективдүү колдонулушу менен аныкталат.

Адабияттар:

1. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика 1998. - №1. - С. 72 - 75.
2. Акуленко В.Д., Босова Л.Л. Методические рекомендации по формированию ИКТ- компетенции учителя физики в системе повышения квалификации М.: ИИО РАО, 2006.
3. Астафьева Н.Е., Филатьева Л.В. Информационные технологии в системе повышения квалификации работников образования. //Информатика и образование .- 2001.- № 4.- С. 35-40.
4. Беспалов П.В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения. // Педагогика,-2003.- 2 4.- С.41-46.
5. Войнова Н.А., Войнов А.В. Особенности формирования информационной компетентности студентов вуза // Инновации в образовании. 2004. № 4.
6. Калдыбаев С.К., Касымалиев М.У., Онгарбаева А. О роли информатизации в системе образования // Международный журнал экспериментального образования. – Москва, 2016. – №6. – Часть 2. – С. 211-213.
7. Калдыбаев С.К., Ахсутова А.А. Информационные технологии как средство развития информатизации образования // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – №1. – С. 37-43.

*Исаков Топчубай Эргешович,
п.и.к. доцент,
«Математика, физика жана окутуунун усулу»
кафедрасы
Кыргыз-Өзбек университети, Ош шаары*

*Атабаев А.А.
аспирант
Кыргыз-Өзбек университети, Ош шаары*

**«ФИЗИКА-МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ» БАГЫТЫ БОЮНЧА НЕГИЗГИ
БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОГРАММАСЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮН НЕГИЗИНДЕ
ТҮЗҮҮНҮН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Исаков Топчубай Эргешович,
к.п.н., доцент
кафедра «Математика, физика
и методика обучения»
Кыргызско-Узбекский университет, г.Ош*

*Атабаев А.А.
аспирант
Кыргызско-Узбекский университет, г.Ош*

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОСТАВЛЕНИЯ ОСНОВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
ПРОГРАММЫ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА ПО НАПРАВЛЕНИЮ
«ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»**

*Isakov Topchubay Ergeshovich,
Chair of “Mathematics, physics and methods of teaching”
Candidate of pedagogical science, docent
Kyrgyz-Uzbek university, Osh city*

*Atabaev A.A.
postgraduate
Kyrgyz-Uzbek University, Osh city*

**SOME QUESTIONS OF DRAWING UP THE BASIC EDUCATIONAL PROGRAM
BASED ON THE COMPETENCE APPROACH IN THE DIRECTION
«PHYSICAL AND MATHEMATICAL EDUCATION»**

Аннотация: Бул макалада окутуунун кредиттик технология шартында «Физика-математикалык» билим берүү багытынын (бакалавр) негизги билим берүү программасын (НББП) компетенттүүлүктүн негизинде иштеп чыгуудагы талаптар, аларды ишке ашыруу боюнча усулдук ыкмалар жана НББПны билим берүү процессинде эффективдүү колдонуу жолдору иликтенген. НББПны түзүүдөгү негизги компетенциялар каралып, алардын арасындагы тиешелештиктер келтирилген. Ошондой эле компетенциялардын матрицасы жана ал компетенцияларды калыптандыруунун программасы ачылып көрсөтүлгөн. Макалада баяндалган сунуштар жогорку окуу жайлардын окуу процессинде аталган багыт боюнча НББПны эффективдүү ишке ашырууда чоң өбөлгө болот.

Аннотация: В данной статье рассматриваются требования разработки основной образовательной программы (ООП) направлений «Физико-математическое образование» (бакалавр) в условиях кредитной технологии обучения, на компетентностной основе. Изучены методы реализации и способы эффективного использования основной образовательной программы в образовательном процессе. Рассмотрены основные компоненты разработки ООП и приведены их соответствия. А также предлагается матрицы компетенций и программа их формирования. Предложенные в этой статье рекомендации имеют важное значение в эффективном реализации ООП данного направления в учебном процессе вуза.

Annotation: This article discusses the requirements for the development of a basic educational program (OOP) in the areas of "Physics and Mathematics Education" (bachelor) in the context of credit education technology, on a competency basis. Implementation methods and methods for the effective use of the main educational program in the educational process are studied. The main components of OOP development are considered and their correspondence is given. It also proposes a matrix of competencies and a program for their formation. The recommendations proposed in this article are important in the effective implementation of the OOP of this direction in the educational process of the university.

Түйүндүү сөздөр: Мамлекеттик стандарт, негизги билим берүү программасы, миссия, максат, компетенция, окутуунун натыйжасы, стейкхолдер, дисциплина.

Ключевые слова: Госстандарт, основная образовательная программа, миссия, цель, компетенция, результат обучения, стейкхолдер, дисциплина.

Key words: State standard, main educational program, mission, goal, competence, learning result, stakeholder, discipline.

Окутуунун кредиттик технология шартында жогорку кесиптик билим берүүнү ишке ашыруудагы негизги документ болуп тиешелүү багыттардын негизги билим берүү программалары (НББП) эсептелинет. Ошондуктан НББПга өзгөчө маани берилип, аны иштеп чыгуу жана ишке ашырууда азырга чейин көптөгөн талаш-тартыштар, бүдөмүк ойлор жаралып келет. Бул иликтөөдө «Физика-математикалык» билим берүү багытынын (бакалавр) негизги билим берүү программасын (НББП) компетенттүүлүктүн негизинде иштеп чыгуудагы талаптар, аларды ишке ашыруу боюнча усулдук ыкмалар жана НББПны билим берүү процессинде эффективдүү колдонуу жолдору талдоого алынып, алар боюнча конкреттүү сунуштар берилет.

Ал үчүн адегнде НББПга формулировкалоолорду берип алабыз [3]:

- негизги билим берүү программа – бул, билим берүү программасынын негизги идеясын, даярдоонун өзгөчөлүктөрүн, бүтүрүүчүлөрдүн уникалдык компетенцияларын, б.а. керектөөчүлөр үчүн негизги маалыматтарды камтыган визиттик карточка;

- негизги билим берүү программа – бул, кесипке даярдоонун багыты, деңгээли жана профили боюнча максаттарды, күтүлүүчү натыйжаларды, окутуунун мазмунун жана билим берүү процессин ишке ашырууну жөнгө салуучу окуу-усулдук иш-кагаздарынын топтомун камтыган окуу жайдын билим берүү процессинин долбоору.

Негизги билим берүү программасын (НББП) иштеп чыгууда жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты (№1179/1 - КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу, 11.09.2015) негиз болуп саналат. Анда белгиленгендей НББПны түзүүдөгү негизги компоненттер болуп ошол программаны ишке ашырып жаткан жогорку окуу жайдын (ЖОЖ) миссиясы, программанын максаты жана окутуунун натыйжалары эсептелинет [1, 2].

Программанын максаты ЖОЖдун максатына шайкеш келип, 3-4 пункттан турушу мүмкүн. Ал эми окутуунун натыйжаларынын (ОН) ар бири программанын кандайдыр бир максатын ишке ашырууга өбөлгө түзө тургандай болуп аныкталып, 10-12 пункту өз ичине камтууга тийиш.

Биз иликтеп жаткан «физика-математикалык билим берүү» (бакалавр) багытына 4 максат коюлган жана ал максаттарды ишке ашыруучу 10 окутуунун натыйжасы (ОН) иштелип чыккан. Алардын ортосундагы тиешелештиктерди №1- таблицадан көрүүгө болот.

№1-таблица. Окутуунун натыйжалары менен максаттарынын ортосундагы тиешелештиктер

Окутуунун натыйжаларынын белгилениши	Окутуунун натыйжаларынын мазмуну	1-максат	2-максат	3-максат	4-максат
1-ОН	...	+	+		
2-ОН	...	+		+	
...	...	...	...	...	...
10-ОН	...	+	+		+

Мындан көрүнүп тургандай 1-ОН (биринчи окутуунун натыйжасы) 1чи жана 2чи максаттардын ишке ашышын камсыз кылышат, ж.б.у.с.

Ал эми окутуунун натыйжаларын окулуучу дисциплиналар калыптандыруу шексиз. Бирок, кайсы дисциплина канчалык деңгээлде калыптандыруу суроо жаратат. Ошондуктан көбүнчө төмөнкүдөй төрт деңгээл тандалып алынат [3]:

- Жогорку деңгээл, кыскача белгилениши «Ж»;
- Ортонку деңгээл, кыскача белгилениши «О»;
- Төмөнкү деңгээл, кыскача белгилениши «Т»;
- «Ноль» деңгээл (таасири жок), кыскача белгилениши «Н».

Окутуунун натыйжаларын калыптандырууга дисциплиналардын тийгизген таасирлеринин деңгээлдери №2-таблицада келтирилген.

№2-таблица. Окутуунун натыйжаларын калыптандырууга дисциплинанын таасири

	1-ОН	2-ОН	...	10-ОН
1-дисциплина	О	О	...	Т
2-дисциплина	О	Т	...	О
...	...	...	...	...
19-дисциплина	ж	О	...	Ж

№2-таблицадан көрүнүп тургандай дисциплиналар калыптанышына түрдүүчө таасир этишет. Маселен, 1-дисциплина 1-ОН жана 2-ОН калыптанышына орточо, ал эми 10-ОН калыптанышына жогорку таасир этиши көрүнүп турат. Демек, эгерде дисциплина бардык окутуунун натыйжаларынын калыптанышына «Н» (нөл) деңгээлде таасир этсе, анда ал дисциплинаны НББПнан чыгарып таштоо талап кылынат.

Окутуунун кредиттик технологиясы компетенттүүлүк ыкмага таянгандыктан НББПны, окуу-усулдук комплексти жана жумушчу программаны түзүүдө билим берүүдөгү компетенттүүлүктү калыптандыруу технологиясы маанилүү орунду ээлейт, б.а. компетенциялардын картасы, матрицасы, паспорту сыяктуу долбоорлор каралат.

НББПгы компетенциялардын матрицасынын дисциплиналар боюнча түзүлүшү №3-таблицада берилген.

№3-таблица. Дисциплиналар боюнча компетенциялардын матрицасы

Окуу программаларынын дисциплиналары боюнча компетенциялардын матрицасы										
		1 - дисциплина	2 - дисциплина	3 - дисциплина	4 - дисциплина	5 - дисциплина	6 - дисциплина	7 - дисциплина	...	Жалпы
		1	2	3	4	5	6	7		
МББС боюнча	Универсалдык компетенциялар									
	Жалпы-илимий компетенциялар (ОК)									
	ЖИК1	x			x					...
	ЖИК2		x				x			...
	...									
	Инструменталдык компетенциялар (ИК)									
	ИК1	x						x		...
	ИК2			x		x				...
	...									
	Социалдык-инсандык жана жалпы маданий (СИМК)									
	СИМК1		x		x		x			...
	СИМК2					x				...
	...									
	Кесиптик компетенциялар									
	КК1		x			x				...
КК2			x				x		...	
...										
ЖОЖ	Кошумча кесиптик компетенциялар									
	КК10						x		...	
	КК11		x						...	
	.....									
	Жалпы:	2	4	2	2	3	2	3		...

№3-таблицадан көрүнүп тургандай ар бир дисциплина 2ден 4кө чейинки компетенцияларды калыптандырышы мүмкүн. Демек, мындан дисциплиналардын компетенцияларды калыптандыруудагы деңгээлин байкоого болот.

Ушул эле сыяктуу компетенциялардын матрицасын ар бир дисциплинада өтүлүүчү темалар (сабак) боюнча түзүүгө болот. Анын үлгүсү №4-таблицада көрсөтүлгөн.

№4-таблица. Дисциплинадагы темалар боюнча компетенциялардын матрицасы

		Окуу дисциплинасынын темалар боюнча компетенцияларынын матрицасы									
		Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	Тема 5	Тема 6	Тема 7	...	Жалпы	
		1	2	3	4	5	6	7			
МББС боюнча	Универсалдык компетенциялар										
	Жалпы-илимий компетенциялар (ОК)										
	ЖИК1	x		x						...	
	ЖИК2 ...		x				x			...	
	Инструменталдык компетенциялар (ИК)										
	ИК1				x			x		...	
	ИК2 ...			x		x	x			...	
	Социалдык-инсандык жана жалпы маданий (СИМК)										
	СИМК1	x			x		x			...	
	СИМК2 ...		x			x				...	
	Кесиптик компетенциялар										
	КК1		x			x				...	
	КК2 ...			x				x		...	
	ЖОЖ	Кошумча кесиптик компетенциялар									
КК10								x			
КК11 ...							x			...	
	Жалпы:	2	3	3	2	3	4	3	...		

№4-таблицадан көрүнүп тургандай дисциплинадагы ар бир тема (сабак) 2ден 4кө чейинки компетенцияларды калыптандырышы мүмкүн. Окутуунун натыйжаларын (компетенциялардын калыптануу деңгээлдерин) аныктоо үчүн баалоо каражаттарынын фонду талап кылынат. Жогоруда белгиленгендей НББПны түзүүдөгү негизги компоненттерди аныктап, талдап жана өз ара тиешелештиктерин ачып көрсөтүү менен төмөндөгүдөй сунуштарды айтууга болот:

1. НББПны иштеп чыгууда төмөнкүдөй тартипти эске алуу:

- Кызыктар тараптардын керектөөлөрүн иликтөө;
- ББПнын максаттарын иштеп чыгуу;
- ББПнын максаттарына жетүү үчүн окутуунун натыйжаларын (РО) пландаштыруу;
- Окутуунун натыйжаларын баалоонун индикаторлорун жана критерийлерин аныктоо;
- Окутуунун натыйжаларын баалоонун тартиптерин жана каражаттарын аныктоо;
- Окуу процессин уюштуруу;
- Окутуунун натыйжаларын баалоо жана ББПнын максаттарына жетүүнү текшерүү.

2. НББПнын максаттарын иштеп чыгууда төмөндөгүлөрдү эске алуу:

- керектөөчүлөрдүн бир же бир нече талаптарына туура келүүсү;
- керектөөчүлөргө түшүнүктүү болуусу;
- кыска жана так болуусу;
- жеткиликтүү (реалдуу) болуусу жана ал жетишкендиктерди текшерүү жана баалоо мүмкүнчүлүгүнүн болуусу;
- окутуунун натыйжасына караганда кененирээк болуусу;
- НББПлар тынымсыз жакшыртылып туруусу.

Анткени, НББПга мониторинг жүргүзүү максатында мезгил-мезгили менен баалоонун натыйжасында стейкхолдерлер менен болгон сурамжылоолордун, талкуулардын жана сунуштардын негизделген жыйынтыгы, мамлекеттик стандарттардын өзгөрүүсү мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. Госстандарт высшего профессионального образования Кыргызской Республики [Текст]/ Постановление Правительства КР от 23.08.2011г. №496, -Бишкек, 2011. - СС.1-9.
2. Госстандарт высшего профессионального образования КР: 550200. Физико - математическое образование [Текст]/ Приказ МОиНК КР №1179/1 от 15.09.2015г. - Бишкек, 2015. - СС.8-12.
3. Исаков, Т.Э. «Физика-математикалык билим берүү» багытындагы бакалаврларды компетенттүүлүк ыкманын негизинде даярдоону өркүндөтүү [Текст]/ Меж.науч.- практ. конф. «Современные проблемы обучения физ., матем., инф. и актуальные задачи прикл. инф.». - Бишкек, 2017. – 164-166-бб.
4. <https://edu.gov.kg>

*Мокешов Ж.К.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университет*

**ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА ТЕХНИКАЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН
ОРДУ ЖАНА МААНИСИ**

*Мокешов Ж.К.
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

*ZH.K.Mokeshov
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

PLACE AND IMPORTANCE OF TECHNICAL MEANS IN TEACHING PHYSICS

***Аннотация:** Физиканы окутууда техникалык каражаттардын орду жана мааниси, ошондой эле техникалык каражаттарды окуу процессинде колдонуу методикалары каралган.*

***Аннотация:** Рассмотрены место и значение технических средств обучения в обучении физике, а также методика использования технических средств обучения в учебном процессе.*

***Annotation:** The place and importance of technical means of training in physics education are considered, as well as the method of using technical means of training in the educational process.*

***Түйүндүү сөздөр:** техникалык каражаттар, окутуунун техникалык каражаттары, компьютердик технология.*

***Ключевые слова:** технические средства, технические средства обучения, компьютерные технологии.*

***Keyword:** technical means, technical training tools, computer technologies*

Техникалык прогресс билим берүү тармагынын өнүгүшүнө маанилүү салым кошууда. Мамлекет билим берүү системасын санарип экономиканын керектөөлөрүнө ыңгайлаштыруу боюнча биринчи кадамдарды таштады, тактап айтканда билим берүү системасынын бардык деңгээлдеринде: орто билим берүүдө, орто атайын жана жогорку кесиптик билим берүүдө эскирген программаларды жаңылоо боюнча иштер башталды [1].

Адам коомунун өнүгүүсүнүн бардык этаптарындагы адамдардын коомдук мамилелеринин мүнөзүнөн, билим алуу жана кесипке даярдыгынын деңгээлине болгон актуалдуу талаптарынан көз карандылыкта окутуунун максаты, мазмуну, аны уюштуруу, окутуунун методдору жана каражаттары алмашылып келген. Азыркы учурдагы социалдык жана илимий-техникалык прогресстин шарттарында окутуунун мазмунуна, формасына, методдоруна жана каражаттарына жаңы талаптар келип чыгууда.

Орто мектептин башкы милдеттеринин бири окуучуларды окуу предметтеринин областында, ошондой эле алардын дүйнө таанып билүүсүн калыптандырууга топтолгон билимдер жана тажрыйбалар базасында заманбап билимдер менен камсыз кылуу эсептелет. Мындай маселени аткаруунун эффективдүүлүгү бир канча компоненттерден, анын ичинде: мугалим менен окуучунун даярдыгынан жана окутуунун технологияларынан көз каранды

болот. Сабактарды өткөрүүнүн методикалары мугалимден окуучуга кандайдыр бир жаңы маалыматты берүүнү талап кылат. Азыркы мектепте басмадан чыгарылган көрсөтмө (карталар, таблицалар, картиналар) же көлөмдүү (макеттер, натуралдык үлгүлөр, муляждар, моделдер) куралдардан, ошондой эле тажрыйбалардын демонстрациясынан сырткары татаал техникалык каражаттарды жана аппараттарды талап кылган окутуунун каражаттары кеңири колдонулууда.

Э. Мамбетакунов «каражат кандайдыр бир аракетти ишке ашырууга керек болуучу предмет же алардын жыйындысы. Окутуунун максатына жетүү үчүн мугалим менен окуучунун биргелешкен аракеттерин ишке ашырууда колдонулуучу куралдар жана түзүлүштөр, айрым маалымат берүүчү материалдарды окутуу каражаттары» деп белгилеген [2].

«Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралында» окутуунун техникалык каражаттары окуу процессинде пайдаланылуучу ар түрдүү жарык бергич техникалык жана дабыш бергич колдонмолор жана аппаратура деп каралган. Атайын изилдөөлөр көрсөткөндөй, окутуунун техникалык каражаттары окуу-тарбия процессинде кеңири жана дайыма колдонулушу окутуунун көрсөтмөлүүлүгүн күчөтөт, өздөштүрүү кыйын болгон материалды жеткиликтүү кылат, окутуу темпин тездетет, окуучуларга каралып жаткан кубулуш же объект тууралуу так маалымат берет, окутуунун активдүү методдорун колдонууга шарт түзөт [3].

Окутуунун техникалык каражаттары – окуучуларды жаңы маалыматтар менен камсыз кылуучу окуу материалдарын түшүндүрүүгө жардам берүүчү жабдуулар [4].

П.И. Пидкасистый «окутуунун техникалык каражаттары катарында мугалимге окуучуларды маалыматтар менен камсыз кылууга, билимдерди түшүнүү, эсинде сактоо жана колдонуу процесстерин башкарууга, окутуунун жыйынтыктарын текшерүүгө жардам берүүчү жабдуулар» деп эсептейт [5].

Окутуунун техникалык каражаттары – бул педагогикалык процессти өркүндөтүү, окутуунун сапатын жана эффективдүүлүгүн аудиовизуалдык каражаттарды демонстрациялоо жолу менен жогорулатуу үчүн кызмат кылуучу жабдуулар жана куралдар.

Мугалим ар бир конкреттүү учурда билгичтик менен зарыл болгон окуу колдонмосун колдоно алышы керек. Ошондуктан ал ар кандай окутуунун техникалык каражаттары менен класста иштөөнүн методикасынын негиздерин билиши зарыл.

Е.Ю. Волохова окутуунун техникалык каражаттарынын төмөнкү функцияларынын бөлүп карайт:

- бул бир эле убакта окуу маалыматынын булагы жана өлчөмү болот;
- алар окуучулардын кабыл алуусун жаңыча уюштурат жана багытташат;
- буларды колдонуунун натыйжасында окуучуларда билимге болгон кызыгуу артат;
- алар билимдерди өздөштүрүүнү, өзүн-өзү текшерүүнү, көзөмөлдөөнү өткөрүүгө мүмкүндүк беришет;
- аныкталган шарттарда окуучулардын өздөрүнүн окуу ишмердүүлүгүнө болгон эмоционалдуу мамилесин жогорулатат [4].

Окутуунун техникалык каражаттарын колдонуунун алгачкы ийгиликтүү тажрыйбалары окутуунун техникалык каражаттары педагогиканын өнөкөт болгон карама-каршылыктарын чечүүдө жардам берээрин көрсөттү. Атап айтканда окутуунун техникалык каражаттарын туура колдонуу:

– окуучулардын билимдерин системалуу көзөмөлдөөнү жөнгө салуу жолу менен окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатууга, класс-сабак системасынын шартында билимдерди өздөштүрүүнү индивидуализациялоого, анын дифференцирлөө даражасын жогорулатууга, окуу убактысын кыскартууга;

– мугалим чыгармачылык ишмердүүлүккө көбүрөөк убактысын бөлүүсү үчүн аны оозеки сүйлөө ишинен бошотууга;

– кээ бир учурларда окуучуларга изилденип жаткан кубулуш же предмет жөнүндө толук жана так маалыматты берүүгө;

– көрсөтмөлүүлүктү жогорулатууга, татаал кубулуштардын жүрүү механизмдин түшүндүрүүгө, окуучулар тарабынан аларды түшүнүүнү жеңилдетүүгө;

– тез же жай жүргөн процесстердин мүнөзү менен окуучуларды тааныштырууга;

– мектеп окуучуларын физика, химия, биология жана башка илимдер областында фундаменталдык илимий эксперименттер менен тааныштырууга мүмкүнчүлүк берет [6].

Окутуу каражаттары үзгүлтүксүз өзгөрүүдө жана өркүндөтүлүп жатат. Алардын өнүгүү процессине техниканын өнүгүшү жана педагогиканын өсүп жаткан талаптары таасир этүүдө. Акыркы жылдарда телекөрсөтүү аркылуу окутуу, даярдоочу жана текшерүүчү жабдуулар, компьютерлер, электрондук проекторлор, электрондук доскалар, планшеттер, смартфондор, окутуучу фильмдер, интернет аркылуу окутуу ж.б. сыяктуу окутуунун жаңы каражаттары пайда болду.

Компьютердик технологиянын пайда болушу окутуунун традициялуу техникалык каражаттары менен биргеликте окуу процессин бир кыйла жогорку деңгээлге көтөрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Компьютерлер практикалык жактан алганда окуу-тарбия иштеринин бардык формаларында колдонула алышат: практикалык жана лабораториялык сабактарда, ийримдердеги жана факультативдик иштерде, материалды өз алдынча үйрөнүүдө ж.б. Проектор, электрондук доска сыяктуу заманбап техникалык каражатты колдонууда компьютерди чоң аудиторияларда сабактарды өткөрүү үчүн ийгиликтүү колдонсо болот.

Төмөндө келтирилген дидактикалык мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон окутуунун ар түрдүү каражаттарын колдонуу менен мектептеги сабактарды өткөрүүнүн сапаты көрсөтмөлүүлүктөн жана материалды туура баяндоодон, мугалимдин сөздү элес менен байланыштыра алгандыгынан көз каранды болот:

– маалыматтын булагы боло алышат;

– окуу маалыматын берүү формаларын рационалдаштырат;

– көрсөтмөлүүлүктүн даражасын көтөрөт, түшүнүктөрдү, кубулуштарды, окуяларды конкреттештирет;

– түшүнүүнү, кабыл алууну уюштурат жана багыттайт;

– окуучулардын түшүнүк деңгээлдерин байытат, алардын ынтызарлануусун канааттандырат;

– окуучулардын илимий жана маданий кызыгууларына жана талаптарына толук жооп берет;

– окуу маалыматына окуучулардын эмоционалдуу мамилесин түзүшөт;

– оригиналдуу жаңы конструкцияларды, технологияларды, машиналарды, куралдарды колдонуу жолу менен окуучулардын окууга болгон кызыгуусун күчөтөт;

– техникалык каражаттардын жардамысыз көрсөтүүгө мүмкүн болбогон материалды окуучулар үчүн жеткиликтүү кыла алат;

– окуучулардын таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирет, материалды түшүнүү менен өздөштүрүүгө, ой жүгүртүүсүн, мейкиндиктин чегинде элестетүүсүн, байкагычтыгын өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт;

– билимдерди кайталоо, жалпылоо, системалаштыруу жана текшерүү каражаты болуп эсептелет;

– теориянын практика менен болгон байланышын иллюстрациялайт;

– окутуунун эң эле эффективдүү формаларын жана методдорун колдонуу, бүтүн педагогикалык процесстин негизги принциптерин жана окутуу эрежелерин (жеңилден татаалга, жакындан алыска, конкреттүүдөн абстракттууга) ишке ашыруу үчүн шарттарды түзөт;

– окуу убактысын, окутуучунун жана окуучулардын энергиясын окуу маалыматын тыгыздоонун эсебинен үнөмдөшөт. Окуу материалын өздөштүрүүгө корогон убакытты кыскартуу мугалимге караганда сапаттуурак аткара ала турган функцияларды техникага жүктөөнүн эсебинен жүргүзүлөт.

Мунун баары төмөндө көрсөтүлгөн окутуунун техникалык каражаттарынын белгилүү дидактикалык өзгөчөлүктөрүнүн аркасында жетишилет:

- маалыматтык каныккандык;
- убакыттык жана мейкиндиктик чектерди алып салуу мүмкүнчүлүгү;
- изилденүүчү кубулуштардын жана процесстердин маңызына терең кирүү мүмкүнчүлүгү;
- изилденип жаткан кубулуштарды өнүгүүдө, динамикасында көрсөтүү;
- чындыкты чагылдыруу реалдуулугу;
- ачык-айкындык, көрсөтмөлүү ыкмалардын көп болушу, эмоционалдуу мазмундуулугу.

Сабак учурунда окуу материалдарын өздөштүрүү үчүн тигил же бул окутуу каражаттарын колдонуу мугалимден, ал тарабынан кабыл алынган окутуу методикасынан көз каранды болот. Окутуу каражаттары окуу процессинин жүрүшүнө түздөн-түз таасир этет. Окутуу каражаттарынын окуу процессин уюштурууга, окутуунун жүрүшүнө жана мугалимдин ишмердүүлүгүнө болгон таасирин окутуунун техникалык каражаттарынын мисалында карайлы.

Техникалык каражаттарды колдонуп өтүлгөн сабак – сабактын сапаттуу жаңы тиби, мында мугалим окуу материалын түшүндүрүү методикасын колдонулуп жаткан техникалык каражатка карата ылайыктайт. Техникалык каражаттар сабактын түзүлүшүн жана анын формасын өзгөртөт. Алар сабактын ыргагын да өзгөртүшөт – окуу материалын өздөштүрүү үчүн пайдалуу болгон башкалардан айырмалуу өзгөчөлүктү киргизет. Мунун баары мугалимдин сабактагы позициясын өзгөртөт.

Техникалык каражаттардын окуу процесинин жүрүшүнө жана уюштурулушуна таасир этүү маселеси чоң практикалык кызыгууну жаратат. Бул маселени чечүү техникалык каражаттарды колдонуу кесепеттерин алдын ала көрүүгө жана аларды колдонуу менен сабактарды эффективдүү уюштурууга мүмкүнчүлүк берет.

Мугалимдин техникалык каражаттарды сабактарда колдонуудагы ишмердүүлүгүнө болгон байкоо жүргүзүүлөр канчалык мугалимдин кесиптик даярдыгы жогору болсо, алар тарабынан техникалык каражаттарды колдонуунун эффективдүүлүгү ошончолук жогору болот экендигин көрсөттү. Жогорку квалификациялуу мугалим тигил же бул сабакта техникалык каражаттарды колдонууну пландап жатып дидактикалык максаттарды гана так аныктабастан, бул каражаттарды колдонуунун кесепеттерин да аныктайт. Техникалык каражаттарды колдонуу боюнча тажрыйбасы аз мугалим техникалык каражаттардын үстөмдүгүнө баш ийүүгө мажбур болот.

Техникалык каражаттарды конкреттүү дидактикалык максатка жетүү үчүн зарыл болгон учурда гана колдонуу маанилүү талап болуп саналат. Башкача айтканда окуу-тарбия иштеринде техникалык каражаттарды колдонуу өзүнчө максатка айланбаш керек.

Практика жүзүндө бул талап көпчүлүк учурда бузулат. Мектептерде кээде бир эле сабакта материалдары мурда өтүлгөн же кийинчерээк өтүлө турган бир канча ар түрдүү видео материалдар көрсөтүлөт. Кээде мугалим бир канча класстын окуучулары үчүн бир эле убакта видео материалдарды көрсөтөт. Техникалык каражаттарды мындай колдонуу пайда алып келбейт.

Жогоруда айтылгандай окуу процесинде техникалык каражаттарды колдонуу мугалимдин ишинде маанилүү өзгөрүүлөрдү алып келет. Сабакты пландоо учурунда мугалим техникалык каражаттарды колдонууну талап кылган окуу материалын бөлүп көрсөтүшү зарыл. Мындай материалды тандоо критерийи өтө ар түрдүү жана окуу предметинен, окуу материалынын мүнөзүнөн, сабактын алдында турган дидактикалык максаттан, мектептеги окуу жабдыктарынан, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнөн көз каранды.

Мисалы физика мугалими «Фотоэффект» темасын үйрөтүүнү пландап жатып фотоэффект законун ачуучу фундаменталдык тажрыйбаларды кадимки класста коё албайт жана аны атайын даярдалган электрондук колдонмонун жардамы менен түшүндүрөт. Ал эми атайын даярдалган физика кабинетинде мугалим фундаменталдык тажрыйбаларды коёт жана фотоэффект законун түшүндүрүүдө көрсөтүүгө мүмкүн болбогон жактарын атайын даярдалган компьютердик моделдин жардамы менен көрсөтөт.

Техникалык каражаттарды колдонууга боло турган окуу материалын тандап алгандан кийин мугалим сабакта колдонула турган электрондук колдонмолордун фонду менен таанышат, эгерде фонддо аны кызыктыруучу материал бар болсо, анда аны алдын ала көрүп чыгат.

Мындан кийин бул электрондук колдонмонун жардамы менен чечилүүчү дидактикалык жана тарбия берүүчү милдеттерди тактап алуу зарыл. Бул техникалык каражаттарды колдонуп сабак өтүүгө даярдануунун негизги маселеси. Тигил же бул техникалык каражатты колдонуудан мурун аны окуу процессинде колдонуунун педагогикалык максатын так аныктап алуу керек.

Мугалимдин техникалык каражаттарды колдонууга даярдануу ишинин кийинки этабы бул каражаттардын сабактагы ордун аныктоо. Сабакта электрондук колдонмону колдонуу максималдуу педагогикалык эффект бергендей моментти тандап алуу талапка ылайык келет. Бул маселени чечүү – иштин абдан оор бөлүгү. Бул жерде окуу материалын ачып берүү логикасы максималдуу өлчөмдө эске алынышы керек: колдонулуп жаткан материал дайыма ага туура келиши зарыл.

Өтүлө турган сабакта максаттарды аныктап жана окуу каражаттарын сабактын кайсы жеринде колдонуу керектиги аныктап, тандалган каражаттын сабакта колдонулуучу башка каражаттар менен шайкеш келиши, ошондой эле мугалим тарабынан окуу материалын түшүндүрүү мүнөздөмөсү жөнүндө маселени ойлоноу керек.

Материалды кабыл алууга окуучуларды даярдоо ыкмаларын жана жолдорун, ошондой эле материалды көргөндөн кийинки иш-аракеттерди мугалим кылдаттык менен түзүп чыгат. Кээде окуучуларга азыр алар эмнени көрүшөөрүн айтуу, кээде окутуунун техникалык каражаттары менен иштөөдө окуучулар жооп бере турган бир канча суроолорду коюу жетиштүү. Техникалык каражаттардын жардамы менен окуучуларга бериле турган жаңы материал менен иштөөнү пландоо татаалыраак. Баары окуу материалынын спецификасынан жана класстын өзгөчөлүгүнөн көз каранды болот.

Ошентип сабакты пландап жатып, мугалим:

–үйрөтүү үчүн окутуу каражаттарын колдонуу зарыл болгон окуу материалын бөлүп көрсөтөт жана каражаттарды колдонуунун педагогикалык максаттарын аныктайт;

–анын окуу боюнча коюлган милдетти чечүү үчүн ылайык болгон электрондук колдонмолорду тандап алат;

–электрондук колдонмолор менен таанышат жана аны колдонуу милдеттерин тактайт;

–тандалып алынган бул электрондук колдонмонун сабактагы ордун аныктайт;

–сабакта электрондук колдонмо менен иштөө методикасын иштеп чыгат (башка колдонмолор менен шайкеш келиши, окуучуларды даярдоо ж.б.у.с.).

Сабакта окутуу каражаттарын колдонууга алып келүүчү мугалимдин мындай көп өлчөмдөгү даярдануу иштери сабакты пландоо жана ага дардануунун кадимки методдорун өзгөртөөрү айдан ачык жана жетишээрлик кошумча убакытты талап кылат. Бирок бул даярдануу иши бир жагынан сабак учурунда өзүн үч эсе актайт, башка жагынан алып караганда – мугалимдин ишин ар түрдүү кылат жана ишин жеңилдетет. Мындан сырткары мугалимдин сабакка даярдануусуна кеткен убакытты тажрыйбаны топтоо өлчөмүнө жана электрондук колдонмолордун фондун үйрөнүүсүнө жараша кыскартууга болот.

Колдонулган адабияттар:

1. «Санарип Кыргызстан 2019-2023» санариптик трансформациянын концепциясы. - <http://ict.gov.kg/index.php?r=site%2Fsanarip&cid=27>
2. Мамбетакунов Э. Физиканы окутуу теориясы жана практикасы. Монография. – Б.: «МОК» басма борбору, 2004. – 490.
3. КЫРГЫЗ ПЕДАГОГИКАСЫ. Энциклопедиялык окуу куралы / башкы редактор Ү. Асанов. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004. – 173 б.
4. Волохова Е.А., Юкина И.В. Дидактика. Конспект лекций. – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – 288.
5. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 2001. - 478 с.

6. Журин А.А., Бондаренко Е.А., Милютин И.А. Технические средства обучения в современной школе: Учебное пособие для студентов педвузов. М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 346 с.

*Эсенгулова Миргуль Молутбековна,
педагогика кафедрасы, профессордун м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университет*

*Асекова Жылдыз Душебаевна
психология кафедрасы, доценттин м.а.
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык
университети*

**«ОКУУ ЖАНА ЖАЗУУ АРКЫЛУУ СЫНЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨСТҮРҮҮ»
МЕТОДИКАСЫНЫН ПЕДАГОГДОРДУН КЕСИПТИК
ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ ОРДУ**

*Эсенгулова Миргуль Молутбековна,
кафедра педагогика, и.о. профессора
Кыргызский государственный университет
имени И. Арабаева*

*Асекова Жылдыз Душебаевна
кафедра психологии, и.о.доцента
Бишкекский гуманитарный университет
им. К.Карасаева*

**МЕСТО МЕТОДИКИ «РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ
ЧТЕНИЕ И ПИСЬМО» В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ
РАЗВИТИИ ПЕДАГОГОВ**

*Esengulova Mirgul Molutbekovna,
Department of Pedagogy, acting Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev*

*Asekova Zhyldyz Dushebaevna
Department of Psychology, Acting Associate Professor
Bishkek Humanitarian University named
after K. Karasaeva*

**PLACE OF THE METHOD OF "DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING
THROUGH READING AND WRITING" IN THE PROFESSIONAL
DEVELOPMENT OF TEACHERS**

Аннотация: Макалa Кыргызстандын мугалимдери үчүн 1998-жылдан бери белгилүү болгон «Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» методикасынын программасынын өзгөчө философиясы, маани-маңызы менен кенен тааныштырат. Көптөн берки убакытта белгилүү болсо да бул методиканын, программанын актуалдуулугу жоголо элек. «Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» методикасы педагогдун кесиптик өнүгүү процессинде көңүл бура турган аспектилерди камтыйт жана ар бир билим берүү процессине катышкан инсандардын көптөгөн сапаттарын калыптандыруу максатын

коет. Макалада «Сынчыл ой жүгүртүү» түшүнүгүнүн аныктамасы практикалык мисалдар аркылуу түшүндүрүлгөнү менен коштолот. Андан сырткары, макала методиканын үч негизги баскычтары, окутуу процессинде көңүл бура турган кадамдар менен тааныштырат.

Аннотация: Статья широко знакомит с особой философией и значением программы методики «Развития критического мышления через чтение и письмо», которая известна педагогам Кыргызстана с 1998 года. Несмотря на то, что методика, программа давно известна, она не теряет свою актуальность на сегодняшний день. Методика «Развития критического мышления через чтение и письмо» ставит цель формирования многих качеств личности, участвующие в образовательном процессе и достигает, а также раскрывает те аспекты, на которые необходимо обратить внимание в процессе профессионального развития педагогов. В статье определение понятия «Критическое мышление» сопровождается объяснениями с практическими примерами. Помимо этого статья знакомит базовыми тремя этапами методики и шагами, на которые необходимо обратить внимание во время процесса обучения.

Annotation: The article widely introduces the special philosophy and significance of the program of the methodology «Development of critical thinking through reading and writing», which has been known to teachers of Kyrgyzstan since 1998. Despite the fact that the technique, the program has long been known, it does not lose its relevance today. The methodology of «Development of critical thinking through reading and writing» sets the goal of forming many personality qualities that are involved in the educational process and achieves, as well as reveals those aspects that need to be addressed in the process of professional development of teachers. In the article, the definition of the term «Critical Thinking» is accompanied by explanations with practical examples. In addition, the article introduces the basic three stages of the methodology and the steps that you need to pay attention to during the learning process.

Түйүндүү сөздөр: сынчыл ой жүгүртүү, окуу жана жазуу, методика, сылык скептицизм, өз алдынча, аргументтештирилген, социалдык ой жүгүртүү, баскычтар: чакыруу, түшүнүү, ойлоону, методдордун кадамдары.

Ключевые слова: критическое мышление, чтение и письмо, методика, вежливый скептицизм, самостоятельное, аргументированное, социальное мышление, этапы: вызов, осмысление, размышление, шаги методов.

Key words: critical thinking, reading and writing, methodology, polite skepticism, independent, reasoned, social thinking, stages: challenge, comprehension, reflection, steps of methods.

Кыргызстанда «Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» методикасынын программасы Сорос-Кыргызстан фондусу 1997-жылдан бери белгилүү жана педагогдордун кесиптик өнүгүүсүндө өзгөчө мааниге ээ.

Ушул программанын маани-маңызы методикада гана эмес, бул методикага тиешелүү окутуунун **өзгөчө философиясында:**

1. Ар бир ой баалуу.
2. Бири-бирин уга билүү - толеранттуулук.
3. Лидерликке умтулуу.
4. Командада иштей билүү.
5. Маалыматка «сылык скептицизм»¹⁰ менен кароо.

Программанын авторлорунун (Дженни Стил, Курт Мередит, Чарльз Темпл) оюу боюнча тандалган теориялардын жана стратегиялардын максаты ачык коомдогу керектүү атуул-

¹⁰ Скептицизм – (грек тил.), чындыкка жетүү мүмкүнчүлүктү күмөн санап ишенбеген ойлорду сунуштаган философиялык маанидеги теория. Биздин учурда маалыматка болгон скептицизм «сылык» мамилени талап кылат - [1. Б. 18].

дарды тарбиялоо. Мындай инсандар бир жагынан лидерликке умтулган, бир жагынан командада иштегенди билгендерден болуш керек. Ошондой эле окуучу жеке өзүнүн демилгеси менен бирге башка бирөөнүн демилгеси бар экенин билиши зарыл.

Көпчүлүк мугалимдер «сынчыл ой жүгүртүү» деген сөздү укканда «бирөөнү сынаш керек, ар бир адам сынчы болуш керек» деп жооп беришет. Бирок «Сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү үчүн окуу жана жазуу» программасына катышкан мугалимдер «сынчыл ой жүгүртүү» термининин терендирээк аныктамасын байкашат. Биздин оюбуз боюнча америкалык психолог педагог Дэвид Клустер «сынчыл ойлор эмне?» деген суроого абдан так жооп берген [2. Б. 38].

Анын ою боюнча, **сынчыл ой жүгүртүү – бул биринчиден өз алдынча ой жүгүртүү.** Мисалы, биздин практикабызда адабият сабагына кайрылсак. Көпчүлүк учурда Чыңгыз Айтматовдун чыгармасын өткөндө мугалимдин позициясы, оюу биринчи орунда, ошого байланыштуу Жамиля же Данияр, Бостон же Авдий жөнүндө сөз болгондо окуучу мугалимдин гана ушул каармандарга болгон көз карашын кайталап коюшат. Ал эми биз семинар өтүп жатканда кайрадан ушул эле чыгармаларга кайрылып, баланын өзүнүн ой толгоосун айтууга уруксат берсек, анда таптакыр башкача көз караш пайда болгонун байкайбыз. Себеби көпчүлүк учурда традициялык түрдө мугалим чыгарманы окуйт, ал эми окуучу өз алдынча чыгарманы окубай да коюшу мүмкүн. Биздин оюбуз боюнча, мугалим тарабынан чыгарманы сунуштап жатканда эч кандай балада кызыгуу туула тургандай иш жүргүзүлбөйт. Ошого байланыштуу окуучуда өз алдынча изденүү, ойлонуу пайда болбойт. Ал эми сынчыл ой жүгүртүү үчүн өз алдынча чыгарманы окуу биринчи орунда турат.

Экинчиден, **сынчыл ой жүгүртүү суроо менен башталып, суроону чечүү менен бүтөт.** Ар бир окуу процессине мугалим катары ийгиликке жетишүү үчүн кандай кадамдарды шилтешибиз керек деген суроо берилсе, чечим иретинде студенттер (окуучулар, мугалимдер ж.б. адамдар) өздөрүнүн концепцияларын сунуш кылышат.

Үчүнчүдөн, **Сынчыл ой жүгүртүүдө маалымат таяныч катарында пайдаланылат.** Мисал менен сүрөттөгөнгө аракет жасайлык. Бир ой туулушу үчүн адам кандайдыр бир чоң маалыматка ээ болушу керек. Мугалимдер «Христофор Колумб баатыр же баатыр эмес?» деген суроого аргументтештирилген ойлорун угуш үчүн биз тараптан бир топ «сырьё» башкача айтканда, фактылар, идеялар, концепциялар¹¹ берилет. «Сырьё» берилип, угуучу менен «сырьё» карым-катнашта болуп, угуучу ушул «сырьёну» талдап, синтездеп жана баалаганда гана, ал өзүнүн «продуктусун» жаратууга даяр болот. Ушуга байланыштуу ар бир угуучу (окуучу, студент, мугалим) өзүн эркин сезип, «Колумб баатырбы же баатыр эмеспи?» деген суроого өз алдынча чечим чыгарат. Ушул эле учурда ар бир окуучунун инсандык сезимин пайда болушуна өбөлгө түзүлөт. Келгилечи традициялык методикага кайрылалык. Бизге Колумб жөнүндө маалымат кандай берилген? Ал ачылыш жасаган, жакшы капитан болгон, тарыхта калган белгилүү инсан – ошондуктан ал баатыр деп мугалим тарабынан жыйынтыкталган. Башкача ой туулганга чакыруу да болгон эмес, өбөлгө да түзүлгөн эмес. Биздин оюбуз боюнча ар бир мугалим тарабынан берилген маалымат ачык, жыйынтыкталбаган, перспективалуу болуш керек. Ошондо гана окуучу алган маалымат талданат жана бааланат. Ушул учурда гана маалымат таяныч катары колдонулат, ал эми сабактын ойлонуу баскычы – процесске айланат.

Төртүнчүдөн, **сынчыл ой жүгүртүү бул аргументтештирилген ой.** Ар бир аргументтештирилген ой беш элементтен турат: бекемдөө, негиз, далилдөө, контраргумент, жыйынтыктоо. Ачык коомдун бирден бир принциптери ар бир ойду аргументи менен айта билүү. Мисал катарында семинарда дискуссияны биринчи жолу өткөргөндө мугалимдер бири-бирин укпастан, далилсиз көп ойлорду айтышат. Ким көбүрөөк эмоциясын көрсөтө алса,

¹¹ Концепция – (лат. тил.) кандайдыр бир кубулуштарды, түшүнүктөрдү жетектеген идея, негизги көз карашты жеткирген, түшүнүүнүн белгилүү ыкмасы - [3. Б. 18].

алар мыкты өзүнүн позициясын жактады деген ойлор пайда болот. Биз семинар бүтөр-бүткөнчө дискуссиянын ар түрдүү формаларын сунуштайбыз. Бирок, дискуссиянын негизги принциптери: ар бир ойдун далили болуш керек, ар бир аргументке - контраргумент бар, (сунушталган теманын эки тарабын эске алган – чоң ийгилик), эмоцияга алдырбоо, ойду аягына чейин уга билүү жана «сылык скептицизм» сакталат. Аргументтештирилген эссени - жазганды үйрөнгөн жана билген – ушул процесстен күтүлө турган жыйынтык.

Бешинчиден, **сынчыл ой жүгүртүү - бул социалдык ой жүгүртүү**. Ар бир ойго угуучу керек. Ушуга байланыштуу биздин семинарларда мугалим катышуучулар иштеп бүткөндөн кийин (жазуу түрүндө) сөзсүз түрдө биринчи кошунасы менен, андан кийин топто ойлору менен бөлүшөт. Ар бир ой жарыкка чыкканда гана такшалат эмеспи, себеби бир тараптуу көз караш болбостон, көп кырдуу альтернатива сунушталынат.

Эгерде, айтылган аныктамалар толугу менен ар бир мугалим тарабынан, кабыл алынып ишке ашырылбаса, аудиторияда эч кандай сынчыл ой жүгүртүү жөнүндө сөз кылбай эле коюшубуз керек.

«Сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү үчүн окуу жана жазуу» методикасынын негизин базалык үч баскыч түзөт¹²: **чакыруу, түшүнүү, ойлонуу**. Бул баскычтар окуучулардын өзүнө максат коюуга жана маалымат менен натыйжалуу иш жүргүзүүгө жардам берет.

Чакыруу баскычынын мааниси зор. Мугалим жаңы маалыматты берерден мурда, окуучулардан сабактын темасына байланыштуу эмне билерин же билем деп ойлорун, же болбосо алардын темага карата пайда болгон ассоциацияларына токтолушу зарыл. Ушуга байланыштуу окуучуларга чаржайыт ойлорун айтууга уруксат берилет. Окуучулар үчүн бул абдан баалуу нерсе, анткени 25 окуучунун бардыгынын оюн угуу, оңдобой («туура», «туура эмес» дебестен) кабыл алып доскага жазуусу чоң «революция», окуучуларда инсан катары сезим пайда болушуна өбөлгө түзүлөт.

Чаржайыт ойлорду системага келтирүү үчүн **түшүнүү** баскычы колдонулат. Окуучулардын чакыруу баскычында активдештирилген ой жүгүртүүсү түшүнүү баскычында андан ары арттырылат жана системалаштырылат. Түшүнүү баскычында окуучу жаңы маалымат менен өзү мугалим сунуш кылган кандайдыр бир жолдор менен таанышат. Бирок, бир топ сабактарга катышкандан улам, биз мугалимдер демилгени окуучуга бергиси келбегенин, дайыма үстөмдүк кылуусун байкайбыз. Ооба, мугалимдер көп сүйлөп түшүндүргөндү, өзүнүн акылдуулугун көрсөткөндү абдан жакшы көрүшөт. Себебин төмөнкүчө деп ойлойбуз: алар окуучулардын априордук¹³ билими жок деген ой менен демилгени колдорунан чыгарбайт. Окуучулардын априордук билими мугалимге маалымат берүүдөн мурда таяныч катары болушу керек жана колдонулушу зарыл деп ойлойбуз.

Ойлонуу баскычы, окуучулардын жаңы маалыматты менчиктештирүү жана ушул маалыматка карата өз көз карашынын пайда болуу баскычы.

Жыйынтык иретинде: «Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» программасы, ар бир түшүнүк, идеялар жана концепциянын жакшы жана жаман жактары болорун кабыл алат. Ошондуктан, бул программа азыркы күндөгү педагогдордун кесиптик өнүгүүсүнө болгон талаптарды ийгиликтүү чече алат деп ойлойбуз. Анткени, бул методика кесипкөй, өз алдынча ойлонгон, ошол оюн аргументтештиргенди билген, башка ойду уга билген жана командада карым-катнашты түзө биле алган, сунушталган талаш ой-

¹² СОЖ методикасы боюнча таанып-билүү баскычтары: Чакыруу – тема боюнча окуучунун априордук билимин чыгаруу. Түшүнүү – жаңы маалымат менен жигердүү жолугушуу. Ойлонуу – маалыматка өзүнүн мамилесин жаратуу (рефлексия) [4. Б. 18].

¹³ Априордук, башкача айтканда, ар бир окуучунун кандайдыр бир тема туралуу билим тажрыйбасы болот, ошондуктан окуучу “актай барак” катары кабыл алынбашы керек - (Википедия, эркин энциклопедиядан алынды).

толгоолорду «сылык скептицизм» менен кабыл алган педагогдорду тарбиялоого салымын кошо алат.

Пайдаланган адабияттар:

1. Низовская И.А. «Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын сөздүгү: Окуу-методикалык окуу китеби.- Бишкек: БӨБКФ,
2. Клустер Д. Сынчыл ойлом деген эмне. // Перемена, 2002, №4. – 38 бет.
3. Низовская И.А. «Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын сөздүгү: Окуу-методикалык окуу китеби.- Бишкек: БӨБКФ,
4. Стил Д. Сынчыл ойломдун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн методдор. [Текст] / Стил Д., Меридис К., Темпл Ч.– Бишкек.: Сорос – Кыргызстан, 1997 – Б. 36-37.

Сулайманова Р.Т.
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
педагогикалык факультетинин деканы
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети

ЖОЖДОРДО ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ЖАҢЫЛАНТУУ

Сулайманова Р.Т.
кандидат педагогических наук, доцент
декан педагогического факультета
Кыргызский национальный университет
им. Ж. Баласагына

МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗАХ

Sulaymanova R.T.
candidate of pedagogical sciences, associate Professor
Dean of the pedagogical faculty
Kyrgyz National University named after
J. Balasagyna

MODERNIZATION OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN UNIVERSITIES

Аннотация: Макалада учурдагы жогорку педагогикалык билим берүүнү жаңылантуу, жогорку окуу жайдагы педагогикалык адистиктерге даярдоо иш-аракеттери тууралуу сөз болот. Мында мугалим улуттун келечегинде адеп-ахлактуулукту жана гумандуулукту калыптандыруунун, жаш муунду турмушка даярдоонун негизги фактору катары көрсөтүлүп, аны сапаттуу даярдыктан өткөрүү мамлекеттик маанилүү маселе экендиги баяндалат. Университеттердеги педагогикалык адистерди даярдоонун жана аны жакшыртуунун, билим берүүнү жаңы сапаттуу деңгээлге жеткирүүнүн айрым багыттары тууралуу ойлор айтылат.

Аннотация: В статье дается материал по обновлению и модернизации современного высшего педагогического образования. В нем учитель показан как фактор формирования нравственности и гуманности у будущего поколения, а также подготовки их к жизни. В связи с этим поясняется, что качественная подготовка будущего педагога является важнейшей государственной задачей. Излагаются позиции и видения о некоторых направлениях по совершенствованию процесса подготовки педагогических кадров и поднятию образования на новый качественный уровень.

Annotation: The article presents the material on updating and modernization of modern higher pedagogical education. In it, the teacher is shown as a factor in the formation of morality and humanity in the future generation, as well as preparing them for life. In this regard, it is explained that the quality training of the future teacher is the most important state task. Positions and visions about some directions on improvement of process of preparation of pedagogical shots and raising of education to a new qualitative level are stated.

Түйүндүү сөздөр: жогорку педагогикалык билим берүү, билим берүүнү жаңылантуу, мамлекеттик жана жеке менчик ЖОЖдор, реформа, университеттешүү.

Ключевые слова: высшее педагогическое образование, обновление образования, государственные и частные ВУЗы, инновация, реформа, университетизация.

Key words: *higher pedagogical education, renewal of education, public and private Universities, innovation, reform, universalization.*

Акыркы убактарда кыргыз коомчулугунда гана эмес дүйнөлүк аренада дагы билим берүү процессинде университеттештирүү тенденциясы ачыктан ачык байкалууда. Аталган факт университеттик билим берүүнүн мазмуну, формалары жана методдоруна терең маани берүү менен мамиле жасоого алып келүүдө. Айрыкча жогорку окуу жайдагы педагогикалык адистиктерге даярдоо маселесине өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Себеби учурдагы саясий жана коомдук идеалдардын улам алмашуу шартында мугалим өсүп келе жаткан муунда, дегеле жалпы улуттун келечегинде адеп-ахлактуулукту жана гумандуулукту калыптандыруунун негизги фактору катары саналат. Андыктан билим берүү тууралуу ойлордун перспективдүү борборлору катары саналган университеттерде педагогикалык адистерди даярдоонун жана аны жакшыртуунун үстүндө тыкыр иштөөсүз билим берүүнү жаңы сапаттуу деңгээлге жеткирүү мүмкүн эмес. «Ал эми билим берүүнү жаңылантуу:

- анын максатына, мазмунуна, методдоруна жана технологияларына, окутууну уюштуруу формаларына жана башкаруу системасына;
- педагогикалык ишмердүүлүктү жана окуу-тарбия процессин уюштуруу стилине;
- билим берүү деңгээлин текшерүү жана баалоо системасына;
- каржылоо системасына;
- окуу-методикалык жактан камсыздоого;
- тарбиялык иштердин системасына;
- окуу пландарына жана окуу программаларына;
- мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизүү менен түздөн-түз байланыштуу» [3, 123].

Эгемендүүлүк жылдарындагы ЖОЖдордогу жаңылануулар биринчи иретте алардын санынын кескин өсүшү менен коштолуп, жаштар үчүн атаандаштыкка негизделген билим алуу мүмкүнчүлүгүнүн кеңейишине алып келди. Эгерде советтик мезгилде Кыргызстанда жалпы 10дун тегерегинде борбордук жана регионалдык жогорку окуу жайлар болсо, алардын дээрлик көпчүлүгүндө педагог адистер даярдалчу. Ошондой эле жалаң гана мугалимдерди даярдаган окуу жайлар катары В. Маяковский атындагы Кыргыз мамлекеттик кыз-келиндер институту (азыркы И. Арабаев атындагы КМУ) жана Орус тили жана адабиятынын педагогикалык институту (мурдагы ПИРЯЛ, азыркы К. Карасаев атындагы БМУ) белгилүү болсо, ал эми эгемендүүлүк жылдарында алар окуу жай катары сакталып калуу аракетинде башка көп тармактуу адистерди даярдаган жогорку билим берүү мекемелерине айланышкан.

Учурда өлкөбүздөгү жогорку окуу жайлардын катары барган сайын өсүүдө. Алардын жалпы саны 65ке жетип, анын 32си мамлекеттик макамга ээ болсо, ал эми 33ү жеке менчик окуу жай болуп, саны жагынан тенелип калгандыгын көрө алабыз. Булардын ичинен азыркы этапта мамлекеттик окуу жайлардын 14үндө жана жеке менчик окуу жайлардын бсунда мугалимдик адистиктер боюнча даярдоо иши жүргүзүлөт. (Таблица №1, Таблица №2).

Таблица №1

	Педагогикалык багытта даярдык жүргүзгөн мамлекеттик жогорку окуу жайлар
.	Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети (КУУ)
.	И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети (КМУ)
.	К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети (БМУ)

.	Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы (КМДТжСА)
.	Кыргыз-Түрк «Манас» университети (К-ТУ Манас)
.	Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети (КРСУ)
.	Ош мамлекеттик университети (ОшМУ)
.	А.Мырсабеков атындагы Ош гуманитардык-педагогикалык институту (ОГПИ)
.	К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети (ЫМУ)
0.	Жалал-Абад мамлекеттик университети (ЖАМУ)
1.	Баткен мамлекеттик университети (БатМУ)
2.	С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети (НМУ)
3.	Кыргыз-Өзбек университети (К-ӨУ)
4.	Талас мамлекеттик университети (ТалМУ)

Таблица №1

	Педагогикалык багытта даярдык жүргүзгөн жеке менчик жогорку окуу жайлар
.	Махмуда Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университети (ЧУ)
.	Кыргыз-Россия Билим берүү академиясы (КРББА)
.	Алатоо эл аралык университети (Алатоо ЭАУ)
.	Кыргыз-Казак университети (К-КУ)
.	Билим берүүдөгү стратегиялык маалыматтык технологиялар институту(ББСМТИ (ИСИТО))
.	Чүй университети (ЧУ)

Эгерде 2000-жылдардын башында айлык акынын аздыгынан мугалимдер мектептерди кескин түрдө таштап кетишип, педагогдордун жетишсиздиги мамлекеттик көйгөйгө айланса, ал эми акыркы жылдардагы башталгыч класстардын мугалимдеринин, ошондой эле 2019-жылдын октябрь айынан тартып жалпы билим берүүчү мекемелерде иштеген мугалимдердин айлык акысынын 30%га көтөрүлүшү, алардын кайрадан мектепке тартылгандыгын көрсөтүп турат. Ушуга байланыштуу 90-жылдардан тартып мугалимдик адистиктерге карата жаштар арасындагы кызыгуулар начарлап, заманбап деп эсептелген башка адистиктерге алардын кетип калгандыктары байкалса, ал эми акыркы жылдарда жаштардын мугалимдик адистикке болгон кызыгууларынын жандана баштагандыгын окуу жайларга жайкы кабыл алуу комиссиясынын жыйынтыктары көрсөтүп турат.

Эгерде 2000-жылдардын башында элдин калың катмарынын соода-сатык тармагына өтүп кеткендигине байланыштуу өзгөчө элеттик мектептерде сырттан окуп жаткан адистер жана пенсиялык курактагылар басымдуулук кылып калса, ал эми бүгүнкү күндө жаштар

айыл жергесине тартылып, мындан улам мугалимдик кесипке багыт алып жатышкандыктарын белгилөөгө болот. Ал эми замандын талабы күн сайын өзгөрүп, жаңы технологиялар өнүгүп, мектеп жаңыча иштей ала турган мугалимдерди талап кыла баштады.

Демек, акыркы тарыхыбызда эгемендүүлүктүн орношу менен кирип келген демократиялык система биринчи иретте экономикалык, өндүрүштүк мамилелердин өзгөрүүсүн алып келүү менен катар өлкөдөгү агартуу тармагына да түздөн-түз таасирин тийгизе тургандыгы Кыргызстандын билим берүү айдычында да ачык байкалды. Ал эми бүгүн андай өзгөрүүлөр, жаңылануулар билим берүү системасындагы реформалар менен жуурулушуп, негизинен КРнын билим берүү системасын дүйнөлүк билим стандарттарына жакындаштыруу, билим сапатын көтөрүү сыяктуу тенденциялар менен коштолууда.

Натыйжада, билим берүү тармагын жаңылап, ага өзгөрүүлөрдү киргизип, реформаларды жасап туруу аталган тармактын табиятына тиешелүү көрүнүш десек болот. Себеби мамлекеттин билим берүү системасы жаштарды, мектеп окуучуларын коомдун бүгүнкү күндөгү гана талаптарына жооп бере ала тургандай кылып даярдабастан, аларды келечектеги жашоо-турмушта өзүн татыктуу инсан катары алдын-ала калыптандыруусу мыйзам ченемдүү талап болуп эсептелет. Ушуга ылайык жогорку педагогикалык билим берүү системасына келгенде ар бир жогорку окуу жайынын эң негизги миссиясы болуп болочок мугалимдерди дүйнөлүк деңгээлдеги тенденцияларга, стратегиялык багыттарга, өндүрүштөгү, коомдогу өзгөрүүлөргө, социалдык жана маданий чөйрөдөгү жаңыланууларга жооп бере ала тургандай адис катары даярдоо эсептелет. Себеби бүгүнкү ааламдашуу процесстери, илимий-техникалык прогресс, технологиялык жетишкендиктер ж.б. болочок педагогдордон адистикке тиешелүү гана билим, билгичтиктерди талап кылбастан, алардын кесип ээси жана мамлекеттин жараны катары ар кандай коомдук, турмуштук маселелерди чече билүү көндүмдөрүн, компетенттүүлүгүн калыптандыруу талабын коюуда. Мындай талаптарга жооп берүү билим берүү алкагындагы өзгөрүүлөр менен коштолору шарттуу нерсе.

Ушул жагынан алып караганда, Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында, анын ичинде жогорку окуу жайларда жүрүп жаткан өзгөрүүлөр – жаңылануу, реформа, университеттешүү, мобилдүүлүк, модернизация, көп деңгээлдүү билим, ж.б. түшүнүктөр жана аларга байланыштуу көрүнүштөр абдан басымдуу болуп кеткендигин белгилөөгө болот.

“ЖОЖдордогу билим берүү тармагына мүнөздүү жаңыланууларга токтоло турган болсок, төмөнкүдөй көрүнүштөр алдыга чыгат:

- жогорку билим берүү тармагында базар экономикасына негизделген рыноктук мамилелердин отурукташуусу, атаандаштыктын күч алышы, окуу жайлардын өзүн-өзү каржылоого өтүүсү;

- калктын жашоо деңгээлинин өсүшү, бай адамдар тарабынан билим тармагына болгон инвестициялардын артышы, жеке менчик окуу жайлардын көбөйүшү;

- билим алуучулар тарабынан билим сапатына болгон талаптын өсүшү;

- билим берүүнүн жана билим алуунун альтернативдүү, формалдуу жана бейформал түрлөрүнүн көбөйүшү;

- билим берүү чөйрөсүнүн өзгөрүшү жана студенттер менен окутуучулар арасында интернационалдашуунун күчөшү;

- студенттердин мобилдүүлүгүнүн өсүшү жана көп маданияттуу чөйрөнүн кеңейиши;

- көп баскычтуу билим берүүнүн жана үзгүлтүксүз билим берүү системасынын отурукташуусу, аларга байланыштуу билимдин мазмунун модернизациялоо;

- иш берүүчүлөр тарабынан кесипкөйлүккө жана компетенттүүлүккө болгон талаптын өсүшү, алардын билим берүү тармагынын активдүү субъектисине айланышы;

- билим берүүдөгү технологиялык жаңыланууларга байланыштуу окутуучуларга коюлган талаптын күчөшү;

- дистанттык билим берүүнү жана окутууну киргизүү ж.б”. [1, 335]

Жогоруда көрсөтүлгөн жаңылануу процесстери ар бир жогорку кесиптик билим берүү мекемесинин мугалимдик адистикке даярдоо багытындагы ишмердүүлүгүн өнүктүрүү тенденциясына да түздөн-түз таасирин тийгизүү менен, мамлекеттик жана жеке менчик жогорку

окуу жайлардын атаандаштыкка туруштук берүү жагдайын актуалдаштырат. Мындай шартта ар бир окуу жай үчүн билим берүү процессинин бардык компоненттерин кайрадан талдоодон өткөрүү менен, анын стратегиялык багыттарын, максат-милдеттеринен тартып, билим берүүнү мазмундук жактан модернизациялоо, технологиялык жаңыланууларды киргизүү, окутуучулардын кесибин жогорулатуу менен катар, алардын ар түрдүү чөйрөдө, ар кандай адамдар менен компетенттүү иштей билүү талабын күчөтөт. Эң башкысы ар бир жогорку окуу жайга өз миссиясын, стратегиясын, өз контингентин туура аныктоону жана билим берүү процессин аларга ылайык уюштуруу менен атаандаштыкка туруштук берүү милдетин коет. Ал эми атаандаштыкка туруштук берүүнүн башкы белгилери болуп ЖОЖдор тарабынан билим берүү сапатын жакшыртуу жана билим берүү кызматынын ар кандай жолдорун табуу, четтен келип билим алууну каалагандар үчүн мүмкүнчүлүк түзүп берүү, окутуучу-профессордук курамдын сапатын жогорулатуу, алардын илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнө өзгөчө көңүл буруу, билим берүү процессин жаңы технологиялар менен камсыз кылып туруу саналат.

Жогорку билим берүү системасындагы жаңы көрүнүштөр катары студенттин билим алуу эмгегин жумушка кирип иштөө менен айкалыштыруу тенденциясын белгилөөгө болот. Учурда “мугалим-студент” (толук күн иштеп, жарым күн окуган) жана “студент-мугалимдердин” (толук күн окуп, жарым күн иштеген) санынын Кыргызстанда да барган сайын өсүүдө. Студенттердин басымдуу бөлүгү окуу акысын төлөө үчүн иштеше тургандыгы белгилүү. Ошондой эле базалык жогорку билими бар мугалимдик кесипте иштеп жаткан адистер магистратура бөлүмдөрүнө тапшырышып, толук жогорку билим алуу үчүн окууларын улантышып жатат. ЖОЖдордогу түзүлгөн окутуунун мындай формасы үзгүлтүксүз билим алуунун ийкемдүү жолу катары кабыл алынуу менен бирге эмгек акынын дагы бир кыйла жогорулашын камсыз кылат.

Мына ушундай жолдор менен өлкөбүздүн жогорку педагогикалык окуу жайлары дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде жүрүп жаткан тенденцияларда өз ордун табуунун үстүндө бир катар иштерди алпарууда. Ага мисал катары билим берүү системасында эл аралык кызматташтыктын өнүгүшү, башка өлкөлөр менен биргеликте уюштурулган кош диплом берүүчү окуу жайлардын иш алып барышы, Европалык билим берүү стандарттарына жооп берүү үчүн Болондук процесске кирүү, анын талаптарына ылайык студенттердин жана окутуучулардын мобилдүүлүгүн күчөтүү, дүйнөлүк жаңылануу талаптарына жооп берүү аракетинде жаңы билим берүү программаларынын, багыттардын ачылышы сыяктуу иш-чаралары жүргүзүлүүдө.

Адабияттардын тизмеси:

1. Асипова Н.А. Заманбап билим берүү парадигмалары / ЖОЖдордун педагогика багытындагы магистратура, аспирантура жана докторантура деңгээлиндеги студенттер үчүн окуу куралы. – Б.: 2019. -362 б.
2. Бекбоев И.Б. Шагать в ногу со временем: Новые приоритеты педагогической науки Кыргызстана // Кут билим.- 1996, 22 июнь.
3. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика. Учебное пособие. – СПб.: - Питер, 2015. – 304 с. <https://books.google.kg/> (123-б)
4. Жогорку окуу жайлардын системасы <https://edu.gov.kg/kg/high-education/unis-system/>
5. Мамытов А. К вопросу о вхождении систем образования стран СНГ в европейское образовательное пространство // Современный олимпийский спорт и спорт для всех: 7 Междунар.науч.конгр.: материалы конференции.- М., 2003.-Т.2.-С. 372-373.

*Аттокурова Ч.А.
улук илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**БАШТАЛГЫЧ МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК
КОММУНИКАТИВДИК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУ**

*Аттокурова Ч.А.
ст. научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ
ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

*Attokurova Ch.A.
Senior Researcher
Kyrgyz Academy of Education*

**USE OF INFORMATION COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES IN
TEACHING MATHEMATICS OF ELEMENTARY SCHOOL**

***Аннотация:** Бул макалада маалыматтык коммуникативдик техникаларды башталгыч класстардын окуу процессинде колдонуу аркылуу кенже окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандыруу көйгөйү каралат. Анда математика окуу предметинин окуу-усулдук материалдарынын электрондук вариантын, мультимедиялык окуу материалдарын колдонуунун өзгөчөлүктөрү тууралуу сөз болот.*

***Аннотация:** В этой статье рассматривается проблема формирования компетентности ученика начальных классов в процессе обучения с использованием информационных коммуникативных технологии по математике. В нем идет речь о особенностях использования электронного варианта учебно-методического материала, мультимедийного учебного материала по математике.*

***Annotation:** This article discusses the problem of the formation of the competence of a primary school student in the process of learning using information communication technology in mathematics. It refers to the peculiarities of using the electronic version of educational material, multimedia educational material in mathematics.*

***Түйүндүү сөздөр:** маалыматтык коммуникативдик технология, мультимедия, коммуникативдик компетенттүүлүк, деңгээлдүү тапшырмалар, компьютердик технология, дизайн, анимация, электрондук билим берүү ресурстар, компьютердик сабаттуулук, маалыматтык презентациялар.*

***Ключевые слова:** информационно коммуникативные технологии, мультимедия, коммуникативные компетентность, уровневые задание, компьютерная технология, дизайн, анимация, электронные образовательные ресурсы, компьютерная грамотность, информационные презентации.*

***Key words:** information and communication technologies, multimedia, communicative competence, level task, computer technology, design, animation, electronic educational resources, computer literacy, informational presentations.*

Билим берүү стратегиясына ылайык, мугалимдин окуу процессинде маалыматтык коммуникативдик технологияларды колдонуу менен компетенттүү окуучуну калыптандыруу проблемасы актуалдуу.

Коомго шайкеш келип жашоо үчүн окуучу окуу процессинде маалыматтык коммуникативдик технологияларды колдонуу менен билим алууга, өз алдынча алган билимин тереңдетүү үчүн электрондук окуу-услдук материалдарын колдоно алууга, деңгээлдүү тапшырмаларды аткаруу, өз билимин текшерүү үчүн электрондук тесттик материалдарды колдоно алууга, эгер окуучу сабакты калтырса, анда өз алдынча электрондук окуу китебинен пайдаланып билим алууга, аны бышыктоого, аткарган иш-аракеттерин баалай алууга муктаж. Андан сырткары өз алдынча айлана-чөйрө менен мамиле түзө билүүгө, көйгөйүн чече билүүгө, кырдаалдан чыга билүүгө, башкалардан жардам алуу, өз алдынча иш аракеттерди аткаруу жөндөмдөрү калыптанып, андан ары өнүгүүгө багыт алаарына шек жок.

Окуу процессинде маалыматтык коммуникативдик технологияларды колдонуу боюнча Россиялык окумуштуулардан Ю.А. Первин, А.В. Горяев, В.П. Дёмкин ж.б., Казакстандык окумуштуулардан Г.А. Абылкасымова, Ж. Сардарова, Г.С. Кабулова ж.б., ал эми Кыргызстандан А. Акматкулов, С.К. Калдыбаев, Д.К. Карагулов, М.Ү. Касмалиев, Г.Д. Панкова ж.б. изилдөөлөрүн жүргүзүшкөн. Бул изилдөөлөр башталгыч класстардын окуу процессинде маалыматтык коммуникативдик технологияларды колдонулбагандыгын ачыктады. Демек, маалыматтык коммуникативдик технологияларды башталгыч мектептердин окуу процессинде мугалимдердин колдонбогонду чоң көйгөйдү жаратты.

Кыргызстандын башталгыч мектептериндеги окуу процессинде маалыматтык коммуникативдик технологияларды колдонуу абалы аныкталды:

- Электрондук окуу-услдук материалдарынын иштелип чыгыла электиги,
- Башталгыч класстардын мугалимдеринин компьютердин сабаттуулугунун жетишсиздигинен кошумча колдонуу үчүн даярдалган айрым мультимедиялык окуу каражаттарын колдонуу мүмкүнчүлүгү жоктугу,
- Мультимедиялык материалдарды колдонуу үчүн айрым мектептердин материалдык техникалык базасынын (ар бир класста ПКнын (ноутбук), проектордун, экрандын жоктугу) учурдун талабына жооп бербегендиги,
- Айрым мугалимдердин көз карашынын учурдун талабынан артта калышы,
- Республика боюнча мектептер компьютер менен камсыздалбаганды жана интернеттердин туташтырылбагандыгы.

Билим берүү системасындагы айрым мектептер маалыматтык коммуникативдик технологияларды башталгыч мектептерде колдонуу менен кенже окуучунун окуу предметине болгон табытын ачып, кызыгуусун ойготууда. Ошондой класстарда билим алган окуучулардын билим сапаты көтөрүлүп, окуучунун ой-жүгүртүүсү, өз алдынча иш-аракеттерди аткаруунун артыкчылыктары байкалып, «Долбоорлоо» методу жакшы көрсөткүчтөрдү көрсөтүүдө. Мындай мектептер аз санда. «Креатив таалим» жана «Гмайнер» жеке менчик, Ала Тоо Ата-Турк университетинин «Сейтек» башталгыч мекетеби, 67-, 69-окуу тарбия комплекстеринин мугалимдери, Молдокулов атындагы №5-УК лицейинин башталгыч класстарынын айрым мугалимдери мисал боло алат. Мындай жетишкендиктер республикалык масштабда жайылтылбайт.

Учурда республиканын мектептеринде компьютердик технологияны билим берүүдө колдонуу балдардын маалыматтык маданиятын, окутуунун сапатын жогорулатат, таанып-билүүсүн активдештирет, өз алдынчалуугун, өз оюн айчык айта алуусун, чечим кабыл алуусун, чечимдердин ичинен ылайыктуусун тандай алуусун өнүктүрүү менен коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт деген ойдобуз.

Окуу процессинде мугалим маалыматтык коммуникативдик технологияларды окуучунун ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатында колдонсо, анда натыйжалуу, сапаты жогору интерактивдүү сабакты уюштурган болот.

Окуу материалын кабыл алууга окуучулардын канчалык көп сезүү мүчөлөрү катышса, ошончолук окуу материалын жакшы өздөштүрүү мыйзамченемдүүлүгү Я.А. Коменский тарабынан педагогика илиминин дидактикалык принциптеринин бири катары киргизилген.

Учурда биз менен канатташ жашаган Казакстан, Россия мамлекеттери башталгыч мектептин предметтеринин электрондук окуу-усулдук комплекстерин иштеп чыгуу менен окуу процессинде кенен пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар. Ошондой эле сабактан сырткары кенже окуучуну өнүп-өстүрүүгө багытталган бир нече мультимедиялык программалары даярдалып, кенже окуучулар өз алдынча колдоно алышат.

Электрондук билим берүү ресурстары – электрондук көрүнүшүндөгү презентациялар, сүрөттөр, схемалар, диаграммалар, аудио- жана видео-файлдар, тесттер, машыктыруучу тапшырмалар ж.б. түрүндөгү мугалим окуу процессинде колдонууга сунушталуучу даяр материалдар болуп эсептелинет. Андай материалдар предметтер боюнча бизде толук иштелип чыгыла элек. Башталгыч мектептин предметтери боюнча “Айбилим” тарабынан даярдалган 27 кошумча колонуучу материалдар, “Таалим-форуму” тарабынан даярдалган 30 мультимедиялык сабактар толук кандуу колдонулбайт, республикабыздагы көпчүлүк мектептердин техникалык базасы талапка жооп бербейт.

Мугалимдин мультимедиялык презентацияларды (ММП) көрсөтүүдө маалыматтык технологияларды сабактын этаптарында колдоно алуусу:

- көрсөтүү алдындагы даярдык,
  - жаңы материалдар боюнча тийиштүү окуу материалдарын сабак учурунда көрсөтүү жана уктуруу,
  - практикалык этабында тапшырмаларды экрандан чыгарып көрсөтүү жана уктуруу,
  - бышыктоо этабында экрандан суроолорду көрсөтүү менен жооп алуу же тесттик материалдары көрсөтүү менен жообун текшерүү;
- сабактын ар бир этабында кайтарып байланышта болуу [2. , 34-б.].

Мугалимдин сабактарга даярдыгы:

- 1) мугалим математика предмети боюнча алган билимине кайтарып байланыш түзүүгө, талдоо аркылуу класстын билим деңгээлин көтөрүүгө карата тапшырмалар, теманы окуп үйрөнүүдө суроо-жооптордун түйүндүү сөз түрүндө берилиши жана сабактын аягында окуучулардын тема боюнча суроолорду түзө билүүсүнө карата тапшырмалар.
- 2) мугалим тема боюнча окуучунун сандарды атоо боюнча көндүмүн калыптандыруу үчүн карточкалардын, түстүү сүрөттөрдүн топтомдорун түзүшөт.

Мультимедиялык презентацияларды колдонуу:

1. Мугалимдин Power Point программасында түзүлгөн презентацияларды колдонуп, төмөнкүдөй сабактарды өтүүгө болот:

- 1) жаңы маалымат берүү сабагында негизги максатты иллюстрациясыз эле окуучуга ыңгайлуу жазуу ишмердүүлүгү (таблица, схема түрүндө берүү) аркылуу ишке ашырат;
- 2) окуучунун элестетүүсүн же көрүп эске тутуусун өнүктүрүү үчүн тема боюнча көрсөтмө каражаттарды сабакта колдонот;
- 3) окуучулар өз алдынча үлгү боюнча айрым геометриялык фигураларды, карточкаларды көрсөтмө-курал катары колдонууга өз алдынча жасашат.
- 4) математика боюнча саякат, зоопарк же касса сабактары, майрамдарга карата улуттук майрамдар, улуттук оюндар, баалуулуктар жөнүндө маалыматтарды колдонуп өтүүчү сабактар болот. Окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдерине карай окуучуларга видеофильмдер, интерактивдүү моделдер, слайддар көрсөтүлөт, дифференцирленген тапшырмалар берилет [8].

2. Окуучулардын долбоорлорун презентациялоосу.

Долбоорлоо методу. а) Окуучуларга бөлүмдүн аягында белгилүү тема боюнча долбоордун презентациясын даярдоо сунушталат. Мындан окуучулар канчалык деңгээлде өтүлгөн теманы кабыл алганы, алардын чыгармачылык ой-жүгүртүү жөндөмдөрү өскөнү текшерилет. Мындай тапшырманы аткарууда окуучулар өтүлгөн тема боюнча тиешелүү окуу материалдарын жана предметтер менен байланышын аныкташат, информатикадан тиркемелерден слайддарды дизайны боюнча тандайт, үлгүлөрдүн ылайыктуусуна маалыматтарды жайгаштыруу менен презентация даярдашат. б) Чыгармачылык ишти уюштурууда теманы окуп үйрөнүү үчүн окуучуларга жеке же чакан топтордо темалардын

тизмеси берилет. Аткарылуучу иш-аракеттер боюнча мугалим мезгил-мезгили менен консультация берет. Иштин аткарылуу алгоритми жана көзөмөлдөө, иш-аракеттердин мөөнөтү пландалат. Мындай мектептик долбоор иштери окуу жылы ичинде пландалып, окуучулар тарабынан жумасына, ай сайын, эки айда бир корголуп турат.

3. Интернет.

Internet булактарынан жаңы малыматтарды, берилген тапшырманы аткарууда презентация жасоо үчүн керектүү малыматтарды, сүрөттөрдү, карталарды ж.б. малыматтарды алууга болот. Интернетти колдонуудагы мүмкүнчүлүктөр:

- математика боюнча аң-сезимдүү таанып-билүү билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптануусу үчүн татаалдыгы боюнча ар кандай деңгээлдеги тапшырмаларды интернет түйүндөрүнөн алат. Маселелерди чыгаруунун жолдору боюнча машыктыруучу маселелерди, интернеттен алынган салыштырууга карата татаал маселелерди чыгарышат.
- окуучу өз билимин бышыктоо үчүн интернеттен өтүлгөн темага тиешелүү окуу материалдарын өз алдынча таап, жаңы түшүнүктөрдү, темага байланыштуу эрежелерди, маселелерди бир нече жол менен чыгарууну кайра кайталайт, классташтары менен талкуулоо аркылуу өз билимин бышыктайт;
  - аткарылган тапшырмаларды текшерүү боюнча бири-бирине тапшырманын артыкчылыктары менен кемчиликтерине сунуштарды, ой-пикирлерди айтуудан жана жазуудан сөз байлыгы өсөт, кол жазмасы жакшырат, талдоо көндүмү өнүгөт.

Азыркы учурда өсүп-өнүүгө арналган сайттар абдан көп. Алар интернет-ресурстарынан пайдаланып методикалык материалдарды жаңылайт, толуктайт.

4. Мультимедиялык окуп-үйрөнүүчү программалары жана оюндар.

Ар бир предметти окуучу өз каалоосу менен жактырып окуусу үчүн ошол предмет окуучуга түшүнүктүү тилде, түстүү, кыймылдуу, колдонууга, айрымдарын жасоого мүмкүн болуусу, окуучунун окуп-үйрөнүүгө өз алдынча өсүп-өнүгүүчү тапшырмаларды аткаруу мүмкүнчүлүгүн түзүүсү зарыл. Окуучунун аң-сезимдүү кабыл алуусу үчүн интерактивдүү окуу материалдарын даярдоодо көңүлдү элестердин чагылууларына буруу зарыл [6]. Окуп-үйрөнүүчү оюндардын топтомдору окуучунун түрдүү деңгээлдеги тапшырмаларын оюн түрүндө аткаруу мүмкүнчүлүгүн түзөт, аларга паздар, ребустар, интеллектуалдык оюндар, тренажёрлор, башкатырмалар, кроссворддор да кирет.

5. Көз, колдор үчүн компьютердик көнүгүүлөр

Сабак маалыматтык технологияларды белгилүү убакыттан ашык колдонгон учурда окуучу чарчап, окууга болгон кызыгуусу жоголот. Ошондой абалда мугалимдин байкоосуна жараша *1 же 2 кыймылдуу оюн* уюштуруу зарыл. Окуучу компьютерге жакын отургандыктан *көздүн кан айлануусунун* туруктуу болушун камсыздоо үчүн да, ошондой эле оң кол көбүрөөк иштегендиктен, *колдор үчүн* да көнүгүүлөрдү жасоо зарылдыгы бар [3, 34-б.]. Окуучунун ден соолугун сактоо максатында сабактарда маалыматтык технологиянын түрүн башталгыч класстарда 15 минутага чейин колдонуу сунушталат.

6. «Мектептик мозаикасы» пресс борбору

Мында автор-окуучулар предмет боюнча кызыктуу темалардан газеталарды иштеп чыгышат. Алар математика боюнча кызыктуу темаларды тандап алышат, ага байланышкан окуу материалдар, ырлар, жаңылмачтар, ребустар, табышмактар, жомоктор, тапшырмалар жөнүндө маалыматтарды даярдашат. Мындан окуу маалыматтары кайталанат, аткарылган иш-аракеттер талдангандыктан бышыкталат, басып чыгаруу иштеринин талаптары менен таанышып, аларды сакташат. Демек, газетанын номерлерин компьютердин жардамы менен даярдап чыгаруу аткарылган иштин натыйжасы болот.

Сабак учурундагы иш-аракеттердин айкалышуусу окуучунун коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырат [5].

Билим берүүдө МКТ колдонуу учурдагы коомдун талаптарына жооп берет жана окуучунун окууга болгон кызыгуусун арттыруучу каражат болуп эсептелинет.

Ал үчүн окуу процесси:

- Компетенттүүлүк негизде кайра иштелип чыккан окуу китептеринин мазмунуна,

- Башталгыч класстардын математика предмети боюнча окуу-усулдук материалдарынын электрондук варианттарын колдонууга,
- Башталгыч класстардын мугалимдеринин компьютердин сабаттуулугун жогорулатууга жана окуу процессинде маалыматтык технологияларды пайдаланууга,
- Мектептердин базасын чыңдоо менен маалыматтык технологияларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн түзүүгө,
- Түрдүү деңгээлдеги тапшырмалардын варианттарын мугалимдин окуу процессинде колдоно билүүсүнө муктаж.

Жыйынтыктап айтканда, жогорудагы муктаждыктар жоюлганда, окуу процессинде видеофильмдерди, анимацияланган окуу материалдарын, тесттерди, деңгээлдүү тапшырмаларды, айрым учурда өз алдынча иш-аракеттерди аткарк алуусу, аткарылган иш-аракеттерди талдай алуусу уюштурулганда гана башталгыч мектептин окуучуларынын математикалык компетентүүлүгү калыптанат деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Ибраева Н. Математика. 1-4-класстарынын окуу китептери.
2. Олкейникова Е.В. Учитель информатики и ИКТ. «Использование мультимедиа технологий на уроках математики в начальной школе». 2014.,
3. Зулпукарова Д.И. Башталгыч класстардын математика сабагында компьютердик технологияны колдонуп окутуунун дидактикалык негиздери (диссертация). 2013, 154б.
4. Сайт: [http:// www.prosv.ru /umk /perspektiva](http://www.prosv.ru/umk/perspektiva) Башталгыч мектептин математика предметинин электрондук окуу-методикалык комплекси боюнча программалары.
5. Зубова С.П. Организация продуктивной деятельности младших школьников в обучении математике. // Молодой ученый. – 2016. – №5.6. – С. 46-48.
6. Примеры открытых заданий по математике. Материалы международного исследования образовательных достижений учащихся PISA 2003 и 2012 гг.
7. Сафонова Л.М., учитель нач.кл. «Насоновская СОШ» Белгородской обл. «Актуальность использования» средств наглядности в начальной школе в условиях реализации ФГОС – 2». Статья. <http://www.metod-sbornik.ru/nachalnye-klassy-gpd/1010-safonova>
8. Аттокурова Ч.А. Башталгыч мектепте дифференцирлеп окутуу кандайча ишке ашат?. Кыргыз билим берүү академиясынын “Кабарлар” илимий журналы. №1(41). 2017. 86-91-бб.

Касымалиев Муратбек Усонакунович
доцент, п.и.к.

А. Молдокулов атындагы
УИТМЛнин директору

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ ОРТО
МЕКТЕПТЕРИНДЕ ЭЛЕКТРОНДУК МЕКТЕПТИ КИРГИЗҮҮНҮН
АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ**

Касымалиев Муратбек Усонакунович
доцент, к.п.н.
директор

Национальная школа-лицей инновационных технологий
имени А. Молдокулова

**ОСОБЕННОСТИ ВВЕДЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ШКОЛ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Kasymaliev Muratbek Usenakunovich
docent, Candidate of Pedagogical Sciences
Lyceum Director

National High School of Innovative Technologies named
after A. Moldokulov

**FEATURES INTRODUCTION OF ELECTRONIC SCHOOLS IN GENERAL
EDUCATIONAL SCHOOLS OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

Аннотация: Бул илимий макалада Кыргыз Республикасынын орто мектептеринде электрондук китептерди түзүп жана колдонуунун абалы, информациялык билим берүү чөйрөсүн камсыз кылуучу информациялык системалардын өнүгүшү, электрондук мектепти түзүп колдонуунун перспективалары жөнүндө маалыматтар берилет.

Кыргыз Республикасында Жогорку окуу жайларынын көпчүлүгүндө AVN информациялык системасы иштеп жатат. Мына ушул жогорку окуу жайларынын окуу процессинин талаптарына ылайыкталып түзүлгөн мугалимдердин активдүү катышуусу менен окуу процессин башкаруучу информациялык система көптөгөн окутуунун дидактикалык милдеттерин аткарып келе жатат. Ал эми орто мектептерде бул информациялык система толук кандуу бирдей типте иштелип чыгып окуу процессинде колдонула элек.

Улуттук компьютердик гимназиянын Өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгууда мектептеги билим берүүдө санариптик билим берүү багыттарына өтүүнүн системалык өзгөртүү стратегиясы тандалып алынды. Тандалып алынган стратегия Кыргыз республикасынын туруктуу өнүктүрүү стратегиясында 2040-жылы билим берүү багытында дүйнөнүн эң мыкты 50 мамлекетинин катарына кирүү милдеттерин аткаруудагы мектептеги окуу практикасындагы конкреттүү кадамдар болуп эсептелет.

Аннотация: В этой научной статье кратко излагается о состоянии создание и применение в учебном процессе электронных учебников в Кыргызской Республике, развитие электронных образовательных ресурсов (ИС), перспективы создание и использование информационной системы электронная школа.

Во многих высших учебных заведениях Кыргызской Республики в основном используют информационную систему AVN. Это информационная система была создано с учетом особенности учебного процесса в высших учебных заведениях и выполняет разносторонние дидактические задачи.

Информационная система в общеобразовательных школах нашей республики пока еще создана и повсеместно не используется.

При разработке стратегии и концепции развития Национальной компьютерной гимназии переход в направлении цифровую образованию была выбрана путь стратегия системного изменения. Выбранная национальная стратегия устойчивого развития до 2040 года, в центре которой стоит задача войти в число 50 государств у которых система образования развито по разным направлениям считается очень актуальным.

Annotation: *This scientific article briefly describes the state of creation and use of electronic textbooks in the educational process in the Kyrgyz Republic, the development of electronic educational resources (IP), the prospects for the creation and use of the electronic school information system.*

In many higher educational institutions of the Kyrgyz Republic, the AVN information system is mainly used. This information system was created taking into account the peculiarities of the educational process in higher educational institutions and performs versatile didactic tasks. The information system in the general education schools of our republic is still created and not widely used.

When developing a strategy and concept for the development of the National Computer Gymnasium, a transition to digital education was chosen as the strategy for systemic change. The chosen national strategy of sustainable development until 2040, in the center of which there is the task to enter into the number of 50 states whose educational system is developed in different directions is considered to be very relevant.

Түйүндүү сөздөр: *информациялык система, электрондук мектеп, электрондук окуу китептери, информациялык билим берүү чөйрөсү, электрондук журнал, электрондук күндөлүк, электрондук билим берүү ресурстары, санариптик технология.*

Ключевые слова: *информационная система, электронная школа, электронные учебники, информационная образовательная среда, электронные образовательные ресурсы, электронный журнал, электронный дневник, цифровые технологии.*

Key words: *information system, electronic school, electronic textbooks, information educational environment, electronic educational resources, electronic journal, electronic diary, digital technologies.*

Кыргыз Республикасында турмуштун бардык чөйрөсүндө информациялык технологияларга байланыштуу жүрүп жаткан өзгөрүүлөр билим берүү системасын дагы камтыйт: анын максаты, мазмуну, уюштуруу ыкмалары, социалдык функциялары жана баалуулуктары өзгөрөт.

Кыргыз Республикасынын «Билим берүү» мыйзамы боюнча билим берүүчү мекемелеринин эң биринчи баалуулугу анын өз алдынча эркин түрдө өнүгүүсү, өз максаттарын аныктоодогу ыңгайлуу шарттардын түзүлүшү. Информациялык технологиянын өнүгүү шарттарына байланыштуу бардык билим берүү тармактарында илимий иштер менен алектенген окумуштууларды жаңы рухий-маданияттын деңгээлинде билим берүү чөйрөнүн жаңы моделдерин түзүүгө милдеттендирди. Мунун өзү окуу процессинде традициялык окутууга кошумча дагы билим берүүдөгү чөйрө пайда болот дегендик. Батыштагы окутуу системасындагы өздөрүнүн билим берүү системасына ылайыкталган көптөгөн билим берүү чөйрөлөрү ишке киришкен мисалы, Бельгиянын окуу мекемелеринде blackboard информациялык билим берүү системасы пайдаланылат.

Билим берүү системасында акыркы он жыл ичинде жалпы билим берүүчү орто мектептердин билим берүүдөгү жаңы стандарттары иштелип чыгып, анын негизинде программалар түзүлүп жаңы муундагы 5-6 класстарына арналган окуу китептери 2018-2019-окуу жылына киргизилди.

Азыркы учурдагы билим берүү системасынын деңгээлдер боюнча (бала бакчада, жалпы орто мектепте, жогорку окуу жайларында) өнүгүшүнүн негизги максаты – келечектеги кесип ээлерине информациялык технологиянын шартында сапаттуу билим берүү ошол деңгээлдер боюнча окуучулардын тандап алган багыттары аркылуу берилген билимдердин өз ара тыгыз байланышта бир багыттагы өнүгүүсүн камсыз кылуу болуп саналат.

Заманбап мектептен окуу процессине Мамлекеттик стандарттын мазмунун толук камтыган компьютердик технологиянын шартында билим берүү чөйрөлөрүн окутуу процессинде активдүү колдонууну талап кылууда. Жалпысынан алып караганда окутуунун мындай ыкмасы окутуу процессине кеткен убакытты экономдоо менен толук мазмундуу окуу материалдарын окуучулардын өз алдынча иштөөсүнө жана өнүгүүсүнө багытталган.

Информациялык билим берүү системасын киргизүүдө мугалимдин катышы окуу процессиндеги окутуу иштеринин жүрүшүн оперативдүү чагылдыруу болуп саналат. *Биринчиден* убакыттын реалдуу режиминде ата-энеге окуучунун окуу иштери боюнча аткарылып жаткан жумуштарынын деңгээлдери боюнча информациялар берилип турат, *экинчиден* мугалимдин окутуудагы окуучулардын билим сапатын көтөрүү боюнча жумуштары активдүү деңгээлге чыгат. Мисалы, окуучу аткарылган тапшырмаларды электрондук почта аркылуу жибере алат же он лайн тестирилөө аркылуу алган билиминин жыйынтыктарын электрондук мектептин базасына топтолуу менен мугалимге окуучулардын билимдерин баалоого арналган жумуштарын анализдөөнү кыска убакыттын жүгүзө алат. Бул жыйынтык аркылуу окутуунун андан аркы стратегиясын аныктап иш жүгүзөт.

Дүйнө жүзүндө информациялык коммуникациялык технологияларды пайдалануу менен окуучулардын өз алдынча билим алууга жана билимин өркүндөтүүгө шарттарды түзүшөт. Билим берүү процессинде Мамлекеттик билим берүү стандарттарындагы талаптарды аткаруу менен азыркы учурда биздин мамлекеттин билим берүү багытына жооп бере турган информациялык системаларды түзүп чыгып ишке киргизүү керек. Мындай багытта Кыргыз Республикасында иштер жогорку окуу жайлары үчүн түзүлгөн ИС **ABN** алсак болот. Бүткүл окуу процессиндеги аткарыла турган жумуштарды кайсы бир деңгээлде автоматташтыруу сөзсүз түрдө билимдин сапатыны көтөрүлүшүнө өз таасирин тийгизет. Билим берүүдөгү инновациялык билим берүүчү педагогикалык системаларды иштеп чыгуу боюнча Россия билим берүү системасында П.Я. Гальперин, В.И. Загвязинский, М.И. Махмутов ж.б., Кыргыз республикасындагы окумуштуулар Калдыбаев С.К., Ибраев А., Ибраимова А., Касымалиев М.У., ал эми билим берүүнү жеке инсанга багытталып окутулушу боюнча (Ш.А. Амонашвили, В.В. Сериков, И.С. Якиманская, Бекбоев И.Б., Мамбетакунов Э.М., Мамытов А.М., Токтомаматов А.) окумуштуулардын иштерин карасак болот.

СНГ мамлекеттеринен сырткары окуу процессин толугу менен информациялык системалар менен башкаруунун педагогикалык аспектилери Dillon A., McKnight C., Briggs L., Harrison N., Harasim L., Moore M.G., Salomon G. ж.б. окумуштуулар менен изилденген.

Башка өлкөлөрдөгү көрсөтүлгөн багыттагы окутуунун фундаменти Б.Ф. Скиннердин операнттык окутуунун теориясынын педагогикалык идеялары болуп саналат.

Россия мамлекетинин билим берүү системасында информациялык системаларды окуу процессинде пайдалануунун тажрыйбалары кенен өнүгүп, бул багытта көптөгөн илимий-практикалык жумуштардын көпчүлүгү 2018-жылы жасалып бүтүп ишке киргизилип жатат.

Кыргыз Республикасында бул багытта дагы иштер жүргүзүлбөй койгон жок.

Электрондук мектептин түзүүнүн проектиси жазылып финансылуу боюнча иштер жүргүзүлүп жатат.

Эң алгач ИКТны колдонуунун багыттары аныкталып иштелип чыкты; аралыктан окутуунун ачык системасынын артыкчылыктары жана дидактикалык, технологиялык принциптери аныкталды. Ошондой болсо дагы ИКТнын билим берүү чөйрөсүнө интеграцияланышынын системалык принциптери толук иштелип чыга элек десек туура болот. Себеби, так иштелип чыккан системалык принциптердин негизинде гана информациялык билим берүү системасын калыптандыруунун этаптары башталат. Информациялык билим берүү ресурстарына эмнелерди киргизүүгө болот: программалык методикалык ресурстар, уюштуруучулук, техникалык жана маданий ресурстарды алсак болот. Информациялык билим берүүчү ресурстар мугалимдин активдүү катышуусу менен түзүлөт. Мына ушул себептен электрондук билим берүү ресурстарын Кыргыз республикасынын мектептеги билим берүү системасында түзүүнүн принциптерин илимий-методологиялык жактан негиздеп берүү зарылчылыгы келип чыгууда. Изилденүүчү теманын актуалдуулугу орто мектептеги билим берүү процессинде информациялык коммуникациялык технологиялардын шартында төмөндөгү карама-каршылыктардын болушу менен аныкталат:

- мектептеги билим берүү багытында информациялардын өсүшү менен окуучулардын окуу процессиндеги мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүшү;

- азыркы убактагы орто билим берүүчү мектептердеги окуу процессинде информациялык билим берүүчү чөйрөнү калыптандырууда мугалимдердин активдүү катышуусуна көз карандылыгы. Ошол

эле учурда жаңы муундагы электрондук окуу-методикалык материалды түзүүнүн жалпы принциптеринин толук иштелип чыкпагандыгы;

- окутуунун традициялык методдорунун билим берүү процессинин бардык милдеттерин аткара албай калды, бирок заманбап информациялык технологиялардын дагы сапаттуу билим берүүдөгү бардык мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгендиги өз ара ыкмалардын тыгыз байланышын өнүктүрүү менен комплекстүү окутуу методдоруна айландыруу;

Мына ушу шарттарды эске алуу менен окуу-тарбия иштерин уюштуруунун вариативдүү ыкмаларын иштеп чыгууга туура келет. Ушуга байланыштуу изилденүүчү проблеманын мааниси информациялык билим берүүчү чөйрөнүн мүмкүнчүлүгүн психологиялык-педагогикалык жактан изилдеп жана негиздеп чыгуу менен жогорудагы карама-каршылыктарды чечүүгө багытталган изилдөөнүн «Кыргыз республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде информациялык билим берүүчү системаны калыптандыруу жана колдонуу» темасы тандалып алынды.

Жалпы орто мектепте ИКТ колдонуу менен окутуу-тарбиялоо процессинин теориясын жана практикасын изилдөөнүн объектиси катары кабыл алынды.

Информациялык билим берүү чөйрөсүн калыптандыруу окутуу процессин өнүктүрүүнүн негизги фактору катары окуучунун жеке өнүгүүсүнүн мүмкүнчүлүктөрү жана билим берүү процессине ИКТнын системалык түрдөгү интеграцияланыш процессин изилдөөнүн предмети катары аныкталды.

Изилдөөнүн алдына коюлган негизги максат информациялык билим берүүчү чөйрөнү калыптандыруунун оптималдык жолдорун аныктоодо системалык ыкманын колдонуу менен мектептик билим берүү системасында окутуунун дидактикалык камсыздоосун өнүктүрүү.

Кыргыз Республикасында Жогорку окуу жайларынын көпчүлүгүндө AVN информациялык системасы иштеп жатат. Мына ушул жогорку окуу жайларынын окуу процессинин талаптарына ылайыкталып түзүлгөн мугалимдердин активдүү катышуусу менен окуу процессин башкаруучу информациялык система көптөгөн окутуунун дидактикалык милдеттерин аткарып келе жатат. Ал эми орто мектептерде бул информациялык система толук кандуу бирдей типте иштелип чыгып окуу процессинде колдонула элек.

Улуттук компьютердик гимназиянын Өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгууда мектептеги билим берүүдө санариптик билим берүү багыттарына өтүүнүн системалык өзгөртүү стратегиясы тандалып алынды. Бул стратегия мектепти билим берүү мекемеси катары толук реконструкциялоону көздөйт да иш-аракеттин бардык компоненттерин (максаттарын, мазмунун, уюштурууну, информациялык технология ж.б.), бардык структураларды, алардын бөлүктөрүн, байланыштарын, звенолорун камтыйт. Тандалып алынган стратегия Кыргыз республикасынын туруктуу өнүктүрүү стратегиясында 2040-жылы билим берүү багытында дүйнөнүн эң мыкты 50 мамлекетинин катарына кирүү милдеттерин аткаруудагы мектептеги окуу практикасындагы конкреттүү кадамдар деп эсептейм. Тандалып алынган стратегия Кыргыз республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин бардык билим берүү мекемелеринин алдына койгон - *эң актуалдуу* милдеттеринин бири.

Мына ушул коюлган милдеттерге ылайык *Улуттук компьютердик гимназияны* өнүктүрүү программасына толуктоолор киргизилди. Азыркы учурдагы орто мектептерди компьютердик техникалар менен жабдылышын камсыз кылуу аркылуу, мугалимдерди окуу процессинде компьютердик технологиянын пайдалануу боюнча компетенттүүлүктөрүн жогорку денгээлдерге жеткирүү аркылуу жалпы мектептеги мугалимдеринин максималдуу билим сапатын көтөрүүгө жетишүү боюнча окутуу методикалык иштери жүгүзүлүп жатат.

Алар төмөнкүлөр:

1. Улуттук компьютердик гимназиянын (УКГ) класстарынын багыттарына жараша окуу планын, атайын окуу модифицирленген окуу программаларын түзүү жана предметтер боюнча электрондук окуу методикалык куралдарын иштеп чыгуу менен автордук окутуу программаларын иштеп чыгууга жетишүү;

2. 2040-жылга чейинки өлкөбүздүн өнүгүү стратегиясына туура келген «Стратегиялык максат – билим берүүсү өнүккөн 50 өлкөнүн бири болуу» милдетинин багыттарынын негизинде төмөндөгүдөй окуу методикалык иштерди жүргүзүү:

- окуу процессинде предметтер боюнча динамикалык текшерүү тесттери жайгашкан электрондук окуу китептерин түзүү жана колдонуу методикасын иштеп чыгып, окуу процессинде практикалык

апробациядан 2018-2019 окуу жылында өткөрүү;

- электрондук окуу китептерин, компьютердик тесттерди түзүүчү информациялык системаны мугалимдерге окутуу үйрөтүү боюнча тренинг семинарларды уюштуруу;

- «электрондук мектеп» информациялык системаны ишке киргизүүгө керек болгон жумуштарды баштоо, бул системаны УКГнын базасында апробациялоо жана толук түрдө мектептин окуу процессин башкарууга киргизүү боюнча жумуштарды аткаруу;

- педагогикалык коллективди «электрондук мектеп» информациялык системасы менен иштөөнү үйрөтүү жумуштарын уюштуруу;

3. Окуу процессин жаңы санариптик технологиялардын жардамы менен жүргүзүү, мультимедиялык программаларды колдонуу, дистанттык окутууну пайдалануу;

4. Мектеп-ЖОЖ байланышын чыңдоо, табигый-техникалык жана гуманитардык багыттагы жогорку окуу жайлардын окутуучулары менен тыгыз байланышта иштөө;

5. Зээндүү окуучуларды тандоо жана аларды кабыл алуу шарттарын компьютердик тестирлөөнүн негизинде иштеп чыгуу;

6. УКГнын материалдык-техникалык базасын чыңдоо, зээндүү балдардын өз алынча компьютердик технологияны пайдалануу аркылуу окуусуна толук шарттарды түзүү;

7. Мугалимдерди конкурстук негизде кабыл алуу;

8. Профилдик класстарга кошумча билим берүү.

2018-жылдын май айынан баштап азыркы мезгилге чейин УКГга 75 окуу компьютерлери алынды. Мультимедиялык лаборатория ачылып, анда коюлган 20 компьютер жогорку ылдамдыктагы (40 Мб сек. чейинки) интернет булактарына Кыргызтелеком аркылуу туташтырылды. Интернет провайдерлери HOME line, АКНЕТ женилдетилген баада кызматтарын көрсөтүшүүдө. Жай мезгилинде эс алуу күндөрү болсо дагы мугалимдер электрондук китептерди түзүү боюнча маалыматтарды окуу программаларына ылайыктап түзүү боюнча SUN-RAV системасына киргизүүдө редакциялоо жумуштарын аткарышты. Компьютердик класстардагы жаңы алынган 39 окуу компьютерлери дагы интернет булактарына туташтырылган. Ошондой эле Бүткүл дүйнөлүк банк тарабынан орто мектептерде билим берүү тармагындагы «Электрондук китепкана» долбоору боюнча 20 окуу компютери, бир сервердик станция, 4 ноутбук, 4 видеопроектор. Берилген компьютердик техника мектеп китепканасынын ичине орнотулуп, интернет булагына туташтырылды. Ошентип, Улуттук компьютердик гимназиянын мугалимдери жана окуучулар үчүн окуу компьютерлеринде сабактарга даярданууга шарттар түзүлдү.

Билим берүүнү модернизациялоо – бул коомчулуктун жигердүү катышуусу менен иш жүзүнө ашырылуучу масштабдуу мамлекеттик программа. Ал Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын азыркы мезгил талабы болгон суроо-талаптарын, мамлекеттин жашоосунун сапатынын перспективасын канааттандыра тургандай болушу абзел. Коюлган талаптарды эске алуу менен биздин гимназия жашоонун азыркы шарттарына ылайык профилдик жалпы билим берүүчү мекемелердин көп профилдүү, адаптацияланган моделине ылайыкташат.

Адабияттар:

1. Абдулина Е.Л. Многофункциональность электронного пособия как фактор трансформации модели образования: лекция // <http://www.cctpu.edu.ru/conf/sec7/tez01.html/>.
2. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1994. - 135 с.
3. Баранова Ю.Ю. Методика использования электронных учебников в образовательном процессе / Ю.Ю. Баранова // Информатика и образование. - 2000. - № 8. - С. 43-47.
4. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. М.: ИОСО РАО, 1994.-228 с.
5. Брановский Ю.С. Введение в педагогическую информатику: Учебное пособие для студентов. Ставрополь: СГПУ, 1995. -205 с.
6. Тайлакова Д.Н. Технология моделирования и создания электронного учебника по курсу «Родной язык» // Молодой ученый. — 2013. — №5. — С. 772-775. — URL <https://moluch.ru/archive/52/6806/>

*Акматов Д.А.,
ага илимий кызматкери
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Оторбекова А.М.,
ага окутуучусу
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университет*

*Жамангулова К.У.
Мугалим
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университет*

**КӨРКӨМ ӨНӨР ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДАГЫ КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА
ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖӨНДӨМҮН ЗАМАНБАП
ӨНУКТУРУУНУН ЖОЛДОРУ**

*Акматов Д.А.,
ст. научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

*Оторбекова А.М.,
ст. преподаватель
Кыргызский национальный университет
им. Ж. Баласагына*

*Жамангулова К.У.
учитель колледжа
Кыргызский национальный университет
им. Ж. Баласагына*

**ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА ИХТ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ
РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ**

*Akmatov D.A.,
Kyrgyz academy of education*

*Otorbekova A.M.,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyna*

*Zhamangulova K.U.
Kyrgyz National University named after J. Balasagyna*

**PROBLEMS IN TEACHING THE SUBJECT ARTS AND ARTWORK AND MODERN
METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS**

Аннотация: Макалада көркөм өнөр сабагында окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруудагы көйгөйлөрү каралат. Эстетикалык билим, тарбия берүү тармагындагы мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн жана

окуучулардын көркөм чыгармачылыкка болгон жөндөмүн өнүктүрүүнүн заманбап жолдору баяндалат.

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования творческих способностей учащихся на уроках изобразительно-художественного творчества. Профессиональная компетентность педагога в области эстетического воспитания и художественного образования. Описываются современные пути развития творческих способностей учащихся по художественному творчеству.

Annotation: The article deals problems of creative abilities of pupils on the lessons of visual arts. The teacher professional competency in the field of aesthetic and art education. It provides description modern development paths of creative abilities pupils for art.

Түйүндүү сөздөр: Эстетикалык тарбия, искусство, көркөм өнөрү боюнча билим берүү, чыгармачылык, түшүнүү, кабыл алуу, элестетүү, анализи, сүрөттөп тартуу, өзгөртүп түзүү, предметтик компетенциялар.

Ключевые слова: эстетического воспитания, искусство, художественного образования, творчество, понимание, восприятие, воображение, анализ, изображения, трансформация, предметные компетенции.

Key words : aesthetic education, art education, creation, insight, perception, imagination, analysis, picture, transformation, subject competencies.

Бүгүнкү күндө жаш өспүрүмдөргө эстетикалык билим, тарбия берүү, чыгармачылык жөндөмдөрүн өркүндөтүп калыптандыруу маселелерин чечүү, педагогика жана искусство жаатындагы кызматкерлер үчүн орчундуу көйгөйлөрдөн болууда. Балдардын чыгармачылыгын өнүктүрүү бул аларды көркөм маданиятка болгон билимин тереңдетип, өнөргө болгон жөндөм, көндүмдөрүн арттырууга болгон аракеттер боюнча сөз кылсак болот. Окуучулардын алган билимдерин үйрөнгөн ар бир ыкты, күндөлүк жашоо турмушунда туура колдонууга тарбиялоо. Айтылган ой максаттарды азыркы учурда бала бакча жана мектептерде берилип жаткан билимди туура нукка салып, баскычтар менен комплекстүү ишке ашырууну жол жобосун пландуу ишке ашырылышына барып такалат. Балдардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша көркөм сулуулукка болгон билимдин чыгармачылык менен практикада өркүндөтүү учурдун талабы болууда. Чыгармачылык-деген сөздүн өзү эле бул кандайдыр бир нерсени издөө, түзүү жана жаратуу дегенди түшүндүрөт эмеспи. Чыгармачылык бул адамдын ишмердүүлүгүндө негизги орунду ээлейт. Алар: илим, өнөр, адамдын цивилизациясын жаратуу ж.б. Чыгармачылык ишмердүүлүк бул-жаңы кайталангыс өзгөчө бир нерсени жаратууга болгон аракеттер. Бүгүнкү күндөгү балдардын чыгармачылыкка болгон көйгөйүн аныктоо педагогика жана психология илимдеринде карай турган орчундуу маселелердин бири. Ушул багытта айрым изилдөөчүлөрдүн эмгектерине токтоло кетели. Мисалы, Н.А. Ветлугинанын ою боюнча «...бала бир эле мезгилде өзү үчүн да, чоңдор үчүн да жаңы нерсени ача алат, анткени балдардын чыгармачылыгын өркүндөтүүдө педагогикалык мамиле болушу зарыл...».

Демек, балдардын чыгармачылыгы, анын аткарылган ишинин жыйынтыгын баалоодо эмес экен. Ал, ошол процессти канчалык деңгээлде түшүнгөндүгүндө болуп турат.

Көркөм өнөр сабагы ачык жана эмоцияналдуу көрсөтмөлүүлүккө бай болуу менен бирге, үн жана видео жазуулар менен коштолгон техникалык жабдуулардын болуусу зарыл. Ал эми компьютердик программаларды канчалык көп колдонбойлу, ал мугалимдин ролун аткара албайт, андагы керектүү маалыматтар сабакты натыйжалуу өткөрүүгө гана жардам берет. Мугалим сабак өтүүдө окуучулар менен өз ара карым-катнашта болуп, туура уюштурууга умтулуп, чыгармачылык чөйрөнү уюштуруп мотивация түзө билүүсү кажет. Сабакта же сабактан тышкары учурунда чыгармачылык менен окуучулардын өздөрүнө көркөм өнөрдүн түрлөрү жана жанрлары болгон живопись, графика, скульптура, архитектура дүйнөсү боюнча түрдүү маалыматтарды таап, топтотуу зарыл. Анда Кыргызстандагы жана дүйнө элдерине таанымал өнөр инсандардын өмүрү, чыгармачылыгы боюнча “саякат” сабакта талкууланган маалыматтар окуучулардын эстеринде көпкө сакталат.

Демек, балдардын чыгармачылыгы – бул, балдардын көркөм сүрөт өнөрүндө өтүлүүчү теманы ачып берүүдө сүрөттөлүүчү нерсенин трансформациялап анын түрүн, көрүнүшүн, образдуу чагылдыруудагы иш-аракетти, жаңы нерсени жаратуусуна өбөлгө болот.

Латын тилиндеги *transformatio* (трансформация) - деген сөздү кыргыз тилине которгондо “кайра”, өзгөртүп түзүү деген маанини түшүндүрөт. Алсак, булар сүрөт тартуу, оюмдарды түшүрүп кураштырып иштөө, чоподон, пластилинден көлөмдү нерселерди жаратуу балдардын психологиялык жактан өсүшүнө жардам берет. Балдар чыгармачылык иштерди өз алдынча аткарууда көркөм каражаттарды (тон, блик, көлөкө, рефлекс ж.б.) темага ылайык максаттуу, туура аткарса чыгармачылык иштин жыйынтыгы натыйжалуу болот. Эгер, көркөм өнөр сабагында балдар сүрөт өнөрүнө тиешелүү мыйзамдарды, зарыл болгон маалыматтарды, көркөм каражаттарды колдонуунун ыгын билсе, берилген тапшырмаларды элестетүүсүнө, көрө билүүсүнө жараша түрдүү деңгээлдеги чыгармаларды жарата алат. Балдардын көркөм сүрөт өнөрүндөгү чыгармачылык ишмердүүлүгү калыптандырууда (графика, живопись, скульптура, колдонмо-жасалга өнөрү, архитектура, дизайн жана чыгармачылык техника) эң негизгилерден болуп саналат.

Чыгармачылык ишмердүүлүктү уюштуруунун методикасы төмөнкү принциптерге таянат:

-балдардын чыгармачылыгын жаратыш үчүн баардык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү зарыл;

-таланты жок бала болбойт, алардын ар бири кандайдыр бир өзгөчөлүккө ээ ошондо байкалган талантты ачып өркүндөтүү үчүн болгон мүмкүнчүлүктөрдү түзүп беришибиз керек. Социалдык активдүүлүк болбосо анын чыгармачылык жөндөмү да өспөйт;

-Балдарды чыгармачылык ишмердүүлүккө кызыктыруу үчүн педагог бардык зарыл болгон заманбап ыкмаларды колдонуусу зарыл;

Көркөм өнөрдөгү чыгармачылык өстүрүү процесси төмөнкү бөлүмдөр менен өз ара байланышта:

1.Эмоционалдуу-эстетикалык кабыл алуунун тажрыйбаларын топтоо;

2. Көркөм чыгармачылык ишмердүүлүктүн түрлөрүн калыптандыруу.

Балдардын көркөм ишмердүүлүгү чыгармачылык мүнөздү алып жүрөт. Эгерде педагог балага туура багыт бергенде гана чыгармачыл инсан катары калыптанат, өсөт. Баланын өсүшүндө анын чыгармачылыгы-бул башталгыч баскыч катары каралат. Мугалим көркөм сүрөт өнөрүнө киришүүдө, жүргүзүлгөн аңгемелешүү балдарга жеткиликтүү жана түшүнүктүү болушу шарт. Мугалим аңгемелешүүдө балдарга сүрөтчүнүн дүйнөсү бир эле учурда чыгарманы жаратуу менен эле чектелбей, андагы идеяны жана андагы сезимди, умтулууну камтый тургандыгын ачып беришинде турат. Ошону менен бирге турмуштагы көрүнүштөрдү жана өзүнүн дүйнөгө болгон көз карашын сүрөтчү чыгармасында бере турган ойду да айта кетүү шарт. Сүрөттү тартууда бардыгы эле натурадан тартуу менен чектелбейт, элестетип, оюнан чыгарып, кыял чабыттарын сүрөттөп тартуу менен көркөм чыгарманы жаратса болот жана сүрөтчү же чыгармачыл инсан ушул ыктарга ээ болушу зарыл.

Чыгармачылык өнүгүүдө эң эффективдүү жол көрсөтмөлүүлүктү колдонуу билим берүүдөгү педагогикалык сүрөт болуп саналат. Мугалим, балдардын көз алдында сүрөттү жаратуу процессинде окуу материалдарын түшүнүү менен чектелбестен, иштин аткара билүү мүмкүнчүлүгүн да иреттүү көрсөтө алышы кажет. Ошону менен бирге көркөм каражаттарды менен керектүү ыкманы мугалим пайдаланып, өз колу менен тартып көрсөтсө, бул сабак натыйжалуу жана жеткиликтүү болот. Ушул учурда балдарга көргөн нерсени оңой өздөштүрүп, туура иштөөсүнө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Мугалим бул көрүнүштү өз колу менен сүрөттөө процессинде оозеки түшүндүрмөсү иштеген ишине дал келиши керек б.а. бул учурда мугалимдин оозеки түшүндүрмөсү тарткан сүрөтү менен коштолуп туруусу маанилүү. Педагогикалык сүрөт бул бор менен класстык доскага, атайын баракка же баланын аткарган барагынын чекесине түшүндүрүү жолу менен шилтемдердин негизинде аткарылат. Буга окуучунун каталарын мугалимдин колу менен оңдоодогу иши катары

колдонсок болот. Демек, баланын чыгармачылыгынын өсүшүндөгү көйгөйлөрдүн негизги себептери төмөнкүлөр болду:

- көркөм өнөр боюнча билимдин жетишсиздиги;
- баланын чыгармачылыкка болгон жөндөмүнүн калыптанбай калышы;
- жаш өзгөчөлүгүнө жараша көркөм билимдин жетишсиз берилиши;
- көркөм билимдин иреттүүлүгүнүн бузулушу;
- сүрөт сабагынын өз учурунда жеткиликтүү өтүлбөгөндүгү;
- ата-эненин колдоосунун жоктугу жана баланын жөндөмүн көрө билбегендиги;
- мугалимдин кош көңүлдүгү (ар бир бала менен өз алдынча иштин жүргүзүлбөгөндүгү);
- мугалимдин көркөм өнөр боюнча билиминин жетишсиздиги, изденбегендиги ж.б.).

Мектепте кенже куракта жаратуучулук каалоонун жоголушунун себептери -бул көркөм өнөрүндөгү көп нерсени билбегендиги жана сүрөттөт тартуунун эрежелерин сактай албагандыгынын келип чыгат. Себептер ар кандай. Алар:

- Көркөм өнөр предметин окутуудагы педагогдун ишенимсиз кадамы;
- мугалимдин өзү билбей туруп балага милдеттүү түрдө ушундай аткаруу керектигин талап кылуусу (асман-көк, чөп-жашыл, жер күрөң д.у. с.);
- көркөм ишмердиктеги алгоритмди дал өзүндөй аткаруу (туура аткаруу үчүн сөзсүз үлгүнү кайталоо дегендик);

- окуучулардын көркөм сүрөт өнөрүндөгү негизги мыйзамдары жөнүндө түшүнүктүн билбегендигинен (деңгээл сызыгы жана перспективаны берилбегендигинен форматта сүрөттөлгөн жолдор, суулардын асманга чейин ичкербестен созулуп, чыгып кеткендиги);

- түстөр, сызыктар боюнча баланын өзүнүн элестетүү мүмкүнчүлүктөрүн жаратпайт (сүрөт өнөрү сабагында көпчүлүк учурларда түстүн таза өзүн эле башка түстөргө аралаштырбастан аткартканы, мультфильмдеги сүрөттөлүш сыяктуу тартылган сүрөттөр, контурду белгилөө үчүн даана жүргүзүлгөн сызыктар, тактар;

- көркөм сүрөт өнөрүнө болгон ишмердүүлүктү уюштурууда мугалимдердин түрдүү көркөм каражаттар менен окуучуларга камсыз кылууну уюштура албагандыгы (сүрөт тартуу-түстүү карандаш менен гана аткарылыш керек, аппликация-түстүү кагаз менен, ал эми көлөмдүү композиция пластилин менен гана аткарылыш керек ж.б.).

Бул жерде негизги себеп, педагогдордун өздөрүнүн көп нерселерди билбегендиги, балдардын чыгармачылык жөндөмүн байкоодогу алардын курактык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынбагандыгы. Эстетикалык, эмоционалдык кабыл алуусун өсүшүн толук таанып билбестиги ж.б. көркөм ишмердүүлүктү окутуунун мындай көйгөйлөрүн чечүүдө методикалык чечим кабыл алуунун кандайдыр бир жаңы кадамдардын иштеп чыкпагандыгы. Көркөм өнөрдөгү чыгармачылык ишмердүүлүктүн милдети - балдарды окутуу менен гана чектелбестен баланын негизги өсүшүн жана инсандык компетенттүүлүгүн камсыз кылуу адекваттуу ой жүгүртө билүү жөндөмүнө ээ кылуу, сезүү менен маданият чөйрөсүндө таасир эте билүүнүн мааниси чоң.

Жогоруда сөз болгон көйгөйлөрдү аныктап, чечүү багытында 2019-2020-окуу жылында Кыргыз билим берүү академиясынын демилгеси менен «Предметтик стандарттар, окуу программалары жана компетенттүүлүк» аттуу темадагы «Билим кербени» республикабыздын аймактарында ишке ашырылды. Иш-чара “Аймактарды өнүктүрүү жана санариптештирүү” жылынын алкагында уюштурулуп «Билим кербени» Чүй, Жалал-Абад, Баткен, Ысык-Көл, Нарын, Талас, Ош облустарында болуп мугалимдер менен жолугушуп, алардын көйгөйлүү маселелерин талкууланып, окуу-усулдук жардамдар берилди. Алардын муктаждыктарын аныктоо менен келечекте аларга жардам бере турган багытта иштерди аткаруу пландаштырылды. Топтордо предметтик стандарттардын, окуу программаларынын, окуу китептеринин өзгөчөлүктөрү жана алар менен иштөө жолдору талкууланды. Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн заманбап өнүктүрүү үчүн кандай иштерди аткаруу керектиги, эмнелер өзгөрө тургандыгы тууралуу кенири сөз болду. Ошондой эле мугалимдер көйгөйлөрү тууралуу айтышып, кайтарымы байланыш болду жана алардын суроо талаптар жазылып алынды.

Көйгөйлүү маселелерди чечүүгө карата сунуштар:

Кадрлар маселеси эң көйгөйлүү маселелерден, мамлекеттик деңгээлде чечилиши керек;

- эң негизгиси жер-жерлерден мектепте сүрөт өнөрүнө жана технология предметтерин мыкты өздөштүргөн, талантуу окуучуларын жогорку окуу жайларына бюджеттик орунга жолдомо берип, тапшыртуу маселелерин чечүү;

- атайын сүрөт өнөр кесиби боюнча орто окуу жайларды бүтүргөндөргө жогорку билим алуусуна жеңилдетилген шарттарды түзүү;

- диплому бар башка предметтердин мугалимдерине экинчи кесипке ээ болуу мүмкүнчүлүк берүү;

- Көркөм өнөр предмети боюнча басылып чыккан 1-6-класстарынын окуу топтомдору менен мектептердин толук камсыз болуусун көзөмөлгө алуу;

- Республиканын жалпы билим берүүчү мектептерде Көркөм өнөр предметин окутуунун сапатын жакшыртууда – предметтик компетенциялар, мазмундук багыттар, иштелип чыккан баалоонун критерийлеринин аткарылышын алгач методикалык борборлордун кызматкерлери, мектептин администрациясы жакшы кабардар болгондон кийин предметтик мугалимдерден программалык материалдардын аткарылышын талап кылуусу;

- Көркөм өнөр предмети боюнча билим берүүнүн мамлекеттик стандарты жана окуу программасынын жаңыланган мазмунун ишке ашыруунун технологиясын Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунда өркүндөтүү курстарында, ошондой эле жер-жерлерде атайын курстарды уюштуруп, мугалимдерге методикалык жардамдарды берүү;

- Республиканын искусство билим берүү тармагында болочок Көркөм өнөр предметинин, ошондой эле башталгыч класстын мугалимдерин даярдап жаткан орто жана жогорку окуу жайларынын студенттерин жаңылануудагы жаңылыктардан артта калтырбай биргелешип иш алып баруунун механизмин иштеп чыгуу;

- Республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринин Көркөм өнөр предмети боюнча мугалимдердин сабактарына катышуу, жолугушууларды уюштуруп алдыңкы тажрыйбаларын жайылтуу. Жаңы муундагы 7-класс үчүн даярдалган окуу топтомундагы материалдарды талкуулап сын-пикирлерин топтоп, тажрыйба алмашуу маселелери.

Жогоруда аталган көйгөйлөрдү чечүү, эртеңки келечегибиз болгон жаш өспүрүмдөрдүн жан дүйнөсүн ойготуп ата бабаларыбыздын көркөм сулуулукка болгон мамилесинин жана маданиятынын учугун улаган боорукер, мекенчил жаштарды окутуп, тарбиялоо жалпыбыздын милдетибиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Котикова О.П., Ермолаева-Томина Л.Б. Развитие креативности на занятиях изобразительным искусством. Сб. методических трудов. Совершенствование методики преподавания художественно-творческих дисциплин.
2. Гаджиева Х. Наглядные пособия в системе художественно-эстетического образования и воспитания учащихся. Искусство в школе. 2007.
3. Неклопочина Е. Систематизация эстетического опыта младших школьников процессе взаимодействия видов искусств. Искусство в школе. 2008.

Макеев А.К.
педагогика илимдеринин кандидаты
С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети

**НЕГИЗГИ МЕКТЕПТЕ ЖЕРГИЛИКТҮҮ МАТЕРИАЛДАРДЫ ЭСЕПКЕ АЛЫП
МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА ТЕКСТТҮҮ МАСЕЛЕЛЕРДИ ОКУТУУНУН
МЕТОДИКАСЫ**

Макеев А.К.
кандидат педагогических наук
Нарынский государственный университет
имени С.Нааматова

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕКСТОВЫМ ЗАДАЧАМ С ПРИМЕНЕНИЕМ МЕСТНЫХ
МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ**

Makeev A.K.
Candidate pedagogical science
Naryn State University named by S.Naamatov

**METHODS OF TEACHING TEXT TASKS USING LOCAL MATERIALS IN
MATHEMATICS LESSONS IN A PRIMERY SCHOOL**

Аннотация: Жергиликтүү материалдарды эсепке алып математика предметин окутууда негизги орунда турган, маселелерди түзүүгө жана колдонууга карата негизги мектепте математика сабагы боюнча окутуунун методикалык жагдайы сунушталган. Ошондуктан негизги мектепте математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды колдонуу орчундуу мааниге ээ. Демек математиканы окутууда теория менен практиканын байланышы чагылдырылып окуучулардын маселе чыгаруу көндүмдөрүн калыптандырууга, системалаштырууга багытталган. Математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды пайдаланууда маалыматтар базасын түзүп алуу жагы дагы каралып маселе түзүүгө карата негизги талаптар сунушталган.

Аннотация: Применение местных материалов в составлении задач в преподавании математики занимает одно из ведущих мест. В обучении математике предложено применение местных материалов в основной школе. Значит, в обучении математике отражение связи теории с практикой направлено на формирование и систематизацию навыков у учащихся в решении задач. В применении местных материалов в обучении математике предложены основные требования по составлению задач с учётом составления информационной базы.

Annotation: The use of local materials in compilation of tasks in teaching mathematics is one of the leading places. In teaching mathematics, the use of local materials in a primary school is proposed. It means that the reflection of the connection between theory and practice in teaching mathematics is aimed the formation and systematization of student's skill in solving math tasks. Using the local materials in teaching mathematics, the basic requirements for the compilation of tasks are proposed taking into account the compilation of the information base.

Түйүндүү сөздөр: жергиликтүү материалдар, маселелер, колдонмочулук багыттар, практикалык багыттар, маселеге коюлуучу талаптар.

Ключевые слова: местные материалы, задачи, направления в применении, практические направления, требования к задачам.

Key words: local materials, tasks, direction of using, practical direction, task requirements.

Мектепте кыргыз элинин улуттук каада-салттарын, улуттук буюмдарын, улуттук өзгөчөлүктөрүн чагылдыруу кыргыз элинин келечеги болгон жаш муундар үчүн өтө зор мааниге ээ экендиги талашсыз. Ата Мекенди сүйүү, улуттук салттарды урматтоо, сыйлоо жана Кыргызстандын маданий жана табигый байлыктарына сарамжалдуу мамиле кылуу баалуулугун окуучуларга калыптандыруу зарылдыгы жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында баса белгиленген [1]. Математиканы окутууда бул максат окуучуга жергиликтүү материалдарды эске алып түзүлгөн мисалдар жана маселелер аркылуу ишке ашырылат. Ошондуктан ушул максатты жүзөгө ашырууга негиз боло турган материалдарды таап, өз деңгээлде колдоно билүүнүн пайдасы зор.

XX кылымдын 60-жылдарында орус окумуштуу математиги А.Я. Хинчин белгилегендей, окуучулардын математикалык билимин өздөштүрүүдө практика менен байланыш болбосо, окутуу формалдуулукка айланат. Окуучу билим билгичтиктерин практикада түздөн түз колдоно билүүгө тийиш [2].

Математиканы окутууда теория менен практиканын байланышын чагылдырып турган каражат болуп маселелер, көнүгүүлөр, мисалдар эсептелет. Математиканы окуп үйрөнүү окуучулардын эсептерди чыгаруу, көнүгүүлөрдү иштөө иш аракеттери менен байланышкан. Окутуу процессинде көнүгүүлөр, мисалдар жана маселелер негизги орунда турат. Көпчүлүк изилдөөлөрдө булар окутуунун каражаты катарында каралары, алган билимди бекемдөө максатында колдонулуп келери тууралуу айтылат. Окуучулардын программалык материалды терең өздөштүрүүсү үчүн математикалык маселелерди окутууда каражат катары колдонуу маанилүү. Жогоруда айтылгандай, маселелер математика предметинин тигил же бул бөлүмдөрүн терең өздөштүрүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Маселелер математиканы окутууда эң маанилүү орунду ээлейт, алар окуучулардын ойлонуусун жана активдүүлүгүн өнүктүрүүдө эң бай материал болуп эсептелет.

Математиканы окуп үйрөнүүдө окуучуларда маселе чыгаруу көндүмдөрүн калыптандыруу маанилүү, маселе аркылуу окуучулардын ойлонуу көндүмдөрү ар тараптуу өнүгөт, окутуу процессинде окуучулардын маселе чыгаруу көндүмдөрү системалуу жана максаттуу багытта калыптанат. Математиканы окутууда маселенин ролу мындайча дейт изилдөөчү О.В. Тараканова: “бир жагынан караганда, анын түпкү максаты окуучуларга маселелердин системасынын чыгарылыш методун үйрөтүү, экинчи жагынан караганда маселе чыгаруунун жардамы менен окутуунун максатына толук жетүү. Ошентип математиканы окуп үйрөнүүдө маселе чыгаруу – окутуунун каражаты жана максаты да болуп саналат” [3, 50-б.].

Окутуу процессинде маселе максатка жетүүнүн дагы жана окутуунун каражаты катарында дагы каралат, деп белгилейт И.Б. Бекбоев. “Окуучулардын математикалык даярдыгынын деңгээлин жогорулатууда маселелердин колдонулушу педагогиканын негизги милдеттеринен экендигинен кабар берет. Азыркы учурда бул проблема актуалдуу жана курч мүнөздө болгондуктан баардык окутуу тарбиялоо процессинде мектептерде түп тамырынан бери өзгөрүүгө дуушар” [4, 2 – б.].

Демек, маселелер окуучулардын билимин жана чыгармачылык жөндөмүн калыптандыруунун максаты жана каражаты деп эсептелип, математиканы окутуунун формасы катары каралат да, математикалык ой жүгүртүүнүн эффективдүү каражаты болуп дагы кызмат кылат.

Эң жөнөкөй мисалдар менен бирдикте, башталгыч класстан баштап окутууда маселелер киргизиле баштайт. Алардын кабыл алуусу 3-4-класстарда кескин түрдө өсө баштайт. Мында эң негизгиси максат болуп, окуучуларды өз алдынча эсеп чыгаруунун жолдорун табууга үйрөтүү эсептелет. Окуучулар берилген маселеде эмнеси белгилүү жана эмнеси белгисиз экенин так айтып түшүндүрүүгө үйрөнүүсү зарыл. Мында мисалдардын шартынан эмне келип чыгарын, кандай арифметикалык аракеттер керек болорун, кандай жол менен мисалдын суроосуна жооп табылаарын аңдап үйрөнүүгө тийиш. Андан кийин окуучу ар бир аракеттин тандалганын жана натыйжасын түшүндүрүп тастыктай алышы, маселенин шартына оозеки толук жооп бере алышы, маселенин чыгарылышын,

тууралыгын текшерүүнү үйрөнүшү зарыл. Окуучулар кээ бир маселелердин ар кандай чыгарылыш жолдорун билиши зарыл жана ошол жолдордун эң ыңгайлуусун аң сезим менен тандап алуусу керек.

Окуучулар мугалим берген тапшырмаларды чыгаруу менен эле чектелбестен, өз алдынча маселелерди түзүүгө дагы көнүгүшү зарыл. Маселелерди түзүүдө сандык жана мазмундуу материалдар балдар жашаган жана аларды курчап турган айлана-чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалып алынышы абзел. Мындай түрдөгү маселелерди түзүү жана чыгаруу окуучулардын маселелерди чыгаруу жолдорунун жана структурасынын өзгөчөлүктөрүн сезип билүү менен бирге, алардын өз алдынчалуулугун, аң-сезиминин кеңейишинин, өзүлөрү жашап жаткан чөйрө менен окуунун ортосундагы байланышты өрчүтүүгө жардам берет.

Ошентип маселелерди чыгарууда билим берүү, тарбиялоо жана өнүктүрүү максаттары өздөштүрүлөт. Маселелерди чыгаруу балдарда толук билимдин түзүлүшүнө көмөк берет. Маселелер теория менен практиканы, окуу менен жашоону бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берет. Маселелерди чыгаруу окуучулардын жашоого болгон көз карашын кеңейтет жана тереңдетет, жашоо тиричиликтеги (соода кылуудагы эсептөө, батирдин оңдоп-түзөөгө кеткен чыгымын эсептөө ж.б.) тактыкты түзөт.

Маселелерди чыгаруу аркылуу окуучулар дүйнөнү таанып билет жана тарбиялык мамиленин фактылары менен жакындан таанышышат. Маселе чыгаруу аракети окуучулардын акыл-эсинин туура өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Ошондуктан, мугалим өзү тексттүү маселелердин структурасын терең билүүсү, алардын чыгарылыш жолдорун, эсептердин айрым түрлөрүн билүүсү зарыл. Маселелерди чыгаруу аркылуу математиканын илим системасындагы жана өндүрүштөгү алган орду жөнүндө окуучулардын туура көз карашы калыптанат.

Маселе чыгаруу мектептин математика курсунун колдонмочулук багытын толук өздөштүрүүгө көмөк көрсөтөт, бирок, эсептер жана маселелер математиканын колдонмочулук багытын толук камтып тургандай болуусу зарыл. Эсептер окуу материалынын теориялык бөлүгү менен практиканы байланыштырып тургандан кийин, маселелер аркылуу окуу материалынын теориялык жана колдонмочулук бөлүгү бири бири менен байланышта экендигин билебиз. Бул тууралуу эл мугалими, профессор И.Б. Бекбоев мындай дейт: “Программалык материалды окуучулар өздөштүрүш үчүн теориянын практика менен байланышы үзгүлтүксүз болууга тийиш. Практикалык маселелерди чыгаруу менен бирге алардын математикага болгон кызыгуусу өркүндөйт, математика боюнча билим алуудагы формализмди жоюуга түрткү берет. Мындай байланыш математика курсунун мазмундук-колдонмочулук жагын бекемдейт” [5, 3-б.]. Маселелерди чыгарууну терең өздөштүрмөйүнчө окуучу теориялык материалдарды толук жана жеткиликтүү өздөштүрө албайт. Окуучулар көндүмдүк жеңил маселелерди чыгаруу менен бирге ар түрдүү маселелерди чыгарууну үйрөнүшөт, анын ичинде турмуштук: тиричиликке байланышкан маселелер, техникага байланышкан маселелер орчундуу орунду ээлөөсү тийиш.

Математика курсунун мазмундук колдонмочулук маанисин ачуу, окуучулардын математикалык түшүнүгүн жана чыгармачыл жөндөмүн калыптандырат, математиканын окутуу процессиндеги теория менен практиканы байланыштыруу талабын ишке ашырат.

Бирок, мектептин математика курсунда теориялык материалды практика менен байланыштырып окутуу жакшы жолго коюлбагандыктан окуучулардын билим-билгичтиктери өтө начар өнүккөн, алар алган билимдерин практикада колдоно алышпайт. Бул ырастоону Кыргызстанда жүргүзүлгөн PISA эл аралык изилдөөсүнүн жана ички улуттук баалоонун натыйжалары дадилдеп турат. Мындан сырткары, бул кемчиликтер илимий методикалык адабияттарда дагы белгиленип келет. Тажрыйба көрсөткөндөй, мектепте математика сабагынын өтүлүшүндө теориялык материалдын турмуш менен байланышы рационалдуу түрдө ишке ашпай келүүдө, себеби окуучуларда алган билим билгичтиктин практикада колдоно билиши начар өздөштүрүлгөн.

Математиканы окутууда жергиликтүү материалдарды табуу маселеси дагы мугалимдин иш аракеттеринде орчундуу орунду ээлейт. Бул учурда маселе түзүүнүн булактары болуп элдин тарыхы (тарых боюнча эмгектер, санжыра), улгайган адамдардын айтып бергендери, географиялык маалыматтар, энциклопедиялар, статистикалык маалыматтар ж.б. кызмат кылышат. Мугалим өз алдынча маалыматтар базасын түзүп алуусу зарыл. Маалыматтар базасы биринчи ирээтте төмөнкүлөрдөн турууга тийиш деп эсептейбиз:

- Орто Азиядан чыккан окумуштуу математиктердин өмүр баяндары жана эмгектери тууралуу маалыматтар;
- Орто Азиядагы мамлекеттердин, анын ичинде Кыргызстандагы жер-суулардын аттары, калкынын саны, экономикалык абалы, географиялык объектилери ж.б. тууралуу маалыматтар;
- Бүткүл Кыргызстандын, анын административдик бирдиктеринин жеринин аянты, жашоочуларынын улуттук, жыныстык, билими боюнча курамы, социалдык-экономикалык абалы тууралуу статистикалык маалыматтар;
- Кыргызстандын тоолорунун бийиктиги, созулушунун узундугу, көлдөрүнүн тереңдиги, ээлеген аянты, суусунун көлөмү, дарыяларынын узундуктары, элдүү пункттарынын арасындагы аралык жана башкалар;
- элдик чен бирдиктер жана алардын метрдик система менен туюнтулушу.

Математика сабагында жергиликтүү материалдар менен байланышкан маселелерди чыгарууда сөссүз түрдө теория менен практиканын өз ара байланышы келип чыгат, ал турмуштук практикалык зарылчылыкты калыптандырат жана тигил же бул эрежелерди математикалык илимдин негизине таянып үйрөнүүгө окуучуларды көнүктүрөт. Жергиликтүү мазмундагы маселелерди чыгаруу предмет аралык байланыштарды камсыздайт, окуучулардын билим сапатына оң таасирин тийгизет.

Жергиликтүү материалды камтыган маселелер менен иштөөдө окуучулардын ишмердүүлүгү белгилүү бир ырааттуулукта болуусу тийиш. Алар маселени талкуулоодо кадимки практика менен иш алып барат, башкача айтканда практикадагы болуп жаткан абал менен таанышып, эмне табылбай жаткандыгын аныктайт. Демек, окуучу мында практиканы жандуу түрдө сезип, кабыл алат. Кабыл алынган түшүнүктөрдү окуучу андан ары абстракттуу түрдө ой жүгүртүү менен талдоого алат. Андан кийин кайра окуучу алынган абстракттуу натыйжаны практикага жайылтат. Демек, мында жандуу кабыл алуудан абстракттуу ой жүгүртүүгө, андан кайра практикага өтүү тууралуу классиктердин ырастоолоруна ылайык ишмердүүлүк жүрүп жаткандыгын баамдоого болот.

Окуучуларды окутуунун колдонмочулук жана практикалык багыты – бул негизинен окутууну турмуш менен байланыштырып окутуу, негизги дидактикалык принциптин өзгөчө жолу болуп эсептелет. Изилдөөчүлөрдүн арасында математиканы окутуунун колдонмочулук жана практикалык багыттарын аныктоо боюнча бирдиктүү пикир жок экендигин белгилеп кетүү зарыл. Колдонмочулук багыт катары – окуучулардын математикалык методдорду практикада колдонулуш мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү деп түшүнөбүз. Окуу процессинде колдонмочулук жана практикалык багыттар биргеликте иш жүзүнө ашат. Математиканы окутуунун бул багыты маселе чыгарууда негизги каражат болуп эсептелинет. Маселе чыгаруу традициялык окутууда теориялык материалды бекемдөөнүн каражаты катарында каралат да окуучулардын теориялык билимдеринин калыптанышына жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө түрткү берет. Маселенин бул функциясы дагы өз маанисин жоготкон жок. Маселенин окутуучулук функциясын андан ары кеңейтүү өзгөчө маанилүү, себеби маселе окутуучулук ролду аткарат. Бул тууралуу атактуу окумуштуу Д. Пойа – “математиканы маселелер аркылуу окутуу эң маанилүү деген оюн айткан” [6, 6-б.].

Жергиликтүү материалдарды камтыган маселелер, жалпы эле математикалык маселелер сыяктуу эле, эки негизги компоненттен, б.а. маселенин шартынан жана талабынан турат.

Маселенин шарты – бул:

- маселенин текстиндеги берилген түшүнүктөр;
- маселедеги сандык жана сапаттык мүнөздөгү байланыштардын жыйындысы;
- чоңдуктар ортосундагы көз карандылыктар;
- маселедеги белгилүү жана белгисиздердин ортосундагы байланыштар;
- маселедеги сандык жана сапаттык мүнөздөгү объектилердин ортосундагы байланыштар.

Ал эми маселенин талабы – бул:

- маселенин шартында коюлган белгисизди аныктоо;
- кандайдыр бир жыйынтык чыгаруу;
- маселедеги кандайдыр бир белгисиз нерсени табуу.

Жергиликтүү материалдарды камтыган маселелер мугалимдин же маселени түзүүчүнүн өз эрки менен аткарылуучу жумуш эмес, ал кандайдыр бир иреттүүлүктө болгон, түзүүгө карата атайын эрежелерге баш ийген процесс болуусу керек. Бул боюнча окумуштуулардын берген сунуштарына талдоо жүргүзөлү.

Окумуштуу П.Я. Дорф прикладдык мазмундагы маселелерди түзүүгө үч негизги талапты коёт [7]:

- маселенин мазмуну окуучулар үчүн тааныш болууга тийиш же аларга жеңил түрдө түшүндүрүү керек б.а. маселени түшүнбөстүк окуучулардын кызыгуусун арттырбайт, маселенин татаалдыгы окуучуларды бушайман кылбашы керек;
- сандык маанилер мүнөздүү болууга тийиш, б.а. болжолдуу жыйынтык болбошу керек;
- маселени чыгарууда таблицаларды, санактарды колдонуу керек.

Окумуштуу М.М. Лиман практикалык мазмундагы маселелерге коюлуучу төмөнкүдөй талаптарды сунуштаган [8].

1. Маселелер математика боюнча окуу программасы менен дал келүүгө тийиш.
2. Маселелер үчүн жөнөкөй графикалык сүрөттөлүштөрдү колдонууга болот.
3. Маселелер окуучулар жашаган аймактагы өндүрүшкө, мекемелерге байланыштуу болууга тийиш.
4. Практикалык маселелерди түзүүдө окуучуларды заводдорго, ишканаларга ж.б. экскурсияга алып барып тааныштыруу керек.
5. Бир маселеде бир нече жаңы терминдер болбоого тийиш, аларга түшүндүрүү үчүн көп убакыт кетип калат.
6. Сандык маанилер чындыкка жакын болууга тийиш.

Кыргыз Эл мугалими, окумуштуу педагог И.Б. Бекбоев практикалык мазмундагы маселелерди түзүүгө жана аларды окутуу процессинде колдонууга зор эмгек жумшаган. Ал төмөндөгүдөй бир нече жалпы маанидеги талаптарды сунуштаган: [5, 62-б.].

1. “Практикалык эсептер жалпы эле математикалык эсептерге тиешелүү болгон педагогикалык талаптарга жооп бериши зарыл. Мында эсептердин кыскача формулировкалары, шарттарынын схемалуулугу дагы эске алынышы зарыл, анткени маселенин текстинин узундугу аларды сабакта кароого жараксыз деп эсептелет”.

2. “Математикалык эсеп реалдуу болушу, б.а. практикалык баалуу болушу зарыл. Ал үчүн маселенин шартын турмуштук маанилүү проблема катарында формулировкалоо керек, аны чечүү ушул проблеманы чечүүгө көрсөтмө бере алышы зарыл”.

3. “Маселенин сандык берилиши бул маселеге окшош практикалык суроолордо кездешкен сандардай болушу керек. Кээ бир учурларда маселенин шартына камтылган чоңдуктун сандык маанилери китептерден, справочниктерден окуучулар өз алдынча ала тургандай болушу зарыл”.

4. “Практикалык мазмундагы эсептердин шарттарында артыкбаш берилиштер болушу мүмкүн, бул учурда эсеп бир нече чыгарылышка ээ болот. Бул учурда окуучулар менен бардык абалды талдап чыгуу зарыл”.

5. “Практикалык суроолорду негиздөө үчүн теориялык материалдарды туура колдонууга окуучуларды көндүрүү үчүн эсептердин шартында окуучулардын өндүрүштүк

тажрыйбалары камтылышы зарыл. Бул тажрыйбалар окуучуларга эмгек сабагында калыптанат”.

6. “Практикалык эсептерди чыгарууда так методдорду колдонуу менен эле туура жоопторду алуу жагдайы каралбастан, болжолдуу жоопторду ала тургандай чыгарылыштар дагы каралуусу зарыл”.

7. “Маселелердин шарттарында чагылдырылган кандайдыр бир абалдарга окуучулардын кызыгуусун арттыруу үчүн маселенин берилишине кыскача окуяларды, абалдардын каармандарын, өндүрүштүн атын келтирүүгө болот”.

Окумуштуу Варданян С.С. прикладдык мазмундагы маселелерди түзүүгө карата төмөнкүдөй негизги талаптарды белгилеген: [9, 8-б.].

1. “Маселенин мазмуну реалдуулукка жакын болууга тийиш”

2. “Практикалык мазмундагы маселелер предмет аралык байланышты камсыз кылууга тийиш”.

3. “Маселелерди окуучулар чыгарууда өндүрүштү, айыл чарбасын, илимди, техниканы байланыштырган учурда гана өз кесибин туура тандай билет”.

4. “Маселелер толугу менен мектеп программасына дал келүүгө тийиш”.

5. “Маселелер окуучуларга жатык тил менен түшүнүктүү жана жеткиликтүү болууга тийиш.

6. “Маселенин мазмунунда окуучулардын өздүк тажрыйбасы чагылдырылышы керек”.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты Кыргыз Респ. билим берүү кызматкерлеринин кол китеби. – Бишкек, 2015. – 93-110 б.
2. Хинчин А.Я. О формализме в школьном преподавании математики Изв. АПН РСФСР. – М., 1946. – № 4. – С. 7-21.
3. Тараканова О.В. Развитие интереса к математике с помощью задач как условие повышения эффективности обучения алгебре в VI – VIII классах средней школы : – М., 1988. – 192 с.
4. Бекбоев И.Б. Научные основы разработки и обучения решению задач в системе непрерывного математического образования . – Бишкек, 1994. – 84 с.
5. Бекбоев И.Б. Задачи с практическим содержанием как средство раскрытия содержательно-прикладного значения математики в восьмилетней школе – Фрунзе: Мектеп, 1967. – 156 с.
6. Пойа Д. Математическое открытие . – М.: Наука, 1970. – 448 с.
7. Дорф П.Я. Методика преподавания математики. –Л.: Учпедгиз, 1960. – 124 с.
8. Лиман М.М. Практические задачи по геометрии для восьмилетней школы: пособие для учителей . – М.: Учпедгиз, 1961. – 96 с.
9. Варданян С.С. Методика использования прикладных задач при обучении геометрии в восьмилетней школе. – М., 1980. – 14 с.

*Абдухамидова Б.А.
жетектөөчү илимий кызматкери
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Кыргыз билим берүү академиясы*

**АҢ-СЕЗИМДҮҮ ЖАНА ШАР ОКУУ – ОКУУЧУНУН ТЕМАНЫН МАЗМУНУН
НАТЫЙЖАЛУУ Өздөштүрүүсүнүн АЧКЫЧЫ**

*Абдухамидова Б.А.
ведущий научный сотрудник
кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызская академия образования*

**ОСОЗНАННОЕ И БЕГЛОЕ ЧТЕНИЕ – УСПЕХ ЭФФЕКТИВНОГО
ОСВОЕНИЯ УЧЕНИКОМ СОДЕРЖАНИЯ ТЕМЫ**

*Abdukhamidova B.A.
Leading Researcher
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Kyrgyz Academy of Education*

**CONSCIOUS FLUENT READING - IS EFFECTIVE DEVELOPMENT SUCCESS
OF PUPILS CONTENT OF THE WORK**

Аннотация: Аталган макалада окуу көндүмдөрүнө, анын ичинде шар окуу жана аң сезимдүү окуу алуу көндүмдөрүнө мүнөздөмө берилет. Ошондой эле текстти түшүнө жана ал боюнча ой жүгүртө алган окуучу өз оюн, көз карашын эркин айта алган, коомдо өз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүп, окурмандык ишмердүүлүккө ээ болгон инсан болуп калыптанары тууралуу сөз болот.

Аннотация: В данной статье дана характеристика навыкам чтения, в том числе на беглое чтение и осознанное чтение. А также, в статье речь пойдет о формировании личности, который понимает текст и может осмыслить содержание, может свободно выражать свое мнение и взгляды по прочитанному, может показать свои возможности в обществе и владеет читательской деятельностью.

Annotation: This article characterizes reading skills, including fluent reading and conscious reading. And also, the article will focus on the formation of a person who understands the text and can comprehend the content, can freely express his opinion and views on what he read, can show his abilities in society and owns reading activities.

Түйүндүү сөздөр: шар окуу, аң-сезимдүү окуу, көркөм адабият, окуу, окуу ишмердүүлүгү, окуу көндүмдөрү, окурмандык чөйрө, тажрыйба.

Ключевые слова: беглое чтение, сознательное чтение, художественная литература, чтение, учебная деятельность, учебные навыки, читательская среда, опыт.

Key words: беглое чтение, осознанное чтение, fiction, reading, educational activities, educational skills, reading environment, experience.

Башталгыч мектептин адабий окуу сабагын окутуу процессинде, класстык, класстан тышкаркы жана өз алдынча окууну уюштурууда, түрдүү иш-чараларды өткөрүүдө окуучунун окуу иш-аракетин, окурмандык ишмердүүлүгүн калыптандыруу аталган предметтин жана аны окутуп-үйрөтүп жаткан мугалимдин башкы милдети болууга тийиш.

Окуу – бул бир гана адабий окуу предметин гана эмес, бардык предметтерди мыкты өздөштүрүүнүн негизи болуп саналат. Текстти окуп, анын маанисин түшүнө алуу – тигил же бул предметти мыкты өздөштүрүүдөгү башкы ишмердүүлүк. Берилген сөздү, сүйлөмдү,

текстти аң-сезимдүү окуй алуу аркылуу гана окуучу аны түшүнүп, ой жүгүртүп, берилген тапшырманы аткара алат. Текстти шар жана аң сезимдүү окуй алган, текстти түшүнө жана ал боюнча ой жүгүртө алган окурман гана өз оюн, көз карашын да эркин айта алат, коомдо да өз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алат. Демек, окуучу шар жана аң-сезимдүү окуу аркылуу окурмандык ишмердүүлүккө ээ боло алат.

Башталгыч мектептин окуучусун окууга кызыктыруу, окурмандык ишмердүүлүккө үйрөтүү – бул башталгыч мектепте түптөлөт эмеспи. Ошондуктан башталгыч мектептин мугалиминин алдына, биринчи кезекте, окуучуларды текстти шар жана аң-сезимдүү окууга үйрөтүү максаты турууга тийиш. Бул максатка жетүү үчүн окуучунун окууга болгон кызыгуусун калыптандыруу жана өз алдынча окуусун уюштуруусу керек.

Шар окуу деген эмне? Аң-сезимдүү окуу деген эмне?

Шар окуу – бул окуучунун текстти тыныш белгилерине көңүл буруу менен туура, көркөм, ылдам окуусу. Шар окуу чечмелеп окуу (тыбыштарды аныктоо, аларды тамга менен байланыштыруу, муундарды кошуу, сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү түзүү) менен окуганын түшүнүүнүн ортосундагы көпүрө болуп саналат.

Шар окуу – толук кандуу окуу менен окуганын түшүнүүнү калыптандыруучу эн маанилүү көндүмдөрдүн бири.

«Шар окуу автоматизмди (ылдам жана катасыз окуу жөндөмүн), экспрессияны (сөздөрдү фразаларга бириктирүү, тексттин маани-маңызын берүү, маанилүү сөздөрдү үн менен белгилөө, интонацияны колдонуу жөндөмүн) жана окуганын түшүнүүнү билдирет. Текстти көркөм окуу үчүн бала эмнени окуп жатканын түшүнүүсү, чыгарманын стилин, тонун, маанайын аныктоосу, кайсы сөздөргө өзгөчө басым коюларын билүүсү зарыл. Шар окуу – интонациянын жардамы менен тексттин маани-маңызын чагылдырып окуу».

Шар окуу дегенде, көпчүлүк учурда мугалимдер окуу техникасын (окуу ылдамдыгын) түшүнүшөт. Айрым мугалимдердин пикири боюнча, окуу ылдамдыгынын нормасын предметтик стандарттан алып салуу сунушталат. Анткени окуучу окуу техникасынын нормасына жетүү үчүн бардык аракетин менен шар, тез окууга гана умтуларын, тактап айтканда, окуучу тыныш белгилерге көңүл бөлбөй, тексттин мазмунун түшүнбөй эле окуп коерун белгилешет. Ошол эле учурда, окуу ылдамдыгына коюлган норма болууга тийиш (бул норма «Кыргыз тили жана окуунун» предметтик стандартында белгиленген, 1-4-класстар). Себеби, эгерде окуу ылдамдыгына көңүл бөлүнбөсө, башкача айтканда, окуучу текстти өтө жай окуса (тескерисинче, текстти өтө тез окуса да), анда ал сүйлөмдүн же тексттин аягына жеткенче сүйлөмдө же текстте эмне тууралуу сөз болуп жаткандыгын унутуп калышы толук мүмкүн. Ошондуктан шар окуу – бул окуу ылдамдыгын гана түшүндүрбөсүн белгилеп коюу абзел. Шар окуу көндүмү өз ичине төрт компонентти камтыйт: туура окуу (тамганы, сөздү, сүйлөмдү), окуу ылдамдыгы (1-класс – 20-25 сөз, 2-класс – 35-40 сөз, 3-класс – 55-60 сөз, 4-класс – 70-80 сөз) [Стандарт башт кл.], көркөм окуу жана тыныш белгилерге (үтүр, чекит, суроо белгиси, илеп белгиси ж.б.) көңүл коюп окуу. Демек, жогоруда аталган төрт компонент туура аткарылганда гана окуучу шар окууга жетишти деп баалоого болот. Текстти туура, тиешелүү ылдамдыкта, көркөм окуй алган бала окуганын түшүнө алат, б.а. аң-сезимдүү окуй аларын практика көрсөтүп келет.

Окуучунун шар окуусу, окуганынын мазмунун түшүнүүсү, каармандардын иш-аракеттерин талдай алуусу, окуганынын негизинде тиешелүү тыянак чыгара алуусу анын мектеп жылдарынын бардык аралыктарындагы ийгиликтеринен көз каранды болот. Ошондуктан башталгыч класстын мугалими окууга үйрөтүүдө өзгөчө көңүл бөлүүсү, окуучунун, ата-эненин, ортоңку баскычта билим берүүчү мугалимдин астында чоң жоопкер экендигин сезүүсү абзел. Ортоңку баскычты окуткан мугалимдер көпчүлүк учурда 5-класска келген окуучулар жай окуйт, түшүнгөнүн кайра айтып бере албайт, ой жүгүртө албайт же окуган чыгармасына баа бере албайт деп башталгыч класстардын мугалимдерине доомат коюшат.

Окуу – бул адамдын жашоосундагы негизги билгичтик, ансыз ал өзүн курчап турган чөйрөнү толук аңдап түшүнө албай калышы мүмкүн. Ошондуктан башталгыч класстын мугалими бала үчүн өтө зарыл болгон билгичтикти үйрөтүүгө тийиш. Сабак кызыктуу болуу

үчүн эмне кылуу керек? Китепти сүйүүгө, аны жан-дили менен окууга кантип үйрөтүү керек? Бала кезде окулган чыгарма баланын эс-тутумунда өмүр бою калат жана анын андан ары адам болуп калыптанышына да зор таасир этет эмеспи.

Ошондуктан башталгыч класстардын мугалиминин алдында биринчи кезекте окуучунун текстти шар жана аң-сезимдүү окууга үйрөтүү максаты турууга тийиш. Бул максатка жетүү үчүн окуучулардын китеп окууга болгон кызыгуусун калыптандыруу, өз алдынча окууга болгон кызыгуусун жаратуу абзел.

Окуу бул кеп ишмердүүлүгү катары катары эки түргө ээ: үн чыгарып окуу жана ичтен (купуя, үн чыгарбай) окуу. Окуунун сапаты ар тараптуу мүнөздөлөт. Үн чыгарып окуу аң-сезимдүү, шар, туура жана көркөм болууга, ал эми купуя окуу аң-сезимдүү жана шар болууга тийиш.

Аң сезимдүү окуу – бул окуганын ачык жана так түшүнүү. Аң сезимдүү окуу – окуунун эң негизги сапаты.

Шар окуу – бул окуганынын мазмунун түшүнүү менен муунга бөлбөй туура, шыдыр окуу. Туура окуу – сөздөрдү толук жана так айтып, туура окуу. Окуу ылдамдыгы/темпи - текстти түшүнө турган ылдамдыкта окуу. Көркөм окуу – эмоционалдуу, жандуу, бирок шар окуу; Тыныш белгилерине көңүл буруп окуу – окуп жатканда тыныш белгилерин тыным жана интонация аркылуу белгилөө.

Аң сезимдүү окуу шар окуу менен тыгыз байланышта болот. Ошондуктан шар окуу окуган текстинин мазмунун түшүнүү аркылуу аң сезимдүү окуу менен айкалышып туруусу зарыл.

Шар жана аң сезимдүү окуунун начар болуусунун башкы себеби катары төмөнкүлөр болуусу мүмкүн:

- окуу техникасы менен иштөөгө мугалим тарабынан жетишердик көңүл бөлүнбөй калуусу;

- окуучуларды кызыктыруу чөйрөнүн жоктугу;

- ата-энелер тарабынан баланын окуусуна болгон көзөмөлдүн начар деңгээлде болуусу;

- социалдык факторлор.

Жогорудагы көйгөйлөрдүн ичинен башталгыч класстын мугалиминин орду биринчи кезекте турат. Ошондуктан мектеп практикасында окуучулардын шар окуусунун билим жана билгичтиктерин өнүктүрүү боюнча түрдүү жумуштар жүргүзүлүп келет. Тактап айтканда:

- динамикалуу окутуу методу;

- чынжыр түрүндө окуу;

- жупта жана топто окутуу;

- жаңырык окуу;

- хордук окуу;

- окуу ылдамдыгын өз алдынча текшерүү ж.б.

Шар жана аң-сезимдүү окууда окуучунун ийгилиги анын ишмердүүлүгүнүн мотивациясынан көз каранды болот. Же тескерисинче, ийгилик мотивди жаратуусу мүмкүн. «Мен жакшы окуй алам, ошондуктан дагы окугум келет!» - деп окуучу улам жаңы ийгиликке умтула берет. Окууга болгон кызыгуусун арттырууда мугалим ар бир окуучу үчүн ийгиликке жетүүнүн кырдаалын түзүп туруу абдан маанилүү.

Шар окууда тиешелүү окуу ылдамдыгы сакталышы зарыл. Анткени абдан жай же өтө тез окуган бала окуганынын маанисин түшүнө албай калышы толук мүмкүн. Бирок, ошол эле учурда окуу ылдамдыгы гана негизги көрсөткүч болуп саналбайт, мында ар бир тамганы, сөздү, сүйлөмдү, текстти туура окуу, көркөм окуу, тыныш белгилерге жараша жана тексттин мазмунун түшүнүп, кырааты менен окууга басым жасалат.

Демек, аң-сезимдүү окуу шар окуу менен абдан тыгыз байланышта экендиги ар бир мугалимдин көңүл борборунда болууга тийиш. Шар окуу аң сезимдүү окуу менен шайкеш келгенде гана окуучу окуган текстинин мазмунун түшүнүүгө жетишет. Бул, албетте, баланын окууга болгон кызыгуусунун, окуу ишмердүүлүгүнүн, окурмандык маданиятын калыптандыруунун башкы фактору болуп саналат.

АДАБИЯТТАР:

1. Абдухамидова Б., Рысбаев С., Ибраимова К., 2-3-класстарда адабий окууну окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо, -Б., 2013
2. Башталгыч класстардагы Кыргыз тил жана окуу боюнча предметтик стандарт, КР Билим берүү жана илим министрлигинин 2016-жылдын 21-апрелиндеги коллегиясынын чечими менен бекиген.
3. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн Мамлекеттик стандарттары. – Бишкек, 2006.
4. Левкина Т.С. Хотим еще читать. Начальная школа 2000, №1
5. Матвеева С.И. Проблемы формирования и развития навыка чтения младших школьников и некоторые пути их решения. Начальная школа 2000, №11
6. «Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо». Методикалык колдонмо. -Бишкек, 2010.
7. Токтомаматов А. Кыргыз башталгыч класстары үчүн Адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздери / педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу диссертациясы. –Б., 1995.
8. Токтомаматов А., Абдухамидова Б., Баимбетова Н., Башталгыч класстардагы окууга коюлуучу базалык талаптар. –Б., 2014.
9. Яшина Н.П. Учить читать трудно, но интересно. Начальная школа 2001, №6

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Педагогика илими кесиптик билим берүү борборунун
ага илимий кызматкери, п.и.к.
Кыргыз билим берүү академиясынын*

ОКУУЧУЛАРДЫН НЕВРОЗУ – ЖАЛПЫ КООМДУН КӨЙГӨЙҮ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Старший научный сотрудник, к.п.н.
Центра педагогической науки и
профессионального образования
Кыргызской академии образования*

НЕВРОЗ УЧАЩИХСЯ – ВСЕОБЩАЯ ПРОБЛЕМА ОБЩЕСТВА

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna
Senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

NEUROSIS OF STUDENTS – A UNIVERSAL PROBLEM OF SOCIETY

Аннотация: Макалада тоталитардык, конформисттик коомдогу невроздун себептери, тендециялар, андан арылуунун XIX кылымдан берки ыкмалары жазылган. Өзүн өзү актуалдаштыруу, өнүктүрүү андан арылуунун бир жолу катары белгиленип, бирок муну абсолютташтырууга болбостугуна көңүл бөлүнөт. Батыштын тажрыйбасына кайрылып, бизге андан сабак алуу менен, өз жолубузду аныктап, невроздон арылуунун этнопедагогикалык жолун окуучуларга көрсөтүү милдетин психологдордун, педагогдордун эсине салат.

Аннотация: В статье рассматриваются причины, тенденции невроза тоталитарного, конформистического общества, общие методы избавления от них с XIX века. Самоактуализация, саморазвитие отмечается как одним из путей избавления от таких недугов, но абсолютизировать их недопустимо. Автор обращается к опыту запада, считая что мы должны знать их, но определить свой путь должны сами. В конце статьи напоминает психологам и педагогам обязанности показать этнопедагогический метод избавления от невроза учащимся.

Annotation: The article deals with the causes and tendencies of neurosis of totalitarian, conformist society, General methods of getting rid of them since the XIX century. Self-actualization, self-development is noted as one of the ways to get rid of such ailments, but it is unacceptable to absolutize them. The author refers to the experience of the West, believing that we should be nobles, but we must determine our own path. At the end of the article reminds psychologists and teachers of the obligation to show ethno-pedagogical method of getting rid of neurosis to students.

Түйтүндүү сөздөр: невроз, психология, көөдөндүн боштугу, этнопедагогика, көз каранды эместик, өзүн өзү өнүктүрүү, актуалдаштыруу, тенденция, усулдар, ж.б.

Ключевые слова: невроз, психология, самоактуализация, экзистенциальный вакуум, независимость, саморазвитие, тенденция, этнопедагогика, методы и т.д.

Key words: neurosis, psychology, self-actualization, existential vacuum, independence, self-development, tendency, ethnopedagogy, methods, etc.

Азыркы мезгилде окуучулардын арасында невротик балдар арбыды. Бул мугалимдерге кыйынчылык түзүүдө. Эмне себептен окуучулар невротик болушат? Бул – психопатогенизмдеги маанилүү суроо. Невроз – бардык жактан куру калган, кароосуз,

үлүшсүз, бактысыз балдардын оорусу. Жашоосуна канааттанбаган, мээримсиз, жашоосу коопсуз адамдар да невроз болушат. Урмат-сыйдан калган, эч ким аны теңине албаган, өзүн кем тутуу комплекси бар адамдар да невроз болушат. Бала йодго, витаминге муктажмын деп айта албайт, ал чоңдордун оюна келбейт. Аминокислотанын, кальцийдин ж.б. жетишсиздиги да ооруга себеп болот.

Ар бир мезгилдин неврозу ар башка, ошого жараша психотерапиеси да айырмаланып келген. Совет доорунда жашаган элдер тоталитардык режимден, батыш элдери конформизмдеги (лат. konformis – окшош, ылайыкташтыруу, англис чиркөөсү негиздеген идеология) режимден невроз болушкан. Адлердин мезгилинде өзүн кем баалуу адам катары сезген, жашоосу маңыздуу эмес, экзистенциалдык вакуум (көөдөндүн боштугу) невроздун себеби болгон. Конформизм менен тоталитаризмдин натыйжасы – экзистенциалдык вакуум, бул элдин жашап кетүү иммунитетин жоготууга алып келген. Интеллектуалдык потенциалы жогору, билимдүү, бирок адептик-рухий тарбиянан өксүгөн адамдардын негизги көйгөйү – экзистенциалдык вакуум. Батышта жумушсуздук да невроздун себеби болгон. Качандыр бир мезгилдеги туура эмес кылган ишин ойлоп, абийирден азап тартуу, баалуулуктардын алмашышынын натыйжасындагы чыр-чатак – невроздун булагы. Сан Францискодогу Беркли университетинин диссертанты Диана Янг тесттерди статистикалык анализ жүргүзүү аркылуу улууларга караганда жаштардын неврозу көбүрөөк болгондугун аныктаган. Салтты, жашоонун маанисин жоготуу да неврозго түрткү болот деген жыйынтыкка келген.

КМШлык психологдор неврозду азайтуу үчүн баланын өзүн өзү коргоо, өркүндөтүү, токтоо алып жүрүү, өзүн өзү актуалдаштыруу, чыңалуудан кутулууга ж.б. үйрөтүүгө көңүл бөлүп келишкен. Фромм, Хорни, Юнг, К. Бюхлер, Анжиал, Роджерс, Шахтель ж.б. католик психологдорунун пикири боюнча: индивидуализация, автономдуулук, өзүн өзү актуалдаштыруу, өзүн өзү өнүктүрүү, продуктивдүү аракет, өзүн өзү таануу – синоним.

Өзүн актуалдаштырган адам сырткы сымбатын көрсөтөт, сөзү жасалма адамдарды жаман көрөт. Эки жүздүүлүк, такыбасынуу, сопусунуу, арамзалык, алдамчылык, анткорлук, жакшы пикирде калсын деп аракеттенүү сыяктуу сапаттар аларга таандык эмес. Өзү кандай болсо, ошондой көрүнөт, өз кемчилигине көнүп калган, анча-мынчага кайгырбайт. Менструация, бойго бүтүү, туалетке баруу, секс алар үчүн – табыгый нерсе, аны ачык сүйлөйт.

Өзүн актуалдаштырган адамга өзү жашаган коомунун аксынышы жакпайт, ошондуктан өзүн душмандын тылында калган чалгынчыдай сезет. Коомго нааразычылыгын жашырбайт. Кээде элдин аң-сезимин агартууга аракеттенет. Салтка айланып калган түркөйлүктү, терс кылык-жоруктарды ачуусу келгенде айтып салат. Алар ызаланган, таарынган, эзилген адамдарды коргойт. Ичинде чогулган “буусун” чыдамы жетпей калганда буркан-шаркан түшүп, кийинкисин ойлонбой айтат. Аны уккан кишинин ал жөнүндө пикири кандай болсо, ага баары бир.

Өзүн актуалдаштырган окуучу бай жашап кетүүнү ойлойт. Билимин өркүндөтөт, бирок толук кандуу өнүгүүгө уникалдуу мүмкүнчүлүгү бар экендиги оюна келбейт. Психология илими өнүгүүсү жактан элден алды жакта бараткан интеллигенттерди, зээндүү адамдарды изилдебей, өнүкпөй калган, зордук көргөн, кысымга алынган, зар тарткан көйгөйлүү адамдарды жана балдарды изилдейт. Өзүн өзү актуалдаштыруу – эгоцентризмге карама-каршы сапат.

Өзүн актуалдаштырууну максат кылгандардын айрымдары Ата Мекенге кызмат кылууну каалашат. Андай жаштарга өзүн өзү анализдөө, ревизиялоо мүнөздүү. Аларды өз маселеси аз толкундандырат. Өзү жөнүндө аз ойлонот. Алардын ар бири айрым бир маанилүү маселенин чечимин издеп, бүт энергиясын, күчүн сарпташат. Ал маселе өзү каалаган сүйүктүү иши эмес болсо да, ал ишти милдети катары тааныйт. Адамзаттын, элинин, жакындарынын бейпилдикте жашоосу аларга маанилүү. Ата Мекенге кызмат кылгысы келген жаштарды бытиенин, турмуштун философиясы, фундаменталдык жана адептик маселелер ойлондурут. б.а. алар дүйнөнүн ааламдык системасында жашашат. Аларды бүгүнкү элдин кызыкчылыгы, социалдык заказы эмес, адамзаттын тарыхый бай

тажрыйбасы, доордун талаптары, баалуулуктары ойлондурут. Ошондуктан дүйнөлүк саясаттын багытынын, тенденциялардын пайда-зиянынын алдын ала айта алышат. Турмуштун философиясынан сабак алгандыктан, бардык шартта элди тынчтандыруу, элдештирүү менен алек болушат.

Элден четтеп, өзүнчө жалгыз калганда алардын жакшы көргөн иши, балдары бар. Алар өзүн кармай билишет, жоош, бейпил болушат. Жолу болбой, жеңилсе, эмоцияга алдырбайт, ачууга жендирбейт. Анын кыжырына эч ким, эч нерсе тие албайт. Аны бедели төмөн адам кемсинтип жатса да камырабайт, ага теңелбейт. Мүнөзү жакшы, жагдай боюнча өз пикири бар, башкалардын пикири аны толкундандырбайт. Элден обочолонуп жашайт. Элден обочолонуу – катаал, суз, болууга, мамиленин үзүлүшүнө чейин жетиши мүмкүн. Өзүн актуалдаштырган адам өз проблемасына караганда сырткы дүйнөнүн көйгөйлөрү көп толкундандырат. Кризиске келген оор шартта уйкусуз калбайт, аппетити начарлабайт, маанайы жакшы, жашоосу нормалдуу өтө берет. Алар катардагы адамдар менен маектеше албайт, анткени башкалар аны текебер, муздак, ынтымакка келгиси келбеген, атүгүл душман катары санашат. Ал өзү доско муктаж эмес. Шерикке муктаж адам дос күтөт. Ал автономиялуулугун, көз каранды эместигин жоготкусу келбейт. Жоопкерчиликти мойнуна алат, өзү чечимди издеп, эмне кыларын өзү аныктайт, табат, активдүү, эрки күчтүү, кайраттуу, сөзгө туруктуу. Мурда ал нормалдуу деп жүргөн адамдар ал үчүн рухий сырκοо, чабал, кемчилиги бар адамдар болуп саналат.

Көпчүлүк адамдар кийимди, ынанымды ж.б. өз табити менен тандабай, реклама, ЖМК таңуулаган нерсени тандашат. Көпчүлүктү манипуляциялоого болот. Көпчүлүк саясий, экономикалык ж.б. оюндардын “оюнчугу” болуп, азап тартып жашай беришет. Мындай адамдар катастрофа (кыйроо) башталса да “ойгонбостон”, жашоосун уланта беришет. АКШнын изилдөөсүнө караганда 5-30% адамдар жагдайдан көз каранды. А. Маслоунун изилдөөсүнө караганда адамдардын 100% жакыны жагдайдан көз каранды. А. Маслоу: “Өзүн актуалдаштырган адамдардын эрки күчтүү болот, табияттын, коомдун, адамдардын жүрүм-турумуна, детермизмге (лат. determine - аныктайм, философия) ж.б. башы оорубайт. Элдин талабына, маданиятына, жагдайга жараша, ички жашыруун ресурстарды издейт.

Дарак күнгө муктаж болгондой эле адам сүйүүгө, коопсуз жашоого, көз каранды эместикке муктаж. Көз каранды эместикке – жагымсыз жагдайдан, тагдырдын соккусунан, тууган-уругунун түгөнбөс түйшүгүнөн көңүлү калуудан, эзүүгө, кысымга чыдап эмгектенүүдөн чарчап, фрустрацияга (лат. Frustration - алдоо, максатына жетпей калган адамдын психикалык абалы) жеткен адамдар жетишет, анан кыялга батып, чыгармачылыкка алагды болот. Алар башкалардын сүйүүсүнө, жактыруусуна, мактоосуна муктаж эмес. Атакка, популизмге, таанымал болууга умтулбайт. Жашоонун ар бир күнүнө канааттанып, кубанышат. Алар аркы-беркини көп байкабаган аңкоо сыяктуу көрүнөт, бирок андай эмес, рухий аракетин тынымсыз, тандын атканы, күндүн батканы, гүлдүн ачылганы, баланын өнөрү аларга ушунчалык татынакай көрүнөт. Алтымышка чыккан аялы он сегиздеги кыздай көрүнөт, турмуш – аларга ырахаттын булагы. Табигаттын сулуулугун эң жакшы пейзаж катары баалайт. Чыгармачыл адамдар балдарды, музыканы ж.б. сүйөт. Акчадан же кечки клубдан ырахат албайт. Чыгармачыл адамдар ушундай болушат.

“Өзүн актуалдаштырууга умтулган адамды – ден соолугу чың, чыйрак, кубаттуу айбан деп атоого болот”, - деген А. Маслоу. “Анткени адамдын жактыргандарынын ичинен ага эч нерсе жат эмес. Ал уят-сыйыт менен иши жок, күнөөнү сезбестен, каалаганын кыла берет. Анын аппетити эң жакшы, уйкусу катуу, ал бардык физиологиялык умтулуудан ырахат алат, башка деңгээлдеги талаптары коопсуз, сүйүүсү шарттуу” [3.188-б].

Эми невроз болбогон соо балдардын мүнөздөмөсүнө токтололу:

1. Реалдуулукту жогорку деңгээлде түшүнөт.
2. Өзүн, башкаларды, дүйнөнү кандай болсо, ошондой кабыл алат.
3. Тышкы таасирдин эмес, ички себептердин натыйжасында аракеттенет.
4. Маселени кунт коюп угат, терең түшүнөт, аны чечүүгө шыктуу.
5. Жалгыз калып, өз алдынча аракеттенүүнү жакшы көрөт.

6. Автономиялуу, башка маданиятты, баалуулуктарды кабыл алууга каршы.
7. Жаңы маалыматты тез түшүнүп, өтө эмоционалдуу кабыл алат.
8. Тез-тез маанайы өзгөрүп турат.
9. Адамзат тукумун өзү менен теңдештирип салыштырат.
10. Тегерегиндегилер менен мамилеси жакшы.
11. Мүнөзү демократиянын тартибине ылайык.
12. Чыгармачыл жөндөмү өтө жогору.
13. Баалуулуктарды жакшы түшүнөт.

Мугалимге эң маанилүү суроо: окуучу өзүн өнүктүрүүгө багыт алыш үчүн кандай мамиле түзүп, эмне кылыш керек? Ушу суроого жооп табуу кыйын, анткени балдар ар башка. Интеллектуалдык жактан өнүкпөй калган окуучулардын адамдар менен өз ара мамиле түзүү тажрыйбасы жетишсиз, аны үйрөтүү өзгөрүшүнө себеп болот. Көз каранды эмес окуучулар башкалардан аз коркот, душмандык мамилеси аз, алардын жардамына, мактоосуна муктаж эмес, ага көнүп калышын да каалабайт. Алар ардактуу болоюн деп да умтулбайт. Сыйлыкты, жогорку даражаны эңсебейт. Өзүн ишенимдүү алып жүрөт.

Невроздун табигатын толук билүүгө мүмкүн эмес сыяктанат, анткени бирдей кийинген, бирдей музыканы, композиторду ж.б. сүйгөн, бирдей шартта жашаган, ынанымы, ишеними бирдей эгиз аялдардын бири невроз, экинчиси жашоого жөндөмдүү болгон учур көп. Австриялык госпиталда бир невроз-сыркоо эч айыкпай койгон. Эң күчтүү психотерапевтти жардамга чакырса, “бул оорулуу өлөт” - деп латынча айткан. Оорулуу муну түшүнгөн, бирок анын жардамысыз айыгып кеткен.

Өзүн актуалдаштырган америкалык студент: “Мен окумуштуулук даражага жеттим. Эң жакшы маркадагы машина бар. Каражаттан, секстен көз каранды эмесмин. Статусум жана мүмкүнчүлүгүм жогору, бирок мени кыйнаган бир суроо бар: Жашоонун маңызы эмнеде?” Адамга бардыгы жетиштүү болсо да, убакыттын кенендиги – жекшембилик неврозду пайда кылат. Азыр Америка эли: “Жакында роботтун, техниканын жардамы менен 15% жумушчулар элди камсыз кыла алат” - деген жыйынтыкка келишти. 85% жумушчулардын неврозун ким тыят, кантип айыктырат? ХХI кылымдын ортосунда робот жана техниканын жардамы менен 130 кесиптин ээлери жумушсуз калары азыр айтылууда. Биздеги абал жакшырабы же анда невроз көбөйөбү? Илим кийинки туура жолду көрсөтө алабы?

XIX кылымда невроздон кутулуу үчүн физиологиялык медициналык концепция актуалдуу болгондугу психологиялык адабияттарда жазылып жүрөт. 150 жыл мурда Филипп Панель невроз сыркоолордун моралдык абалын оңдоо менен даргтан айыктыруу методун сунуштаган. XIX кылымда элдин моралдык сапаттарын оңдоого илим багыт алган. Оорукчан адамды үй-бүлөсү менен эмгектендиришкен, убагында бул натыйжалуу метод катары таанылган.

XX кылым эркектерди стерилдештирүү (тукумсуздандыруу), аялдардын боюнда болтурбоонун, аборттун кылымы болгондуктан көпчүлүк жашоонун маңызын жоготту. Эйнштейн: “Маңызы жоголгон жашоодон адам бактысыз болуп эле чектелбестен, жашап кете албай калат” - деген. Жашоону моралдаштырууга аракет кылуу азыр мурдагы кылымдагыдай натыйжа бербей калган. Мурдагы баалуулуктар маанисин жоготуп койгондуктан, америкада моралды онтологиялаштыруу (философиянын бөлүмү, грек. *on* – тукум, *ontos* – нагыз, анык) башталган. Адамдар дайыма тукум улоого алектенип, жашап келишкен. Америкалык психологдор жашоого керек жаңы баалуулуктарды киргизип, ал – адам реализациялоону каалаган нерсе катары түшүндүрүүдө.

Учак (самолет) жерде жүргөндө эмес, асманга көтөрүлгөндө учактыгын көрсөтөт. Адам психикасы бар, биологиялык организм болуп чектелбейт, анын рухий кубаты бар. Аны пайдаланганды билсе, чыныгы адамдыгын көрсөтөт. Азыр окуучуларга мурдагыдай таалим-тарбия берүү туура эмес. Абийирди ойготуу, моралдаштырууда анча натыйжалуу болбой калды. “Адамдын психикалык жактан соо болушу үчүн диний ишеним өбөлгө болорун Олпорт Г. жазган. (Личность в психологии. – М., КСП+:СПб:Ювента.1998. – С 103-112).

Азыр дүйнөдө 10 диний осуят (парз) эмес, 10000 осуятты 10000 турмуштук шартка колдонууга педагогдор үйрөтүп жатышат [3].

Психологдор адамдын психикасынын табигатын билишет, бирок, неврозду жеңе албай келе жатышат. Теологдор адамды Кудай кандай жараткандыгын, дилинин, рухунун табигатын билишет, бирок психологдон жардам албай, эч кимге зыяны жок жашап келе жатышат. Динди тааныган адамдар психикасы нормалдуу болуп, курчаган чөйрөгө толеранттуу мамиледе жашарын теологдор белгилешет. Мартин Бубер: “Невроз адамдын туура эмес багытынын натыйжасында конвульсивдүү (судорожный) айнып калышы, жандын индивидуалдык абалы”-дейт. Кыргыз Республикасында “Дин маданиятынын тарыхы” сабагынын алкагында динди таанытабыз деп жатабыз. Бир дагы илим башка тармактын өкүлүнүн ортомчулугу менен таанылбайт. Физиканы физиктер, химияны химиктер окутушат. “Дин таануу” билиминин тагдырын теологдор эмес, тарыхчылар чечиши туура эмес. Анын мазмунун атеисттик көз караштагы тарыхчылар эмес, динди тааныган педагогдор аныктап, окутушу керек.

Окуучуларга динди таанытпаса, невроз азайбайт. Окуучулардын неврозу эч кимди толкундандырбай турган маселе боюнча кала береби? Бардык өлкөлөр окуучуларга динди таанууга багыт алышты. Бизге ойгонууга мезгил жетти.

Адабияттар:

1. Ф.Н.Гонобилин. Психология. М. Просвещение. 1973.
2. Дж. Кехо. Подсознание может все. Живите с умом. Минск.2004.
3. Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. Составитель А.А. Реан. Санкт-Петербург. Москва.Минск. Питер. 2000.
4. Олпорт Г. Личность в психологии. – М., КСП+:СПб:Ювента.1998. – С 103-112.
5. Э. Фромм. Психоанализ и этика. – М. 1994. С 100- 104.
6. А. Маслоу. Психология бытия. – М.: Рефл-Бук. 1997. С 44-61.

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Сабырова Элзада Сыдыковна
ага окуутучу, п.и.к.
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык
университети*

**ОКУУЧУЛАРДЫН СОЦИАЛДЫК АБАЛЫН ЖАКШЫРТУУДА
ЭМГЕКТИН МААНИСИ**

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

*Сабырова Элзада Сыдыковна
старший преподаватель, к.п.н.
Бишкекский государственный университет
имени К.Карасаева*

**ЗНАЧЕНИЕ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ В УЛУЧШЕНИИ
СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ**

*Alymbaeva Bermet Bekeshovna,
Researcher of
Kyrgyz Academy of Education*

*Sabyrova Elzada Sidikovna
Senior Teacher, Candidate of Pedagogical Sciences
Bishkek State University named after K. Karasaev*

**THE MEANING OF THE LABOR THEORY AND THE IMPROVEMENT
OF THE SOCIAL POSITION**

***Аннотация:** Макалада окуучулардын социалдык абалын жакшыртууда эмгектин теориялык мааниси ачык айкын көрсөтүлдү. Өсүп келе жаткан муундардагы мыкты адамдык сапатты эмгектин таасири аркылуу тарбиялоо жөнүндөгү ойду акыл-ойчулдар дайыма айтышкан. Авторлор, эмгекке тарбиялоонун жашоо-тиричиликтеринин мүнөзү кандай гана өзгөрбөсүн, үй-бүлөлүк тарбия берүүдө, эреже катары, эл акылынан эленип чыккан үй-бүлөлүк осуяттарды карманаары зарыл деп карашкан.*

***Аннотация:** В статье чётко и ясно показаны значение трудового воспитания и улучшение социального положения. Трудовое воспитание является одной из важнейших сторон воспитания подрастающего поколения. В процессе ознакомления с трудом взрослых, родители формирует у детей положительное отношение к их труду, бережное отношение к его результатам, стремление оказывать взрослым посильную помощь. Авторы статьи уделяют главное внимание трудовому воспитанию и правильному образу жизни, уважению к многовековому наследию кыргызского народа и семейным традициям, обычаям и нравам.*

***Annotation:** In the article questions of the meaning of the Labor Theory and the Improvement of the Social position is shown distinctly and clearly. The education of the best human qualities among the younger generation through the influence of fairytales was always said by thinkers.*

The authors of the article give great attention to labor education to the healthy lifestyle, respect for the centuries-old heritage of the Kyrgyz people and it is given a description of family traditions, customs and manners.

Түйүндүү сөздөр: эмгек, социалдык абал, этнопедагогика, педагогикалык ойлор, билим берүү, тарбия, окутуу, адамдык аң-сезим, үй-бүлө, өнүгүү.

Ключевые слова: труд, социальное положение, этнопедагогика, педагогические мысли, образование, обучение, человеческое сознание, семья, развитие.

Key words: labor, social position, ethno pedagogy, pedagogical thoughts, education, training, education, human consciousness, family, development.

Кыргызстандагы бүгүнкү жаштардын социалдык абалы, жашоого болгон көз карашы коомубузда улам талкууланып, асыл баалуулуктардын кандай нукка өзгөрүп баратканы, элдин эртеңки тагдыры кимдердин колуна өтөрү келечекке кайдыгер карабаган адамды терең ойго салат.

Окуучулардын социалдык абалын жакшыртуунун негизги максаты балдарды чыгармачылыкка, аң-сезимдүүлүккө тарбиялоо кирет. Окуучулардын эмгекке муктаждыгын тарбиялоо, акыл жана күч эмгегин айкалыштырып, анын интеллектуалдык потенциалын өнүктүрүү, эмгекке аң-сезимдүү чыгармачыл мамиле жасоого тарбиялоо, эмгек маданиятын, эмгекти уюштуруучулук жөндөмүн арттыруу, ошондой эле окуучунун нравалык сапаттарын калыптандыруу. Бул милдеттерди чечүү окуучуларды эмгекке теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоого жардам берет. Мектепте эмгекке тарбиялоо окуу тарбия ишинин баардык процессинде эмгекке үйрөтүү сабактарында, мектептен тышкары иштердин системаларында ишке ашат. Окуучуларды эмгек процессине катыштыруу алардын адептик, инсандык сапаттарын арттырууга, чыгармачылыгын өнүктүрүүгө жардам берет. Ошого окуучулардын эмгегин туура пландаштырууга, уюштурууга өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Эмгекти калыптандыруу проблемасы эң обол анын өзөгүн түзгөн балдарды эмгекке тарбиялоо түшүнүгүнүн коомдук педагогикалык баалуулук жана илимий түшүнүк катары маани-маңызын ачыктап алуу каралат. Окуучуларды эмгекке тарбиялоо боюнча азыркы педагогикалык идеялардын башат тамыры Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, А. Дистервег, К.Д. Ушинский, В.В. Зеньковский, Э. Дюркгейм, Д. Дьюи, П. Наторп, А.В. Луначарский, П.П. Блонский, С.Т. Шацкий, В.Н. Шульгиналардын эмгектерине барып такалат.

Алардан жоопкерчиликти аңдап-түшүнүү, чыгармачылык; демилге көрсөтүү, мотивация жана позитивдүү баалуулуктарга умтулуу, багыт алуу сыяктуу коом менен алака катыштын баштапкы элементтери аркылуу калыптана баштайт [2].

Окуучуларды эмгекке тарбиялоо инсандын ар түрдүү ишмердүүлүк менен алектенген процессинде гана ишке ашат. Бирок бардык эле ишмердүүлүк тарбиялык абалдын көрүнүшү болуп эсептелбейт.

Дүйнөгө аттын кашкасындай белгилүү болгон улуу орус педагогу К.Д.Ушинский «Эмгектин психикалык жана тарбиялык мааниси» деген макаласында: «Адам өзүнүн жеке башынын эмгегисиз бир кадам да алга жыла албайт, бир жерге тура албайт, кайра артка кетет», -деп эмгекти адамдын жан дүйнөсүн жаңырткан, ой-кыялына канат берген бирден-бир кудурети күчтүү курал катары караган [11].

Эмгек тарбиясынын баалуулугун кыска жана так К.Д. Ушинский айткан: “Аркабызда калган балдарыбызга акча, дүнүйө, ал эмес билим дагы эмес, андан көрөк колубуздан келсе аларды бактылуу кылыш үчүн эмгекке тарбиялап кетишибиз керек.” [11].

Я.А. Коменский эмгекчил үй-бүлөлөрдүн тажрыйбасына таянып “Эне мектебинин” идеясын түзүп чыккан.

Орус психологу Л.С. Выготскийдин «Балдардын эмгек аракети менен акыл-эсинин өнүгүшүнүн байланышы» деген маселеге арналган изилдөөсүндө баланын эмгек аракети менен акыл-оюнун өнүгүүсүнүн ортосунда тыгыз байланыш бар экенин көрсөткөн. Бир жагынан эмгек аракетинин өнүгүүсү ойлонууга негизделсе, экинчи жагынан «эмгектин

мааниси баланын интеллектуалдык өнүгүүсүн алдыга жылдырган негизги фактор болуп эсептелинет», – деп белгилеген [6].

Адамдар үчүн эң негизги турмуштук керектөө - бул эмгек. Ошондой эле эмгек аракети баланын табигый керектөөсүнө шайкеш келет. Эмгек натыйжасы жемиштүү болгондуктан, өзгөчө жогорку топтогу балдар үчүн өтө негизги максатка айланат. С.И. Гессендин сөзү менен айтканда, жакшы уюштурулган эмгекте «тарбиячынын өзүнө белгилүү, бирок бала билбей турган максат байкалып турушу керек». Башында баланын иштөө максаты туруксуз болуп, иш үстүндө да өзгөрүп турат. Баланын көзүнчө чоңдор жумуш жасап, аны менен карым-катнашта болсо жана баладан аз гана ишти аягына чейин бүтүрүүнү талап кылса, бала (ички жана сырткы кыйынчылыкка карабастан) белгиленген максатка жетүүгө үйрөнөт. Ойлогон максатка ылайык аракет кылуу баланын жөндөмүн, ойлоосун, тилин өстүрүп жана мүнөзүн калыптандырат. Бала ишти аткаруу тартибин, ыкмаларын үйрөнө баштайт. Бул анын өз күчүнө ишенүүсүн, тапшырманы так туура, аткарып, өзү максат коюп, аны орундатуу жолдорун үйрөнөт. Алдыга койгон максатка жетүүдө, өз ишин байкай билүү ишмердүүлүгүнө да байланыштуу, баланы өз эмгектерин туура баалап, каталарын байкап, эмгектин сапаты да кызыктырат. Ошондуктан көпчүлүк убакта балдар чоңдорго эмгек аракетинин туурасы жана сапаты боюнча көп суроолорду берет.

Ал эми Е.Н. Герасимова «Балдардын өзүн өзү тейлөө эмгегин калыптандыруу», - аттуу изилдөөсүндө кичинекей балдарды эмгекке тарбиялоо иштерин көрсөтөт [8].

Орто кылымдагы маданияттын бийик деңгээлинин күбөсү болгон Жусуп Баласагын: «Кишини билгиң келсе, ишин кара», деп, адамдын эмгегинен анын ким экенин билүүнү сунуш кылган. «Ар бир ата-эне баласын үй-бүлөдө чарба эмгектерине аралаштырып тарбиялоо аркылуу жалпы элдик эмгекчил азамат болуп өсүүсүн ойлоо керек», - деп эскерткен [4].

«Кээ бир терс көрүнүштөр, маселен, жаштарды барымтага берүү – аны эмгектен алыстатып, бир кесипке ээ болуудан четтетип, адамды жан дүйнөсүнөн ажыратат, адал эмгек жолуна түшкөндө гана адам барымта сыяктуу илдеттен айыгат», деп эсептеген. Чохан Валихановдун барымта тууралуу ой-пикиринен улам, бүгүн да коомубузда эмгек барымтасы жаштар арасында орун алып турганын, алардын ар кимдин ишин иштеп, түрлүү кылмыштарга барып жаткандыгына күбө болуп келебиз. Илимпоздун эмгекке үндөө чакырыгынын мааниси бүгүнкү күндө да балдарды эмгекке тарбиялоонун актуалдуулугун күн санап өсө баштаганынан байкалууда [15].

Элдик педагогиканын өнүгүшүндө төкмө акындардын чыгармачылыгы өзгөчө орунда турат. Кыргыз элинде төкмө акындар кылымдар бою өз ырларындагы идеяларды элге жайылтуу аркылуу элдик тарбиячынын ролун аткарышкан жана жаш муундарды тарбиялоонун өзүнчө формасын, каражаттарын, ыкмаларын, салттарын жаратышкан.

XIX к. экинчи жарымы, XX к. башында кыргыз элине «заманчыл акындар» деген ат менен белгилүү болгон Арстанбек, Калыгул Бай уулу, Молдо Кылыч жаңы заманда, жашоонун жаңы шартында мурдагы адеп-ахлактын, аң-сезимдин, баалуу түшүнүктөрдүн жоголуп кетишинен чочулап, үгүт-насаат ырларында ак ниеттүүлүккө, чынчылдыкка, эр жүрөктүүлүккө, адамдардын өз ара мамилелерин, урмат-сыйын сактоого, ак пейили, абийири менен эмгектенүүгө чакырышканы белгилүү. Акындардын чыгармаларында тарбия идеясы өтө күчтүү, таамай элестетүү, эмоционалдуу берилип, жаш муундарды адеп-ахлак, ыймандуулук, эмгекчилдик, акылдуулук, боорукердик, кайрымдуулук жана башка адамдагы эң асыл сапаттарга тарбиялаган.

Молдо Кылычтын чыгармаларында эмгек жашоонун негизи, бакубатчылыктын булагы, адам муктаждыгын канааттандырып, ага ырахат, каниет тартуулоочу жагдайлардын баарын жаратат. Ушундан улам жашоодон ырахат, каниет алуу үчүн эмгектенүү гана керек. Эмгек – жогорку баалуулук жана жашоонун маңызы. Жашоонун маңызы коомго, адамдарга пайда алып келген эмгектен көрүнөт. Адам материалдык байлыгына жана коомдогу социалдык абалына карап эмес, пайдалуу эмгек жасаганына карап бааланат. Ал эми эмгекчилдик адамдын эң жакшы сапаты болуп эсептелет. Эмгек адамга жаркын маанай, бакыт, ырыс

тартуулайт. Адамдын моралдык сапатын жогорулатат. Башкача айтканда, эрдик жасоо, берешендик, жароокерчилик, адептүүлүк, бийик маданияттуулук, билимдүүлүк, кең пейилдик, меймандостук, гумандуулук сыяктуу оң сапаттарга адам эмгектин негизинде гана жетет. Эмгекчилдик адамдын жан дүйнөсүн жана акыл-эсин калыптандыруучу негизги шарт. Мунун тескерисинче, эмгек кылбаган адам өзүнүн чыныгы адамдык сапатын жоготот. Бекерпоздук, жалкоолук, жатып ичерликти, уурулукту, тоноочулукту, алдоочулукту, жоопкерсиздикти, наадандыкты ж.б. ушул сыяктуу терс сапаттарды жаратат. Ушул ойлор Молдо Кылычтын көп ырларынын идеялык өзөгүн түзөт. Анда алардын бирөөнө токтололу: Эр жигит жаман көрбөгүн, «Эмгек кыл!» деген кебимди. Эмгексиз болуп тим жүрсөң, ким табат сенин эбинди [9, 197-б.]. Ошентип, Молдо Кылычтын көз карашында эмгек бул адамдардын керектөөсү, алардын жашоосу үчүн зарыл шарт гана эмес, адеп-ахлактык жана рухий жактан толук жетилүүнү камсыз кыла турган негизги фактор болуп эсептелет. Жагымдуу шарттар түзүлгөн жерде эмгек адамга жагымдуу сезим жаратып, ырахатка бөлөйт. Ал – дүйнөдөгү бардык жакшы нерселердин, бардык эле кубанычтардын булагы.

Мисалы, Токтогулдун «Санат» ырындагы төмөнкү саптар:

«Көпкөн жигит көп сүйлөйт,
Чечен жигит эп сүйлөйт»,-

булар уккан адамды сүйлөө маданиятына тарбиялаган. Атактуу демократ акын өзүнүн ырлары менен акыйкаттыкка чакырып, адамдын аң-сезимин ойготкон. Анын чыгармалары жатып ичерлерди, элди алдагандарды сындап, адамдарды ынтымакка, достукка, эмгекчилдикке, адамгерчиликке чакырат. Токтогулдун өмүрү, анын ырларынын тарыхы кыргыз элинин тарыхынын күзгүдөй чагылдырылышы болуп эсептелет. Анын чыгармаларында акылман кеңештер, насааттар жана санаттар камтылган. Акындын рухий дүйнөсү элдин адеп-ахлактык баалуулуктары менен бекем чырмалышкан.

Жаштарды эмгекчилдикке, мээнеткечтикке, чыдамкайлыкка тарбиялоо акындын «Насыят» деген ырында:

«Дениң соодо эринбей,
Бекерликке берилбей.
Эркиң менен жумуш кыл,
Эринчээк, жалкоо дедирбей»,-

деп, күчүн барда иштеп, жалкоолукка берилбей, уурулукка малынбай «эгин айдап, чөбүн чап, эмгегинден пайда тап» деп, адал иштеп, ак жүрүп, эмгегинден баар тап деген акылман сөздөрү азыркы базар экономикасы убагында өзгөчө чоң мааниге ээ [9].

Элдин тажрыйбасы эмгектенүүдө тарбия берүүнүн сабагы жаткандыгын айгинелейт. Кыргыздар: «Жашыңдан мээнеттенсең, карыганда дөөлөтүн көрөсүң», дешет.

Эзелтеден элдин жан дүйнөсүнө жакын маани-маңызын жоготпой, учурда эгемендүүлүккө жетип отурган элибиз кичинекей баладан-карыга чейин эмгек менен өмүр кечирип, эмгек менен адамдын сулуулугун, эмгек менен адамдын улуулугун туя, атадан-балага, муундан-муунга мурастап, өмүр көчүн улаган. Элдик педагогиканын негизин эмгекке үйрөтүү түзүп, эмгек менен гана адеп-ахлакка, адамгерчилик асыл сапаттарга жете алышкандыгы турмуштун айныксыз далили. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн көп санда болушу, улуу-кичүү болуп чогуу жашап, жаш бөбөктөр үчүн бири-бирине камдуу болуп, улуусунун кичүүсүнө, бири-бирине карамдуу болуп, жоопкерчилик сезими турмуштун жазылбаган мыйзамына айланган.

Ошондуктан, эмгекке тарбиялоону абдан эрте, болжол менен үч жаштан башташат. Элдин пикири боюнча, балдардын алгачкы иш-аракети демейде улуулардын жасаганын окшоштуруп туроодон башталат. Балдар ата-энелеринин иши менен сыймыктанат, алардан көп нерсени үйрөнүшөт.

Элдик педагогиканын негизин эмгекке үйрөтүү түзүп, эмгек менен гана адеп-ахлакка, адамгерчилик асыл сапаттарга жете алышкандыгы турмуштун чындык далили.

Кыргыздар үй-бүлөлүк тарбиянын тажрыйбасы катары улуулардын эмгекке болгон урматтоолорунун пайда болушунун үлгү болорлук формаларын камтыйт. Балдарды пайдалуу

жумушка жаш кезинен тартууга алардын көптөгөн кыймылдуу оюндары же белгилүү бир иш аткарганда кыймылдап тургандары көмөк берген. Эмгек, эмгектенүү учурундагы жүрүм-турум, эмгек адамдары менен зарыл болгон өз ара байланыш жөнүндөгү түшүнүктөр бой тартып (чоңоюп) калган балдарга карата элдик педагогикада баарыдан мурда балдарды өзүн-өзү тейлөө жагына жакын тууган туушкандарын кеңири тартуунун эсебинен кеңейтилет.

Окуучуларды эмгекке тарбиялоодо коомдун өнүгүшүнө жараша өзгөчөлүктөргө ээ болот. Жаратылыш, климат шарттары, өндүрүш жана тарыхый окуялар балдардын коомдук абалын калыптандыруу катары өсүп келе жаткан жаш муундардын улуттук мүнөзүнө өз таасирин тийгизген.

Окуучулардын социалдык абалы деген түшүнүк биринчи кезекте «ишмердүүлүккө б.а. эмгекке тарбиялоо» деген түшүнүк менен өтө тыгыз байланышта өнүгөт. Азыркы шартта элдик педагогикалык көз караштардын тутумунан эмгек тарбиясы боюнча идеяларды бөлө карап үйрөнүү өзгөчө мааниге ээ [1].

Ишмердүүлүк – элдик педагогикадагы тарбиянын негизги каражаты башкача айтканда тарбиянын башаты. Кыргыздарда «ишмердүүлүк» түшүнүгү барыдан мурда салттуу түрдө мал чарбачылык, мергенчилик, устачылык, кол эмгегинин көптөгөн түрлөрү менен байланышкан [2].

Кыргыздын эмгектенген үй-бүлөсү үчүн милдеттүү болгон тейлөө эмгегинин бир түрү-күндөлүк үйдө керектелүүчү буюмдарды даярдоо, анын ичинде – кийиз жасоо, түймө түйүү, жүн тытуу. Бул иштердин бардыгына балдар тартылган.

Мына ушундай көз караштар кыргыз этнопедагогикасында дагы кеңири орун алган. Мисалы, «Эмгек – эрезеге жеткирет», «Эр эмгегин жер жебейт», «Акмак кызды карайт, акылдуу – отту карайт», «Бекер турганча, бекер иште» сыяктуу, ж.б. макалдар буга далил болуп берет.

Кыргыз элинин белгилүү академик-педагогу С. Байгазиевдин адеп-ахлак, тарбия боюнча, «жакшы адеп жол-жоболорун үйрөнүүдөн башка да, киши болуп жетилиш үчүн эң негизги нерсе, эмгекчилдик сапатка эгедер болуш шарт. Ишмердүүлүк – адеп-ахлактуулуктун өзөктүү көрсөткүчү. “Эмгек бардыгына падыша. Ал сени акыры жүрүп, алтын аяктан суу ичирет”, - деген оюн айткан [5].

Туура уюштурулган эмгек аракети балдардын умтулуусун жана каалоосун канааттандырып, максатка жетүү үчүн кыйынчылыктарды жеңүүгө, алардын практикалык шыгы менен чыгармачылык ойлоосун калыптандырып, үй-турмушунда керектүү иштерди аткара билүүгө үйрөтөт. Баланын эмгекте эмоционалдуу ырахаттануусу жекече өнүгүүсүнө, жакшы касиеттеринин, башка адамдарга тилектештик карым-катнаштарынын калыптануусуна жардам берет. Чоң кишилер менен салыштырганда баланын сезиминин өзгөчөлүгү өтө кызуу, ылдам, бат эле жалындап, бат өчөт. Иштегенде сезиминин өнүгүшүнө байланыштуу баланын акыл ою, санаасы өсөт. Бала курчаган чөйрөнү таанып, эмне жакшы, эмне жаман экенин түшүнүп, жагымдуу көз карашы калыптанат.

Мектепке чейинки жаштан баштап эмгекке тарбиялоого терең көңүл бурулушу жөнүндө ой М.Р. Рахимованын эмгектеринде кездешет [9].

Т.О. Ормоновдун Кыргыз үй-бүлөсүндө эмгекке тарбиялоо эмгегинде айтылат: “Илгертен ата-бабабыздан бери келе жаткан кичүүлөрдү улуулары багат. Үй-тиричиликке каралашат. Эркек балдар атасына жардам берет, сырткы иштерди кылганга, ал эми кыздар үй-ишине апаларына жардам берет. Тамак бышырат, үй жыйнайт, бөбөктөрүн карайт. Илгери кыздар сайма сайчу, кийим тикчү. “Кыздуу үйдө кыл жатпайт” деп кыздардын тарбиясына, эмгек кылуусуна өзгөчө көңүл бурулган”.

Беш жашынан балдар майда жумуштарга үйрөнүп идиш аяк жууп, короо шыпырып, гүлдөргө суу куюп, тоокторго жем чачышат.

Жети жашар курактан баштап балдар айыл чарба жумуштарына аралаша баштайт. Балдардын мындай көндүмдөрдү өздөштүрүшү турмуштук керектөөлөр менен тыгыз байланышта, үй-бүлөнүн баардык мүчөлөрү менен өзөктөш байланышта жүргүзүлгөн. Ал

ата-энеси менен биргеликте бардык учурда улантылган. Ата-эне эмгекке тарбиялоонун бардык маселелери боюнча балдарынын мугалими жана насаатчысы болушкан.

Кол өнөрчүлүктү да эмгектеги чеберчилик деп эсептеген. Элибиз бул өнөрдүн пайдасын «Өнөрүң болсо өргө чап», «Өнөрлүүнүн колу алтын», «Жаш жигитке жетимиш өнөр аздык кылат» деген макал-лакаптарда белгилешкен.

Кыргыз элинин өрнөктүү кол өнөрчүлүгү балдардын түшүнүктөрүн бекемдөө, өркүндөтүү жана улуттук кол өнөрчүлүккө, балдардын буюм-тайымдарга болгон аяр, камкордук мамилелерин тарбиялаган.

15 жашынан зергерлик жана жыгач усталык бумдарга кызыгуу, аны өз колу менен жасоого аракеттенүү, зергерлик буюмдарды: билерикти, шакекти, сөйкөнү, камчыны, жүгөндү атай билүү жана алардын жасалгасы менен тааныштырып өтчү.

17-18 жашта күмүш буюмдарынын көбү күндөлүк жашоо-тиричиликте жаш өзгөчөлүктөрүнө карата жасалгаланып, акак таш, айнек, шуру, маржан таш сымалдар менен жумуру, төрт кыр, жалпак билериктерге, шакектерге, сөйкөлөргө шибеге аркылуу көркөм оюу түшүрүүнү аталары үйрөтчү.

Эмгекке тарбиялоонун теориялык маселесин изилдөөдөгү окумуштуулардын жыйынтыктарын эске алып, бала эмгегин алгылыктуу калыптандыруунун педагогикалык эрежелерин аныктадык:

- балдардын эмгекке болгон аракетин натыйжалуу уюштуруу;
- үй-бүлө менен мектеп учурунда баланы улуттук каада - салттар аркылуу эмгекке тарбиялоодогу бирдиктүүлүгү;
- балада чарчоо жолун болтурбоо үчүн жана баланы өнүктүрүп жатып үйрөтүүнү камсыз кыла турган эмгек тапшырмалары;
- бири-бирине жардамдашуу, чондор менен балдардын биригип иштөөсү (ынтымакташтагы);

«Эмгек–адамдардын эмгекчилдик, адамгерчилик, ыймандуулук сапаттарын иреттеп турган эрежелердин бири жана дагы бир маанилүү сапаты–туруктуулугу», -деп жазат этнограф А. Акматалиев [3].

А.П. Усова: «Балдардын иш-аракет тарбиялык мааниси» деген эмгегинде: «Балдардын эмгеги чондордун эмгегине аралашуу аркылуу калыптанат [12]. Аны ойногондо гана аткарат, айлана-чөйрөсүндөгү чыныгы эмгек түрлөрүн көрсөтүп, анын керектигин айтуу керек. Мисалы, өсүмдүктөрдү өстүрүү оюнунда оюнчуктарды даярдоо, оюн менен эмгектин байланышын белгилеп, оюндун жардамы менен эмгекке керектүү аракет, ишкердикти өнүктүрүү, эмгекке тарбиялоонун эң натыйжалуу куралы катары колдонуу керек» деген оюн айткан.

Р.А. Абдыраимованын изилдөөсүндө эмгек тарбиясы боюнча салттык эмгектин түрү берилген. Балдар үй-чарбасында мал кароо, жер-жемиштерди, өсүмдүктөрдү өстүрүү, кийимге кыргыз оймо-чиймелерин түшүрүү, сайма саюу.

Кайсы үй-бүлө эмгекчил болсо, анын балдары да эмгекке бышык болуп чоңоет.

Негизинен балдардын кол өнөрчүлүгүн өстүрүп, өркүндөтүү үчүн, мугалим кол эмгек бурчуна керектүү материалды тандап, сайма саюунун, жүндөн буюмдарды даярдоо, тери жана андан жасалуучу буюмдар, жыгач устачылык боюнча түшүнүк берүү жана аны өркүндөтүү, кол өнөрчүлүктүн жөнөкөй элементтерин системалуу, иреттүү тааныштырып, жөнөкөй көнүгүүлөргө үйрөтөт.

Кыргыз элинин өрнөктүү кол өнөрчүлүгү балдардын түшүнүктөрүн бекемдөө, өркүндөтүү жана улуттук кол өнөрчүлүккө, балдардын буюм-тайымдарга болгон аяр, камкордук мамилелерин тарбиялайт [3].

Адамдар ынтымагынан уюшулган көпчүлүк эмгек натыйжасында балдар эмгектеги бирге иштөөнү, жардамдашууну, карым-катнаш маселелерин үйрөнүп, жамааттык түрдө иштөөгө үлгү алат. Балдардын биргелешкен эмгегиндеги карым-катнаш стилин калыптандыруу менен, коомдук эмгегин уюштурууда тийиштүү таасир бере алат. Элибиздин

үрп-адатын, тарыхый асыл-мурастарын билип, кастарлап, бүгүнүбүз менен эртеңибизди, кечээгиз менен болочоубузду ойлоп, жаш муундарга калтыруу ата-энелик парзыбыз. Ошондуктан, балдарды тарбиялоо жөнүндөгү улуттук мурасты, акыл-насаатты бүгүнкү таалим-тарбия иштеринде колдонуу өтө маанилүү милдет деп карообуз керек.

Эмгекке тарбиялоо күнүмдүк турмуш жана элдик кол өнөрчүлүктүн түрлөрү менен байланыштуу каралган. Ошентсе да, эмгек түрлөрүнүн мазмунун бөлүүдө ачыктык жок, мисалы: турмуш-тиричилик менен жаратылыштагы эмгек аралашып калган. Жаратылыштагы эмгекте чондордун эмгеги менен тааныштыруу басымдуулук кылат. Педагогикалык-психологиялык изилдөөлөргө таянып, балдарга берилген тапшырма, коомдук эмгек, эмгекти уюштуруу түрлөрү каралбаганын аныктадык. Балдарды эмгекке тарбиялоодо, төмөнкү милдеттерди аткаруу талап кылынат:

- эмгектенүү билгичтигин калыптандыруу аркылуу балдардын кызыгуусун ойготуу, эмгекке деген кулк-мүнөзүн тарбиялоо;
- балдардын ар түрдүү материалды көркөмдөө менен жана үлгүлөрдү кураштыруу аркылуу практикалык ыктарын калыптандыруу, жөнөкөй эмгек куралдарын пайдалана билүүгө үйрөтүү, чыгармачылыкка багыттоо;
- эмгек иш-аракетин пландай билүү, өзүнүн жана башкалардын ишин байкоо, баа берүү, түзөтүү, оңдоо, кеңешүү, өзүн-өзү тейлөө иштерин үйрөтүү.

Аң-сезимдүүлүктүн, адептүүлүктүн эң негизги жолу – бул адамды эмгекчилдикке тарбиялоо экендиги белгилүү. Кыргыз элиндеги акылман кеңештердин көпчүлүгү жаштарды эмгекчилдикке үндөйт. “Балаңды өз билгениңче тарбиялаба, улутундун тарбиясы менен тарбияла”, - деп эл осуятында айтылат, балага алы жеткен, колунан келген эмгек тапшырмаларын берип, аларга туруктуу адат менен көнүмүш ишти калыптандырып, өздөрү иштеген ишине жоопкерчилик менен мамиле кыла турган аң-сезимин ойготуп отурууну көздөгөн.

Адам баласынын турмушу эмгектенүү менен коштолот. Эмгексиз адам жашоосун элестете албайт. Себеби адам – жарык дүйнөгө, ааламга көз жарып келгенден кийин, эмгектенүү аркылуу күнүмдүк жашоо-тиричиликке керектүү оокаттарын, азыктарын, муктаждыктарын канааттандыруусу абзел.

Жашоодо ар бир адам өз табитине, каалоосуна жараша жөндөмүн өрчүтүп, шыгын ойготуп, талантын тарбиялап, кандайдыр бир баага татыктуу эмгек жаратат. Ал эми эмгек адамдын максаты аркылуу ишке ашат. Демек эмгек – бул адамдын максаттуу аракетинин үзүрү. Кандайдыр бир ишке карата талыкпаган аракет – бул “эмгекчилдик” болуп эсептелет.

Эмгек адам жашоосун өнүктүрүп, өзгөртөт, турмушун көркө бөлөйт.

Адамдын талыкпаган иш аракетинен, эмгегинен жаралган мандай теринин үзүрү - анын тапкан таттуу, берекелүү мээнетти болот. Ата-бабаларыбыз балдарды ойноок кезинен баштап иштин көзүн таап аткара билүүсүнө көз салуу менен эрктүүлүккө, чыдамкайлыкка, сабырдуулукка, жаштайынан эмгекчил болууга тарбиялашкан. Бул эртеңки күнү эр жеткен уул-кыз турмуштун бар-жогуна чыдамдуу болуп жашасын дегенди туюндурган тарбиялашкан.

Убакыттын өтүшү менен мурдагыга салыштырмалуу адам баласынын жашоосу күндөн-күнгө жакшырууда. Бир кездери көчмөн турмушту башыбыздан кечирсек, андан соң отурукташып үй салганды, бак тигип короо жай күткөндү үйрөндүк. Аны менен гана токтоп калбастан, заңгыраган көп кабаттуу кооз шаарлар салынып өнүп-өсүп келатат. Ал кездери курулган шаарлар менен айылдар биздин ата-энелерибиз менен чоң ата, чоң энелерибиздин талыкпаган эмгегинин жана мээнетинин үзүрү. Демек биз өз шаарларыбыз менен айылдарыбызга өзгөчө аяр мамиле кылып, аны өнүктүрүүгө милдеттүүбүз. Анткени, биз да өз кезегинде, эмгектин натыйжасында кийинки муундарга мураска калтырышыбыз керек.

Жыйынтыктап айтканда, адамдар ынтымагынан уюшулган көпчүлүк эмгек натыйжасында балдар эмгектеги бирге иштөөнү, жардамдашууну, карым-катнаш маселелерин үйрөнүп, жамааттык түрдө иштөөгө үлгү алат. Балдардын биргелешкен

эмгегиндеги карым-катнаш стилин калыптандыруу менен, коомдук эмгегин уюштурууда тийиштүү таасир бере алат. Элибиздин үрп-адатын, тарыхый асыл-мурастарын билип, кастарлап, бүгүнүбүз менен эртеңибизди, кечээгибиз менен болочогубузду ойлоп, жаш муундарга калтыруу ата-эне жана мугалимдердин парзы. Ошондуктан, балдарды эмгекке тарбиялоо жөнүндөгү улуттук мурасты, акыл-насаатты бүгүнкү таалим-тарбия иштеринде колдонуу өтө маанилүү милдет деп карообуз керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Асипова Н.А. Социальная педагогика [Текст] / Н.А. Асипова. – Б.: 2004. – 52 б.
2. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары [Текст] / А. Алимбеков– Б.: Алтын тамыр, 2001 – 42 б.
3. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт [Текст] / А. Акматалиев. – Б.: Баласагын, 1993. – 3-5-бб.
4. Баласагын Ж. Кут алчу билим [Текст] / Ж. Баласагын– Ф.:1988г.
5. Байгазиев С.О. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы [Текст] / С.Байгазиев // Кутбилим, – Б.: 2010, 20-август.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – С.480.
7. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Для студентов средних и высших пед. уч. зав. [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: изд. центр «Академия», 1999. – С.111.
8. Герасимова Е.Н. Формирование трудовых процессов самообслуживания у детей второго, третьего года жизни [Текст]: автореф. Дисс. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Е.Н. Герасимова. Минск 1990г. С.16.
9. Рахимова М.Р. Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки тарбия системасынын өнүгүшү [Текст] / М.Р. Рахимова. Б.: 1993ж.
10. Тоголок Молдо. Чыгармалар жыйнагы [Текст] / Тоголок Молдо – Ф.: 1972. – Т.1.
11. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании [Текст] / К.Д. Ушинский //Избр. пед. соч.: В 2 томах. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1974. – С.51-123. (Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. – М.: 1950 г. – С. 24).
12. Усова А.П. Обучения в детском саду [Текст] / А.П. Усова. М.: Просвещения 1981г. – С.175.

*Мурзаibraимова Б.Б.,
Табигый-математикалык билим берүү
тармагынын маселелери лабораториясы,
илимий кызматкери
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Сөлнубашова А.Ы.,
Табигый-математикалык билим берүү
тармагынын маселелери лабораториясынын
ага илимий кызматкери
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Муратов С.Р.
Табигый-математикалык билим берүү
тармагынын маселелери лабораториясынын
аспирант
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ЭЛЕКТРОДИНАМИКА КУРСУН ОКУТУУНУН БИРИНЧИ БАСКЫЧЫНДА АЛГАЧКЫ
ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ЖОЛДОРУ**

*Мурзаibraимова Б.Б.,
в.н.с., к.п.н.,
Лаборатория проблем естественно-математических
образовательных областей
Кыргызская академия образования*

*Солнубашова А.Ы.,
ст.науч.сотрудник лаборатории
Лаборатория проблем естественно-математических
образовательных областей
Кыргызская академия образования*

*Муратов С.Р.
аспирант лаборатории
Проблем естественно-математических
образовательных областей
КАО*

**ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ ПОНЯТИЙ НА ПЕРВОЙ
СТУПЕНИ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА ЭЛЕКТРОДИНАМИКИ**

*Murzaibraimova B.B.,
lead researcher, Ph.D.,
Kyrgyz Academy of Educacion*

*Solpushashova A.Y.,
senior researcher
Kyrgyz Academy of Educacion*

*Muratov S.R.
PhD student of KAE*

**WAYS TO FORM THE ORIGINAL CONCEPTS AT THE FIRST STAGE OF STUDYING
THE COURSE OF ELECTRODYNAMICS**

Аннотация: Бул макалада мектептин электродинамика курсун окутуунун биринчи баскычында алгачкы түшүнүктөрдү окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана практикага байланыштыруу менен калыптандыруунун айрым жолдору сунушталды.

Аннотация: В этой статье предложены некоторые пути формирования первоначальных понятий на первой ступени изучения курса электродинамики с учетом возрастных особенностей учащихся связывая с практикой.

Annotation: This article proposes some ways of forming the initial concepts at the first stage of the study of the course of electrodynamics, taking into account the age characteristics of students associating with the practice.

Түйүндүү сөздөр: окутуу, түшүнүктөрдү калыптандыруу, электродинамика курсу, алгачкы түшүнүктөр, электр, электр заряды, электр талаасы.

Ключевые слова: обучение, формирование понятий, курс электродинамики, первоначальные понятия, электр, электрический заряд, электрическое поле.

Key words: training, formation of concepts, course of electrodynamics, initial concepts, electric, electric charge, electric field.

Бүгүнкү күндө электр тогун пайдаланбаган бир да тармак же үй-бүлө жок десек болот. Бүгүнкү күндө күндөлүк турмушта аба менен сууну кандай пайдалансак, электрдин зарылдыгы да ошондой болуп калган. Ошол эле учурда электр тогун өндүрүүдө, электр жабдуулары пайдаланууда коопсуздукту сактоо, электр энергиясын сарамжалдуу пайдалануу үчүн ар бир адамдын бул боюнча кандайдыр бир деңгээлдеги билими болушу зарыл. Ал эми мамлекеттик өндүрүштүн, өлкөнү санариптештирүүнүн, өлкөдө илимди жана техниканы өнүктүрүүнүн зарылдыгы жаштардын физика, анын ичинде электродинамика курсу боюнча жеткиликтүү жана сапаттуу билимдерин талап кылат. Окуучулардын электродинамика курсу боюнча билим сапатын жогорулатуу өз кезегинде республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринде физиканы окутуунун мазмуну жана технологиясы боюнча илимий изилдөөлөрдө актуалдуу проблема болуп саналат.

Окуучулардын билим сапатын жогорулатууда алгачкы түшүнүктөрдү калыптандыруунун ролу чоң. Мектептин электродинамика курсунда калыптандырылуучу алгачкы түшүнүктөр: «электр», «заряд», «электр талаасы», «электр тогу», «электр куралдары». Бул түшүнүктөрдү калыптандырууда айрым учурда татаалдыкты жаратканы окуучулардын жоопторуна байкалат. Атайын сурамжылоолор (ачык тестирилөө) учурунда «Электр» дегенди кандай түшүнөсүңөр? - деген суроого сурамжылоого катышкан 8-класстын 80 окуучусунун 76 (95%) сынын жообу так эмес болгон. Көп окуучулардын «электр – бул ток, ручканы кийимге сүргүлөп, кагаздын майда айрындыларына тийгизсек, айрындыларды ток тартат», «электр – бул электрон» «электр – бул янтарь» деген сыяктуу жооптору окуучулардын электр терминин так элестей албай жатышканынан, «электрдик тартылуу, түртүлүүнү токто тартылуу, т.а. токто урунуу менен чаташтырганынан кабар берет. Ал эми мугалимдердин «электр заряды» темасын түшүндүрүүнү эмнеден баштаарын сурамжылоодо ага катышкан 22 мугалимдин мугалимдин 68%ы бул түшүнүктөрдү калыптандырууну лабораторияда бар болгон айнек же эбонит таякчаны, же калем сапты кийимге сүргүлөп, майдаланган кагаздарга же башка кыпындарга жакындатканда алардын таякчаларга жабышып калганын көрсөтүү менен баштаарын, андан кийин электр термининин гректин «электрон», бизче которгондо «янтарь» деген сөзүнөн келип чыкканы боюнча маалымат беришерин белгилешкен.

«Электр» термининин келип чыгыш тарыхын билүү маанилүү. Сабакты тажрыйба менен баштоо да бүгүнкү күндө алгылыктуу ыкмалардан. Бирок, окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык жаңы түшүнүктү кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн эске алганда [1], жаңы түшүнүктү кийирүүнү кайра кароо зарылдыгы туулат.

Окутуу процессинде окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алганда, физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу, жаңы законченемдүүлүктөрдү өздөштүрүү негизинен окуучулардын таанып билүүчүлүк жана практикалык ишмердүүлүктөрүнүн натыйжасында жүрөт жана бул процесс шарттуу түрдө эки этапка

бөлүнөт. Биринчи этабында түшүнүктөр жөнүндө алгачкы билимдер калыптандырылат, ал эми экинчи этабында ал билимдер өнүктүрүлөт [2].

Окуучулардын табигый түшүнүктөрүн ийгиликтүү калыптандыруу үчүн предмет аралык байланыштардын ролу чоң экендиги Э. Мамбетакунуновдун доктордук диссертациясында [3] далилденген. Бул фундаменталдык табигый түшүнүктөрдүн бири болгон «электр заряды», «электр талаасы» түшүнүгүнө эле эмес, бардык илимий түшүнүктөргө тиешелүү.

Мына ушул эмгектерге таянуу менен биз аталган түшүнүктөрдү калыптандырууну түшүнүктүн алгачкы келип чыгышынан баштоону сунуштайбыз.

Алгач окуучуларга янтарь деген эмне экенин, янтардын кесегин же андан жасалган буюмдарды, жок дегенде бирөөнү алып келип көрсөтүп, янтарь деген зат жөнүндө түшүнүк бербиз, айрым сүрөттөрүн слайддарда көрсөтөбүз.

Янтарь – баалуу асыл таштардын бири. Андан ийик, дөңгөлөк сыяктуу буюмдар, идиш-аяктар, кооздук зер буюмдары ж. б. жасалат (1-сүрөт). Янтарь ийне жалбырактуу дарактардын, көбүнчө карагайдын катып калган чайырларынан пайда болот.

1-сүрөт. Янтарь жана андан жасалган буюмдар

Курамында 79%га чукул көмүртек, 19% суутек менен кычкылтек жана өтө аз өлчөмдө кремний, алюминий, темир, жез сыяктуу металлдар бар. Анын жашы жүз миллиондогон жылдарга чейин болушу мүмкүн.

Андан кийин янтардан жасалган буюмду, айталы шакекти, жүндөн токулган кездемеге сүргүлөп (2-а сүрөт), тыбытка же башка майда нерсеге жакындатсак (2-б сүрөт), янтарь шакеги майда нерселерди өзүнө тартып алганын демонстрациялайбыз (2-в сүрөт). Андан соң башка каалаган нерселерди (ручканы, таракты, эбонит же айнек таякчасын ж.б.) да экинчи бир нерсеге же бири-бирине сүргүлөп, кыпындарга жакындатсак, ушундай эле кубулушту байкайбыз. Буга окуучуларга тааныш мисалдардан келтирүүгө да болот, мисалы, апаларыбыз кездемелерди кыркып жатканда кайчыга кыпындары жабышканын, шыпыргыдагы кыл-кыбырды кол менен алууга туура келгенин, коноктун устукандарын ороп берүүдө колдонулган полиэтилен салафандарын үзүп, оозун ачаарда колго жабыша бергенин ж.б. Бул байкалган кубулуштардын баары факт болуп эсептелет.

2-сүрөт

Мындай кубулуштар бардык эле нерселерде, заттарда болорун, бирок, алардын байкалышы заттардын касиетине жараша ар кандай болорун кошумчалайбыз.

Андай болсо эмне үчүн янтарга өзгөчө көңүл бурулуп, анын грекче аталышы илимге кирип калды? – деген суроо туулат.

Физика илими жаратылыштагы фактыларды баамдоонун, аларга байкоо жүргүзүүнүн жана атайын тажрыйба, эксперимент жасоонун негизинде пайда болуп, өнүгүп жатканын эске салып, байкаган факт боюнча окуучулардын оюн сурап көрөбүз.

Көңүл буруп, түшүнүп отурган окуучуда мындай ой пайда болушу мүмкүн:

Бул байкалган кубулуштун сыры эмнеде? Сүргүлөгөндө нерселер магниттелип калабы? Бардык эле нерселер сүргүлөгөндөн кийин жеңил нерселерди өзүнө тартса, анда эмнеге янтарга өзгөчө токтолуп жатабыз?

Янтарда байкалган кубулушту алгач янтардан жасалган ийик менен жип ийирип олтурган жаш кыз байкаган. Ал ийигине (3-сүрөт) жабышкан кыл-кыпындардан жүдөп,

аларды жүндөн токулган көйнөгүнүн этеги менен сүрүп тазалаган сайын кыпындар мурдагыдан да көбүрөөк жабышканын баамдап, аны атасына айткан.

3-сүрөт. Янтардан жасалган ийик-

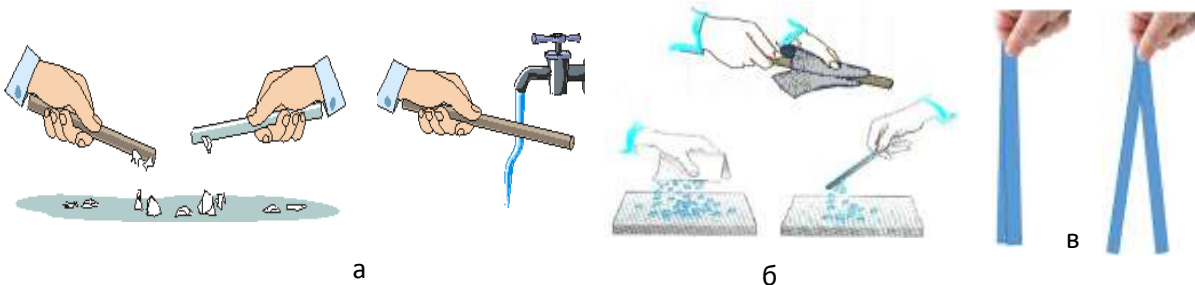
себебин түшүндүрө алган эмес.

Биринчи жолу 1600-жылы англиялык физик, врач **Уильям Гильберт** электрдик касиетке жалгыз эле янтарь эмес, башка нерселер, мисалы айнек, эбонит, пластмасса, резина, капрон ж.б. да ээ болорун жазып чыккан. Гильберттин бул эмгеги дүйнөдө биринчи жолу «электричество» термини колдонулган эмгек катары электр кубулуштары жөнүндөгү илимдин башталышы болгон.

Ошентип, янтарга өзгөчө маани берген себебиз жогорудагыдай кубулуштар эң биринчи янтарда байкалганы, ошол учурдагы адамдар бул кубулуш янтарьдын гана касиети деп эсептегени, андан кийин башка нерселер менен ушундай кубулуштар (фактылар) байкалса “ал нерселер да янтарга окшош тура” деп, янтарь үлгү катары кабыл алынып калганы болгон. Натыйжада янтарь – грекче “электрон” деген сөз илимге кирип калган.

У. Гильберттин жогоруда биз жасап көргөн сыяктуу (нерселерди экинчи бир нерсеге сүргүлөп туруп, майда кыпындарга жакындатып) тажрыйбаларды жасаган (4-сүрөт).

Электрлөө үчүн эки нерсени бири-бирине сүрүлүү учурунда экөө тең электрленет. Ай-

4-сүрөт. Нерселердин электрленишинин мисалдары

нек таякчасын бир кесим резинага сүрсөк, айнек да, резина да кагаздын майда айрындыларын, куштун тыбытын өзүнө тартат (4-б сүрөт).

Электрленген нерселердин арасында тартылышуу эле эмес, түртүлүшүү да бар. Мисалга дептердин барагынан эни бирдей болгон эки кагаз тилкесин кыркып алып, экөөнү беттештире кармап (3-в сүрөт). Аларды аябай жакын бириктирүү үчүн кургак колубуз менен батбат жабыштырып сүрө берели. Бирок, алар сүргөн сайын бири-бирине жабышпастан, алыстап калганы байкалат (4-в сүрөт).

Ошентип, электрленген нерселер майда нерселерди тартуу менен эле чектелбестен, алар өз ара түртүлүшө турганы түшүндүрүлөт.

Эми, суроо туулат: *Эмне үчүн нерселер сүрүлүүдөн электрленип жатат? Электрленүүнүн табияты – сыры эмнеде? Эмнеге электрленген нерселер өз ара аракеттенишет? Эмне үчүн бирөөлөрү тартылышса, экинчилери түртүлүшөт? Бул заттын же нерсенин ички түзүлүшү менен байланыштуу болуп жүрбөсүн?*

Жогорудагы тажрыйбаларды жасоо учурунда нерселерди бири-бирине *көбүрөөк* сүргөндө алардын өз ара аракеттенүүлөрү (тартылуулары же түртүлүүлөрү) күчтүүрөөк болору байкалды. Андай нерселердин чонураак аралыкка түртүлүүлөрү, же жакын аралыкка чейин тартылуулары байкалды. Бул айтылгандар нерселердин электрдик өз ара аракеттенүү касиети аз же көп экендигин, кандайдыр бир чоңдук менен мүнөздөөгө боло турганынан билдирет. Нерселердин электрдик өз ара аракеттенүү касиетин мүнөздөө үчүн *«электр заряды»* чоңдугу колдонулат.

Электр заряды – электрленген нерселердин өз ара аракеттенүү касиети.

«Электр», «электр заряды» же кыскача «заряд» түшүнүктөрү бир эле маанини билдирет. Анда нерсе «заряддалды» дегенди, ал электрдик өз ара аракеттенүү касиетине ээ болду же электрленди деп түшүнөбүз.

Ушундай ырааттуулукта аталган түшүнүктөрдү калыптандыруу натыйжалуу болгондугу окуучулардын бул боюнча суроолорго илимий негизде жооп бергендигинен жана сабакка болгон кызыгуусу бир кыйла жанданып калгандыгынан байкалды.

Демек, электродинамикалык алгачкы түшүнүктөрдү окуучулардын жаңы түшүнүктөрдү кабыл алуусунун психологиялык өзгөчөлүгүнө жараша жана практика менен байланышта калыптандыруу компетенттик негизде окутуу талабына шайкеш келет жана окуучулардын билим сапатына оң таасир этет.

Адабияттар:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений. В 6 т-х. Т.4: Детская психология / Под ред. Д.Б. Элконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
2. Методика преподавания физики в 7–8 классах средней школы: Пособие для учителя /А.В. Усова, В.П. Орехова, С.Е. Каменецкий и др.; Под ред. А.В. Усовой. – 4-е изд.перераб. – М.: Просвещение, 1990. – 402 с.
3. Мамбетакунов Э.М. Дидактические основы формирования естественнонаучных понятий у школьников на основе межпредметных связей. – Дисс... доктора педагогических наук. – Челябинск, 1992.

*Абдраманова Сүйүмкан Калбаевна
старший преподаватель
Кафедра методики преподавания
русского языка и литературы
Ошский государственный университет*

**СТРАТЕГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО
ЯЗЫКА В 6 КЛАССЕ ШКОЛ С КЫРГЫЗСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

*Абдраманова Сүйүмкан Калбаевна
ОшМУнун орус филологиясынын
орус тилин жана адабиятын окутуу
методика кафедрасынын улук мугалими*

**ОКУТУУ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДИН
6-КЛАССЫНДАГЫ ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА СЫНЧЫЛ ОЙЛОМДУН
СТРАТЕГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ**

*Abdramanova S.K.
Senior Lecturer,
Department of Methods
of Teaching the Russian Language and Literature
Osh State Univesity*

**CRITICAL THINKING STRATEGIES IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE
IN THE 6th GRADE, IN SCHOOLS WITH KYRGYZ LANGUAGE
OF INSTRUCTION**

Аннотация: В статье предлагаются стратегии критического мышления, которые можно использовать на уроках русского языка в 6 классе школ с кыргызским языком обучения.

Аннотация: Макалада окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 6 классындагы орус тили сабактарында сынчыл ойломдун стратегияларын колдонушу сунушталат.

Annotation: The article explores critical thinking strategies that can be used in teaching Russian language in the 6th grade, in schools with Kyrgyz language of instruction.

Ключевые слова: синквейн, ЗХУ, диаграмма Венна, перепутанные логические цепи, двухчастный дневник.

Түйүндүү сөздөр: синквейн, ББкБ, Венндин диаграммасы, чаташкан логикалык чынжырлар, эки бөлүктүү күндөлүк.

Key words: *cinquain, KWL, Venn diagram, confused logic chains, two-part diary.*

Для формирования предметных компетенций на уроках русского языка у учащихся школ как с русским, так и с кыргызским языком обучения всё шире и шире используются стратегии критического мышления.

Эти методы помогают вовлечь в процесс обучения всех учащихся, повышают интерес к изучаемой теме, активизируют мыслительную деятельность, а также позволяют систематизировать информацию и учат самостоятельно делать выводы.

В новом учебнике Задорожной Н.П. и Таировой Г.К. «Русский язык. 6 класс для школ с кыргызским языком обучения» [4] изучаются следующие разделы русского языка: словообразование (приставки и предлоги, правописание приставок; способы словообразования, суф-

фиксы прилагательных, приставки глаголов), лексика (омонимы, многозначные слова, фразеологизмы), морфология (падежи имён существительных и имён прилагательных, краткие прилагательные, сравнительная и превосходная степень прилагательных; наклонение и вид глаголов, возвратные глаголы) и орфография (НЕ с существительными, прилагательными и глаголами, правописание одной и двух букв Н в суффиксах прилагательных; мягкий знак в глаголах на -тся и -ться).

Чтобы достичь ожидаемых результатов на уроках русского языка по изученным темам, можно применить такие стратегии критического мышления как диаграмма Венна, двухчастный дневник, перепутанные логические цепи, синквейн, ЗХУ.

Подвести итоги урока № 7 «Слава хлебу на столе» [4, с. 23-25] поможет написание синквейна на тему «Хлеб». Напомним, что в переводе с французского слово «синквейн» означает стихотворение из пяти строк, которое пишется по определённым правилам. Пятистрочная схема этой письменной формы стимулирует учащихся к тщательному отбору лексических средств и точной передаче смысла. При составлении синквейна выявляются определённые знания, ассоциации, чувства, учащиеся выражают свою позицию, взгляд на предмет, явление, событие.

Правила написания синквейна [2, с. 216-217]:

- первая строка – **одно слово**, существительное, отражающее тему синквейна;
- вторая строка – **два слова**, прилагательные, описывающие тему;
- третья строка – **три слова**, глаголы, описывающие действия в рамках темы;
- четвёртая строка – **фраза из четырёх слов**, показывающая отношение к теме (таким предложением может быть крылатое выражение, цитата, пословица или составленная самим учащимся фраза в контексте с темой);
- пятая строка – **синоним, слово-резюме или словосочетание**, связанное с первым, отражающее
  - сущность темы, которое даёт новую интерпретацию темы, выражает личное
  - отношение пишущего к теме.

При затруднении в выборе нужных слов учащимся можно предложить ряд прилагательных, глаголов, синонимов, а также фраз, с помощью которых можно выразить своё отношение к теме.

Прилагательные	Глаголы	Фразы	Синонимы
вкусный	печётся	Хлеб – всему голова	жизнь
свежий	лепится	Будет хлеб – будет песня	достаток
тёплый	питает	Без хлеба невозможно жить	радость
круглый	насыщает	Свой хлеб сытнее	зёрна
ржаной	выращивается	Хлеб – основа жизни	труд
пшеничный	растёт	Горек обед без хлеба	богатство
нужный	убирается	Хлеб – кормилец	здоровье
чёрный	бережётся	Хлеб в человеке – воин	кормилец
полезный	сеется	Хлеб – это богатство	благополучие
чёрствый	хранится	Без хлеба сыт не будешь	колосья

- 1) Хлеб
- 2) Вкусный, полезный
- 3) Выращивается, бережётся, печётся
- 4) Хлеб – всему голова
- 5) Жизнь

При изучении фразеологизмов (Урок № 4. Учимся говорить образно [4, с. 14-16]) интересно использовать стратегию ЗХУ (знаю/хочу узнать/узнал). Данная стратегия предполагает управление процессом понимания содержания текста, стимулирует интеллектуальную деятельность, формирует навыки самостоятельной работы над информацией.

Для этого используется таблица, в которую сначала записывается всё известное по теме, ставятся вопросы по тому, что неизвестно в ней, а затем при чтении взвешивается ценность информации для читающего, находятся ответы на вопросы, отмечается новое и записываются вновь возникающие вопросы [2, с. 222–223].

Учащимся предлагается в течение 5 минут (индивидуально, в парах) записать то, что они знают о фразеологизме «От доски до доски», составить по три вопроса, что они хотели бы ещё узнать об этом выражении.

Затем проводится обсуждение идей, дополнение первоначального списка и задают примерные вопросы.

Далее учащиеся самостоятельно читают текст, находят ответы на свои вопросы. Новая информация записывается в третью колонку.

От доски до доски

Часто говорят «прочитать книгу от доски до доски». От этого выражения веет глубиной древностью. В старину над книгой трудились переписчики, художники и переплётчики. В основу переплёта в древности клали доску. Её обтягивали кожей, тканью, иногда парчой или бархатом. Особенно ценные книги украшались золотом, серебром, жемчугом.

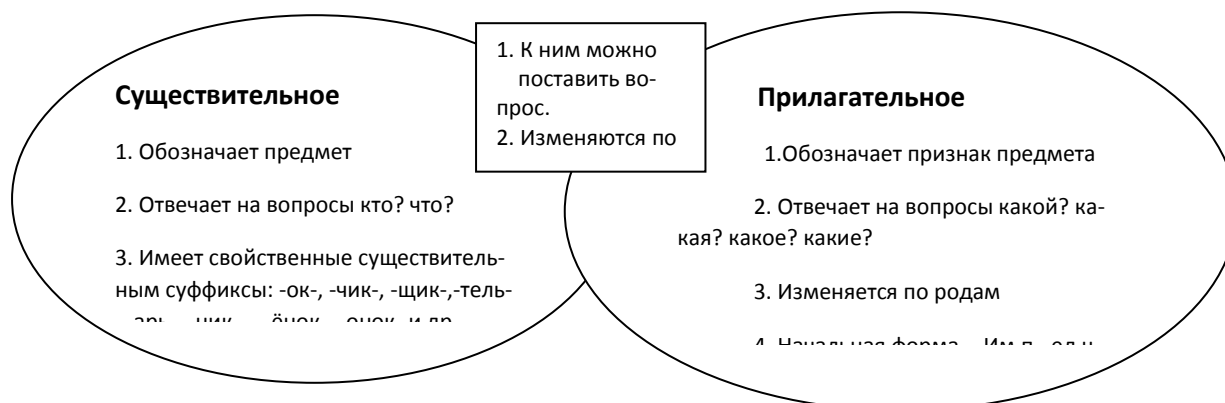
Тот, кому интересна книга, прочитает её от доски до доски, то есть от начала до конца [3, с. 35].

З – знаю	Х – хочу узнать	У – узнал
фразеологизм	Что означает этот фразеологизм? Когда появился этот фразеологизм?	Прочитать всё, полностью. Фразеологизм появился в глубокой древности.
доска	Какое отношение имеет доска?	В основу переплёта книг клали доску.
книга	Когда мы можем использовать данный фразеологизм?	О чтении книг от начала до конца.

Применение диаграммы Венна на повторительно-обобщающих уроках формирует у учащихся умение выявлять общее и различное в сравниваемых понятиях, умение логически рассуждать, развивает навыки анализа и синтеза.

В основе диаграммы Венна лежит схема двух пересекающихся кругов. В общей плоскости кругов фиксируется общее, присущее двум сравниваемым понятиям, а в каждом полукруге отражается то, что характерно для каждого сопоставляемого понятия, объекта [2, с. 220-221].

Диаграмму можно использовать после изучения имени существительного и имени прилагательного [1, с. 53-54, с. 65-66].

При работе над текстом целесообразно использовать стратегию «Перепутанные логические цепи». Этот приём работы над информацией формирует умение отслеживать причинно-следственные связи и хронологическую последовательность событий в тексте [2, с. 230-231].

Сначала ведётся работа в группах. Учащиеся выстраивают в определённой последовательности перепутанные фразы из текста.

1) И поэтому часто к ели приходили суровые вожди воинственных племён. Они делали заклинания, на еловых ветвях развешивали украшения.

2) Зелёная, пахучая красавица-ель издавна считалась особенным деревом. Древние германцы думали, что в ёлке живёт дух леса, который сохраняет все растения, оберегает зверей и птиц.

3) В этот день в Москве палили из пушек, устраивали фейерверки. С тех пор без ёлки не обходится ни один новогодний праздник.

4) В России новогоднюю ёлку ввёл Пётр I специальным указом. Он повелел украсить все дома 1 января 1700 года еловыми ветвями и «в знак веселия друг друга обязательно поздравлять с Новым годом».

5) Голландцы и англичане смотрели на ёлку как на символ вечной жизни, вечной молодости и силы.

Далее каждая группа представляет свою версию-прогноз последовательности фраз текста и даёт её обоснование. Затем идёт чтение текста, сравнение своей версии и исходного варианта. На обсуждении результатов работы учащиеся отвечают на вопросы: в каких случаях ваша версия разошлась с исходным текстом? как вы связывали события и как это представлено в тексте?

Почему новогодним деревом стала ёлка?

Зелёная, пахучая, пушистая красавица ель издавна считалась особенным деревом. Древние германцы верили, что в ёлке живёт дух леса, который сохраняет все растения, оберегает зверей и птиц.

И поэтому часто к ели приходили суровые вожди воинственных племён. Они делали заклинания, на еловых ветвях развешивали украшения.

Голландцы и англичане смотрели на ёлку как на символ вечной жизни, вечной молодости и силы.

В России новогоднюю ёлку ввёл Пётр I. Специальным указом он велел украсить все дома 1 января 1700 года еловыми ветвями и «в знак веселия друг друга обязательно поздравлять с Новым годом».

В этот день в Москве стреляли из пушек, устраивали фейерверки. С тех пор без ёлки не обходится ни один новогодний праздник [5, с. 27].

В основе стратегии «Двухчастный дневник» лежит комментирование текста. Использование данной стратегии способствует развитию у учащихся умения высказывать свои идеи по поводу полученной информации, акцентирует внимание на важности активного чтения текста, предоставляет возможность увидеть многообразие интерпретаций [2, с. 218-219].

Учащимся предлагается прочитать текст. Затем выписывают словосочетания, предложения, на которые обратили особое внимание и дают свой комментарий. (Какие чувства (мысли) у вас вызвали эти предложения? Какие существительные, прилагательные помогли вам представить события, описанные в тексте?)

Последний лист

На окраине одного города стоял небольшой двухэтажный дом. На втором этаже жили две сестры, а на первом – старый бедный художник.

Сёстры были очень бедны, но жили очень дружно и любили друг друга. Старый художник часто приходил к ним в гости.

Однажды младшая сестра тяжело заболела. Врач сказал, что у неё больны лёгкие. Больной девочке становилось всё хуже и хуже. Она уже не могла встать. Девочка лежала и всё время смотрела в окно. Там была видна стена соседнего дома и единственное дерево. Была поздняя осень. С дерева облетали листья. И девочка решила, что она умрёт, когда упадёт последний лист.

Старшая сестра рассказала об этом художнику. Он очень хотел помочь больной девочке.

И вот на дереве осталось только три листа. Потом остался один. Девочка грустно смотрела, когда упадёт этот последний лист. Но он не падал. Шёл дождь, дул сильный ветер. Потом выпал снег. А лист всё оставался на дереве.

И девочка стала выздоравливать.

Опасность прошла. Тогда сестра рассказала ей, что за лист оставался на дереве. Его ночью нарисовал на стене другого дома их друг – старый художник. А девочка думала, что это настоящий лист на дереве.

Так доброе сердце и большое искусство старого художника спасли жизнь больной девочке [5, с. 83].

Словосочетания, предложения	Комментарий

Обсуждение работы над текстом ведётся в парах, затем в группе. Зачитываются предложения и комментарии к ним. После обсуждения каждый выражает своё мнение по прочитанному в синквейне или эссе.

Таким образом, предложенные стратегии критического мышления позволяют учащимся постигать глубинный смысл текста, его подтекст, находить нечто новое из имеющейся информации, стимулируют высказывание различных точек зрения, развивают навыки анализа и синтеза, формируют умение логически рассуждать.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баранов М.Т. и др. Русский язык: Справочные материалы: Учебное пособие для учащихся. Под ред. Н.М. Шанского. – М.: Просвещение, 1989. – 288с.
2. Валькова И.П., Низовская И.А., Задорожная Н.П., Буйских Т.М. Как развивать критическое мышление (опыт педагогической рефлексии). Под общей ред. И.А. Низовской. – Б.: ФПОИ, 2005. – 286 с.
3. Журжина Ш.В., Костромина Н.В. Дидактический материал по русскому языку. 4 кл.: Пособие для учащихся четырёхлетней нач. шк. – М.: Просвещение, 1989. – 176 с.
4. Задорожная Н.П., Таирова Г.К. Русский язык: Учебник для 6 кл. школ с кырг. яз. обучения. – Б.: Аркус, 2018. – 192 с. илл.
5. Симонова О.Г., Трускавец А.В. Сборник текстов для изложений: На русском языке в 10-11 кл. кырг.шк. Пособие для учителей. – Изд. 3-е исп. – Б.: КИО, Педагогика, Технология, 2001. – 124 с.

*Кайдарова А.Д.,
д.п.н, профессор*

*Кондубаева М.Р.
д.п.н, профессор,
г. Алматы, Республика Казахстан*

**ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ-ПЕДАГОГОВ В УСЛОВИЯХ 4-ОЙ
ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ**

*Кайдарова А.Д.,
п.и.д., профессор*

*Кондубаева М.Р.
п.и.д., профессор,
г. Алматы, Республика Казахстан*

**4-ӨНДҮРҮШТҮК РЕВОЛЮЦИЯНЫН ШАРТЫНДА
ПЕДАГОГ-АДИСТЕРДИ ДАЯРДОО**

*Kaidarova A.D.,
Doctor of Pedagogical Science, professor*

*Kondubaeva M.R.
Doctor of Pedagogical Science, professor
Republic of Kazakhstan, Almaty c.*

**TRAINING OF SPECIALISTS-TEACHERS IN THE 4TH I
NDUSTRIAL REVOLUTION**

***Аннотация:** В данной статье предпринимается попытка проанализировать и обобщить основные теоретические исследования и практические опыт учителей и работников образования РФ, РК и выявить проблемы в обновлении содержания педагогического образования и эффективные реакции на глобальные изменения в профессиональной подготовке кадров.*

***Аннотация:** Бул макалада Кыргыз Республикасынын, Россия Федерациясынын, Казахстан Республикасынын мугалимдеринин, билим берүү кызматкерлеринин практикалык тажрыйбалары жалпыланып, бул жааттагы негизги теориялык изилдөөлөр талдоого алынып, адистерди кесиптик даярдоодогу ааламдык өзгөрүүлөргө эффективдүү жооп кайтаруу иретинде педагогикалык билим берүүнүн мазмунун жаңылоо, андагы проблемаларды ачыктоого аракет жасалган.*

***Annotation:** The article attempts to analyze and generalize the main theoretical research and practical experience of teachers and education workers of the Russian Federation, Kazakhstan and identify problems in updating the content of teacher education to pose the problem of updating the content of teacher education and an effective response to global changes in vocational training.*

***Ключевые слова:** подготовка педагогов, профессиональное образование, синергетика, законы синергетики, техногенная эпоха.*

***Түйүндүү сөздөр:** педагогдорду даярдоо, кесиптик билим берүү, синергетика, синергетиканын мыйзамдары, техногендик доор.*

***Key words:** teacher training, vocational education, synergetics, synergetic laws, technogenic era.*

Проблемы сохранения единого социо-культурного пространства и интеграции в мировое образовательное пространство актуальны до настоящего времени. Сегодня в РФ, Казахстане идёт обновление системы образования и ее содержания.

В Республике Казахстан с целью анализа обновления содержания обучения в системе среднего образования преподавателей вузов и сотрудников АО НЦПК «Өрлеу» обучаются на курсах повышения квалификации в **Центре образовательных программ АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»** Сапанова Гульнар Амангельдиновна, начальник отдела мониторинга и анализа АО НЦПК «Өрлеу», считает, что качественные изменения в любой области жизни, а тем более в образовании невозможны без формирования нового взгляда учителя на свое место и роль в учебном процессе. Без осмысления новых целей и задач в обновлённом содержании и технологиях обучения, в аспекте новых форм оценивания с учетом компетентностно-ориентированного, личностно-ориентированного, деятельностного и дифференцированного подходов в обучении это сделать практически невозможно. Именно поэтому современному педагогу необходимо быть готовым к восприятию методологии и содержания обновленного ГОСО среднего общего образования, к изменениям программного и методического обеспечения образовательного процесса, к изменению целей и способов педагогической деятельности: «Так, в проекте учебной программы по предметам «Всемирная история», «История Казахстана» и «Основы права» сформулированы ожидаемые результаты, представленные в виде системы целей обучения, которые являются основой для определения содержания учебного предмета. Кроме того, отличительной особенностью этих учебных программ является их направленность на формирование не только предметных знаний и умений, а также практических навыков широкого спектра: функциональное и творческое применение знаний, критическое мышление, проведение исследовательских работ, использование ИКТ, применение различных способов коммуникации, умение работать в группе и индивидуально решение проблем, и принятие решений» [1].

Основа умений и навыков, способностей к обучению при подготовке кадров, безусловно, вырабатываются в годы обучения, даже ранее, с первых дней жизни человека. Чтобы готовить специалистов, способных решать проблемы профессионально, в соответствии в сложных условиях 4-ой промышленной революции и с социальным заказом, необходимы соответствующие исследования и подготовка педагогов высшей квалификации.

Учёные России традиционно в авангарде исследований, связанных с прогнозированием тенденций развития технологий и науки. В серии монографий по синергетике, опубликованном под руководством Г.Г. Малинецкого, Е.Н. Князева и С.П. Курдюмова, утверждается, что «конструктивистские установки проходят сквозной нитью по многим областям современного научного знания и практической деятельности. То, что было создано Хайнцем фон Фёрстером на основе кибернетики, Эрнстом фон Глазерсфельдом на базе когнитивной психологии, Паулем Ватцлавиком как методики семейной психотерапии, Умберто Матураной и Франсиско Варелой как когнитивно-биологический конструктивизм, распространяется ныне на социальное и гуманитарное знание. Человек не столько отражает, сколько строит окружающий мир, оформляет и организует его в соответствии с конструктивистскими установками своего сознания и своими ценностями».

Учёным-педагогам необходимо обеспечить такими подходами, принципами, методами, средствами и условиями обучения, чтобы новые ценности были поняты и усвоены будущими преподавателями, потому что «мир изменится, когда изменимся мы сами», ведь еще Гегель говорил: «Каков человек – таков и мир». Мир изменится, когда произойдет революция в сознании, когда человек перестанет гнаться за удовлетворением своих возрастающих материальных потребностей (это – тупиковый путь развития!) и позаботится о возвышении своего духа» [1, с. 220].

Известно, что с 1956 г. осуществлялся педагогический эксперимент под руководством и самим учителем новатором В.Ф. Шаталовым, который уже в те годы осознал и писал:

«Педагогика как наука необычайно сложна. Не исключено даже, что в природе вообще не существует более сложной науки, чем педагогика. Сложность её в головоломных сплетениях взаимосвязей сотен тысяч компонентов. Мера её ответственности не деталь, не станок, а человек» [2, с. 18]. Именно поэтому педагоги обратили своё внимание на синергетику для подготовки специалистов в условиях техногенных вызовов, когда до 50% и более могут оказаться невостребованными [3].

Педагогика, как общая, так и все дисциплины частной дидактики, являются междисциплинарными, поэтому в казахстанской педагогике успешно внедряется в учебный процесс синергетический подход в подготовке специалистов не только гуманитарного, но и технического и технологического направления. Учёные методисты в своих исследованиях используют математическое моделирование вслед за Е.А. Солодовой, которая исследовала эффективность применения математических уравнений в системе образования [4].

Рассмотрим, что исследовано в странах Центральной Азии. В 2003 году Казахстан официально присоединился к Болонскому процессу. Реализация идей Болонской декларации предполагает становление системы трёхязычного образования, при котором наравне с казахским и русским языками будут использоваться и английский, а также немецкий или французский и др. языки [1]. В нормативных документах «Об образовании» и в «Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы» сформулирован социальный заказ общества, который определяет основные направления реализации ГОСО для высшей и средней школы: «Уровень образования и интеллектуальной потенциал общества в современных условиях приобрели характер важнейшей составляющей национального богатства, а образованность человека, профессиональная мобильность, стремление к творчеству и умение действовать в нестандартных условиях стали основой прогресса, устойчивости и безопасности страны» [4, с. 4]. Монографии и концепции по полиязычному образованию как основы профессиональной подготовки специалиста опубликованы в фундаментальных работах С.С. Кунанбаевой [5], Д.Н. Кулибаевой [6] и др.

В Республике Казахстан не только исследованы различные аспекты трёхязычного образования, но и разработана и внедрена в ряде вузов теория и интегральная технология. Внедрение интегральной технологии с синергетическим эффектом, осуществлено при адаптации достижений науки технологий как Запада, так и Востока в связи с изменениями социокультуры и вызовами цифровой революции. Новая парадигма подготовки кадров, начиная с бакалавриата, магистратуры, представлена в следующей последовательности:

Синергетическая методология самоконструирования
СОЗИДАТЕЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ XXI в.

1. ЦЕЛЬНОСТЬ
2. УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ
3. ЭВОЛЮЦИОННОСТЬ
4. НОВИЗНА- ЭМЕРДЖЕНТНОСТЬ
5. РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ

1. Цельность как реализация холизма, ведущего закона синергетики. Методическая система любой дисциплины (педагогика, методика математики, физики, географии и др.) рассматривается как цельная, сложная, нелинейная система. Цельность обеспечена целевой моделью полиязычной личности, которая в иерархической связи по уровням обучения обновляет профессионально-тематический, терминологический и грамматический минимумы.

2. Универсальность синергетической методологии и синергетического подхода в том, что, на 75% учебного материала используется для обучения любого языка, любой учебной дисциплины частной дидактики, так как предметное обучение является сложной нелинейной диссипативной структурой.

В своём учебнике профессор М.Р. Кондубаева [7] подробно рассматривает эмерджентные структуры эволюции и самоорганизации индивидуального сознания и их

пространственно-временные особенности, сложность человеческого «Я». Представленная в учебнике интегральная технология обеспечивает эволюционный переход от общедидактических и частнометодических к синергетическим принципам воспитания созидательной личности учителя и ученика в предметном обучении. Синергетический результат обеспечен математическим моделированием, экспериментальной проверкой и внедрением инновационных принципов и методов в центральных и региональных вузах и школах РК и ближнего зарубежья.

4. Новизна и эмерджентность. Формирование созидательной личности в педагогике и методике трёхязычного образования обеспечены реализацией закона эмерджентности, когда вырабатывается нелинейность мышления, а критическое мышление, творческий подход при реализации проектов, которых недостаточно или отсутствует у людей, владеющих только одним языком.

Конструктивная управляющая деятельность вузовского преподавателя оказалась возможной и осуществимой при погружении студентов в ситуацию учительской профессиональной деятельности с первых лекций и практических занятий при изучении дисциплин «Самопознание», «Методика преподавания русского языка» [7, с. 129].

5. Результативность – это сформированность функциональной грамотности учителя, вузовского преподавателя, способного воспитывать толерантного человека, понявшего взаимозависимость людей, сообществ и государств, способного воспитывать и учить молодых людей с современным мировоззрением, который может выстоять в новом темпе жизни, рефлексируя на вызовы времени и преодолевая пространство в кризисных условиях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетически конструируемый мир // Синергетика. Будущее мира и России. Под ред. Малиновского Г.Г. – М., Изд-во ЛКИ, 2014. – 384 с.
2. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается.– М.: Педагогика, 1989.
3. Шваб Клаус. Четвёртая промышленная революция. – М.: Эксмо, 2018. – 288 с.
4. Солодова Е.А. Новые математические модели образовательных процессов // Синергетика. Будущее мира и России. Под ред. Малиновского Г.Г. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 384 с.
5. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы. – 244 с.
6. Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа. – Алматы, 2002. – 216 с.
7. Кондубаева М.Р. Методика преподавания русского языка. – Алматы, 2019. – 304 с.

Карагозуева Г.Ж.

п.и.к., доцент

Кыргыз билим берүү академиясы

**МАТЕМАТИК МУГАЛИМДЕРДИН ОКУУЧУЛАР МЕНЕН ИШТӨӨ
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ**

Карагозуева Г.Ж.

к.п.н., доцент

Кыргызская академия образования

КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ ПО РАБОТЕ С УЧАЩИМИСЯ

Karagozueva G.J.

candidate of pedagogical sciences, docent

Kyrgyz Academy of Educacion

COMPETENCIES OF MATHEMATICS TEACHERS IN WORKING WITH STUDENTS

Аннотация: Бул макалада математик мугалимдердин окуучулар менен иштөө компетенттүүлүктөр каралат. Ошондой эле предметтик компетенттүүлүктөрдүн негизинде окуучуларга шык берүүдө жана мугалим окуучулардын окуу иштерин уюштурууда милдеттер берилди. Мугалим менен окуучунун өз ара байланышкан ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдырган.

Аннотация: В данной статье рассматриваются компетентности учителей математики по работе с учащимися. А также даны задачи учителей при мотивации учащихся на основе предметных компетентностей и организации учебной работы с учащимися. Отражены особенности взаимодействия учителя и учащихся.

Annotation: This article discusses the competencies of mathematics teachers in working with students. Also given are the tasks of teachers in motivating students on the basis of subject competencies and the organization of educational work with students. The features of the interaction of teacher and students are reflected.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүк, мугалим, окуучу, математика, окутуу процесси, предмет.

Ключевые слова: компетентность, учитель, ученик, математика, процесс обучения, предмет.

Key words: competence, teacher, student, mathematics, learning process, subject.

*“Туура тарбиялоо - бул биздин бактылуу карылыгыбыз,
жаман тарбиялоо – бул биздин келечектеги кайгыбыз,
көз жашыбыз, башка адамдар алдындагы,
бүт өлкө алдындагы күнөөбүз”*

А.С. Макаренко

Учурдун талабына ылайык окуу процессин уюштуруу, чыгармачылык менен билим берүү, жаңы стандарттын негизинде ар тараптан өнүккөн, коомчулук менен мамиле түзө алган, өз алдынча жаңылбастан чечим чыгара билген, мобилдүү, ийкимдүү, иш билги, маданияттуу, б.а. компетенттүү окуучуларды даярдоо маселелердин бири.

Азыркы учурда мектепте окуучуларды окутууда математикалык компетенттүүлүктөрүн пайдаланып, кадимки окуу ыкмаларынан азыркы замандын талабына ылайык окутуу, мектептерди предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу зарыл экендиги баарыбызга белгилүү. Көпчүлүк учурда жаңы технологиялар прогрессивдүү ыкмалар менен окутууга курал катары аз колдонулуп келүүдө. Бүгүнкү күндө коомдун өнүгүшүнө маалымат технологиялары таасир калтыргандай кылып окутуу үчүн окуучуларга предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу компьютерди колдонууну мектептен эле тереңдетип үйрөтүү зарылдыгы келип чыгат. Мектеп окуучуларын окутууда предметтик компетенттүүлүктөрү – бул математика сабагы үчүн эле эмес, башка сабактарды окуп үйрөнүү үчүн да актуалдуу.

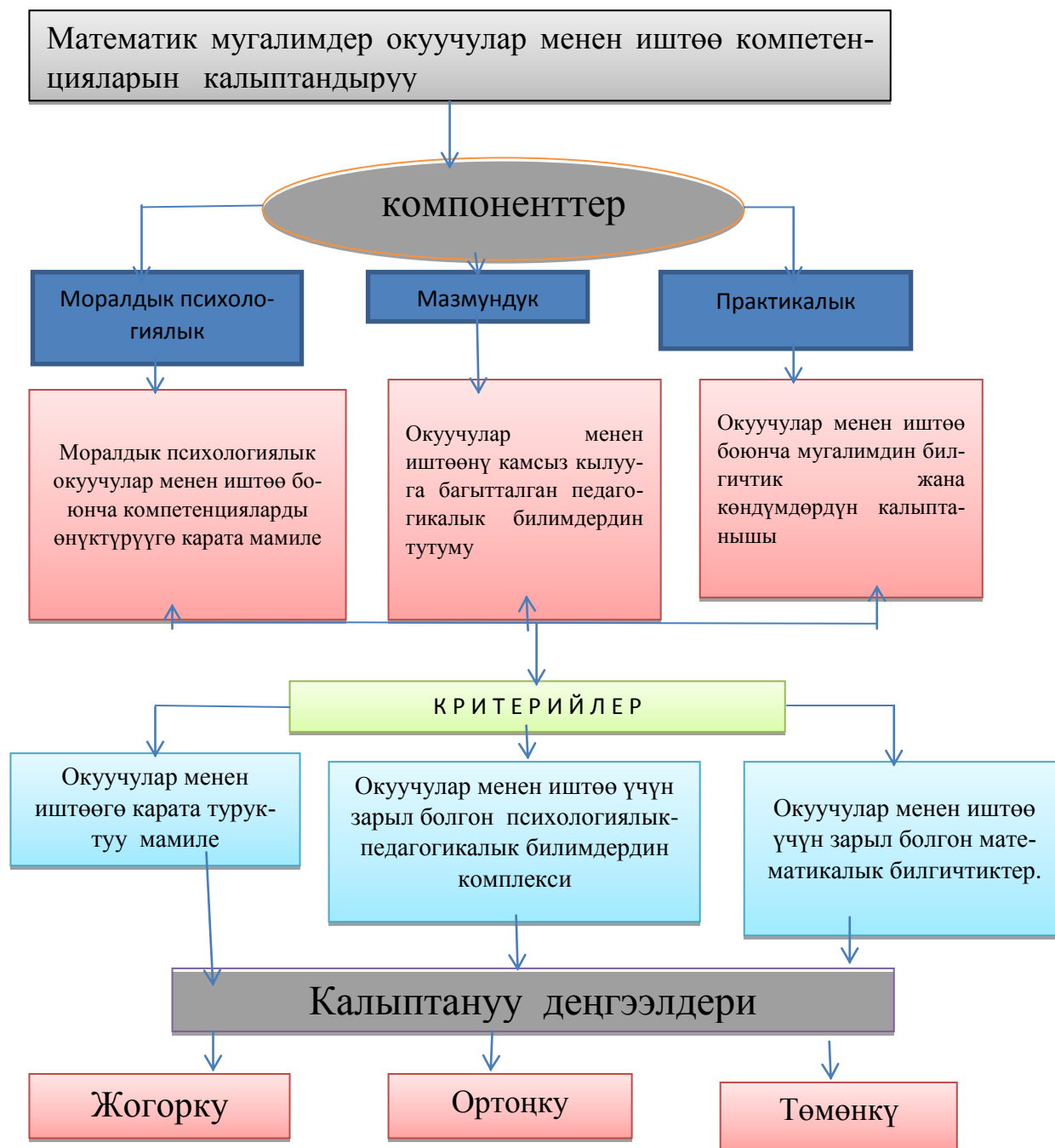
«Математика курсу боюнча өз алдынча иштөө – бул мугалим менен окуучуунун өз ара байланышкан ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдыруучу татаал дидактикалык түзүлүш. Мугалимге карата бул иш - окутуу методу да, окуу каражаты да, өз ара байланышкан ишмердүүлүктүн формасы да боло алат, ал эми окуучуга карата – окуу методу, иштөө ишмердүүлүгүнүн ыкмасы, формасы жана ал ишмердүүлүктүн өзү да боло алат».

Кыргыз Эл мугалими, педагогика илиминин доктору, профессор И.Бекбоевдин эмгегинде инсанга багытталган окутуунун негизги принциптеринин негизинде математик мугалимдердин окуучулар менен иштөө компетенттүүлүгү боюнча төмөнкүлөргө токтолсок: жеке инсандын жамаат алдында артыкчылыгы (приоритеттүүлүгү); мугалим ар бир окуучунун жеке сапаттарын көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнүн кепили болуусу; ар бир окуучу гумандуу мамилелерге негизделген окутуу аркылуу өзүн толук укуктуу инсан катары сезүүнү жана башкаларды да инсан катары көрүүнү жана сыйлоону үйрөнөт; ар бир окуучунун белгилүү укуктарынын болуусу жана мугалимдин ал укуктарды сыйлоосу; мугалим, багыт берүүчү функциясы болсо да, окуу процессинин окуучулардай эле катышуучусу, анын ой-пикири талкууда көптөгөн ой-пикирлердин бири экендигин таануу; окуучуларды «күчтүү» жана «начар» деп бөлүүдөн баш тартуу, окуучулардын ар түрдүүлүгүн жана ар бири башкасына салыштырмалуу бир нерсени жакшыраак кыларын жана билерин түшүнүү окуучулар айрым нерселерди мугалимге карганда жакшыраак билүүсү мүмкүн экенин кабыл алуу; окуучунун билим алууда жеке багытка ээ болуу укугу бар экенин жана бала мугалим жана ата-энеси үчүн эмес, өзү үчүн окуганын жана коомдо өз ордун азыртан эле аныктоосу керектигин түшүнүүсү.

Жогорудагы белгиленген өнүгүү үчүн билим берүүнүн мисал-маселелерин окуу процессинде кароодо мугалим предметтер аралык байланыштарга басым жасоо менен бирге төмөндөгү окуу милдеттерин чечүүгө багыт алуулары керек:

- окуучуларга эмне үчүн мисал- маселелеринин маанисин ар бир адам үчүн түшүнүүсү зарыл экендигин аңдоого түрткү берүү;
- окуучуларды мисал-маселелерди активдүү талкуулоого тартуу ар түрдүү көз карашта кароого үйрөтүү;
- каралып жаткан мисал-маселелер тууралуу окуучуларды бир эле класс ичинде ой жүгүрткөнгө үйрөтпөстөн, алар класстан тышкаркы жайларда да ой жүгүртүүгө түрткү берүү

Математик мугалимдер окуучулар менен иштөө компетенцияларын калыптандыруу үчүн компетенттер: моралдык психологиялык, мазмундук, практикалык негизинен критерийлери окуучулардын деңгээлдерине жараша иш алып барышат. Мындан төмөнкүдөй моделин көрүүгө болот.

Демек, окуу процессинде мугалимдер окуучулардын теориялык билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн практикада, жашоо-турмушунда колдонгонго үйрөтүү (компетенттүүлүктөрү) үчүн төмөндөгүлөрдү эске алышы зарыл:

1. Математика түшүнүктөрдүн маңызын, маанисин жана максатынын мугалим тараптан окуучуга көрсөтүлүшү.
2. Окуучулардын өздөрү ээ боло турган окуу көндүмдөр (компетенциялар) менен таанышып, аны окуучулар тараптан андоосу.
3. Мугалим тараптан ишти аткаруунун үлгүсүн көрсөтүп берүү.
4. Компетенцияларга ээ болууга мүмкүндүк берүүчү машыгуу көнүгүүлөрдү өткөрүү.
5. Жаңы маселелерди чечүү үчүн өз алдынча окуу иш-аракеттерин аткаруу

Мындан сырткары математиканы мектепте окутууда мугалим окуу программасындагы берилген темалардын тиешелүү темаларына үчүн билим берүүнүн төмөндөгү маселелерине көңүл буруу зарыл болуп эсептелет.

Демек, мугалим сабакты пландаштырууда, окуу процессин уюштурууда, окуучуларга шык берүүдө жана алардын окуу жетишкендиктерин баалоодо мугалимден жогорку деңгээлдеги методикалык-кесиптик даярдыкты талап кылат. Ошондуктан, мугалим окуучулардын окуу иштерин уюштурууда алдына төмөндөгүдөй милдеттерди коюусу зарыл экендигин сунуштайбыз:

- окуу материалы менен иштөөдө окуучунун өз алдынча көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган кырдалды түзүү;
- окуп-үйрөнүүгө жагдайлуу маанай түзүү;
- негизги окуу ишмердүүлүктөр жөнүндө маалымат берүү;
- таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү;
- окуучулардын маалыматтык жана коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн жогорулатуу.

Жыйынтыктап айтканда, окутуу процесси математик мугалимдердин окуучулар менен иштөө компетенттүүлүгү, мектепте мугалим өзүнүн ишин илимий уюштуруу менен бирге эле, окуучунун акыл иш аракетине, билимге ээ болуусуна жана керектүү кырдаалда аны ишке ашыруу процесстерине жана акыл өнүгүүсүнө карата жетекчилик кылуу аркылуу математиканы окутуунун эффективдүү натыйжасына жетишүүгө болот.

Адабияттар:

1. Асипова, Н.А. Актуальные проблемы переподготовки преподавателей высшей школы [Текст] / Н.А.Асипова. //Проблемы обновления школьного образования: сб.науч.тр., ч.1. – Бишкек: Педагогика, 2000. –С. 37-40.
2. Алешина Т.Н. Урок математики: использование дидактических материалов с профессиональной направленностью. М.: Высшая школа. 1991. 61 б.
3. Бекбоев И.Б. «Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери// Бишкек, 2015, -С. 206-208.
4. Слостенин В.А. Профессионализм учителя как явление пед.культуры // педагогическое образования и наука. – М., – № 5. – С. 4-15.
5. Носков М. Компетентностный подход к обучению к математике //Высшее образование в России – 2005. – №4. С 48-50.
6. Груденов Я.И. Психолог-дидактические основы методики обучения математике. Монография. - 1987 – 160 с.

*Джунушалиева К.К.
п.и.к., доцент, жетектөөчү илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛООДО PISA
МЕТОДИКАСЫН ПАЙДАЛАНУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Джунушалиева К.К.
к.п.н., доцент, ведущий науч. сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДИКИ PISA ПРИ ОЦЕНИВАНИИ
УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ**

*Dzhunushalieva K.K.
cand. ped sciences., Associate Professor
leading scientific employee
Kyrgyz Academy of Education*

**QUESTIONS APPLICATION OF PISA METHODS WHEN EVALUATING
STUDENT ACHIEVEMENTS OF STUDENTS**

***Аннотация:** Макалада окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо үчүн тапшырмаларды түзүүдө баалоонун Эл аралык программасы PISA методикасынын негизинде түзүлгөн тапшырмалардын өзгөчөлүктөрү, Кыргыз Республикасынын мектептеринде география боюнча учурда колдонулуп жаткан окуу китептериндеги тапшырмаларга жүргүзүлгөн талдоонун натыйжаларын тууралуу маалыматтар берилет.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются особенности содержания и структуры заданий международной программы по оцениванию учебных достижений методологии PISA и результаты анализа учебников по географии, которой применяется в настоящее время в школах Кыргызской Республики.*

***Annotation:** The article considers the features of the content and structure of the tasks of the international program for assessing the educational achievements of the PISA methodology and the results of the analysis of textbooks on geography, which is currently used in schools of the Kyrgyz Republic.*

***Түйүндүү сөздөр:** Окуучулардын окуу жетишкендиктерин салыштырма баалоонун Эл аралык программасы (PISA), тапшырма, баалоо, компетенттүүлүк, сабаттуулук, математикалык жана табигый илимий сабаттуулук.*

***Ключевые слова:** международное сравнительное исследование образовательных достижений учащихся (PISA), грамотность, задания, оценивания, компетентность, математическая и естественнонаучная грамотность.*

***Key words:** Programme for International Student Assessment (PISA), literacy, assignments, assessments, competence, mathematical and natural literacy.*

Учурда дүйнөнүн мамлекеттеринде PISA тапшырмаларынын мазмуну, түзүмү боюнча көптөгөн изилдөө иштери жүрүп, анын ичинен жакынкы чет өлкөлөр Россия, Казахстан Республикаларында активдүү иликтөөлөр жүргүзүлүп жаткандыгын байкоого болот. Ал иликтөөлөр тапшырмалардын мазмунунун өзгөчөлүктөрү, окуу процессинде предметтерди окутууда тапшырмаларды интеграциялап түзүүнүн жолдору, окуу китептерине суроолорду, тапшырмаларды өзгөртүү жана аларды апробациялоого багытталууда.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун Эл аралык программасы (англ.- Programme for International Student Assessment, PISA) — дүйнөнүн ар түрдүү өлкөлөрүнүн 15

жаштагы окуучуларынын сабаттуулугун жана билимдерин практикада колдонуу жөндөмүн тест менен баалоочу программа болуп эсептелет жана ал үч жылда бир жолу өткөрүлүп турат. Бул программа 1997-жылы түзүлүп, 2000-жылы биринчи жолу өткөрүлгөн. Тесттик тапшырмаларды иштеп чыгууда эл аралык деңгээлдеги илимий изилдөө уюмдары менен биргеликте улуттук борборлордун катышуусундагы (консорциум) Экономикалык тилектештик жана өнүгүү уюму (ЭТӨҮ-ОЭСР) уюштуруп өткөрөт. Консорциумдун ишин Австралия педагогикалык изилдөө кенешин (ACER) Нидерландиянын улуттук педагогикалык өлчөө институтунун (CITO), АКШнын педагогикалык тестирлөө кызматынын (ETS), Япониянын билим берүү тармагынын Улуттук изилдөө институтунун (NIER), Вестат АКШ (WESTAT) жана башка дүйнөдөгү билим берүү тармагынын авторитеттүү уюмдарынын көмөктөшүүсү менен жүргүзүлөт. Изилдөөгө Экономикалык тилектештик жана өнүгүү уюму (ЭТӨҮ-ОЭСР) кирген өлкөлөр жана аны менен бирге алака түзгөн өлкөлөр катышат.

Мектептеги билим берүүнүн сапатына мониторингди PISA 4 багытта жүргүзөт: окуу сабаттуулугу, математикалык сабаттуулук, табигый-илимий сабаттуулук жана компьютердик сабаттуулук.

“*Сабаттуулук*” түшүнүгүн биз адатта адамдын эң жөнөкөй иш аракеттери болгон тексти окуй алуусу, жаза жана санай алышын түшүнөбүз. Бирок, бүгүнкү күндө бул түшүнүк кенен каралууда. Анткени, бизге баарыбызга белгилүү болгондой коомдогу технологиялык жаңылануулар күндөн-күнгө өзгөрүп, адамдардан татаал билгичтиктерди, көндүмдөрдү талап кылууда. Ошону менен эле бирге кээ бир эски кесиптер жоголуп, жаңы кесиптер пайда болуп, ага жараша маалыматтар жаңыланууда. Демек, адамдар тез ылдамдык менен өзгөрүп жаткан коомдогу өзгөрүүлөргө ийгиликтүү ыңгайлашуу зарылдыгы келип чыгууда жана ага жараша өмүр бою окуп, керек болсо кесибин, адистигин дагы өзгөртүүгө туура келүүдө. Мындай шартта окуучу бүгүнкү күндө мектептен алып жаткан билимин, көндүмдөрүн (компетенттүүлүктөр) анын жашоосунда колдоно алгыдай болушу жана өзүн турмуштан ордун табышына көмөк көрсөтүүсү керек башкача айтканда адамга функционалдуу сабаттуулукка ээ болууга шарт түзүлүшү зарыл дегенди түшүндүрөт.

Мектептеги билим берүүнүн сапатына мониторингди PISA 4 багытта жүргүзөт: окуу сабаттуулугу, математикалык сабаттуулук, табигый-илимий сабаттуулук жана компьютердик сабаттуулук.

Окуу сабаттуулугу – адамдын тексттерди окуу жана түшүнүү жөндөмдүүлүгү. *Математикалык сабаттуулук* – адамдын математиканын өзүнүн жашоосундагы ролун, маанисин аныктоо, математикалык ой жүгүртүүсүн жашоодо колдоно алуу жөндөмү болуп эсептелет. *Табигый-илимий сабаттуулук* – адамдын теориялык жактан алган табигый-илимий билимдерин табияттагы болуп жаткан кубулуштарды илимий жактан аргументтүү тастыктоо үчүн өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү. Башкача айтканда табигый-илимий сабаттуулук үч компетенцияны камтыйт: кубулуштарды илимий жактан түшүндүрүү, табигый-илимий изилдөө методдорун колдонуу, маалыматтарды интерпретациялоо жана илимий тастыктоолорду колдонуу. Демек, PISA программасынын тапшырмалары табигый-илимий сабаттуулукту камтыган компетенциялар канчалык деңгээлде жашоодогу реалдуу көйгөйлөрдө, кырдаалдарда колдонулуп жаткандыгы баалоо болуп эсептелет.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо жана тапшырмаларды түзүү боюнча илимий-методикалык адабияттарды PISA методикасынын методологиясы менен салыштырууда PISA методикасынын негизинде түзүлгөн тапшырмалардын **айырмачылыктар төмөндөгүлөр экендиги байкалды:**

- PISA тапшырмалары окуу предметинин материалдары менен реалдуу жашоонун кырдаалдары менен байланышкан;
- PISA тапшырмалардын шарттары реалдуу жашоодогу кырдаалдары менен предметтик окуу материалында берилген кырдаал менен байланышкан;
- ар бир тапшырма чечүүнү, окуу предметинин материалдарын башка кошумча материалдар менен интеграциялоону талап кылат;

• PISA тапшырмаларынын шарттарынын өзгөчөлүгү үстүртөдөн караганда бири-бири-бири менен байланышпагандай көрүнөт. Аны байланыштыруу окуучунун милдети болуп эсептелип, окуучу өзүнүн жеке тажрыйбасы менен байланыштырып, кошумча маалыматтардын негизинде анын контексти менен иштөөнү талап кылат;

- суроолордун жооптору үчүн шарттардын талап кылынбашы;
- зарыл болгон маалыматтын бөлүгү берилбестен, ал суроодо берилиши;
- маалыматтардын ар түрдүү форматта сунушталышы (текст, график, таблица, маалымдамалар, жеке билимдер);
- зарыл болгон маалыматтар конкреттүү окуу предметине эмес, жашоодо кезигүүчү реалдуу кырдаалга байланыштыруу логикасы менен берилет;
- талап кылынган жооптордун так формасы берилбейт.

Ошондой эле PISA форматындагы тесттик тапшырмалар окуу процессинде мугалимге бир эле учурда бир нече окуу милдеттерин чечүүгө мүмкүндүк берет. Алар:

- окуучунун жазуу көндүмдөрүн баалоого б.а. сунушталган маалымааттан зарыл болгон маалыматты иргеп алуу денгээлин баалайт;
- негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүн баалай алат;
- өз алдынча билим алуу жөндөмдүүлүгүн, стандарттуу эмес кырдаалда натыйжалуу аракеттенгенүүсүн, жашоонун ар кырдуу кырдаалына ыңгайлашуусун баалайт;
- изилдөөчүлүк компетенциясын өнүктүрүү аркылуу окуучунун предметке таанып-билүү кызыгуусун калыптандыруу;
- окуучунун ар бир предмет жана жалпы билим алуусу боюнча өсүүсүн салыштырууга мүмкүндүк берет;
- окутуунун күтүлүүчү натыйжалары менен аралыктагы натыйжаларынын айырмасын азайтуунун жолдорун аныктоого жардам берет.

Жогорудагыларды белгилөө менен бирге жыйынтыктоо ирээтинде PISA боюнча тапшырмалардын материалдары газета, журналдардан алынган илимий-популярдуу тексттерден алынып, “илимди адамга жакындатат” жана тексттер адамдын жашоосунда кезиккен реалдуу кырдаалдарды чечүүдө окуучулардын таанып-билүү иш-аракетин баалуулукка айландырат деп айтууга болот.

PISA программасынын негизинде тапшырмалардын өзгөчөлүктөрүн кароо менен бирге жана география предмети боюнча учурда колдонулуп жаткан окуу китептеринин мазмунун, тапшырмалардын PISA методикасына канчалык деңгээлде дал келүүсүн аныктоо максатында талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында төмөндөгүлөр аныкталды (таблица 1):

Таблица 1.

PISA программасынын тапшырмалары менен окуу китептериндеги тапшырмалардын мүнөзүнүн айырмачылыктары (география боюнча)

PISAнын тапшырмаларынын мүнөзү	Окуу китептериндеги тапшырмалардын мүнөзү
Тапшырмалардын мазмуну “адамдын айланасында” топтолот. Б.а. тексттер адам жашоодо кандай кырдаалдар менен кездеше тургандыгы тууралуу берилет. Тапшырмалар уюштуруучулук, маалыматтык, коммункиативдик милдеттерди чечүүгө багытталат.	Тапшырмалар окуу предметтин, окуу китебинин авторунун концепциясынын айланасында топтолот. Эң эле жакшы дегенде кандайдыр бир окуу материалынын негизинде көйгөйдү чечүүгө багытталат.
Тапшырмалар реалдуу кырдаалдарга негизделип, окуучу ал кырдаалды “өзүнө ченеп” же өзү башынан өткөрүп жаткандай кырдаалдын негизинде түзүлөт.	Тапшырмалардын тексти реалдуу кырдаалдан четөө менен, окуу материалынын мазмунун өздөштүрүүгө багытталат (мисалы, тексттен үзүндү алып, бош калтырылган чекиттердин ордуна сөздөрдү же тамгаларды коюп чык).

Жогорудагы талдоонун жыйынтыктарынын негизинде учурдагы мектеп окуучусу тапшырмаларды аткарууда окуу тексттеги карама-каршылыкты табууга багытталбаган жана жашоодо кездешпеген кырдаалдарды аткаруу менен алектенет десек жаңылышпайбыз жана төмөндөгү негизги белгилерди белгилесек болот:

- окуучулардын көпчүлүгү (6-9-класстар) мугалимдердин жардамы менен даяр окуу материалдарын даяр үлгүнүн негизинде тапшырмаларды аткарышат же жөн эле жаттоо менен алектенишет;

- окуучулар маалыматтар менен иштөөнү: талдоону, жыйынтык чыгарууну билишпейт;

- мугалимдер өздөрү окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүүгө багытталган тапшырмаларды түзүүгө жана окуучулар менен иштөөнүн ыкмаларын колдонууга даяр эмес;

- окуу китептеринде автолор тарабынан түзүлгөн тапшырмалар салттуу мүнөзгө ээ жана алар дагы өздөрү даяр эмес.

Эмне үчүн мындай болуп жатат? деген суроо пайда болот. Биздин оюбузча мектепте географиялык билим берүүнүн практикасында PISA тапшырмаларын түзүү боюнча кыйынчылыктарга тийгизген факторлор таасир тийип жатат деп айтууга болот:

1. Мугалимдер PISA методикасын пайдаланып тапшырмаларды түзүү боюнча методикалык колдонмолор кыргыз тилинде жок.

2. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу курстарында PISA методикасын пайдаланып тапшырмаларды түзүү боюнча окуу семинарлары өткөрүлбөйт.

3. Окуу китептериндеги суроолор жана тапшырмалар PISA методикасынын өнүтүндө түзүлбөйт.

4. Мектептин ичиндеги мугалимдер үчүн методикалык семинарлар пландаштырылбайт жана өткөрүлбөйт.

5. Окуу китебин түзүүчүлөр үчүн PISA методикасын колдонуп суроо жана тапшырмаларды түзүү боюнча семинар-тренингдер өткөрүлбөйт.

Бул факторлорду мугалимдер менен ангемелешүү, анкетирлөө жүргүзүүнүн натыйжасында аныктадык. Анкетирлөө Кыргыз Республикасынын 7 регионунда 133 география мугалимдерине жүргүзүлдү жана мугалимдер бул маселени чечүү үчүн билим берүүнү башкарууда, окуу-тарбия процессинде, мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу системасында, окуу китептеринин түзүүдө жалпы комплекстүү, системдүү иш чараларды иштеп чыгуу жана аны тез арада ишке ашыруу тууралуу ойлорун айтышты.

Жыйынтыктоо ирээтинде: бул макаланын чегинде PISA программасынын негизинде тапшырмаларды түзүүдөгү кээ бир эле маселелерге токтолдук жана биздин кийинки изилдөөлөрүбүз мындан ары дагы улантылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И.А. Зимняя. - М.: Логос, 2004. - 208 с.
2. Ковалева Г.С. Новый взгляд на грамотность. По материалам международного исследования PISA-2000.
3. Материалы международного исследования PISA-2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018.
4. Результаты международного сравнительного исследования функциональной грамотности 15-летних учащихся PISA-2006. Отчет Центра оценки в образовании и методов обучения. – Б.: 2008. – 220 с.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Нар. образование. - 2003. - № 2. - С. 58-64.

*Аширалиев А.
тех.и.д, доцент, каф.башчысы
Жалал-Абад мамлекеттик университети*

**БИЛИМДИ АДИЛЕТ БААЛОО – БИЛИМ АЛУУЧУНУ
ШЫКТАНДЫРУУЧУ КУРАЛ**

*Аширалиев А.
д.тех.н., доцент, зав. кафедрой
Жалал-Абадский государственный университет*

**ОБЪЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА ЗНАНИЯ – ИНСТРУМЕНТ ВДОХНОВЛЕНИЯ
ОБУЧАЮЩЕГОСЯ**

*Ashiraliev A.
d.tech.s., ass.prof.,head of department,
Jalal-Abad State University*

**OBJECTIVE ASSESSMENT OF KNOWLEDGE IS A STUDENT'S
INSPIRATION TOOL**

Аннотация: Билимди баалоонун кеңири тараган 2 түрү бар. Алар: беш тепкичтүү жана модул-рейтингдик баалоо. Терең изилдеп келгенде, 2 түрүндө тең эле баалоонун өзөгүн: “жакшы”, “орто”, “жаман” деген категориялар түзүп, “жакшы” менен “жаман” категорияларынын күчөтүлгөн түрчөлөрү колдонулат. Азыркы санариптешкен заман үчүн модул-рейтингдик баалоо ылайыгыраак болуп эсептелет.

Аннотация. Широко распространены основные 2 вида оценки уровня знаний: пятибалльный и модульно-рейтинговый. В обеих видах стержнем оценки являются категории: “хорошо”, “средне”, “плохо”. Также используются усиливающие подвиды категорий “хорошо” и “плохо”. Для использования преимущества цифровизации в большей степени приспособлен модульно-рейтинговый вид оценки.

Annotation: 2 types of assessing the level of knowledge are widespread five-point and modular-rating. In both types, the core of the assessment are categories good, medium, bad. Reinforcing kinds of good and bad categories are also used. To take advantage of digitalization.

Түйүндүү сөздөр: билим деңгээли, беш тепкичтүү баалоо, модул-рейтингдик баалоо, жакшы, орто, жаман.

Ключевые слова: уровень знания, пятибалльная оценка, модульно-рейтинговая оценка, хорошо, удовлетворительно, неудовлетворительно.

Key words: level of knowledge, five-point rating, modular rating, good, adequately, unsatisfactory.

Түпкү маанисинде билим – ааламдагы, жаратылыштагы, коомдогу, тирүү жандардагы, адамдагы ушул убакка чейин илим тарабынан ачылып, белгилүү болуп калган кубулуштарды, мыйзам ченемдүүлүктөрдү, мыйзамдарды жалпы билим алуунун же тандаган адистигине жараша окуп үйрөнүүнүн жыйынтыгы. Ал жыйынтыктын сапаты негизинен тарбия берүү, окутуу учурунда төмөнкүлөрдү камсыз кылуудан көз каранды:

- окуучунун (студенттин) билим алууга шыгын ойготуп, кызыктыруу формасын табуу жана аларды мугалимдин (окутуучунун) майнаптуу колдонуусун;

- окутуунун, түшүндүрүүнүн жигердүү натыйжа берүүчү формаларын табуу жана аларды мугалимдин (окутуучунун) майнаптуу колдоно билүүсүн;

• окуучунун (студенттин) өздөштүргөн билим деңгээли мугалим (окутуучу) тарабынан объективдүү, адилет баалануусун.

Бул макалада сөз окуучунун (студенттин) өздөштүргөн билиминин деңгээлин туура баалоо тууралуу болмокчу. Билим деңгээлин баалоо тутумдарына саресеп салсак, Кыргызстанда негизинен 2 түрдүү тутум колдонулуптур [1,3]:

• узак убакытка 5 тепкичтүү баа тутумун колдонулган (мектепте да, жогорку окуу жайында да).

Баалоонун 5 тепкичинин сандык мааниси	Баалоонун 5 тепкичинин сапаттык мааниси
5 (беш)	Эң жакшы
4 (төрт)	Жакшы
3 (үч)	Орто
2 (эки)	Жаман (кайрадан тапшырууга болот)
1 (бир)	Эң жаман: Күзгү сыноого калтырылат Күзгү сыноодон өтпөсө көчпөй калат.

• азыркы мезгилде *модул-рейтингтик тутуму* менен баалоого өтүлгөн (негизинен жогорку окуу жайларында).

Баллдын % дык мааниси	Баллдын сандык мааниси	Баллдын эн-тамгасы (10 баллдык)	Мурдагы 4 баллдык тутумда баалоо
87 – 100	4,0	A	Өтө жакшы
80 – 86	3,33	B	Эң жакшы
74 – 79	3,0	C	Жакшы
68 - 73	2,33	D	Канааттандыраарлык
61 – 67	2,0	E	Эптеп-септемей эң төмөнкү талапка жооп берет
31 – 60	1,0	FX	Канааттандыраарлык эмес кайра тапшырса болот
0 - 30	0	F	Канааттандыраарлык эмес кайра тапшырса болбойт, Кайра баштан окуйт

Билим деңгээлин баалоонун эки тутумун салыштыруу үчүн төмөнкү схемага көңүл бурсак:

Көрүнүп тургандай кайсы тутум болбосун билимди баалоонун өзөгүн “жакшы”, “орто”, “жаман” деген баалоо даражалары түзөт экен. 5 тепкичтүү тутумда жакшы “эң жакшы” деген

кошумча бир тепкич менен жакшылыгы күчөтүлүп, жамандын “эң жаман”, “күзгү сыноо”, “көчпөй калды” деген кошумча тепкичтер менен жамандыгы күчөтүлүп бааланса, модуль-рейтинг тутумунда жакшы “эң жакшы”, “өтө жакшы” деген баалар менен жакшылыгы күчөтүлүп, орто “эптеп-септемей” деген баа менен ортодон төмөнүрөөк, жамандан өйдөрөөк деп белгиленип, ал эми жаман 2 кошумча тепкич: “оңдолмо жаман”, “жараксыз жаман” деген баалар менен жамандыгы күчөтүлүп бааланат [2,4].

Окуучунун (студенттин) шыгын көтөрүүчү өзөктүү себептердин бири – анын өздөштүргөн билим деңгээлин мугалим (окутуучу) тарабынан туура баалоо экенинде шек жок. Мугалим (окутуучу) тарабынан билим алуучунун өздөштүргөн билимин туура, адилет баалап берүүгө тоскоолдук кылуучу ар түрдүү себептер бар. Алардын негизгилери төмөнкүлөр:

- *Билим сапаты үчүн эмес, мектеп (окуу жай) көрсөткүчү үчүн күрөшүү жарайанын бардыгы;*

- *Өкмөттүк деңгээлдеги туура эмес чечимдердин кабыл алынышы;*

- *Мугалимдин (окутуучунун) статусунун төмөндүгүнүн тескери таасирлери.*

Мектепте биз окуган убактарда (1961-1971 – жылдары жана андан мурда) класстык журналга “1”, “2”, “3”, “4”, “5” деген, баалар сан түрүндө, күндөлүккө 1 (бир), 2 (эки), 3 (үч), 4 (төрт), 5 (беш) деп койулуп, кашаанын ичинде баа сөз менен кошо жазылып, билим деңгээли беш тепкичке ажыратылып бааланчу эле.

Андан кийин бул тепкичтер сөздөр менен коштолуп, 1 (эң жаман), 2 (жаман), 3 (орто), 4 (жакшы), 5 (эң жакшы) деп аталып келатып эле, 1970-жылдардан баштап 1 (эң жаман) деген баа журналга, күдөлүккө да койулбай, колдонуудан чыгып калды. Демек, кандайдыр мезгил аралыгында, мектептерде 5 тепкичтүү баалоо тутуму 4 тепкичтүү тутумга айланып калган.

Мындай көрүнүштүн негизги себептеринин бири идеология жана саясат болгон. Баралына келип турган СССРдин билим берүү тутумунда даярдалган окуучу “эң жаман” деген баа алышы мүмкүн эмес деген саясат жүргүзүлгөн. Андай баа койгон мектептерди артта калган мектеп деп эсептегендиктен, мектеп көрсөткүчүн төмөндөтпөө максатында 1 (бир) деген баа колдонуудан чыгып калган.

Ар кандай таасирлерден улам, жогорудагыдай көрүнүш жогорку окуу жайдарда да азыр-кы күнгө чейин орун алып келүүдө. Келатып эле, 2006-2007 – окуу жылынан баштап, 3 (орто) деген баа, айрыкча бюджет эсебинен окуган студенттер үчүн сейрек колдонула баштап, кийин таптакыр эле колдонулбай, пайдалануудан чыгып калды. Башкача айтканда, кандайдыр мезгил аралыгында, жогорку окуу жайларында 5 тепкичтүү баалоо тутуму, 3 тепкичтүү тутумга айланып калган. Мындай көрүнүштүн пайда болушуна Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2005 жылдын 25 июнундагы №261 Токтому себепкер. Бул Токтомдо *стипендия “4” жана “5” деген баа алган студенттерге гана берилсин* деген чечим кабыл алынган. Окуу жайга бөлүнгөн стипендия акчалары кайтарылып алынып кетпесин деп, окутуучулар тарабынан *“Колго тийген койонду, койо берген оңорбу”* деген принцип колдонулуп, студент стипендияга жетип калсын деп, бюджеттин эсебинен окуган студенттерге 3 (орто) деген баа койулбай калды. Аны менен жанаша отуруп, сынак тапшырып жаткан келишимдик негизде окуп, деңгээли бюджет эсебинен окуп жаткан студенттен кем эмес экендигин көрүп тур-гандыктан, окутуучу ага да 3 деген бааны койбой калды да, 2006-2013 жылдар аралыгында жождордо негизинен 2, 4, 5 деген, *үч тепкичтүү* баалоо тутуму өкүм сүрүп калган эле.

Ошентип, эми *үч тепкичтүү* баалоо тутуму өкүм сүрө баштаганда, *стипендия жалаң “5” деген баага окуган студенттерге гана берилсин* деген, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн дагы бир, 2013-жылдын 4-июлундагы №400 Токтому чыгып, азыркы учурда жогорку окуу жайларда 4 (жакшы) деген бааны койуу да сейректеп, дээрлик ал колдонуудан чыгып баратат. Башкача айтканда, негизинен *эки тепкичтүү* баалоо колдонулуп, 2 (жаман) жана 5 (жакшы) деген баалар гана өкүм сүрүшүнө жол ачылып калган.

Кыргыздын *“Жүздүн бири чечен, миңдин бири көсөм”* деген макалынын түпкү мазмуну, Жараткан ар бир инсанга ар башка акыл мүмкүнчүлүгүн, жөндөм берген дегенди

билдирээрин эске алып, бизде “ эң жаман” окуган окуучу (студент) жок деген жалган көрсөткүчкө азгырыл-бай, билим алуучунун өздөштүргөн билимин адилет баалап берүү, ар бир мугалимдин (оку-туучунун) ыйык милдети экенин унутууга жол берилбеши керек.

Мамлекет тарабынан стипендия берилүүчү студенттерге: орто окуганына төмөнкү өлчөмдөгү (социалдык) стипендия, жакшы окуганына – жакшы өлчөмдөгү, эң жакшы окуганына – эң жогорку өлчөмдөгү стипендия берилип, 1, 3, 4 деген бааларды колдонууга кайтарып алып келип, 5 тепкичтүү балоо тутумун калыбына келтирилсе, билим деңгээлин адилет (объектив-дүү) баалоо маселеси кайрадан бир кыйла туура жолго түшмөк.

Дүйнө жүзүндө билим берүүдө алдынкы деп эсептелген өлкөлөрдө, билимди эсептик көрсөткүчтөр менен эмес, ар түрдүү интегралдык көрсөткүчтөр менен баалаган тутумдар да колдонулаары белгилүү. Мындай тутумдардын пайда болушунун негизги себептеринин бири болуп, Кыргызстандын окуу жайларындагыдай, айрыкча мектептердегидей:

- жакшы окуганды көкөлөтө мактаган;
- жаман окуганды жерге киргизе жекирген;
- көпчүлүктү түзгөн орто окугандарга таптакыр эле көңүл бурулбаган, окуучуларды категорияга бөлүп мамиле кылуу жарайанынын бардыгы эсептелет.

Жогорудагыдай бөлүп кароочу мамилелер билим алуучулар арасында: “*отличник синдрому*” (керкейип, башкалардан өздөрүн жогору сезүүчү), “*кемсинүү комплекси*” (өздөрүн башкалардан төмөн, кем сезүүчү) жана “*кайдыгерлик*” (өздөрүнө эч ким деле көңүл бурбага-нын сезип, билим алууга кайдыгер кароочу) терс мүнөздөрдүн пайда болушуна алып келээрин турмуш көрсөтүүдө.

Студенттеги шыктанууну өчүргөн себептердин негизгилеринин бири болуп окутуучулардын студенттерден экзамен, зачет үчүн акча алуусу эсептелет.

Бул кайдан пайда болду? Мугалимдердин жана окутуучулардын статусунун төмөндүгүнөн, алардын турмуш тиричилик абалынын начарлашынан пайда болгон. Башталышы билген студентке койуп берип, билбегенден акча алгандан башталган. Утуру турмуш деңгээли төмөндөй берген окутуучу акыры билгенден деле ала баштаган. Ошол оор мезгилде мамлекет алдын алып, мугалимдин (окутуучунун) турмуш-тиричилик абалын жакшыртууга жетишээр-лик кам көргөндө, мүмкүн бул жарайан токтоп калат беле. Андай болбогондуктан, артка кайтуу чекитинен (точка возврата) өтүп кетип, азыр Кыргызстандагы бардык окуу жайларда окутуучулардын басымдуу көпчүлүгү студенттерден акча алышы, кеңири жайылган көрүнүш болуп калды.

Эл арасында Кыргыз-Түрк-Манас, Кыргыз-Түрк Ала-Тоо, Кувейттик Чыгыш университети, АУЦА университеттеринде башкаларга салыштырмалуу студенттерден акча алуу жокко эсе деген сөз угулуп калат. Мындай көрүнүш чындыкка жакын, анткени бул университеттер: Туркия, Кувейт жана АКШ тарабынан каржыланып, аларда иштеген окутуучулардын айлык майаналары Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын окутуучуларынын майаналарына караганда 3-5 эсе көбүрөөк экендиги белгилүү.

Ушундай терс көрүнүштөрдү азайтуу максатында, көпчүлүк жогорку окуу жайларда модул-рейтингдик тутум киргизилип, модул, экзамендер тест түрүндө, компьютерлердин жардамы менен алынып, окутуучу менен студентти бири-бири менен бетме-бет жолуктурбоого аракеттер жүрүп жатат.

Кытай акылманы Ден Сяо Пин “*Мышык ак болобу, кара болобу, иши кылып чычкан кар-маса болду*” деп, ар бир Кытай жаранын Кытай өлкөсүн өнүктүрүүгө шыктандырган чакыры-гын эске алып, беш тепкичтүү тутум болобу же модулдук-рейтингдик тутум болобу, иши кылып мугалимди (окутуучуну) өзүн башкалардан кем эмес адам катары сезе турган статуска көтөрө алсак гана, алар чыгармачылык менен жакшы окутуп, окуучусун (студентин) шыктан-дырып, ар бир окуучунун билим деңгээлин туура баалап, сапатуу билим бере аларына шек жок.

Пайдаланылган булактар:

1. Ксензова Г.Ю. Инновационные технологии обучения и воспитания школьников: учебное пособие. М.: Педагогическое общество России, 2005. 128 с.
2. Сергеева Е.В., Чандра М.Ю. Современные технологии оценки учебных достижений обучающихся: Учебное пособие. – Волгоград: ПРИНТ, 2013.
3. Нейман ЮМ, Хлебников В.А. Педагогическое тестирование как измерение. М.: Центр Тестирования РФ, 2002. 136 с.
4. Обзор системы оценивания качества образования в Кыргызской Республике (СОКО): от концептуальных рамок к инструментам управления качеством. – Бишкек, 2016 -115с.

Эскертүү: Бул макалада кыргыз сөздөрүнүн уңгусун бузбай жазуу максатында, йоттошкон тамгалар колдонулбай жазылды. Аны ката деп эсептебеңиздер. Уңгусу даана көрүнүп турган сөз түшүнүүгө да женил, көрүнүшү да жагымдуу, угулушу да кооз. Мындай жазуулар айрыкча жаштар үчүн чоң пайда алып келет деген ойдобуз.

*Мурзалиева Зина Кочековна
п.и.к., КББАнын жетектөөчү адиси*

**«МАНАС» ҮЧИЛТИГИНИН МИСАЛЫНДА, КЫРГЫЗДАРДЫН МАЛ
ЧАРБАЧЫЛЫГЫНА БАЙЛАНЫШТУУ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАЛЫК ОЙЛОРУ**

*Мурзалиева Зина Кочековна
к.п.н., ведущий научный сотрудник КАО*

**ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЕ МЫСЛИ, СВЯЗАННЫЕ С ЖИВОТНОВОДСТВОМ
КЫРГЫЗОВ НА ПРИМЕРЕ ТРИЛОГИИ “МАНАС”**

*Murzalieva Zina Kochekovna
candidate of pedagogical sciences,
leading researcher Kyrgyz Academy of Education*

**ENCYCLOPEDIA THOUGHTS RELATED TO LIVESTOCK FARMING OF THE
KYRGYZ PEOPLE ON THE EXAMPLE OF THE TRILOGY “MANAS”**

Аннотация: «Манас» үч илтигинин мисалында, кыргыз элинин төрт түлүк малга карата өзгөчө мамилеси жөнүндө баяндама берилди. Анын ичинде жылкы жаныбарынын элдин жашоо, турмушундагы, айыл чарбасындагы негизги орду бар экендигине токтолдук. Ошону менен бирге эле салттуу билимдериндеги чагылдырылган элдик педагогикалык рухий-адептик, асыл ойлорун ачып берүүгө аракет кылдык.

Аннотация: В статье дано отношение кыргызского народа к животноводству, рассказывается об особом отношении к домашним животным на примере трилогии «Манас». В том числе отмечается особое место и роль лошади в жизни народа, быту и сельском хозяйстве. А также сделана попытка раскрыть этнопедагогические духовно-нравственные ценностные мысли, отраженные в традиционных знаниях.

Annotation: The article describes the attitude of the Kyrgyz people to animal husbandry, describes the special attitude to domestic animals using the example of the Manas trilogy. In particular, a special place and role of the horse in the life of the people, life and agriculture is noted. And also an attempt has been made to reveal the folk pedagogical spiritual and moral value thoughts reflected in traditional knowledge.

Түйүндүү сөздөр: «Манас» эпосу, төрт түлүк мал, аппалуза жылкылары, макал-лакаптар, оймо-чиймелер, буюмдар, «Көк бөрү» же «Улак тартыш».

Ключевые слова: эпос «Манас» эпос, домашние животные, лошади аппалуза, пословицы и поговорки, узоры, предметы обихода, «Кок бору» или «Улак тартыш».

Key words: epic, “Manas” epic, domestic animals, horses of appaloosa, proverbs and sayings, patterns, household items, “Kök bөрү” or “Ulak Tartysh”.

Кыргыздардын алмуздактан берки, көчмөн жашоосунун негизи мал чарбасына байланышкан. Анткени алардын күндөлүк тиричилиги, турак-жайы, тамак-ашы, дыйканчылыгы, төрт түлүк малы аман, кырсыктан сак болуусу, бакубат бай, сергек жашоосунун маңызы катары эсептелген.

Эл ичинде ал-жай сурашканда, «Мал-жаның аманбы? «Ат көөлүгүн аман-эсен келдиңби» деп амандашуу салтын карманышат. Кыргыздар эзелтен уруу-уруу болуп жашашып, мал жандыктарына өздөрүнө энчилүү эн тамгасын басышкан. Малдарын жаратылыштын төрт мезгилине жараша, ар бир уруунун өздөрүнө тиешелүү жайыттарында, жаратылыштын шарттарынын ылайыктуу учурларына карата, төлдү-жаздоодо, жайында жайлоодо, күзүндө күздөөдө болушуп, кышында кыштоого багып келишкен. Алар, малдын

түрүнө карай, кой, эчкини – “майда жандык”, жылкы, уй, төөнү – “бодо мал” дешип, жалпысынан «төрт түлүк» аташат.

Эл өз тажрыйбасын келечек муунга, балдарына малга аяр, камкор мамиле кылууга үйрөтүшүп, тарбиялашкан. Ата-эне балдары эрезеге жетип, өздөрүнчө түтүн булатып, үй-бүлө күткөндө, үй көтөрүп, төрт түлүк малын энчилеп, аларды өзүнчө бөлүп чыгарышкан. Кыз баланы турмушка узатуу, калың төлөө, төркүлөп келгенде жээндерине энчилеп мал берүү ата-салты азыркыга чейин замандын талабына жараша, элде сакталып келүүдө.

Кыз бала төрөлсө, “Кырк жылкылуу болуптур” деп сүйүнчүлөшсө, “Төркүлөп барып, төө жетелеп кел”, – деген накыл кептер кыз-келиндерге карата айтылып келет.

«Манас» эпосундагы Манасты Санрабигага куда түшүүгө, күйөөлөтүп Жакып, Шаканды коштогон жан-жөөкөрлөрү менен барышат. Мына ошондо Темиркан Жакыпка кызы Санрабиганын калыңы үчүн 760 бодо жана 2000 кой салык салган:

“Кыз атасы Атемир

Арбын калың мал бычып,

Бербестин кылды амалын”....¹⁴

Ал эми, “Семетей” эпосунда, Букарадан Каныкей Семетей менен Таласка кайтканда, салт боюнча аларга төркүнү, тайлары энчи бөлүп, узатышкан.

“Семетейдин энчиге,

Сексен төөнү артууга,

Тартуу кылып салыптыр.

Таласты көздөй тартууга,

Семетейге сексен эр,

Жолдош болуп алыптыр¹⁵.

Дагы бир малга болгон камкордук түнкүсүн короодогу малды ууру, бөрүдөн сактоо үчүн ага карата кыз-келиндер «Бекбекей» ырдашса, айыл четинде эр жигиттер чогулуп, «Шырылдан» айтышып, жылкы кайтарышкан. Мындай учурда кыз –келиндердин арасындагы жамакчы, сөзмөр “тилинде мөөрү” бар аталгандары куюлуштуруп, ыр саптарын өздөрүнүн ички сезимдериндеги жашоо – турмуштук көрүнүштөргө байланыштырышкан.

Кыз-келиндердин «Бекбекей»

Бекбекей, кетти бел ашты ээй,

Белине бел боо жарашты ээй,

Бүгүн бир айдын он беши ээ-й

Сары улак төл башы ээ-й

Короомдун чети таман жол ээ-й

Кайтарган коюм аман бол ээ-й»

«Шырылдан»

Шып, шырылдаң шыр экен ой,

Жылкычынын ыры экен ой,

Шырылдаң биздин шыйкыбыз,

Түндө келет уйкубуз.

Аман болсо жылкыбыз,

Эртең канаар уйкубуз – деп ырдашкан¹⁶.

Төрт түлүктүн ичинен **жылкы** - кыргыз үй-бүлөсүнүн жашоосундагы байлыгы, мал тукумунун башы болуп эсептелген. Жылкынын пири “Камбар Ата” делип, ага карата төмөндөгүдөй макал-лакаптар: «Ат адамдын канаты», «Ат сыйлаган жөө калбайт», «Аргымактын жакшысы чапса - күлүк, сатса - пул», «Ат, аттан кийин жат», «Эрдин аты, эрге тең», «Ат сыйлаган кор болбойт» - деп сыйдана баа берилген.

¹⁴ Манас. Кыргыздын баатырдык эпосу. Түзгөн Бексултан Жакиев. – Б.:”Бийиктик”, 2015. – 120-б

¹⁵ Семетей” эпосу.С.Каралаевдин вариантында.1- китеп. – Б:-Турар. 2013. – 820 бет.

¹⁶ <https://uptime55.ru> > “Бекбекей”, “Шырылдаң”.

Жылкы 3-жашка чейин, кулун, тай, кунан, бышты, андан кийин, бир асыйдан, беш асыйга чейин (15-20жаш) эсептелет. Жылкынын мүнөзүнө карата жорго, күлүк деп сыпаталып, аларды сынчы-саяпкер, багып, таптайт, чабендес «аламан байгеге» чабат. Эл ичинде «Голубайдай - сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол», «Шырдакбектин боз жоргосундай болгон» – деген ылакаптар-кептер айтылат.

Кыргыздын жылкы баласына болгон өзгөчө мамилеси тууралуу «Манас» эпосунда кеңири берилген. Манастын - Ак куласы, Семетейдин Тайторусу, Алмамбеттин Сараласы, Коңурбайдын Алкарасы ж.б. аталган баатырлардын жашоодогу ишенимдүү, жоодон коргоочусу, жан шериги. «Манас» үчилтигиндеги «Каныкейдин тайторуну чапканындагы» берилиши мелдешке түшкөн 643 аттын ичинен Семетей «Манастап» ураан чакырып, сүрөөчүлөрдүн, колдоосу менен Тайтору марага биринчи келет.

Борумдуу күлүк Тайтору,

Болбой чуркап алыптыр,

Алты жүз кырк үч тулпардан

Орто жолго келгенче,

Ак тулпар менен талашкан .

Мында Каныкейдин чыгаан саяпкерлиги баяндалат.¹⁷

Ошол заманда кыргыз элинин баккан жылкылары алыстыгы Урумдан Крымга чейин угулуп турган. Кыргыздардын жашоосунда жылкы өзгөчө орунду ээлеген. Аңыз болуп айтылган «Кыргыз жылкысы» табиятында өтө чыдамкай, күчтүү, жаратылыштын кайсы мезгили болсо да, татаал шартта кышкы чилдеде да, өзүнүн күчү менен кар тээп болсо да, жанын бага алышкан. Кийинчерээк алар Совет мезгилинин тушунда, ар кандай тоскоолдуктарга кабылып, аргындашып кетүүнүн натыйжасында таза кандуу жылкылар азайып кеткен. Кайсы бир аймактарда мисалы Нарындын, Алайдын алыскы жерлеринде бирин-серин гана кездешип калат деп билдиришет адистер.

Жаңы Зеландиялык жылкычы айым 69 жаштагы Скотт Ингстром – «Кыргызстандагы кадимки чаар жылкыларды, – Америкадагы атактуу аппалуза аттарынын түпкү теги болсо керек» – деп белгилейт.

Ал «аппалуза жылкылары Түндүк Америкага Европандан эмес, Беринг кысыгы аркылуу Азиядан келиши мүмкүн» деген жоромолун генетикалык анализдер аркылуу далилдөө жүргүзгөн. Скотт кыргыздын чаар аттары тууралуу, тележурналист Конор Вудмандын «Сырдуу тулпар»: Аппалузанын тек-жайын териштирүү» аттуу атайын документалдык тасмасын, ал Улуу Британиянын теле көрсөтүүсүнөн көрүп кызыгып калат.

Тасма тууралуу, “Кыргыз-Азия” компаниясынын жетекчиси Мунарбек Кулданбаев мындайча баяндайт. 2008-жылы Конор Вудман “Дүйнөнүн чар тарабындагы 80 соода” аттуу программасынын бир сериясын Кыргызстанда тарткан. Сүрөттө, Скотт Ингстром, Конор

¹⁷ Семетей” эпосу.С.Каралаевдин вариантында.1- китеп. Б:-Турар. 2013ж.259 -бет.

Вудман, Мунарбек Кулданбаев «Сырдуу тулпар»: Аппалузанын тек-жайын териштирүү» аттуу атайын документалдык тасмасын тартуу учурунда¹⁸.

Биздин заманга чейинки 6-7-кылымдарда жашаган элдер дыйканчылыктан мал чарбачылыгына өткөн. Кытай булактарында “Баоши” деп аталган март айынын 21-нен-22не оогон түнү асманда балык жылдызы көрүнгөн. «Балык жылдызы» көрүнгөндө жаңылануу, жаңы жыл келди, жаз келди деп, ага карата, Эне-Сайлык кыргыздар тийешелүү диний ырым-жырымдарды жана оюн зоокторду өткөрүшкөн. Андай учурда, жылкыны улуттук оюндарда колдонушкан, улак тартыш, эр эңиш, ат чабыш, кунан чабыш, тыйын эңмей, кыз куумай, бүркүт салмай, азыркы биздин өткөрүп жүргөн «Ноороз майрамы» болуп эсептелет.

Мунун далили катары кытай жазма булактарында, арап жана фарс жазылмаларында, жаа тартмай ж.б. оюндары атсыз ойнолушу мүмкүн эмес эле. Ал маалыматтарда кыргыз элинин улуттук оюндары жөнүндө да айтылат” - деген оюн тарыхчы профессор, Олжобай Каратаев баса белгилейт¹⁹.

«Учурдагы ат оюндарына тиешелүү оюн-шооктордун элдин эң жакшы көргөн түрү — ат чабыш, Байге саюу менен уюштурулган ат чабыштарда башкы ролду аттын күлүктүгү анын чыдамкайлыгы ойногон. Ат чабыштын аралыгы, кээде 50 км. ге чейин жеткен. Актуалдуулугун жоготпой келе жаткан улуттук оюндарыбыз, «Кыз куумай». Белгилүү чектен кыз менен жигит кубалаша ат салышат. Кыз куумай оюнунун башкы максаты – кыз жигитке жеткирбеш керек, байыркы тарыхы кызды кууп жеткен жигит ага үйлөнүүгө тийиш болгон. Коомдун өнүгүшү менен кыз куумай оюнунун түпкү мааниси да өзгөрүп турган.

Ат чабышка жарактуу аттарды тандап алуу жана аларды таптоо, ошондой эле чабандестерди даярдоо (атты балдар чабышкан) үчүн чеберчиликти талап кылган ар түрдүү ыкмалардын жана эрежелердин бүтүндөй системасы иштелип чыккан» - деген аныктама берет белгилүү журналист Улан Эгизбаев.

Кийинки учурларда, «ат чабыштар» спорттун эң кеңири түрлөрүнүн бирине айланып (8—10 км. га чейин) күлүктөрүн сыноо максатында атайын ипподромдордо сыналат. Бишкектеги "Аккула" ат майданында ат оюндары боюнча мелдештер Аламан, Тай чабыш, Кунан жорго, Кунан чабыш, Бышты жорго боюнча мелдештер уюштурулуп өтүп турат. Ал эми, «Көк бөрү» же «Улак тартыш» оюну «Сейтек» эпосунда мындайча сүрөттөлүп, көркөмдөлүп берилет.

"Атпай турган жер бекен,
жатпай оюн көк бөрү,
тартпай турган жер бекен", – деп берилет.

Бул оюн улакчынын тайманбастыгын, шамдагайлыгын, эпчилдигин, карандай күчүн талап кылат.

Совет доорунда бул оюнду ойнотпой тыюу салып келишкен. Улак тартыш айрым жерлерде гана ойнолуп калган. Эгемендиктен кийин башкалар сыяктуу «Көк бөрүгө» мамлекеттик деңгээлде өткөрүүгө маани берилген.

Учурда Республикабыздын «Көк бөрү» федерациясынын демилгеси менен атайын кинорежиссер Болот Шамшиев ойлоп тапкан сунуш кабыл алынып, улакты «тай казанга» ыргытуу эрежеси киргизилип, ал 1996-жылдын бери ойнолуп келет. “Улак тартыш” футболдукундай узундугу 200 метр, туурасы 60-70 метр аралыктагымаянтта ойнолот. Эреже хоккей оюнуна окшош, 20 мүнөттөн үч тайм деп бөлүнгөн. Ар бир таймдын ортосунда 10 мүнөттөн тыныгуу бар²⁰.

Кыргыздын жаңы эрежедеги «тай казаны» учурда дүйнөнүн көп мамлекеттеринде кабыл алып, өз чемпионаттарын өткөрүп жүрүшөт. Дүйнөлүк I жана II көчмөндөр оюндарында

¹⁸ Айбат - коомдук-саясий гезити №113 by bekturb VIB - issuuhttps://issuu.com

¹⁹ sputnik.kg/video/ 20141125

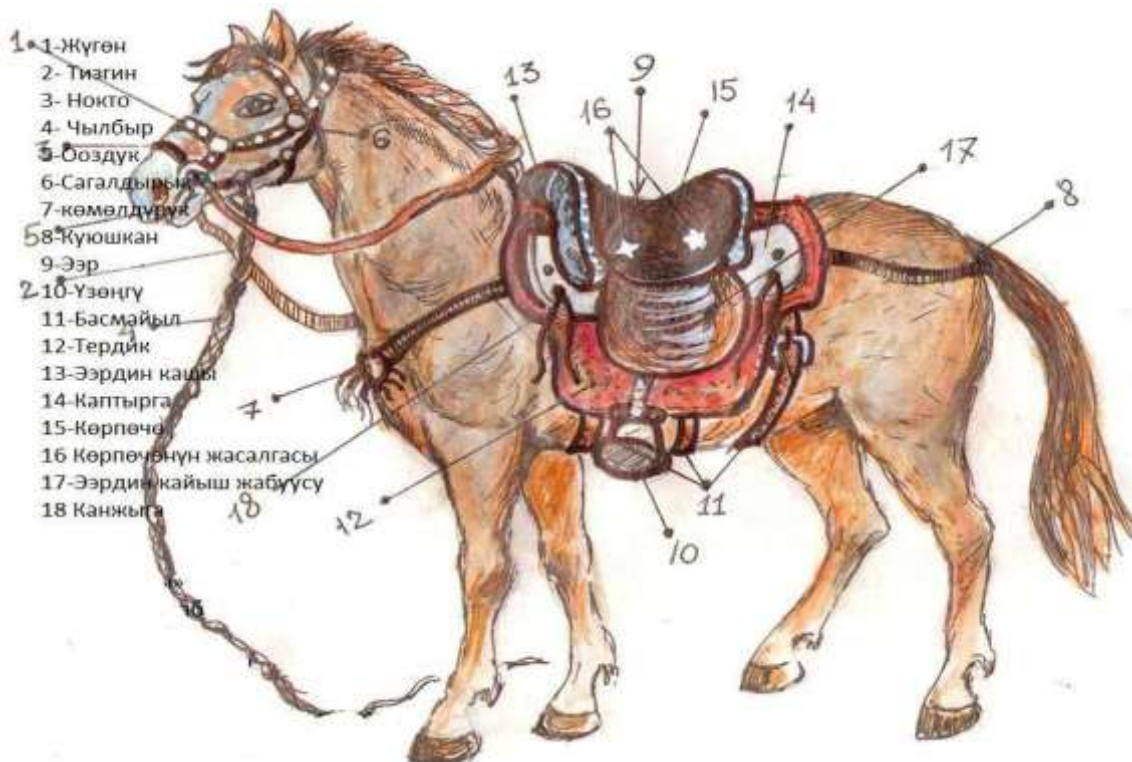
4. <https://sputnik.kg/video/20141125/1013477781.htm>

эле Америка, Монголия, Кытай, Казакстан, Россия, Өзбекстан, Тажикстан, Афганистан, Түркиядан келип командалар «Көк бөрү» оюнуна катышышкан.

Залкар Чыңгыз Айтматов "ушундай эрендердин эр оюнун мурас калтырган ата-бабаларыбызга кулдугум бар-ов", — деп бекеринен айтпаса керек.

Кыргыз элинин салттуу көркөм кол өнөрчүлүгүнүн, чебер уздары, ат жабдыктарын кооздоодо абдан олуттуу, ишмердүүлүк менен мамиле кылышкан. Ат жабдыктарын эркектер шөкөттөп, күмүштөн, темирден, жезден, териден ээр токум, үзөңгү, боо, чылбыр, куюшкан, кемер курлар жасашса, аялдар саймалуу токума, аркак менен терме, оймо-чийме мүнөздүү, «беш кеште» деген саймага окшоп кеткен үлгүлөр менен кооздошкон.

Айрыкча шөкөттөлгөн, күмүштөн жасалган ат жабдыктары кызга сепке же сыйга, тартууга берүүгө, атайы аты чыккан чебер усталарга жасатышкан²¹.

Ээр токум жабдыктарына, кымыз үчүн булгаары идиштерге (көөкөр) наар салуу менен жасалган оймо-чиймелер, формасы боюнча ушундай эле идиштер Алтай элдериникине өтө жакын.

Кезегинде Россия Географиялык коомунун Түркстан бөлүмүнүн башчысы кызматын өтөгөн Маллицкий, **Николай Гурьевич** (1873-1947). 1901-1906-жылдары «Туркестанские ведомости» газетасынын редактору, ал эми 1906-1917-жылдары өз кызматына байланыштуу Кыргызстандын түштүк аймактарын, Фергана өрөөнүн терең иликтөө менен бирге, кыргыздардын чарбалык түзүлүшү, каада-салтын, калктын социалдык курулушун, шайлоолор жөнүндө (Чаткал аймагы) маалыматтарды берген. Мындан сырткары, кыргыз урууларынын эн тамгалары, могол (моңолдор) уруусу жөнүндө жазып калтырган²².

Бул биздин элибиздин тарыхы жөнүндө жазылып, калтырылган далил. Ата-бабаларыбыздын калтырып кеткен табирик мурастарын келечек муунга тарбия катары айтып, жазып, үйрөтүп кетүүгө биз абзелбиз.

²¹ http://www.pre.sskg.c.m/12/0113_8.htm.

²² ISBN 9967-13-159-44. «Кыргызстан» улуттук энциклопедиясы.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Айбат – коомдук-саясий гезити №113 by bekturb VIB - issuu[https://issuu.com › bekturb › docs › aybat_113](https://issuu.com/bekturb/docs/aybat_113).
2. <https://sputnik.kg/video/20141125/1013477781.html>.
3. Каратаев О., Эралиев С. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. – Бишкек. "Бийиктик", 2005.
4. ISBN 9967-13-159-44. "Кыргызстан" улуттук энциклопедиясы: 5-том. Башкы редактору Асанов А.К. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2014. илл. ISBN 9.
5. Манас. Кыргыздын баатырдык эпосу. Түзгөн Бексултан Жакиев. – Б.: "Бийиктик", 2015. – 120-б.
6. Мурзалиева З.К. «Манас» эпосундагы улуттук оюндар аркылуу рухий-нисак муунду тарбиялоо «Манас жана кыргыз салты». Шинжаң «Манас» изилдөө борбору. // Үрүмчү. 2015.– 24.10.239 –бет.
7. Уланбек Эгизбаев. Булак http://www.pre.sskg.c.m/12/0113_8.htm.
8. "Семетей" эпосу. С. Каралаевдин вариантында. 1-китеп. –Б.: Турар, 2013. – 259-бет, 280-бет.
9. <https://uptime55.ru> › Бекбекей, Шырылдан:

Мамбетова З.Ж.

п.и.к.,

И. Арабаев атындагы КМУнун ага окутуучусу

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТА МЕКЕН ТААНУУ ПРЕДМЕТИ БОЮНЧА ОКУУЧУНУН
БИЛИМИН БААЛОО ЖАНА МАЗМУНДУ ОПТИМАЛДАШТЫРУУ**

Мамбетова З.Ж.

к.п.н.,

старший преподаватель КНУ им И. Арабаева

**ОПТИМИЗАЦИЯ СОДЕРЖАНИЯ И ОЦЕНИВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ПО
ПРЕДМЕТУ РОДИНОВЕДЕНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

Mambetova Z.J.

candidate of pedagogic sciences,

Senior Lekturer of

KNU by I. A. Arabaeva

**OPTIMIZATION CONTENT AND SUBJECT ASSESSMENT OF STUDENT EDUCATION
OF NATURAL SCIENCE IN THE ELEMENTARY GRADES**

Аннотация: Бул макалада Мекен таануу предметинде өздөштүрүлүүчү алгачкы илимий түшүнүктөр такталып, ал түшүнүктөрдү өздөштүрүүнүн деңгээлдери ачып көрсөтүлгөн. Эксперименттик иштердин натыйжасында дифференцирленген тапшырмалар жана баалоонун ар кандай формалары мекен таануу окуу предметинин мисалында иштелип чыгып сунушталган.

Аннотация: В статье раскрыты первоначальные научные понятия по предмету Родноведение, а также уровни усвоение первоначальных понятий. Рекомендованы дифференцированные задания и различные спектры оценивания по предмету Родноведения.

Annotation: In the article the initial scientific concepts on the subject of homeland Studies, and the levels of assimilation of the initial concepts are considered. Differentiated tasks and different spectra evaluating on the subject of homeland Studies are recommended.

Түйүндүү сөздөр: баалоо, дифференцирленген тапшырмалар, баалоонун формалары, мазмунду оптималдаштыруу, окуучунун жеке өзгөчөлүгү.

Ключевые слова: дифференцированные задания, оценивания, формы оценивания, оптимизация содержания, индивидуальные особенности ученика.

Key words: differentiated tasks, evaluation, form of evaluation, optimization of the content, individual characteristics of the pupils.

Жаш муунду өнүгүп жаткан коомдун талабына ылайык тарбиялоодо окутуунун мазмунун оптималдаштыруу ар дайым актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелет. Жалпыга белгилүү болгондой, окуу материалы бардык учурда эле окуучуларга жеткиликтүү болбойт. Материал оор же жеңил болушу мүмкүн, баланын жаш өзгөчөлүгүнө, турмуштук тажрыйбасына, анын дүйнөнү таанып билүү муктаждыгына дал келбеши окутуу процессинин натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизет. Баалоо системасы билим берүүнүн сапатын камсыз кылуучу элементтердин бири болуп эсептелет. Окуучунун билимин баалоо жана окутуунун мазмунун ошого ылайык оптималдаштыруу олуттуу мааниге ээ болмокчу.

Натыйжага багытталган окутуунун шартында мугалимдер ар бир темага карата максатты так кое албаганы практикада ачык байкалат. Бул жагдайга байланыштуу мугалимдерге жардам катарында Мекен таануу окуу предмети боюнча окуучуларга

берилүүчү негизги түшүнүктөр такталып, “Сапаттуу билим берүү” проектисинин көмөгү астында Мекен таануу предметинде окуучунун билимин баалоо боюнча көрсөткүчтөрдүн үлгүсү иштелип чыккан. Мекен таануу предметинде окуучуга төмөндөгү түшүнүктөрдү өздөштүрүү талабы коюлат:

- жаратылыштагы кубулуштардын, өз ара байланыштардын, жыл мезгилдерин, алардын өзгөчөлүктөрүн сүрөттөп жана мезгилдердин алмашуусу менен адамдын, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн жашоосундагы өзгөрүүлөрдү, жансыз жана жандуу жаратылыштын өз ара байланышын түшүндүрүп бериши;

- өсүмдүктөрдүн түзүлүшүн түшүндүрүп беришин, жашылча менен мөмө-жемиштерди атап, алардын айырмасын түшүндүрүп беришин, өсүмдүктүн өсүшүнө керектүү шарттарды атап бериши;

- жашылчаларды, жемиштерди, дан эгиндерди сүрөттөн айырмалап таанып, топторго бөлүштүрүп, алардын маанисин түшүндүрүп бериши;

- жашаган районун, областын, өрөөнүн атап, ал жердеги тоолорду, сууларды, жайлоолорду, ошондой эле маанилүү объектилерди атап, Мисалы: кооз жерлерди, мекемелерди, ишканаларды, тарыхый эстеликтерди ж.б. айтып бериши;

- абанын, суунун, топурактын маанисин түшүндүрүп, суунун касиеттерин аныктап, суунун касиетин тажрыйба жасап көрсөтүп, сууну үнөмдөө, абаны, топуракты, өсүмдүктөрдү, жаныбарларды коргоонун зарылдыгын аныктап, турмуштан мисал келтирип айтып бериши;

- жер бетиндеги сууларды картадан, глобустан көрсөтүп бериши;

- суунун үч абалын мүнөздөп (суу, буу, муз), суунун жаратылышта айлануусуна мисал келтирип айтып бериши;

- кен байлыктардын маанисин түшүндүрүп, анын зарылдыгын аныктап, кен байлыктын касиетин изилдеп, тажрыйбада салыштырып, өзгөчөлүгүн белгилеп бериши;

- Кыргызстандан кен чыккан жерлерди картадан көрсөтүп, өздөрү жашаган аймактагы кен байлыктар жөнүндө маалымат топтоп, айтып бериши;

- Кыргызстандын тоолорун, жайлоолорун, токойлорун, талааларын сүрөттөп берип, алар мамлекетибиздин байлыгы экенин айтып, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн ар кандай чөйрөдөгү жашоосун сүрөттөп жана аларды коргоо зарыл экендигин айтып бериши;

- маданиятыбызга салымын кошкон белгилүү инсандарды атап жана алардын иштеринин азыркы жашоо менен байланышын айтып бериши;

- Күн системасындагы планеталарды схеманы колдонуу менен сүрөттөп айтып беришин, Күн, Ай, Жердин, ааламдагы ордун, алардын өз ара байланышын, Жыл мезгилдеринин алмашуусундагы, суткалык өзгөрүүдөгү Күндүн ролун түшүндүрүп бериши;

- адамдын дене мүчөлөрүн атап жана алар аткарган кызматын, гигиеналык эрежелердин ден соолукка таасир этишин түшүндүрүп, адамдын мүчөл жылдарын айырмалап, эсептеп айтып бериши;

- чейректик, жылдык текшерүү боюнча экзамендик суроолорго “эң жакшы”, “жакшы” деген баага жооп берип, тесттерди туура аткарып, аңгемелерди, эсселерди мазмундуу жазышы;

Мекен таануу курсу боюнча баалоодо төмөндөгү педагогикалык максат коюлат:

–окуу материалындагы фактыларды билишин текшерүү;

–окуу материалын кайра айтып беришин текшерүү;

–жөнөкөй байкоо жүргүзүүдөн жалпылап, жөнөкөй корутунду чыгара билишин текшерүү;

–жаратылыш, адам, коомдун ортосундагы байланыштарды көрсөтө билишин текшерүү.

Педагогикалык диагноздоону жүргүзүүгө мугалим, окуучу, ата-эне катышат.

Билимди баалоо ар тараптуу, толук, дифференцирленген мүнөздө болуш үчүн Блумдун таксономиясына кайрылабыз. Ал өздөштүрүүнүн 4 деңгээли аныктайт:

1.Билүү

2. Түшүнүү
3. Колдонуу
4. Анализдөө
5. Синтез
6. Баалоо

Ал эми В.П. Беспалько өздөштүрүүнүн 4 деңгээлин көрсөтөт:

1. Билүү деңгээли (маалыматты кайталап айтып берүү)
2. Алгоритмдик деңгээл (билимди практикада колдонуу)
3. Эвристикалык деңгээл (билимин жаңы кырдаалда колдонуу)
4. Чыгармачылык деңгээл

Б. Блумдун жана В.П. Беспальконун негиздемелерине таянсак, окуучунун билимин баалоодо материалды кайталап айтып берүүнү гана баалоо менен чектелүүгө болбойт. Мында билимди колдонуу, анализдөө, синтездөө, чыгармачылыкты баалоо зарылдыгы келип чыгат.

Окуучулардын кабыл алуу деңгээли ар түрдүү болгондуктан, 3 деңгээлдеги суроо-тапшырмалар түзүлүп сыноого коюлду.

Биринчи деңгээл окуучулардын үлгү боюнча (аткаруунун берилген алгоритмин) аткара билүүсү менен мүнөздөлөт.

Экинчи деңгээл курамы боюнча жөнөкөй ишмердикти аткаруу, ишмердикти башка кырдаалда колдонуу, анализдөө, салыштыруу жөндөмүүлүгү менен мүнөздөлөт.

Үчүнчү деңгээл өз алдынча конструкциялоонун элементери жана аны негиздөө менен коштолгон татаал курамду ишмердикти аткарууну билдирет.

Окутуунун ар бир деңгээлинде окуучунун курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык жана билим берүү шарттарын эсепке алуу менен бардык деңгээлдердеги компетентүүлүктөргө ээ болушу күтүлөт. Мындай мамиле ар бир окуучунун жакынкы өнүгүү зонасын эсепке алууну жана билим берүү жыйынтыктарына жетишүүнү камсыз кылат.

3 деңгээлде түзүлгөн суроо-тапшырмалар шаардагы 3 мектепте сыноого коюлду.

-2013-жылдын сентябрь ноябрь айларында Бишкек шаарындагы № 5 жана Г. Гмайнер атындагы мектепте эксперимент жүргүзүлдү. Экспериментке № 5 мектептен 35 окуучу, Бишкек шаарындагы Г. Гмайнер атындагы мектептен 55, бардыгы болуп 100 окуучу катышты.

1-деңгээлдеги тапшырманы окуучулардын көпчүлүгү аткарышкан. Ал эми

2-деңгээлдеги тапшырманы окуучулардын 60%ти гана аткарган. 3-деңгээлдеги тапшырманы окуучулардын 30%ти гана аткарышкан.

Демек, окутуу процесси эске тутууга негизделген. Ой жүгүртүү, анализдөө сапаттарын өнүктүрүүгө убакыт жетишпейт.

Учурдун талабына жараша баалоо процессинде мугалим төмөндөгүлөрдү эске алууга тийиш:

- позитивдүү кайтарым байланышты түзөт (окуучунун аткарган ишине жазуу жүзүндө жана оозеки баяндама берүү), окуучуга анын мурдагы жана азыркы жыйынтыктарын салыштырууга жардам берет;

- окуучулардын жетишкендиктериндеги, инсан катары өнүгүшүндөгү прогресске байкоо жүргүзөт жана ар бир окуучу жылынын аягында өз баасын берет;

- баалоонун түрдүү ыкмаларын жана формаларын, анын ичинде, өзүн-өзү баалоону, өз ара баалоону, сапаттык баалоо каражаттарын (окуучунун портфолиосу, өз байкоосу, өнүгүү картасын ж.б.) колдонот;

- маселени биргелешип чечүү үчүн окуучунун прогресси жана жетишкендиктери тууралуу ата-энелерге маалымат берет;

- экинчи класстан баштап жыл сайын ар бир окуучуга баалары коюлган жетишкендиктердин табелин жана аны коштогон жазуу формасын даярдайт.

Мекен таануу предметинде баалоонун төрт негизги кадамы

1. Биринчиден, мугалим окутуунун конкреттүү жыйынтыктарын сүрөттөйт жана аныктайт (Блумдун таксономиясынын негизинде).

2. Мугалим, окуучунун баштапкы билимдери менен көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктайт.

3. Окутуунун максатын аныктайт.

4. Мугалим окутуунун максаттарынын негизинде жетишүүнүн деңгээлин баалайт.

Ар бир окуучунун билим алуудагы жетишкендиктери жана кабыл алуу деңгээли тууралуу түшүнүк алуу үчүн баалоонун кандайдыр бир формасын колдонуу жетиштүү болбойт.

Балдардын өнүгүүсүнүн, кабыл алуусунун жана жетишүүсүнүн бүт спектрин чагылдырган көрүнүштү түзүү үчүн баалоо стратегияларынын кеңири спектрин колдонуу керек. Ал өзүнчө төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- мугалимдин байкоосун;
- мугалим түзгөн тесттер менен тапшырмаларды;
- аткарылган иштердин үлгүлөрүн, портфолио жана долбоорлорду;
- стандартташтырылган тесттерди;
- диагностикалык тесттерди.

Окуучулардын компетенцияларынын калыптанышын кантип БААЛОО керек?

- фактыларды билүүсүн текшерүү керекпи же алган билиминин негизинде функционалдык көндүмдөрдүн жана маселени чече алууга жөндөмдүүлүгүнбү?

- илимий фактыларды, теория жана формулаларды билишин текшерүү үчүнбү же илимий билимин конкреттүү турмуштук маселелерди чечүүдө колдонуу жөндөмдүүлүгүн текшерүү үчүнбү?

Окуучулардын таанып-билүү стилдерин окутуунун мазмунуна ыңгайлаштырууда кеңири белгилүү эки теория: «Блумдун таксономиясы» жана Гарднердин «Ой жүгүртүү жөндөмдөрүнүн көп түрдүүлүк теориясы» сунуш кылынат. «Баалоо» деген термин мугалимдердин, ошондой эле окуучулардын жасаган бардык аракеттерин өзүнө камтып, окутуу жана билим алуу процессине өзгөртүү киргизүү үчүн кайтарым байланыштын куралы катары колдонулган маалыматты көрсөтөт.

Мугалимдин бирдей эле түшүндүргөнүн, бирдей эле материалды ар кандай окуучулар ар кандай кабыл алышы жана өздөштүрүшү мүмкүн. Бул жетишкендиктердин ар түрдүү болушуна алып келет.

Билим алуу процессинин өзү балдар тарабынан ар түрдүү кабыл алынат жана бааланат.

Ошондуктан жеке инсанга багытталган принципке жана окуучуларды баалоо системасынын жаңыча мамилесине негизделген мамиле бул маселенин чечилишине жардам берет.

Мекен таануу предметинде баалоонун үч жолу

1. Күнүмдүк баалоо диагностикалык да, формативдик да болушу мүмкүн. (диагностикалык жана формативдик баалоонун кээ бир жалпы өзгөчөлүктөрү бар). Алардын негизги талаптары төмөндөгүлөр:

- окутуунун максаттары так айтылат жана окуучулар менен талкууланат;
- окуучуларга убагында сын-пикирлер айтылып турат;
- күнүгө, мугалим баалаган тапшырмаларга кошумча, классташтарын баалоо сыяктуу эле, өзүн-өзү баалоо да өткөрүлүшү керек.

2. Мезгилдик кароо жыл ичинде өткөрүлүп турат. Колдонуу ыгына жараша, ал формативдик же суммативдик болушу мүмкүн. Мезгилдик кароо мугалимдерге предметтер боюнча пландаштырууну жакшыртууга жардам берүүсү зарыл.

3. Жыйынтыктоочу баалоо – билим берүү деңгээлине же кийинки класска өтүү үчүн окуучунун жетишкендиктерин жалпы баалоону көрсөтөт.

Мекен таануу окуу предметинин мазмунун оптималдаштырууну теориялык жактан изилдөөдө учурдагы баалоо маселелери талданып, , мазмунду оптималдаштыруу принциптери төмөндөгүчө аныкталды:

-окуу материалынын инсанга багытталышы, анын билимге муктаждыгынын эске алынышы;

-билим берүү мазмунун коомдун талабына ылайык келиши, системалуулугу, бүтүндүгү жана толуктугу;

-окуу материалын өздөштүрүү негизги компетенттүүлүктөрдүн (маалыматтык, маселе чечүү, социалдык-коммуникативдик) негизинде бааланышы:

Мекен таануу окуу предметинин мазмунун билимди баалоонун негизинде оптималдаштыруу төмөндөгү натыйжаларга алып келмекчи:

- окуу жүктөмүн азайтууга көмөк берет;

- маалыматтык билим берүүдөн практикага багытталган, инсандык сапаттарды өнүктүрүүчү билим берүүгө өтүүгө көмөк берет;

- окуучуларды социалдаштырууга, турмушка даярдоого, турмуштук маселелерди чече билүүгө багыт берилет.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Бекбоев И.Б. Ориентация на личность. – Бишкек, 2000.
2. Концепция развития образования в Кыргызской Республике (2007–2010).
3. Закон Кыргызской Республики «об Образовании». (В редакции Законов КР от 28 декабря 2006 года № 225, 31 июля 2007 года № 111, 31 июля 2007 года № 115).
4. Концепция обновления предметного образования в школах Кыргызстана. – Бишкек, 1995.
5. Мониторинг достижений в обучении (4 класс). – Бишкек, 2006.
6. Мамбетакунов Э.М. Формирование естественно-научных понятий на основе межпредметных связей. – Бишкек: Илим, 1991. – 150 с.
7. Мамбетакунов Э.М. Орто мектепте табигый илимдердин негизин окутуу. – Б.: Мектеп. – 2000. № 1. 10. – 15 б.
8. Ильенко Л.П. Опыт интегрированного обучения в начальных классах. – Начальная школа. – 1989. – № 9. – С.15-16.
9. Ефремова Н.Ф., Корсунова Е.Ф. Независимое оценивание учебных достижений как инструмент формирования компетенции обучающихся. – Пед. 2009. – № 7.
10. Ефимов В.Ф. Компетентность как новое качество личности школьника. – НШ. – 2012. – № 2. – 11-18 б.
11. Кыргыз Республикасынын билим жана илим министрлиги. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоо. – Бишкек. 2011.
12. Яковлева Н.П. Формирование действий контроля и оценки у младших школьников. – НШ, 2007. – № 2. – 22-24-б.

*Жакышова Батима Шергазиевна,
п.и.к., доцент,
И. Арабаев ат. КМУ*

*Абдыкеримова Качкын Шариповна,
х.и.к., доцент,
И. Арабаев ат. КМУ. Кыргызстан*

*Жаңыбаева Жаңыл Жаңыбаева
магистрант И. Арабаев ат. КМУ*

ХИМИЯ МУГАЛИМДЕРИНИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

*Жакышова Батима Шергазиевна,
к.п.н., доцент,
КГУ им. И. Арабаева*

*Абдыкеримова Качкын Шариповна,
к.х.н., доцент,
КГУ им. И. Арабаева*

*Жаныбаева Жаныл Жаныбаева
магистрант,
КГУ им. И. Арабаева*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ

*Zhakyshova B.Sh.,
candidate of pedagogical sciences, docent,
Kyrgyz State University named after I. Arabavaev*

*Abdykerimova K.Sh.,
PhD in Chemistry, docent,
Kyrgyz State University named after I. Arabavaev*

*Zhanybaeva J.Zh.
master,
Kyrgyz State University named after I. Arabavaev*

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF CHEMISTRY TEACHERS

Аннотация: Макалада тез өнүгүп бара жаткан коомдо химия мугалиминин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу маселелери каралган. “Кесиптик компетенттүүлүк” жана “мугалимдин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу” терминдери такталды. Химия мугалиминин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун актуалдуулугу негизделди. Азыркы шартта химия мугалиминин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун мүмкүнчүлүктөрү анализделинди.

Аннотация: В статье рассмотрены проблемы формирования профессиональной компетентности учителя химии в условиях динамично развивающейся системы образования. Уточнены термины «профессиональная компетентность» и «формирование профессио-

нальной компетентности». Обоснована актуальность развития предметной химической компетенции учителя химии в современной непрерывно изменяющейся образовательной среде. Проанализированы возможности формирования профессиональной компетентности учителя химии в современных условиях.

Annotation: The article considers the problems of forming professional competence of a teacher of chemistry in conditions of dynamically developing education system.. The terms “professional competence” and “formation of professional competence” are clarified. The relevance of the development of subject competence of a chemistry teacher in a modern continuously changing educational environment is substantiated. The possibilities of the formation of professional competence of a chemistry teacher in modern conditions are analyzed.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу, химия предметинин компетенттүүлүктөрү, өз алдынча билим алуу, өзүн-өзү тарбиялоо, мотивация, жетишкендиктер.

Ключевые слова: формирование профессиональной компетентности, предметная химическая компетенция, самообразование, самовоспитание, мотивация достижения.

Keywords: formation of professional competence, subject chemical competence, self-education, achievement motivation.

Билим берүү системасын модернизациялоо анын алдында жаңы максаттарды коюуну, ошондой эле бул максаттарга жетишүү ыкмаларына зарыл болгон түзөтүүлөрдү киргизип туруучу системаны түзүп чыгууну талап кылууда. Дүйнөлүк тажрыйбаны эске алып, мында билим берүүнү «натыйжага багыттоо» принцибин ишке ашыруу максатында компетенттүүлүккө негизделген предметтик стандарттар иштелип чыгууда. Бүгүнкү күндөгү мектептин ишин компетенттүү мамилеге карата жаңылоо маселеси - бул ар бир мугалимдин окуучуларды сапаттуу окутуп, тарбиялоого канчалык даражада профессионалдуу мамиле жасашына, канчалык ал өзүнүн педагогикалык устаттыгын, эрудициясын жана жалпы маданиятын өркүндөтө ала тургандыгынан көз каранды.

Мектеп ишин жаңылап, жакшыртуунун бардык маселелеринин ичинен окуу предметтерин, анын ичинде химия предметин жогорку илимий-методикалык деңгээлде окутуунун негизинде окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапатын кескин түрдө жогорулатып, алардын окууга болгон кызыгууларын күчөтүү, эң башкы милдет болуп эсептелет.

Мындай милдетти иш жүзүнө ашырууда, мугалим үчүн алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды системалуу түрдө үйрөнүү менен, аларды жайылтуу аркылуу, өзүнүн кесиптик компетенттүүлүгүн өркүндөтүү максатында ишин илимий уюштуруу жана чыгармачылык менен иш алып баруусун талап кылууда.

Азыркы мезгилде коомдук турмушта болуп жаткан өзгөрүүлөр инсандын маалыматтык, социалдык-коммуникативдүүлүк, өзүн өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чече билүү менен бирге эле, чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнү алдыңкы планга чыгарууда. Бул талап Кыргыз Республикасында билим берүү боюнча кабыл алынган “Билим берүү жөнүндө Мыйзамы”, “Жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты”, “2020-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы” сыяктуу мамлекеттик документтерде ачык белгиленген [1].

Учурда мектептеги билим берүүнүн сапатын жакшыртуу, химияны жогорку илимий-методикалык деңгээлде окутуунун негизинде окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн б.а алардын негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышынын сапатын жогорулатып, ошол эле учурда алардын жоопкерчиликтерин сездирүү, окуу, таанып-билүү ишмердүүлүктөрүн жана өзүн өзү ишке ашыра билүү көндүмдөрүн өркүндөтүү башкы милдет болуп эсептелет.

Себеби, мындай ишмердүүлүктөр сабакта мугалимдин ар кандай методдорду колдоно билүүсү аркылуу, окуучунун да, мугалимдин да, ашыкча жүктөмдөн арылуусуна шарт

түзүүсү аркылуу байкалат. Мисалы окуу тапшырмаларын дифференцирлөө б.а. компетенттүүлүк мамилеге негизделип түзүлгөн стандартта белгиленгендей, үч деңгээлдеги тапшырмаларды түзүүнү ишке ашыруу.

Ал эми химия мугалиминин кесиптик компетенттүлүктөрүн калыптандыруу - бул химияны окутууда ишин туура пландаштыруу, химия кабинетин рационалдуу уюштуруу, эмгек шартын оптималдаштыруу, окутуунун ар кандай техникалык каражаттарын максатка ылайык колдоно билүү мүмкүнчүлүгү, эмгекке болгон мамилесин аң-сезимдүү сезе билүү менен жоопкерчиликтүүлүгү, эмгек маданиятын сактоосу, коллективде өз ордун билүүсү ж.б. камтыйт. Эң негизгиси болуп, булардын ичинен мугалимдин сабакка даярдануусу. Ал болсо илимий даярдыктан башталат б.а. саясий, кесиби боюнча, илимий-популярдуу жана педагогика, психология, химияны окутуунун методикасы боюнча адабияттарды окуусу, андагы зарыл болгон маалыматтар менен камсыз болуусу жана ал маалыматтарды мазмунга жараша туура пайдаланууну ишке ашыра алуусу.

Ошол эле учурда мугалим өзүнүн ишин пландаштыруу менен бирге эле, сабакта жана сабактан тышкаркы убакта окуучунун ишин туура уюштурууну ойлойт. Бул болсо окутуунун мазмунун жана методдорун туура тандап алууга таасирин тийгизет. Окуучунун эмгегинин илимий уюштуруунун негизги маселеси - алардын окуу билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу жана алардын акыл иш-аракетин уюштуруу. Окуучулардын бардыгы эле, өзү эреже боюнча өзүнүн ишин рационалдуу уюштура албайт. Аларга бул учурда же ата-эне, же мугалим жардамга келет. Окуучунун окуу билгичтиктери мугалимдин түшүндүрүүсү же талап кылуусу менен эле пайда болуп калбайт, бирок булар да керектүү нерселер. Демек, ар кандай билгичтиктер чындыгында өз алдынчалык иш-аракет процессинде пайда болот демекчибиз. Билгичтиктерди калыптандыруу дегенибиз башка сөз менен айтканда, окутуу процессинде компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу дегендик [2].

“Компетенттүүлүк” – латын тилинен алынып, «шайкеш, туура келүү» дегенди туюндуруп, адамдын белгилүү бир кырдаалда, чөйрөдө кандайдыр бир адистиктер боюнча билим, ыкма, билгичтиктерге ээ болуусу, алар аркылуу турмушта жемиштүү ийгиликтерге жетишүүсү. Окутуу процесинде компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу билим берүүнү модернизациялоонун бири болгон билим сапатын жакшыртууну, инсандын маалыматтык мейкиндикте гармониялык өнүгүүсүн камсыз кылууну жана маалыматтык маданиятка ээ болууга жетүүнү шарттайт [3].

Э.М. Мамбетакунов бул багыттагы илимий – түшүнүк аппаратынын категориялык негиздерин карап: компетенция деген түшүнүктү “бир жарандын таанып-билүү жана тажырыйбасынын негизинде чече турган суроолор” – деп белгилеп, мугалимдин психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүгүнүн системасынын негизги булактарын карап, окутуу процессте педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу этаптарын белгилеген [4]. Ал эми А.К. Маркова боюнча кесиптик компетенттүүлүк өз ичине мугалимдин беш түрдүү ишмердүүлүгүн камтыйт:

1. Педагогикалык ишмердүүлүк.
2. Педагогикалык баарлашуу.
3. Педагог-инсан катары.
4. Окуу материалын жеткире берүү деңгээли.
- 5.Тарбиясынын деңгээли.

А.И. Пискунов мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн үч багыттын негизинде калыптандыруу керек:

- а) фундаменталдык билим: философия, психология, педагогика, методика илимдеринин негизинде;
- б) технологиялык билим: окуу, сабактан тышкары окуулар аркылуу;
- в) педагогикалык ыкмалар, окутуунун жаңы технологияларын колдонуунун негизинде [5].

Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу өз кезегинде мугалимдин аң-сезимдүү профессионалдык жактан өсүүсү катары каралып келет да, төмөнкү иш-аракеттерди өркүндөтүүгө багытталат:

- инсандык, предметтик жана педагогикалык компетенцияларды;
- кесиптик жана социалдык өзүн-өзү ишке ашыра билүүсү;
- өзүн-өзү тарбиялоо, өзүн-өзү баалоо жана айтылган сын пикирлерди кабыл алуусу;
- билим берүү ишмердүүлүгүн жогорулатуу максатында инсандык жана интеллектуалдык өсүүсү;
- фасилитатордук көндүмдөрдү билим берүүнүн максаттарын ишке ашырууда туура пайдалануусу ж.б.

Жогорудагы саналып өткөндөрдүн негизинде айрым педагог-окумуштуулар химия мугалиминин кесиптик ишмердүүлүгүнүн үч түрүн белгилешүүдө:

1) таанып билүүнүн теориялык ишмердүүлүктөрү (химиялык илимий изилдөөлөргө жана химиялык билим берүү боюнча жаңыдан түзүлгөн ченемдик-укуктук документтерге, окуу куралдарына, макалаларга карата өз алдынча пикирлерин билдирип, катышуусу);

2) жогорку деңгээлдеги тапшырмаларды (олимпиадалык маселелерди) түзүүдө жана аларды чыгаруу боюнча практикалык ишмердүүлүгү;

3) химиялык илимий изилдөөлөргө (илимий конференциялар, илимий изилдөө конкурстары) катышуу боюнча практикалык ишмердүүлүгү.

Химия мугалими өзүн-өзү кесиптик жактан өркүндөтүү процесси төмөнкү этаптарды камтыйт:

1) инсандык жана кесиптик муктаждыктарды (керектөөлөрдү) сезе билүү жана аларга жетүүнүн жолдорун табуу;

2) өзүнүн керектөөлөрдүн негизинде максаттарды аң-сезимдүү коё билүү;

3) ар бир баскычта керектөөлөрдү чече билүү жана ага ылайык күтүлүүчү натыйжаларды туура аныктай алуу;

4) өз алдынча билимге ээ болуунун жана өзүн тарбиялоонун этаптарын аныктоо;

5) өз алдынча билимге ээ болууга жана өзүн-өзү тарбиялоого жетүүнүн ыкмаларын жана каражаттарын тандоо;

6) өзүн-өзү уюштурууну, өзүн-өзү текшерүүнү, өзүн-өзү баалоону аң-сезимдүү ишке ашыруу;

7) өз алдынча билимге ээ болуусунун жана өзүн-өзү тарбиялоо иштери боюнча анализ жана баа бере билүү [6].

Кесиптик компетенттүүлүктүн эң маанилүү жагы катары химия мугалимдеринин өз алдынча билимдерге ээ болуу ишмердүүлүктөрү саналат. Ал болсо окуучуларга сапаттуу химиялык билим берүүгө багытталып, өз ичине төмөнкү багыттарды камтыйт:

- билим берүү практикасына химия илимдеринин жетишкендиктерин киргизүү жана аларды окуп үйрөнүү;

- адам баласынын глобалдык проблемаларын чечүүдө химия илиминин жаратуучу, чыгармачыл жана өнүктүрүүчү функцияларын жеткиликтүү ачып берүү;

- химия мугалиминин жеке илимий-изилдөөчүлүк жана изденүүчүлүк иш-аракеттеринин болушу жана аларга окуучуларды тарта билүүсү;

- химиялык кубулуштарды (лабораторияда, өнөр-жайда, турмуш-тиричиликте) байкоо жана түшүндүрүү боюнча окуучулардын билгичтиктерин өнүктүрүү;

- өзүнүн педагогикалык тажрыйбасын жалпылай алуусу жана аны жайылтуусу;

- педагогиканын жаңы жетишкендиктерин жана алдыңкы тажрыйбаларды пайдалана алуусу.

Мындан тышкары мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн бир нече түрлөрүн белгилөөгө болот:

- уюштуруучулук;

- педагогикалык;

- психоло-педагогикалык;
- методикалык ж.б.

Уюштуруучулук кесиптик компетенттүүлүк өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

- окуу процессин уюштуруунун ченемдик-укуктук базасы;
- мониторинг тармагы боюнча билим жана билгичтиктерди;
- өздөштүргөн билимдерди колдоно билүү билгичтиктери жана алардын актуалдуулугун

аныктоо.

Педагогикалык кесиптик компетенттүүлүк өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жеке өзүнүн окутуу ишмердүүлүгү;
- окутуу ишмердүүлүгү;
- тарбия берүүчүлүк ишмердүүлүгү;
- илимий-методикалык жана илимий изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү;
- социалдык-педагогикалык ишмердүүлүгү;
- маданий-агартуучулук ишмердүүлүгү;
- башкаруучулук ишмердүүлүгү.

Психоло-педагогикалык кесиптик компетенттүүлүк өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

- инсанга багыттап окутуу концепциясы боюнча билимдерге ээ болуусу;
- окутуунун иш-аракеттик технологиясы боюнча билимдерге ээ болуусу;
- окуучунун психологиялык өзгөчөлүктөрү эске алуу боюнча билимдерге ээ болуусу;
- педагогикалык тил таба билүү билгичтиктерине ээ болуусу.

Методикалык кесиптик компетенттүүлүк өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

- педагогикалык жана предметтик максаттарды так, ачык коё билүү билгичтиктерине ээ болуусу;
- окутуунун максатына жараша методдорду шайкеш тандай алуусу;
- окуучуларды биргелешип иш алып баруусун уюштура алышы;
- окуучулардын окуу иш-аракеттерин башкара алуу билгичтиктерине ээ болуусу [6].

Жогорудагы саналып өткөндөрдүн баары келип эле, мугалимдин инсандык факторлорун б.а анын химия предметин окутуудагы ишине жана окуучуларга болгон рефлексиясын, мотивациясынын канчалык деңгээлде калыптангандыгын аныктайт.

Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн калыптануу процессинин эффективдүүлүгү, анын кесиптик ишмердүүлүктө ийгиликтерге жете билүү мотивациясынын өнүгүшү жана чындыкты же окуяны кырдаалга карата шайкеш кабыл алышы, жашоодо активдүү позицияда болушу, рефлексиянын өнүгүшү менен аныкталат.

ПАЙДАЛАНГАН АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарында 8-11-класстары үчүн “Химия” боюнча предметтик стандарт. – Бишкек., 2017. – 88 б.
2. Васильева П.Д. Профессионально-методическая подготовка учителя химии в вузе: синергетический подход: монография [Текст] / П.Д. Васильева. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена. – 2003. — 196 с.
3. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М.: «Когито-Центр», 2002. — 396 с.
4. Мамбетакунов Э.М. Компетентностный подход к педагогическому образованию [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2013. – № 1. – С. 37–39.
5. Пискунов А.И. Педагогическое образование: концепция, содержание, структура [Текст] / А.И. Пискунов // Педагогика, 2001. – С.41–46.
6. Злотников Э.Г. Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки будущего учителя химии в современных условиях [Текст] / Эдуард Григорьевич Злотников // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. — СПб., 2008. — № 11

(68). — С. 140-152.

*Бообек уулу Болот
Ж. Баласагын атындагы КУУнун
изденүүчүсү*

**БАЙЫРКЫ АЛТАЙ-ТҮРК ЭЛДЕРИНДЕГИ ЖЫЛКЫГА БАЙЛАНЫШКАН
МАКАЛ-ЛАКАПТАР ЖАНА АНДАГЫ ЭТНОМАДАНИЙ БАЙЛАНЫШТАР**

*Болот Бообек уулу
соискатель КНУ им. Ж. Баласагына*

**ПОСЛОВИЦЫ, ПОГОВОРКИ СВЯЗАННЫЕ С КОНЕМ У ДРЕВНИХ
АЛТАЕ-ТЮРКСКИХ НАРОДОВ И ЭТНО КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ В НИХ**

*Boobek uulu Bolot
Named after Zjusup Balasagyn jop seeker*

**PROVERBS SAYINGS ASSOCIATED WITH THE HORSE IN THE ANCIENT
ALTAI OF TURKIE PEOPLES AND ETHNO-CULTURAL TIES IN THEM**

Аннотация: Макалада байыркы алтай-түрк элдериндеги жылкы жана жылкычылыкка байланышкан макал-лакаптар талдоого алынып, адамдын жана жылкынын мүнөзүнө салыштырып айтылган макалдардагы этнопедагогиканын үлгүлөрү, ошондой эле кыргыздардын тектеш элдер менен болгон этномаданий байланыштары жөнүндө сөз болот.

Аннотация: В статье обсуждаются пословицы и поговорки, связанные с конем и коневодством, примеры этнопедагогики, упомянутые в пословицах сравнения характера человека и коня, а также пойдет речь о этно-культурной связи кыргызов с близкими народами.

Annotation: The article discusses proverbs and sayings related to horse and horse breeding, examples of ethnopedagogy mentioned in the proverbs of comparing the nature of a person and a horse, and also discusses the ethno-cultural connection of the Kyrgyz with close peoples.

Түйүндүү сөздөр: Алтай-түрк элдери, элдик оозеки фольклор, макал-лакаптар, жылкы жана жылкычылык, этномаданий байланыштар.

Ключевые слова: Алтай-тюркские народы, устный народный фольклор, пословицы и поговорки, конь и коневодство, этно-культурные связи.

Key words: Altay Turkie peoples oral folklore proverbs and sayings horse and horse breeding ethno-cultural ties.

Кыргыздардын элдик оозеки фольклорунун дагы бир маанилүү бөлүгү бул – макал-лакаптар болуп саналат. Башка жанрлардан айырмаланып, баштапкы мезгилде оозеки түрүндө айтылып, байыркы жазма булакта өз ордун таап, ал тургай канчалаган тарыхый доорлордо басандап же жок болуп кетпей, тескерисинче кошумчаланып улам жаңы түрү пайда болуп, байып, азыркы учурдун шарданында элдик тарбиянын баа жеткис үлгүсү кызматын аткарууда.

Ар бир макал-лакап элдин жашоо турмушуна багытталган. Байыркы мезгилдерден бери мал багуучулук менен алектенген кыргыздар төрт-түлүктү алдыңкы орунга коюп, негизги байлык катары эсептешкен. Ага карата макал-лакаптарды айтып келишкен. Кой, эчки, уй, төө жөнүндө аз санда айтылып, жылкы жана жылкычылык, ат тууралуу макалдардын өтө эле көп айтылып калышы, анын чарбадагы орду канчалык бийик экендигин айдан ачык далилдеп олтурат.

Жылкы жандыгы түрк тилдүү элдердин ошондой эле дүйнө элдеринин дээрлик көпчүлүгүнүн аң-сезиминде, материалдык жана руханий маданиятында кадырлуу баага, жогорку сый-урматка ээ болгон. Ага карата айтылган макалдарда жылкынын чарбадагы орду, ишенимдери, жекече артыкчылык сыпаттары, сыны, кыял-жоругу адамдардын кулк-мүнөзү менен түздөн-түз салыштырылып, тарбиялык мааниси терең ойду өз ичине камтыган. Атты кадырлоо аземи элдин руханий маданиятында кеңири чагылдырылган. Ат, тулпар, күлүк, жорго жөнүндө тикеден-тике же кыйыр түрүндө айтылбаган элдик чыгармачылыктын жанрлары жок десе да болот. элдин учкул сөздөрүндө, макал-лакаптарында, санат-насыят сөздөрүндө ат жөнүндө терең маанилүү эчен ойлор бар [1].

Макал-лакаптар көпчүлүгү ооздон-оозго өтүп улам кийинки муундарга айтылып, сакталып келгендиги ырас. Алар кайсыл доордон бери эл оозунда айтылып келе жаткандыгын иликтөө кыйынга турат. Ошондой болсо да кыргыздарга жана жалпы эле түрк тилдүү көчмөн элдерге таандык жылкы жана жылкычылыкка байланыштуу макал-лакаптардын оозеки түрүнөн сырткары, тарыхый жазма булактарда да сакталып калгандыгын белгилеп кетүүгө болот. Алсак, XI кылымда жашап өткөн кыргызстандык аалым, окумуштуу Махмуд Кашгаринин *“Диван лугат ат - Түрк”* (“Түрк тилдеринин сөздүгү”) деген эмгегиндеги элдик макал-лакаптардын арасына мал чарбачылыгына анын ичинен жылкыга жана жылкычылыкка карата айтылган макал-лакаптарды кезиктиребиз.

XIX кылымдын биринчи жарымында эл ичинде кеңири таанымал келечекти алдынала көрө билген олуя, заманачыл акын катары белгилүү болгон Калыгул Бай уулунун санат-насыят ырларында адам менен жылкыны салыштырып тарбия маанисинде айтылган ыр саптары мезгил өтүп элдик макал-лакап катары да айтылып калган.

Ал эми Махмуд Кашгариден кийин эле кыргыздын алгачкы илимпоз тарыхчысы Белек Солтоноев жылкы менен байланыштуу макал-лакаптарды кагаз бетине түшүргөн десек болот. Ал өзүнүн *“кызыл кыргыз тарыхы”* аттуу эмгегинде ушул багытта макалдардын отуздай түрүн көрсөтөт. Ошондой эле Хусеин Карасаев, жазуучу, тарых жыйноочу К. Жусупов ж.б. эмгектеринен ат менен байланышкан макалдарды чечмелөөгө аракет кылган. Махмуд Кашгаринин сөздүндөгү макалдардын маанисин тарыхчы Тынчтыкбек Чороев чечмелеп, азыркы кыргыз макал-лакаптарынын түпкү мааниси сөздүктө сакталгандыгын далилдесе, К. Кошмоков *М. Кашгаринин “Түрк тилдеринин сөздүгү” аттуу улуу мурасындагы макал-лакап, ырлар, кошоктор* деген аталышындагы китеп түзгөн.

Тарыхтан көргөнүбүз мурунку кыргыздар: *“Эрдин куну Эриштин айыбы болсо чаң тийбес”* деп тандап, айыбына күлүк ат алган. Бир ат үчүн кыздан, катындан кечкен, бир ат үчүн эки эл бузулуп, канчалык кан төгүлгөнүн көрөбүз. Атты жанындай көрүп, кооптуу заманда үйгө кийирип, кишен салып багылгандыгы айтылат. Жолоочу жүрүп бара жатып ат үстүндө тамак ичкен, уктаган. Кыргыздын бүткүл макалында башка чарба жөнүндө жалгыз гана *“Эсиң оосо эчки бак”* деген сыяктуу азыноолак гана макал болуп, ат жөнүндө бир далай макалдар айтылып калгандыгын көрүүгө болот [2]. Элдик оозеки фольклордо, эпостордо адам аттан ажырагыз, дайым чогуу бирге жүргөндүгүн сезебиз. “Манас” эпосунда Манас баардык душмандарын Аккуланын артыкча тулпарлыгы менен жеңсе дагы, керек жерде Алмамбеттей досуна тартуу кылган жери бар. Ошондуктан кыргыз элинде *“Аккула жандан кайранбы (артыкпы)”*, - деп айтылып калган.

Түрк элдериндеги жылкынын образы менен макалдарынын келип чыккан тарыхын изилдөөнү башкы максат кылып, алар оозеки-поэтикалык элдик чыгарма жанры катары тарыхый чындык менен байланышта болоорун баамдасак, адамдардын ар башка доорлордогу калыптанган дүйнө таанымын жана алардын жашоо турмушунан кабардар боло алабыз. Макал өзгөчө бир тарыхый үзүндүдө пайда болуп, башка элдер ортосундагы этномаданий баалуулуктарыбызды изилдөөдө дагы мааниси чоң. Ага мисал катары Махмуд Кашгаринин сөздүгүндөгү жана кыргыздарда жылкыга карата айтылган макалдар менен алтай, тува, хакас ж.б. түрк тилдүү элдериндеги ушул багытта айтылган макал-лакаптарында окшоштук параллелдер арбын экиндин айтсак болчудай.

“*Ат адамдын канаты*” – бул макал кыргыздарда, жалпы эле түрк элдерине таандык десек болот. Көчмөн турмушунда атты куштун канатына салыштырып, атсыз калган учурун канатсыз кушка салыштырышкан. Байыркы “түрк сөздүгүндө” “*Куш канатын, эр атын*” – “Куш каалаган жерине канаты аркылуу учуп бара алат, адам баласы аты менен жете алат” – деген мааниде айтылган. Сөздүктө “*Киши аласи ижтин, йилки аласи татин*” макал бар. Бул макал азыркы кыргыз элинин лексиконунда “*Киши аласы ичинде, жылкы ааласы тышында*” – адамдын жаман ою ичинде сакталат ал эми жылкыныкы сыртында болуп билинип калат деген маанини билдирет [3]. *Жакшы атка бир камчы, жаман атка миң камчы*, **Алт.:** Жаман атка мун камчы, / *Жакшы атка пир камчы*, “*Бирөөнүн аты терчил, бирөөнүн кийими кирчил*”. Бул макалда ат ээси атын кор кылбай аяп минет, өз кийимин да таза кийет. Эгер башка бирөө сурап кетип кордоп урунса ал токонаалатка калат. **Алт.:** Кижини тоны кирчи, / *Кижини ады терчи*. – *Одежда на человеке грязнеет, / Конь под человеком потеет* “*Атың барда эл тааны, атаң барда жер тааны*” деген макалдын маанисинде бала атка минүүгө жарап калган мезгилде ата-эненин кубанычы арткан. Алыс-жакынга, аш-тойлорго ат менен барган. Дүйнө таанымын кеңейтүү үчүн ат менен жер кезген. Албетте эл көргөн, жер көргөн бала укмуштууларга күбө болгон. Кагылат-согулат, таалим-тарбия алат, бирөөлөргө таасирленет. Айрым үлгүлүү жагдайларын, каада-салт, үрп-адатын бала өзүнө сиңирет. Ошондуктан аттан ат тандап, баласына арнап, айыл аралатуу – аталык камкордук болуп саналган [4]. **Алт.:** Адам бар болуп йон таныдым, / *Адым бар болуп йол таныдым*. – *Благодаря тому, что отец был, народ познал, / Благодаря тому, что конь у меня был, дорогу познал* – Смысл пословицы заключается в том, что отец является наставником для сына, благодаря ему сын познает жизнь. **Тув.:** *Ада турда, чон таныыр, / Аът турда, чер кыйр*. – *С отцом – знакомится с людьми, / С конем – знакомится с округой* [5].

Кыргызда “Төө – салтанат, уй – көнөк, жылкы – үч мас - деп айтылат”. Үч мас деген сөздүн чечмелениши төмөнкүчө: тай тебишип, ойноп турса бир мас, жайкалып жакшы атка минип баратса эки мас, кымызын ичип кызыса үч мас делет [уйуткулуу:77].

Жоокерчилик замандагы мүлктүн эң кымбаттуусу, кадырлуусу аттын күлүгү болуучу экен. “*Жанга өлчөгөн атым эле*” деген сөз ошондон. Анткени аты күлүк болсо, качса өлүмдөн кутулуп, кууса жоого жетет эмеспи. “*Эрдин куну, эриштин айыбы*” – деп кыздын калыңы бир күлүк менен бүткөн күндөр көп болгон. Ошентип жоокерчилик заманда бир күлүк атты кайсы киши болсо да урунууга аракет кылуучу. “*Ат аттан кийин жат*”, - деген макал ошол замандан калган [6]. “*Куш аяган көк карайт, ат аяган жер карайт*” – ат сурап келгенде “бербейм”, - деп маалкаткан адамга карата айтылып калган. Мындан сырткары өкүм, курч аттарды элибиз өтө жогору баалап, “*Өкүм ат, өткүр бычактай*” – деген макал айтылган.

“*Алыскынын аты озгуча, айылдаштын тайы озсун*” – элдик ат оюндарында, аламан байгеге күлүк салганда жарышта аты калып калышы айылдын элин бүт намыстанткан. Ошондуктан өз айылынын тайы болсо да ашып келгенин каалашкан. “*Жалгыз чапкан ат күлүк*” – жарышкан аты жок жалгыз чаап жүргөндөрдү шылдың катары айтышкан. “*Атты чапсаң алыска чап, чыкпай калса бактыңан тап*” [7]. Күлүк деги эле жакшы аттын жаман жагы да болуп калышы мүмкүн. Мисалы качанаак, мындай аттарды жактыра берген эмес. Ошондон улам эл ичинде:

*Ат качаган болгон соң,
Аштан, тойдон калган соң,
Күлүктүгү не пайда!
Катының сулуу болгон соң,
Аркырап беттен алган соң,
Сулуулугу не пайда!* – деген макал айтылып калган.

Айгыр – эркек үйүргө салынган жылкы. Айгыр салууда катардагы эле жылкы салына берген эмес. Аны кулун кезинен байкап, күлүк, жорго же кандайдыр бир сапаттарына карап мыктыларын тандап үйүргө салышкан. Айгырдын тындары үйүрүн чачыранды калтырбай кулундарын карышкырга жедирбейт. “*Айгыр салсаң үндүүсүнөн сал, кочкор салсаң*

жүндүүсүнөн сал”. Эл ичинде ага карата төмөндөгүдөй айтымдар айтылат: “*Айгыры ала болсо, кулуну кула болот*”, “*Айгырдын жаманы ат качырат*”, “*Айгыр көпсө – (үйрүн) бээсин кажыйт, хан көпсө элин талайт*” [8].

Байтал – асый боло элек ургаачы жылкыга карата айтылат. Кулун болуп туулгандан кийин; “*тай байтал*” экинчи жылы; “*кунан байтал*” үчүнчү жылы; “*бышты байтал*” төртүнчү жылы “*куу байтал*” – дап аталат. Элдик фольклордо: “*Башка түмсө байтал жорго*”, “*тулпар минбес кайран эр, байтал таппай зар болуп*” – деп айтылат [9]. Демек жоокерчилик заманда байтал же ургаачы жылкы өтө зарыл болгон учурда гана минилген. Кыргыздар “*Байтал чуркап байге албайт*” деп аны жарышка салган эмес. Анткени күлүктүн эркеги эч качан ургаачы малдын алдына чуркабайт. Эгер ургаачы байтал жарышка салынса жарыштын ирети бузулат, күлүктүн күлүгү билинбей калат. Ургаачы жылкыны жарышка салууга болбойт деген түшүнүк же тыюу байыртадан бери эле сакталгандыгын Дивандагы макалдан да көрүүгө болот. Анда мындай деп берилет: “*Кисрак менен ярышма, киз бирла күрөшмө*” [10]. “*Кысрек менен жарышпа, кыз менен күрөшпө*” маанисинде.

Эл ичинде жүрүшү бар жорго аттарды аздектеп, сыйлуу аш-тойлордо минип черин жазышкан. Ал тууралуу “*Күндүк өмүрүң болсо, түштүгүнө жорго мин*” – деген макал бар. Кыргыздар суу төгүлгүс күлүк жорголорду аябай баалагандыктан образдуу макалдын түпкү мааниси ушунда. Дагы бир макалында “*Жоргоchon менен жол жүрбө*” – деп айтылат. Мунун мааниси жоргоchon менен жол жүргөндө жанындагы жорго эмес ат желип, адамдын ичин оорутуп жиберет же жоргоchonдун жанында өзүн кемсингендей сезип калат. “*Жоргонун жону кургабайт, эркенин жашы кургабайт*” деп да айтылат.

Сынчылар кишини жана атты гана сынаган. Ал тургай эл ичинде адам менен жылкынын кулк-мүнөзү, кыял-жоругуна, жаман жакшы сапаттарын салыштырышып тарбиялык маанидеги макалдар көп айтылат. Маселен: “*Жаман атка жсал бүтсө, жанына торсук байлатпайт. Жаман киши мал күтсө, жанына киши жайлатпайт*”, “*Атты арыганда көр, эрди карыганда көр*”, “*Атты ашууда сына, эрди ааламатта сына*”, “*Адам сүйлөшкөнчө, жылкы кишенегенче*”, “*Ат башына күн түмсө, ооздук менен суу ичет, эр башына күн түмсө өтүгү менен суу кечет*”, “*Аргымактын жакшысы азыраак оттоп көп жуушайт*”, “*Күч бербеген тулпардан, сүтүн берген уй артык*”, “*Аттын баары тулпар болбойт, куштун баары шумкар болбойт*”, “*Атка бергис кунан бар, кызга бергис жубан бар*”, “*Карып калган катындан эрөөлгө чыгаар эр туулбас, карып калган бээден кайгуулга минээр ат туулбас*”, “*Ат тойгон жерине качат, эр тууган жерине качат*”, “*Ат мүдүрүлбөй жер тааныбайт, эр мүдүрүлбөй эл тааныбайт*”, “*Жылкыңа ченеп ышкыр, алыңа ченеп бышкыр*”, “*Ат арытмак арзан, журт арытмак кымбат*” ж.б. [11].

XIX кылымда жашап, өз доорунун ойчул, заманачыл акыны катары тарыхта калган Калыгул Бай уулунун эл турмушунда жакшылык жана жамандык, адам менен жылкыны салыштырган тарбиялык маанидеги санат-насыят ырлары эл арысында кеңири тарап, кээ бирлери элдик макал катары

дагы

*Жаман атты буйга мин,
Тоңуп калган ойго мин,
Чанач артып сууга мин,
Ииенимдүү жакшы атын,
Ажалың чындап жетээрде,
Азабыңдан куткарып,
Алып чыгып кетээрде,
Көтөрүлгөн тууга мин!
Аргымак мойнун шок кесет,
Азамат мойнун жок кесет.
Аргымактын азганы,
Алыска сапар басканы.*

айтылып калды:

*Азамат эрдин азганы –
Көчкөндө жөө басканы.
Азаматта мал жок деп,
Жоого таптап кетпөңөр,
Аргымакта жсал жок деп,
Жолго таптап өтпөңөр.
Өзөндүү сууга тал бүтөт,
Өлбөгөн кулга мал бүтөт.
Мал бүткөнчө эс кетет,
Ага – инидей дос кетет*
[12].

Кыргыздардын бири-бирине жана жылкыга болгон мамилеси макалдарында төмөндөгүдөй чагылдырылат: “*Жакшы аттын жсалын сакта, жакшы эрдин кадырын сакта*”, “*Ат ээси менен, баш мээси менен*”, “*Ат сыйлаган жөө баспайт, эр сыйлаган эшикте жатпайт*”, “*Үйүрүн сагынбас*

ат болбойт, элин сагынбас эр болбойт”, *“Ат кадырын минген билет, мылтык кадырын аткан билет*”, *“Атты баксаң ар жерде, жоого бербес тар жерде*”, *“Жөө калганча ат кадырын билбес, ач калганча аш кадырын билбес*”, *“Ат сактаган ат минет, тон сактаган тон кийет*”, *“Коноктун өзүн бакпай атын бак*”, *“Аттын сыры ээсине маалым, кыздын сыры төркүнгө маалым”* ж.б.

Байыртадан бери эле кыргыздар жылкыны башка малдан артык көрүп, макал-лакаптарында ага карата ишенимдери байкалат: *“Акыр заман аттан ажыраган жерде”* – элибиз аттан ажыраган күнүнүн акыр заман менен салыштырышкан [13]. *“Аты жоктун буту жок”*, *“Жалгыз бээлүү жан сактайт, эки бээлүү эл сактайт”*, *“Орто жолго жеткенде атың өлбөсүн, орто жаштан өткөндө катының өлбөсүн”* – азыркыдай транспорттун бир да түрү жок кезде орто жолдо аты өлгөн адамдын тарткан азабын бербесин деп бата катары айтылган накыл сөз.

Жылкы ооруларына табигый дары чөптөрдү пайдалануу байыркы мезгилден бери эле уланып келген. Махмуд Кашгаринин эмгегинде *аңдүз*-андыз сөзү берилет. Жылкынын ичи орууганда колдонулган дары чөптүн тамыры (карындыз). Аталган эмгекте айтылган макалда *“аңдүз болса ат өлмөс”* – карындыз болсо ат өлбөс. Анткени бул чөптүн тамырын жанчып ылаңдаган аттын мурдуна тамызса, ат айыгат. Бул макал, жолоочу жолго чыгаарда, жакшы даярданууга үндөп айтылат [14].

Атын сыйлабай арык, жоор кылып мингендерди *“куу токум”* – деп жаман көрүшүп, шылдыңдашкан. Ат жабдыктарын шайма-шай алып жүрүү адеби, минип жүргөн атына болгон сый урматын билдирген. Байыркы Махмуддун сөздүгүнө *“Излик болсо ер олдымөс, ичлик болса ат йагырмөс”* – чокою болсо, эрдин (таманы) оорубас, ичмеги болсо, ат жоорубас деген макал бар. Бул макалда атка болгон мамиле анын токулгасына көңүл буруу деген маанини туюндурат [15]. Ошондой эле *“Аттан айрылсаң айрыл, ээр токумундан айрылба”*, *“Найза саймак эрдиктен, ат жоорутмак тердиктен”*, *“Канжыганын катканын каптал билбей ат билет, азаматтын азганын өзү билей жат билет. “Бүлүнгөндөн бүлдүргө алба. Бүлдүргө – бул камчынын сабындагы чабандестин колунан түшпөш үчүн тагылган ичке кайыш. Макалдын маанисин тереңдеп түшүнсөк, ошол бүлүнгөн жерден оокат көрүп ушундай да кичинекей нерсени алба деген тарбиянын бир түрү. “Атты такалагыча жолду бакала” – макал. “Бакала” деген сөз тилибизде учурабайт. Макалдагы “бакала” деген сөз – “бакыла” деген сөздөн өзгөрүп калган. Ээрчишүү закону боюнча “такала” деген сөздүн ыргагына багынып, “бакала” болуп калган. Бирок мааниси “байка, таштуу жер менен бастырба” деген мааниде [16].*

Эл оозунда айтылып, жазма булакта айрым үлгүлөрү сакталып калган жылкы жана жылкычылыкка байланыштуу макал-лакаптар байыркы кыргыздардын жана көчмөн түрк элдеринин этногенетикалык, этномаданий жалпылыктарынын өтө жакын экендигинен гана кабар бербестен, алардын мал чарбачылык укладында жылкы жана жылкычылык эң алдыңкы орунда тураарын, адам менен аттын бири-бирине салыштырылып айтылган учкул макалдар тарбиянын эң бийик үлгүсү экендигин далилдей алды.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Акмолдоева. Б. Ат – аадамдын канаты // Ала – Тоо журналы. 1983. № 6 131- 132 - бб.
2. Солтоноев. Б. Кызыл кыргыз тарыхы. Бишкек, 1993. 187-б. 2-китеп.
3. Ауезова З. Махмуд аль – Кашгари. Диван Лугат ат – Турк. – Алматы: Дайк – Пресс, 2005.
4. Кыргыздын улуттук маданияты / Түз.: К. Жусупов ж.б. – Б.: 2012.
5. Байжанова Н.Р.. Генезис архаичных пословиц с образом коня: к типологии паремиологического фонда тюркских народов Сибири // Летняя школа по формальным методам в фольклористике – Новосибирск.: 2004
6. Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт / Түз. К. Жусупов. – Б.: 1993. 526-б.
7. Самудинов Бообек, Кочкор району, Кара – Суу айылы, 70 жашта, сарыбагыш уруусунан (маалымат берүүчү)
8. Кыргыз макал-лакаптары. / Түз. Ш. Усупбеков. – Ф.: 1993. 111-б.
9. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – Ф., 1985.
10. Калыгул Бай уулу. Элге кенен тараган ырлар жыйнагы. – Бишкек., 1992.

11. Кашгаринин М. “Түрк тилдеринин сөздүгү” аттуу улуу мурасындагы макал-лакап, ырлар, кошоктор / Түзгөн: К. Кошмоков. – Б.:2014. 32-б.
12. Хусеин Карасаев. Накыл сөздөр. – Ф., 1982.

*Жолчиева А.А.
п.и.к., “Педагогика жана психология” кафедрасынын башчысы,
доценттин милдетин аткаруучу
Эл аралык Ала-Тоо Университети,
Бишкек. Кыргызстан.*

**МЕКТЕПТЕРДЕ АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУДА ЗАМАНБАП САНАРИПТИК
РЕСУРСТАРДЫН ЖАРДАМЫ ЖАНА ТААСИРИ**

*Жолчиева А.А.
к.п.н., Заведующая кафедрой “Педагогика и психологии”,
исп.обяз.доц. Международный университет Ала-Тоо,
Бишкек. Кыргызстан.*

**ПОМОЩЬ И ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ В
ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ**

*Zholchieva A.A.
PhD, Head of the Department “Pedagogy and Psychology”,
Associate Professor. International Ala-Too University,
Bishkek. Kyrgyzstan*

**ASSISTANCE AND IMPACT OF MODERN DIGITAL RESOURCES IN
TEACHING ENGLISH AT SCHOOLS**

***Аннотация:** Макалада англис тилин окутууда электрондук ресурстарды колдонуу маселеси каралат. Британия Кеңешинин вебсайттарындагы даяр материалдарды биздин мектеп программалары менен салыштыруу жана ылайыктап түзүү, сунуштоо иштери талкууланат.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются вопросы об использовании электронных ресурсов в преподавании английского языка в школе. Речь идет о сопоставлении и о рекомендации к использованию обучающих материалов Британского Совета и программы по английскому языку в школах Кыргызстана.*

***Annotation:** The article deals with electronic resources usage in teaching English at schools. It discusses the comparison and recommendation of British Council website materials and programs of schools in Kyrgyzstan.*

***Түйүндүү сөздөр:** санариптик, электрондук технологиялар, вебсайттар, компетенция, англис тили, ресурстар.*

***Ключевые слова:** Цифровые, электронные технологии, вебсайты, компетенции, английский язык, ресурсы.*

***Key words:** Digital, electronic technologies, websites, competences, English, resources.*

XX кылымда ойлоп табылган Интернет же Бүткүл Дүйнөлүк Желе биз кайсы жерде болбойлу, бизди курчап турат. Азыр керектүү маалыматты табуу кыйын эмес, бирок ал чын жана ишеничтүүбү? Мындай суроону Интернет колдонгон ар бир киши сурашы мүмкүн, бирок алардын ичинен бизди, колдонгондордун атайын категориясы – англис тили мугалимдерин жана окуучуларды кызыктырат [5].

Азыркы күндө дүйнө элинин баарлашуу жана байланышуусунун эң маанилүү каражаты болуп: англис тили саналат, себеби адам коому ансыз олуттуу өнүгүүсү мүмкүн эмес

экендиги айкын жана ачык болуп калды. Коомдук мамиледе болуп жаткан жаңылыктар жана өзгөрүүлөр окуучулардын коммуникативдик компетенциясын өнүктүрүүнү, тил жагынан даярдыктарын жакшыртууну талап кылат.

Жалпы билим берүүчү мектептерде окутулган «Англис тили» предметинин негизги милдети:

Коммуникативдик компетенцияны б.а. башка тилдердин өкүлдөрү менен инсан аралык, маданият аралык баарлашууга даярдыкты жана ага болгон жөндөмдүүлүктү калыптандыруу болуп саналат [7].

Мунун баары мектептерде окутулуучу предметтердин арасынан «Англис тили» предметинин абройун, ордун, маанисин жогорулатат.

Кыргызстанда соңку мезгилде англис тилин үйрөнүп жаткан окуучулардын саны мамлекеттик жана жеке окуу жайларда кескин көбөйдү. Англис тили мугалимдери окуучулардын өз алдынча көбүрөөк, көз карандысыз тил үйрөнүп, аны колдонуу үчүн окутуунун заманбап методдорун колдонушууда.

Азыркы мезгилде билим берүү процессинде e-learning аттуу термин көп кездешип, сабактарда электрондук технологияларды пайдалануу менен окутуу жүргүзүлүп жатат.

Компьютерлер жана интернет билим берүү аймагына бекем орношуп, мугалимдин жана окуучунун ишине эң керектүү жана маанилүү артыкчылыктарды, маалыматтарды табууга жана аларды билим берүү жана билим алуу максатында пайдаланууга шарт түзүүдө.

Заманбап технологияларды колдонуу менен окуучулар дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү курбу-курдаштары менен тармактык коомдорду түзүшүп, алар менен кенен баарлашууга мүмкүндүк алышат.

Азыркы мезгилде англис тилин үйрөнүү боюнча он-лайн ресурстарынын көп бөлүгү билим берүү системасынын бардык башталгыч, ортонку, жогорку деңгээлдери үчүн сайттарда акысыз, ачык турат.

Анткени менен, маалымат компьютердик технологиялар менен жакшы тааныш, көптөгөн жаш жана тажрыйбасыз мугалимдер окуу процессинде аларды пайдаланууга жетишээрлик тажрыйбалары жетпейт, тескерисинче тажрыйбалуу мугалимдер болсо, маалымат технологиялары менен жакындан жана дайыма эле тааныш эмес.

Ошол эле электрондук окутуу көндүмүнө ээ жана окутууда аны колдонгон мугалимдер сабакка даярданаарда көп убакытты сабактын кызыктуу жана таасирдүү өтүшү үчүн материал чогултууга жумшашат, анткени жакшы ойлонулган жана даярдалган сабак гана мугалимге да, окуучуга да толук кайтарым натыйжа берет.

Электрондук окутуу системасын колдонуу боюнча педагогдордун билимин жогорулатуу үчүн, окуу программасына ылайык сапаттуу билим берүү ресурстарына жана технологияларына интернет шилтемелердин жалпы системасын түзүү жана аны менен камсыз кылуу, аларды мугалимдердин, окуучулардын, ата-энелердин туташ, тең түрдө пайдалануу максатында British Council уюму Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министирлиги, Кыргыз билим берүү академиясынын мугалимдердин чеберчилигин жогорулатуу борборунун жардамы менен мугалимдерди электрондук окутуу боюнча долбоор иштеп чыккан (2015-2016-ж).

Долбоорго башталгыч, орто жана жогорку класстарда сабак берген жана англис тилин окутууда жана окуу материалдарын иштеп чыгууда тажрыйбасы көп 10 мугалимден турган жумушчу топ катышты. Долбоордун материалдары иштеп чыгуучулар аркылуу Кыргызстандын бардык областтарында мугалимдердин, окуучулардын арасында фокус топтордо талкууланып, сындан өттү жана алар оозеки жана жазуу жүзүндө колдонмонун мазмунун жакшыртууга пикир, сунуштарын беришти.

Мугалимдер үчүн колдонмо – көпчүлүк элдин чогуу иштеген ишинин натыйжасы болуп эсептелет. Колдонмонун негизги максаты – төрт негизги көндүмдөрдү (окуу, угуу, жазуу, сүйлөө) өнүктүрүү үчүн керектүү ресурстарды, көнүгүүлөрдү, оюндарды издөө процессин жеңилдетүү болуп саналат.

LearnEnglish Kids, LearnEnglish Teens и LearnEnglish вэбсайттарында жайланышкан British Council ресурстарынын шилтенмелери, окуу жана санариптик материалдар англис тили боюнча 3-11-класстар үчүн Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар Кеңешинин чечими менен бекитилген жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик предмет боюнча стандартынын талаптарына ылайык түзүлгөн.

Авторлор материалдарды гана топтобостон, аларды Кыргызстандын бардык областтарында бул долбоорду иштетип көрүшүп, кесиптештеринин пикирлерин угушуп, сындан өткөрүштү.

Мындан сырткары, Кыргызстандын жергиликтүү билим берүү органдары, мектеп директорлору жана мугалимдери уюштуруу иштеринде фокус тобун өткөрүштү жана талкууга катышышты, электрондук ресурстарды сындан өткөрүштү жана пикирлерин беришти.

Биздин оюбузча көпчүлүк элдин бирдиктүү иши Кыргызстандын англис тили мугалимдери жана окуучуларына баа жеткис жардам болуп эсептелет.

British Council ресурстары англис тили мугалимдери үчүн ишеничтүү жана заманбап, кызыктуу жана пайдалуу, ошондой эле бардык талаптарга жооп берет.

Англис тили мугалимдерине жардам катары, керектүү материалдарды көп убакыт кетирбей, оңой табуу үчүн Казакстан жана Кыргызстандагы British Council уюму Кыргыз Республикасындагы Билим берүү жана илим министирлиги жана Кыргыз билим берүү академиясынын мугалимдердин чеберчилигин өркүндөтүү борборунун колдоосу менен жаңы долбоорду ишке киргизишти.

Бул – мугалим үчүн колдонмо, жалпы билим берүүчү мектептердин педагогдорунун, тренерлеринин жана англис тили мугалимдеринин чогуу иштешкен эмгегинин натыйжасы.

Колдонмонун негизги максаты жалпы билим берүүчү мектептердин 3-11-класстарынын окуучулары үчүн окуу планы менен ылайыкташтырылган British Council уюмунун электрондук ресурстарынын веб-сайттарга шилтенмелерин мугалимдерге кенен тандоо менен сунуштоо болуп эсептелет.

Бул максат англис тили мугалимдеринин электрондук көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жана аны педагогикалык практикада колдонууга багытталган.

Колдонмо мугалимдердин так маалымат алуусун жана керектүү окуу материалын издөөгө кеткен убакытты үнөмдөөсүн камсыз кылат жана окуучуларды окутуу процессинде он-лайн көнүгүүлөргө кызыктырат.

Мугалимдер үчүн колдонмо 9 жаштан 18 жашка чейинки окуучуларга ылайык көп көнүгүүлөргө шилтенмелерди камтыйт.

Колдонмону:

- Окутууда заманбап технологияларды пайдаланууну каалаган жаш адистер же педагогикалык жогорку окуу жайлардын студенттери, электрондук көндүмдөрү бар, бирок окуу процессинде аларды колдонуу тажрыйбасы жок мугалимдер;

- Заманбап технологияларды пайдаланбаган тажрыйбалуу мугалимдер;

- Электрондук көндүмдөрү бар жана пайдалануу боюнча тажрыйбалуу, маалымат издөөгө кеткен убакытты үнөмдөгөн мугалимдер пайдалана алышат.

Башталгыч, орто жана жогорку класстарда сабак берген жана англис тилин окутууда жана окуу материалдарын иштеп чыгууда тажрыйбасы көп, педагогикалык ишинде санариптик ресурстарды колдоно билген жана окутууда электрондук ресурстардын маанилүүлүгүн түшүнгөн, 10 мугалимден турган жумушчу топ катышты.

Колдонмо жалпы билим берүүнүн ар кандай деңгээлдери үчүн түзүлгөн электрондук ресурстарга керектүү шилтенмелери бар 3 бөлүктөн турат. Ошондой эле грамматика боюнча кошумча бөлүмү бар.

Ар бир бөлүм ар кайсы класс үчүн колдонууга боло турган көнүгүүлөрдү, тапшырмаларды, ырларды жана оюндарды сунуштайт.

Ошондой эле ал жерден кантип катталуу, шилтемени колдонуу жана маалыматты жүктөп алуу боюнча маалымат алса болот.

Ар бир бөлүмдөгү карта класстар боюнча мугалим үчүн жаңы билим алууга окуу материалына шилтенмени камтыйт. Бардык көнүгүүлөр окуучулар класста жана өз алдынча иштөөсү үчүн пайдаланылат, бул болсо алардын окууга болгон шыгын жогорулатат. Колдонмо төмөнкү бөлүмдөрдөн турат:

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ҮЧҮН САНАРИПТИК РЕСУРСТАР

- Башталгыч мектеп бөлүмүнө киришүү.
- Катталуу боюнча колдонмо.
- Карта

ОРТО МЕКТЕП ҮЧҮН САНАРИПТИК РЕСУРСТАР

- Орто мектеп бөлүмүнө киришүү.
- Катталуу боюнча колдонмо.
- Карта

ЖОГОРКУ МЕКТЕП ҮЧҮН САНАРИПТИК РЕСУРСТАР

- Жогорку мектеп бөлүмүнө киришүү.
- Катталуу боюнча колдонмо
- Карта

БАРДЫК ДЕҢГЭЭЛДЕР ҮЧҮН ГРАММАТИКА

Колдонмонун баалуулугу British Council электрондук ресурстары бардык деңгээлдер боюнча мамлекеттик окуу программасынын талаптарына жооп бере алат жана англис тилинин кептик, окуу, жазуу, угуп түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүп, грамматиканы жана лексиканы үйрөнүүгө багытталган.

Мугалимдер ресурстар менен иштөө үчүн төмөнкү веб-сайттарда катталууга тийиш:

<http://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/> (3-4-класстар үчүн)

<http://learnenglishteens.britishcouncil.org/> (5-9-класстар үчүн)

<http://learnenglish.britishcouncil.org/en/> (10-11-класстар үчүн)

Веб-сайтка кантип катталуу жөнүндө маалымат ар бир бөлүмдүн каттоо колдонмосунда жайгашкан.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. <http://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/>
2. <http://learnenglishteens.britishcouncil.org/en/>
3. <http://teachenglishteens.britishcouncil.org/en/>
4. <https://docplayer.ru/25889523-Ministerstvo-obrazovaniya-i-nauki-kyrgyzskoy-respubliki-predmetnyy-standart-po-inostrannomu-yazyku-3-4-5-9-klassy.html>
5. Booklet for Kyrgyzstan file:///C:/Users/User/Downloads/booklet_for_Kyrgyzstan.pdf.
6. Booklet for Kazakhstan. file:///C:/Users/User/Downloads/booklet_for_Kazakhstan.pdf.
7. Жалпы билим берүүчү мектептердин англис тили боюнча программасы. – Бишкек., 2017.

*Алимбеков А.,
п.и.д., профессор
Кыргыз–Түрк «Манас» университети*

*Кыдыралиева А.Р.
педагогика кафедрасынын башчысы
Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын
жогорулатуу жана кайра даярдоо институту*

И. БЕКБОЕВДИН ДИДАКТИКАЛЫК ЭМГЕКТЕРИН ПЕДАГОГИКА ДИСЦИПЛИНАЛАРЫН ОКУТУУДА КОЛДОНУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

*Алимбеков А.,
д.п.н., профессор
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»*

*Кыдыралиева А.Р.
зав. кафедра педагогики
Республиканский институт повышения квалификации и
переподготовки педагогических работников*

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ТРУДОВ И. БЕКБОЕВА В ПРЕПОДАВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

*Alimbekov A.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyrgyz-Turkish Manas University*

*Kydyralieva A.R.
Republican Institute for Continuing
Education and Retraining of Teachers*

ISSUES OF USE OF DIDACTIC WORKS OF I. BEKBOYEV IN THE TEACHING OF PEDAGOGICAL DISCIPLINES

***Аннотация:** Макалада сыпаттама изилдөө моделинин негизинде Кыргызстандын залкар илимпоз педагогу И. Бекбоевдин илимий-педагогикалык эмгектери жана алардын азыркы мугалимдердин дидактикалык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдөгү орду белгиленет. Болочок мугалимдерди даярдоо процессинин өзөктүү компоненти болгон педагогика дисциплинасын окутууда И. Бекбоевдин эмгектерин колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңири экендиги фактылык материалдардын негизинде тастыкталат.*

***Аннотация:** В статье на основе модели качественного исследования отмечается роли и место научно-педагогических трудов выдающегося педагога ученого И. Бекбоева в развитии дидактической компетентности учителей. На основе фактических материалов доказана широкие возможности использования научно-педагогических трудов И. Бекбоева в преподавании педагогических дисциплин как стержневого компонента процесса подготовки будущих учителей.*

***Annotation:** Based on the model of qualitative research, the article notes the roles and place of scientific and pedagogical works of the outstanding teacher scientist I. Bekboev in the development of didactic competence of teachers. On the basis of factual materials, the broad possibilities of using the scientific and pedagogical works of I. Bekboev in the teaching of pedagogical disciplines as the core component of the training of future teachers have been proved.*

Түйүндүү сөздөр: *И. Бекбоев, мугалим, дидактика, педагогика, дисциплина, окутуу, даярдоо, компетенттүүлүк.*

Ключевые слова: *И. Бекбоев, учитель, дидактика, педагогика, дисциплина, обучение, подготовка, компетентность.*

Keywords: *I. Bekboyev, teacher, didactics, pedagogy, discipline, education, training, competence.*

Окутуу тарбиялоо жаатындагы адамзат топтогон ойлордун өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон окумуштуулардын эмгектерин болочок мугалимдерди даярдоодо колдонуу жогорку педагогикалык билим берүү чөйрөсүндөгү абалтан келе жаткан салттарынын бири. Тигил же бул окумуштуунун эмгектери жана алардын таалим-тарбия мекемелеринин ишинин мазмунун өркүндөтүүгө кошкон салымы заманбап маселелерди чечүү жаатындагы актуалдуулугу менен өлчөнөт. Бирок, илим менен практикада жалпы илимий педагогикалык коомчулук үчүн өнөкөткө айланган салт бар. Ал азыркы педагогикалык билим берүүнүн анын ичинде педагогика дисциплинасынын мазмунун өркүндөтүүдө өткөн доорлордогу окумуштуу педагогдордун мурастарына кайрылуу менен чектелүү. Алсак, азыркы педагогика тарыхы курсунун мазмуну айрым учкай маалыматтарды эске албаганда негизинен ХХ кылымга чейинки ойчул педагогдордун илимий педагогикалык ишмердүүлүгүнөн турат. Арийне, педагогика билимдердин өнүгүшүн Я.А. Коменский, А. Дистервег, К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский сыяктуу классик педагогдордун эмгектерисиз элестете албайбыз. Ошону менен бирдикте биздин оюбузча улуттук тарыхтагы көрүнүктүү окумуштуу педагогдордун илимий-чыгармачылык ишмердүүлүгү аркылуу камсыз калынган рационалдуу ойлор менен тажрыйбаларды көз жаздымда калтырууга болбойт. Анткени, ата мекендик аалымдардын педагогикалык идеялары республиканын мектептериндеги көйгөйлөрдүү чечүү зарылдыганын улам жаралып аны аны чечүү процесстери менен коштолгон. Кыргыз педагогикасында эмгектери дал ушундай функцияларды аткарган залкар илимпоз педагогдордун бири Кыргыз Эл мугалими, КРУИАнын мүчө-корреспонденти, педагогика илимдеринин доктору, профессор Исак Бекбоев. Кыргыз адабияты деген эсибизге обол Ч. Айтматов келгендей кыргыз илимий педагогикасы дегенде эң биринчи пайда болуучу ассоциация бул И. Бекбоевдин ысмы экендиги бүгүнкү күнү талашсыз чындык.

Биздин пикирибизде Исак Бекбоевдин эмгектериндеги педагогиканын көп кырдуу актуалдуу проблемаларын жалпы жонунан төмөнкүдөй тизмектеп көрсөтүүгө болот: педагогиканын түйүндүү түшүнүктөрүн терминдер базасынын кыргызча эквиваленттерин, маани-маңызын аныктоо; бала окуу процессинин объекти жана субъекти катары; мугалимдин жана мектеп жетекчисинин кесиптик инсандык сапаттарынын мазмуну, критерийлери; окутуунун методдору, принциптери, технологиялары; окуучулардын окуу жана танып билүү ишмердүүлүктөрүн калыптандыруунун негизги компоненттери; окутуу процессин, класстык сабакты оптималдаштыруунун педагогикалык негиздери; математиканы турмуш менен байланышта окутуунун теориясы жана методикасы; окутуу процессин демократиялаштыруу, инсан таламдуу окутуу теориясы жана практикасы; өлкөдөгү жалпы орто мектептерди мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына жооп берген, жаңы оригиналдуу окуу китептер жана окуу куралдар менен массалык түрдө жабдуу жолдорун издөө.

Исак Бекбоевичтин «Азыркы сабакка коюлуучу дидактикалык талаптар жөнүндө» (1975), «Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы» (1988), «Инсандын адистик жактан калыптанышынын илимий негиздери» (1989), «Окуучуларды эмгекке тарбиялоонун теориялык методикалык негиздери» (1992), «Мектеп окуу китебинин авторуна эскерткич» (1999), «Инсанга багыттануу» (2000), «Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери» (2003 жана 2004), «Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар» (2005) сыяктуу

эмгектери кыргыз мектептеринде, жогорку окуу жайларда кеңири белгилүү болуу менен бирдикте бүгүнкү мугалимдердин дидактикалык компетенттүүлүгүн өркүндөтүү үчүн ресурс катары кызмат кылып келе жатат. Жогорудагы эмгектердин аталыштары айкындап тургандай И. Бекбоевдин эмгектеринин ичинде дидактикалык эмгектер орчундуу орунду ээлейт.

Биз буга байланыштуу мугалимдин дидактикалык компетенттүүлүгү түшүнүгүнө кыскача токтоло кетүүнү эп көрдүк. Жалпы жонунан кесиптик-дидактикалык компетенттүүлүк педагогдун образын толуктап анын инсанынын бүтүндүгүн туюндуруп турат. Мугалимдин педагогикалык маданиятынын бул түрүн өнүктүрүү анын бүтүндөй инсанынын идеалы, анын кесиптик билимдеринин жана дидактикалык көндүмдөрүнүн бай күч-кубаты менен байланышып кесипкөйдүн образын жаратууга багытталат. Кесиптик-дидактикалык компетенттүүлүк педагогдун инсанынын адамдык сапаттарын трансформациялайт, ошондой эле анын кесиптик жактан өзүн өзү жаратышына өбөлгө түзөт.

Илимий адабияттарда дидактикалык компетенттүүлүк В.И. Гринев тарабынан инсандык сапат, ишмердүүлүккө даярдык, компетенттүүлүктөрдүн тутуму, билим, билгичтик көндүмдөрдүн системасы катары аңдалат [7]. Дидактикалык компетенттүүлүктүн маңызы И.Г. Шамсутдинова тарабынан дидактикалык маселелерди чечүүнүн кыска жана оптималдуу жолдорун таба билүү жана чечүү жөндөмү катары ачыкталат. [11, с. 222]. В.Б. Лебединцев дидактикалык компетенттүүлүктү «ар түрдүү окуучулар үчүн индивидуалдуу билим берүү маршруттарын кура билүүгө даярдык катары чечмелейт» [9, с. 37].

Жогорку окуу жайларда болочок мугалимдердин дидактикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууга чакырылган дисциплиналардын бири педагогика дисциплинасы.

Педагогика дисциплинасынын алкагында И. Бекбоевдин педагогикалык идеяларын колдонууда курсту алып барган окутуучунун субъективдүү көз карашына эмес, белгилүү илимий принциптерге негизделиши шарт. Алардын ичинен кесипке багытталгандык репрезентативдүүлүк принциптерин өзгөчө бөлүп кароо абзел. *Кесиптик ишмердүүлүккө багытталгандык принциби* И. Бекбоевдин педагогикалык идеяларын тандоодо болочок мугалимдин кесиптик дидактикалык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө канчалык деңгээлде салым кошо алаарын таразалап талдап алууну талап этилет. Буга ылайык тандалып алынган материалдардын көптүгүнө эмес, алардын азыркы педагогикалык процеске таандык пайдалуулук касиетине басым жасоо абзел. Резантативдүүлүк – бул И. Бекбоевдин түрдүү жылдарда жарыяланган эмгектери жаралган тарыхый жана саясий шарттарды эске алууну талап этет. Жалпыга маалым педагогикалык баалуулуктар тынымсыз жаңыланып өзгөрүп олтурат. Айрыкча Совет доорунда жаралган ар кандай илимпоздун эмгектерине бүгүнкү мерчем менен кароо зарылдыгы бар.

Жогорку педагогикалык окуу жайларда болочок мугалимдерди кесиптик педагогикалык жактан даярдоодо И. Бекбоевдин дидактикалык эмгектерин колдонууда негизги роль педагогика дисциплинасына таандык экендигин биздин Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде жана Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институнунда жүргүзгөн тажрыйбаларыбыз таасын көрсөттү. Аталган дисциплина болочок мугалимдерди адистештирүү багытындагы интегративдик мүнөзгө ээ. Биздин изилдөөлөрүбүз И. Бекбоевдин дидактикалык эмгектерин колдонуу педагогикалык билимдерди реалдуу кыргыз мектептеринин проблемалары менен бүтүндөштүрүп аталган дисциплинанын кайтарып алуулугун, баалуулугун да жогорулатууга таасир этээрин көрсөттү. Сөзүбүз ынанымдуу болуш үчүн айрым өрнөктөргө кайрыла кетели. “Педагогика” курсунун алгачкы темасында түйүндүү түшүнүктөр, категориялар каралат. Тике айтканда бул тема өтө татаал ошону менен бирдикте башка илимий педагогикалык билимдерди өздөштүрүүгө ачык катары кызмат кылган сабак. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында бул сабакты И. Бекбоевдин табылгалары менен байланышсыз өтүүгө болбойт. Анткени, И. Бекбоев педагогика жаатындагы илимий терминдердин улуттук тилдеги эквиваленттерин табууга башкалардан көбүрөөк эмгек сарптаган окумуштуу. И. Бекбоев тарабынан «Эл агартуу» журналынын беттеринде

“программалаштырылган окутуу”, “окутуу методдору”, “педагогикалык тажрыйба”, “педагогикалык коллектив”, Эстетика; “эрудиция” “эргономика”, “электика”, “экзамен”, “акселерация”, “эвристическая беседа”. “эгоизм”, “билим жана анын түрлөрү”, “педагогикалык консилиум” сыяктуу ж.б. бир катар терминдердин маани-маңызы кыргызча ачыкталып алар жогорку окуу жайлардын педагогика жана методика курстары боюнча кыргызча дарс окуган окутуучулар, аспиранттар, студенттер тарабынан эң негизги таяныч булактар катары колдонула баштаган [8].

Адатта “Педагогика” курсунун алгачкы темаларынын биринде аталган илимдин пайда болуу жана өнүгүү тарыхына кыскача экскурс жасалат. Сөз башында эскерткенибиздей соңку жылдарда жарык көргөн кыргыз тилиндеги көпчүлүк окуу программа, окуу китептерде педагогика илиминин өнүгүш тарыхы боюнча маалыматтарда кыргыз окумуштууларына орун табылбай келет. Биздин пикирибизде аталган теманын контекстинде Б.К. Кулдашев, А.Я. Арет, А.Э. Измайлов, И. Бекбоев, Л.А. Шейман, Э. Мамбетакунов, Т. Ормонов сыяктуу илимде рационалдуу салымы бар окумуштуулардын ысымдарынын аталышы адилеттүү. Алсак, Кыргыз улуттук илимий педагогикасынын жаралыш, өнүгүш, калыптаныш тарыхын И. Бекбоевдин илимпоздук этаптарынан ажыратып кароого болбойт. Кыргыз илимий педагогикасы Исак Бекбоевдин илимий-ишмердүүлүгү менен жашташ, аны менен ажырагыс биримдикте калыптанды [2]. Исак Бекбоев кыргыз педагогика илиминин тарыхындагы этаптуу урунттуу учурларында көч башында болуп, билими, акылмандыгы, кеменгерлиги кыраакылыгы менен анын келечегине чексиз салым кошуп келе жаткан адам. Ал кыргызча педагогикалык текст жаратуунун баштоочусу. Өзүнүн оригиналдуу окуу китептери менен өз өлкөсүнүн педагогикалык брендин башка өлкөлөргө таркаткан Борбордук Азияда аналогу жок окумуштуу-педагог. Анын классикалык дидактикалык эмгектери республикабызда билим берүү ишин өнүктүрүүнүн реалдуу факторуна, ал эми өмүр жашоо нускасы, өрнөгү дидактикалык санатка айланган [2].

“Педагогика” курсунунун алкагында дидактикалык теорияга жол ачкан темалардын бири “Билим берүүнүн мазмуну”. Мында инсанды өнүктүрүүнүн бирден бир каражаты болгон окутуу ишин ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн, окуучуларды эмнеге окутуу керек? Ошондой эле окутуунун натыйжасында балдар эмнелерге ээ болушу керек?- деген суроолор каралат. Бул маселелерди чагылдыруучу мамлекеттик документтер катары окуу план, окуу программа, окуу китептер талдоого алынат.

Дал ушул теманын алкагында И. Бекбоевдин эмгектерин колдонуу мүмкүнчүлүгү кеңири. И. Бекбоев баш болгон Кыргызстандык педагогдор билим берүүнүн мазмунун чечмелөөдө жалпы дидактикалык багыттардын бири катары И.Я. Лернердин жана М.Н. Скаткиндин концепциясын тандап алышып, методист-математиктер бул мазмунду педагогикалык жактан ыңгайлашкан билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн системасы, чыгармачыл ишмердүүлүк тажрыйбасы жана ишмердүүлүккө карата эмоционалдык-баалуулук мамиле тажрыйбасы сыяктуу көп аспектиде изилдешкен.

Анткени, И. Бекбоев жана анын шакриттеринин кайраттуу эмгегинин натыйжасында өлкө тарыхында алгачкы ирет I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI класстардын окуучулары үчүн математика сабагынын окуу программалары, окуу китептери иштелип чыккан. Бул изилдөөдө билим берүүнү гуманитаризациялаштыруу жана демократизациялаштыруу маселелери каралып, заманбап мектептин ишмердүүлүгүнүн мазмунун жаңыртуу боюнча талаптар иштелип чыккан, математиканы окутуу методикасынын этномаданий багытталгандыгы айкындалат (1991, 1999). Мындан тышкары И.Б. Бекбоевдин жетекчилиги астында Кыргыз билим берүү институтунун кызматкерлери XX кылымдын 90-жылдарынын биринчи жарымында ушундай концепцияларды, анын ичинде математика тармагы боюнча концепцияны иштеп чыгышкан. Бул теманы үйрөнүүдө И. Бекбоевдин жетекчилиги менен жаралган билим берүү концепцияларды, окуу программаларды, окуу китептерди студенттерге тааныштыруу менен эле чектелбестен аларды анализдөөгө байланыштуу тапшырмаларды аткартууга тартуу алардын түшүнүктөрүн конкреттештирет.

“Педагогика” курсунда окутуу процессинин максат, милдеттери, методдор, технологиялар баары түгөлү менен класстык сабактын алкагында ишке ашып чындыкка айланат. Ошондуктан “Педагогика” дисциплинасынын мазмунундагы “Окуу процессин пландаштыруу” аттуу тема бүтүндөй программалык материалдардын түйүнү болуп эсептелет. Бул маселе И. Бекбоевдин А. Алимбеков менен биргеликте даярдап жарыялаган эмгегинде (Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабак жана аны өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүү мектептин муг-дери жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн. – Б.; 2011. – 170 б.) дал ушундай аңдалып төмөнкүчө ачыкталган: “Адатта мектеп дегенде сөздү эшиткенибизде эсибизге эркисизден класстык сабактын элеси келет. Анткени, мектептеги окуу ишинин 98 % сабак формасында өтөт. Орто мектепти бүтүргөн ар бир окуучу кеминде 10 миң сабак алат. Ал эми университетти бүткөндөн баштап пенсия курагына чейин иштеген ар бир мугалим кеминде 25 миң сабак өтөт. Бир тамчы шүүдүрүмдөн бүт ааламдын элеси көрүнгөндөй 45-минуталык сабак да мектептин окуу-методикалык, тарбиялык, уюштуруучулук иштеринин мүнөзүн түгөл чагылдырып көрсөтөт” [6, 4]. Аталган эмгек болочок мугалимдерди окутуу ишмердүүлүгүнө даярдоонун бардык аспектерин ичине камтыйт. Баса белгилей кетүү абзел. Бүгүн класстык сабак маселеси педагогикалык адабияттардын көпчүлүгүндө тике жана кыйыр түрдө каралып келет. Ал эми И. Бекбоев жана А. Алимбеков тарабынан сунушталган эмгек жападан жалгыз сабак проблемасына арналып мугалимдерди сабакты даярдоо жана аны өткөрүү технологиясы боюнча көп кырдуу билимдерге ээ кылуу максатын көздөйт. Сапаттуу сабак дайыма жакшылап ойлонуштурулган план түзүүдөн башталаарын баса белгилешип аталган китептин бешинчи бөлүмүндө окуу ишин пландаштыруунун пайдалуу жактары, календарлык тематикалык жана күндөлүк сабак планын түзүүнүн ыкмалары, аларды баалоонун критерийлерин негиздеп беришкен. Соңку бөлүмдө өзүнүн жана башкалардын сабактарын анализдей билүү мугалимдин педагогикалык чеберчилигинин өнүгүшүнүн бирден бир шарты катары каралып сабакты талдоодо жетекчиликке алынуучу принциптер, сабактын этаптарын, өткөрүү технологиясын анализдөөдө колдонулуучу болжолдуу суроолор, түрдүү схемалар берилген. Биздин пикирибизде педагогика дисциплинасы боюнча азыркы окуу куралдарда дал ушундай бөлүм жетишпейт.

Бир макаланын алкагында И. Бекбоевдин эмгектерин педагогика сабактарында колдонуунун бардык аспектерин камтуу мүмкүн болбогондуктан айрым темалардын тегерегинде гана токтолдук.

Биз тарабынан талдоого алынган материалдар жана жүргүзүлгөн тажрыйбалар төмөнкүдөй жалпылоолорду жасап, корутунду чыгарууга мүмкүнчүлүк берет:

1. И. Бекбоевдин эмгектеринде “Педагогика” дисциплинасынын программалык материалдарын мазмундук жактан байытуу, өркүндөтүүгө өбөлгө болгон ойлор жана табылгалар арбын. Ал илимий практикалык табылгалар бүгүнкү мугалимдин компетенттүүлүгүн калыптандыруунун актуалдуу милдеттери менен үндөш.

2. И. Бекбоев жана башка ата мекендик окумуштуулардын эмгектерин үйрөнүү жана мугалимдерди даярдоо практикасында колдонуу аларды кыргыз мектептеринин өз топурагында жаралган жандуу педагогикалык билимдерге ээ болуусуна өбөлгө болот.

Ошондуктан ата мекендик илимпоз педагогдордун табылгаларын изилдеп тактоо, тажрыйбада колдонуу илимдеги актуалдуу проблемалардын катарында кароо абзел.

АДАБИЯТТАР:

1. Абдиев А.А. Основатель научной школы методистов-математиков в Кыргызстане // И.Б. Бекбоев – мугалимдердин мугалими, окумуштуу-методисттер, аспиранттар жана мугалимдер үчүн. – Б.: "Гүлчынар", 2008. – 160 б. /ошол китепте 40-51 бб.

2. Алимбеков А. Кыргыз педагогикасындагы "Исак Бекбоев феномени" /Заман Кыргызстан. – 2010, 15- январь.

3. Байгазиев С. "Улуттук педагогиканын улуу устаты Исак Бекбоев". (педагогикалык портрет). –Б., 2010. – 87 б.
4. Бекбоев И. Проблемы новой ориентации системы образования. Теория и практика инновационного образования. //Кырг. институт образования. – 2000. – С. 117-126.
5. Бекбоев И. Учебник юного Кырг. в XXI веке. // Русский язык и литература в школах Кыргызстана. – 2000. – № 1-2. – С. 1-11.
6. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабак жана аны өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүү мектептин муг-дери жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн. – Б., 2011. – 170 б.
7. Гринев В.И. Формирование дидактической культуры будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук.– Харьков, 2003.
8. Кыдыралиева А.И. Бекбоевдин эмгектериндеги окутуу-тарбиялоонун жалпы маселелери // Наука и новые технологии, 2013, № 5. – 309-311 б.
9. Лебединцев В.Б. Коллективные учебные занятия как средство обеспечения индивидуальных учебных траекторий учащихся малочисленных сельских школ : дис. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 2008
10. Мамбетакунов Э., Байсалов Д. «И. Бекбоевдин илимий-педагогикалык портреттери» /И.Б. Бекбоев – мугалимдердин мугалими. Окумуштуу-методисттер, аспиранттар, мугалимдер үчүн. Түз. С. Рысбаев, А.А. – Б.: «Гулчынар», 2008. – 22-24 бб.
11. Шамсутдинова И.Г. Дидактическая компетентность учителя // Высшее педагогическое образование в России: материалы междунаро. науч.-практ. конф.: в 2 ч. – М., 1997. – Ч. 1.

*Козубаева Бурул Увайдуллаевна
ага илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КЫРГЫЗСТАН ТАРЫХЫНЫН МАЗМУНУН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК МАМИЛЕНИН
НЕГИЗИНДЕ ОПТИМАЛДАШТЫРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

*Козубаева Бурул Увайдуллаевна
старший научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПТИМИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ ИСТОРИИ
КЫРГЫЗСТАНА НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА**

*Kozubaeva Burul Uvaydullaevna
Senior Researcher
Kyrgyz Academy of Education*

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF OPTIMIZING THE CONTENT OF THE HISTORY
OF KYRGYZSTAN BASED ON THE COMPETENCY-BASED APPROACH**

Аннотация: Макалада билим берүүнүн мазмуну жөнүндө жалпы түшүнүк берилип, Кыргызстандын тарыхый билим берүүсүнүн мазмунуна Кыргызстан тарыхы курсунун киргизилүүсүнүн тарыхына сарасеп салынган. Ар кайсы жылдары Кыргызстан тарыхы курсу кандай өнүктү жана калыптанды? деген суроого жооп берилип, заманбап коомго ылайык анын мазмунун өзгөртүү керектиги тууралуу айтылган. Дүйнөлүк тарых жана Кыргызстандын тарыхы бири-бири менен байланышта өнүккөндүктөн, алардын мазмунун өзгөртүүнүн жалпы себептери көрсөтүлгөн.

Аннотация: В статье автором даны общие понятия о содержании образования, а также о роли курса истории Кыргызстана в содержании исторического образования Кыргызстана. Также говорится о необходимости изменения содержания истории Кыргызстана, дается ответ на вопрос в какие годы и как формировался и развивался история Кыргызстана. Так как мировая история и история Кыргызстана развивался неразрывно, дана причина тотальной трансформации их содержания.

Annotatoin: In the article the author gives the general idea of the content of education, and the role of exchange rate history of Kyrgyzstan in the content of history education in Kyrgyzstan. Also referred to the need to change the content of the history of Kyrgyzstan, we answer the question in what years and how was formed and developed the history of Kyrgyzstan. Since world history and the history of Kyrgyzstan developed intrinsically, given the reason for a total transformation of their content.

Түйүндүү сөздөр: билим берүүнүн мазмуну, саясий тарых, тарыхый инсандарды окуп-үйрөнүү методу, европацентризм, жарандык иденттүүлүк, этномаданий биримдүүлүк.

Ключевые слова: содержания образования, политическая история, метод изучения исторических личностей, европацентризм, гражданская идентичность, этнокультура.

Key words: the content of education, political history, method of studying historical figures evropatsentrizm, civil identity, ethnocentrism.

Тарыхый билим берүүнүн бүгүнкү негизги талабы окуучунун билимин күндөлүк жашоосунда колдоно алууга жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу болуп саналат. Ошол эле мезгилде тарых билим берүүчү жана баяндоочу предмет. Тарых предметинде ар бир сабакта жаңы тема өтүлүп, окуучуларга жаңы билимдер берилип, темага байланышкан

түшүнүктөрдү калыптандырып баруу керек. Окуучу өз алдынча чыграмачылык изденүү менен тапшырмаларды аткаруудан мурда ага тарыхый билимдердин жыйындысын берүү зарыл. Андан соң гана компетенттүүлүк жөнүндө сөз кылуу жөндүү.

Жалпы билим берүүчү мектептер дүйнөнү жалпы таанып-билүүгө багытталган. Билим берүү тармагындагы нормативдер: стандарт, программа жана окуу методикалык комплекстердин талаптарына ылайык 5-6-класстан баштап окуучу байыркы коомду бардык тармактарын: жаратылышын, чарбасын, саясий жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүн, күндөлүк турмушун жана маданиятын окуп-үйрөнүүгө милдеттүү. Курсту аяктаганда окуучу анык коюлган компетенттүүлүктөргө жетишүүсү керек. Бирок, окуу материалынын көлөмү окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө туура келеби, окуу китептер бул материалды эске алып жазылганбы, бул чоң суроо.

Демек, Кыргызстан тарыхы предметинин мазмунун оптималдаштыруу процессинде салттуу окутууга негизделген окуучулардын чыгармачыл изденүүсүнө шарт түзүүчү жаңы тарыхый билим берүүнүн мазмунун түзүү керектелет.

Мазмун – билим берүү системасынын негизги компоненти болуп эсептелет. Ошондуктан, педгогикада билим берүүнүн мазмунун, критерийлерин аныктоо жана аларды окутуу процесси үчүн тандоо актуалдуу маселелерден болуп саналат. Биринчиден, билим берүүнүн мазмунунун түзүлүшүн жана структурасын аныктоо, экинчиден, мазмундун логикалык ирээттүү түзүлүшү маанилүү болуп эсептелет.

Билим берүүнүн мазмунун төмөнкүдөй бөлүнөт:

1. Жалпы билим берүүнүн түзүлүшү эки аспекттен: техникалык жана адисттик; экинчиси, жалпы билим берүүчү мектептерден турат. Бул деңгээл окуу курстарынын топтомун жана ага кирүүчү окуу предметтерин, логикалык иреттүүлүк жана окуучунун жаш өзгөчөлүгүн эске алуудан түзүлүп, окуу пландарын түзүү менен ишке ашырылат;

2. Конкреттүү окуу предметтердин мазмуну: сапаттык жана сандык көлөмдүн, өздөштүрүү деңгээлинин татаалдыгын аныктоо, логикалык иреттүүлүктү тандоо жана окуп-үйрөнүүгө негизделип, окуу программаларды түзүү жана окуу китептерин жазуу менен ишке ашырылат;

3. Ар бир окуу предметинин ичиндеги бөлүмдөрдүн мазмуну, темалар жана сабактар [7, с. 57-64]

О.э. билим берүүнүн мазмунун экиге:

Биринчиси – теориялык бөлүк;

Экинчиси – программалык документтер жана окуу-методикалык комплекттерден [8, с. 143] турат деп бөлүп жүрүшөт.

Кыргызстандын жана кыргыз элинин тарыхы курс катары Кыргызстандын билим берүү системасына XX к., 50-жж. киргизилип, мазмуну түзүлгөн. Бул жылдардын аралыгында Кыргызстан тарыхы тарыхчы-окумуштуу агайларыбыз тарабынан тынбай изилденип, үйрөнүлүп, мазмуну калыптанып барды. Негизинен Кыргызстан тарыхынын республиканын билим берүү системасына курс катары кирүүсүн үч этапка бөлсөк болот:

1 – этап: Кыргызстан тарыхынын алгачкы курс катары киргизилиши (1957-1989-жж.);

2 – этап: Кыргызстан тарыхы курсунун калыптануу мезгили (1989-2005-жж.);

3 – этап: Кыргызстан тарыхы курсунун бүгүнкү абалы (2005-2015-жж.).

Алгачкы этапта Кыргызстандын жана кыргыз элинин тарыхын жалпы билим берүүчү мектептерде «СССРдин тарыхы» предметинин арасында кошумча саат катары аз саат болсо да окутуу киргизилген. Бул мезгилде мугалимдер толук түзүлүп бүтпөгөн программа, толукталышы керек болгон окуу китептери менен аз болсо да камсыз болушкан. Бул иштерди турмушка ашырууда Б. Жамгирчинов, А. Каниметов, И.Н. Шерстюктун баа жеткис эмгектери бар. Бул тарыхый эмгектерде окуучуларга берилүүчү алгачкы материалдардын топтомдору келтирилген. Экинчи этапта, 1989-жылдан баштап, 90-жж. А.А. Чукубаевдин жетекчилиги менен толук кандуу окуу программа [9, с. 4.], А. Кожобаевдин башчылыгында Кыргыз Республикасынын мектептеринде тарыхый билим берүүнүн концепциясы [2, 180-198-бб.] иштелип чыккан. Аталган концепция Тарыхый билим берүүнүн биринчи окуу-нормативдик

базасы болуп, стандарттын түзүлүшүнө жол ачты. 90-жж. экинчи жарымы Тарых предмети үчүн жемиштүү жылдардан болуп, жаңы стандарт [1]; толукталган, кайра иштелген концепция, программа, окуу китептери иштелип чыгып, мектептерге таркатылган. Үчүнчү этапта, т.а. азыркы мезгилди кошкондо 2005-жылдан бери Кыргызстандын Жалпы билим берүүчү уюмдарында Тарыхый билим берүүнүн стандартынын [3, 249-270-бб.] негизинде түзүлгөн Кыргызстан тарыхы курсу окутулуп келе жатат.

Акыркы жылдары тарых предметинин мазмунун түп тамырынан бери карап чыгуу зарыл деген пикирлер байма-бай айтылып келүүдө. Бул пикирлердин жаралуусунун эң биринчи себеби жогоруда айтылган компетенттүү инсанды тарбиялап чыгаруу, ошол эле мезгилде окуучуларда жарандык-патриоттук сезимдерди калыптандыруу болсо, экинчи бир чоң себеби, бүгүнкү күндөгү тарых предметинин мазмунун оордугу, көптүгү болууда. Буга байланыштуу көптөгөн тарыхчылар мурдагы формациялык өңүттөн цивилизациялык өңүткө өтүүнү сунушташууда. Бул сунушту колдоого алуу, бул багытты колдонуу тарых предметинин мазмунун бүтүндөй өзгөртүүгө алып келет. Албетте, тарых предметинин түпкү мазмуну ошол бойдон калат, болгону биз тарыхты маданий жактан окуп-үйрөнүүгө бет алабыз. Т.а. тарыхтын мазмунун басымдуу бөлүгү мурдагыдай фактылар, окуялар, даталардан турган саясаттан эмес, маданий жетишкендиктери, ачылыштары, элдердин, цивилизациялардын социалдык-коомдук өнүгүүсү, күндөлүк жашоосу тууралуу болмокчу.

Эң биринчиден, курстун теориялык негизин түзүү иштерин колго алуу жөндүү. Анткени, биринчиден, тарыхтын мазмунун саясий тарых түзөт. Эгер бүгүнкү күндөгү тарых окуу китептерин талдай турган болсок, анда эң биринчиден салттуу болуп калган саясий тарых биринчи орунда турат. Тарыхый билим берүүнүн стандарты боюнча окуучулар окуу китепте берилген тарыхый окуялардын датасын, жүрүшүн, кимдер катышкандыгын билүүгө шарт. Бирок, окуучулар, мисалы, кандайдыр бир тарыхый окуянын чыгуу себебин, шартын жана натыйжасын анчейин жакшы түшүнө беришпейт. Анткени, дээрлик бардык тарых боюнча окуу китептеринде бул боюнча ыраттуу берилген маалымат жок. Албетте, окуучулардын өткөндү кабыл алуусу абстарктуу эмес, тарыхый фактылар жана окуяларга негизделип калыптанат. Бирок, жүргүзүлгөн эксперименталдык иштер 5-6-класстын окуучусу тарыхый материалды окуп-үйрөнгөндөн кийин 4-6 гана түшүнүктү (дата, факт, тарыхый ысым, термин ж.б.) эстеп калыша тургандыгын тастыктады. Айрыкча бул мезгилде окуучу үчүн тарых предмети:

- өткөн мезгил тууралуу жаңы жана кызыктуу маалыматтары;
- табышмактуу жана сырдуу тарыхый окуялары;
- тарыхый инсандардын ишмердүүлүгү менен өзүнө тартат.

Бул мезгилде окуучуларды «абдан маанилүү» деп берилген толтура даталар, «татаал ысымдар», узун, түшүнүксүз сүйлөмдөрдөн турган көп маалыматтар эмес, кандайдыр бир кызыктуу окуялар, иллюстрациялар кызыктырат. Бирок, биз окуучуга жалаң көркөм сүрөттөрдөн турган тарыхты бербестен, акырындык менен аларды тарых илиминин кандайдыр бир жаңы маанини билдирген түшүнүктөр, терминдери менен тааныштырып, илимий тилге көнүктүрүп барышыбыз керек. Мисалы, Байыркы Даван мамлекети жөнүндө сөз кылганда, окуучуларды Давандагы шаарлардын саны, Кытай менен болгон согушу, аскерлердин саны, даталарга караганда, Давандын «көктөн түшкөн аргымактары», дыйканчылыгы, шаарлардын курулушу кызыктырат. Демек, тарыхый маалыматтарды берүүдө окуучуга Давандын чарбасы, күндөлүк турмушу, коомдук-социалдык абалы, Кытай менен болгон согушунун чыгуу себеби, шарттары жана натыйжасы жөнүндө маалыматтарды берүү максатка ылайыктуу болмок.

Экинчиден (жогорудагы пикирге кошумча), тарыхый билим берүүдө көптөгөн тарыхый инсандардын ысымдары аталып, алардын өмүр баянын окуп-үйрөнүү методу алдыңкы катарда турганына күбө болобуз. Автор үчүн кайсы бир доор, мамлекет жөнүндө айтып жатканда андагы бардык инсандар маанилүү. Бирок, окуучу үчүн бул жөн гана ысым. Мисалы, Усун мамлекети боюнча темада көптөгөн ысымдар аталат. Алар Усун мамлекетинин

күнбийлери; усундар жөнүндө жазган тарыхчылар, окумуштуулар; Кыргызстандын аймагына, Усун мамлекетине тиешелүү мурдагы жана кийинки ысымдар берилет [6, 83-91-бб.]. Алардын баарын эстеп калуу окуучу үчүн абдан кыйынга турат. Ал эми 6-класста берилген усундардын башчысы Унгүйми күнбий [6, 87-б.], 5-класста такыр эле башка тарыхый инсан: кытайлык каныша Унгүйми [5, 40-б.] болуп берилет. Мындай так эместиктер башка жерлерде дагы учурайт. Усун мамлекети Ө.Ж.Осмоновдун 5-класстарга арналган окуу китебинде жакшы берилген. Бул жерде окуучулардын жаш өзгөчөлүгү эске алынып, материал өтө жөнөкөй жана жатык тилде баяндалып, документтүү материалда ордо төңкөрүшү жөнүндө кызыктуу окуя сүрөттөлөт [4, 46-50-бб.].

Үчүнчүдөн, Дүйнөлүк тарых предметинин мазмуну европацентристик мамиледе берилген, анын түзүлүшү жана мазмуну Советтик тарыхый билим берүүнүн таасири астында калган. Т.а. биздин окуучулар Батыш мамлекеттеринин тарыхын бул мамлекеттердин жарандарынан жакшы билет десек жаңылбайбыз. Эгемендүү болгондон кийин дагы Дүйнөлүк тарыхтын мазмуну кандайдыр бир өзгөрүүсүз окутулуп келет. Болгону, СССРдин жана КПССтин тарыхы окутулбай калды.

Албетте, Дүйнөлүк элдердин тарыхы, мамлекеттердин өнүгүүсү менен тааныш болуу окуучунун кругозорун өстүрүп, анын коомго социалдашуусуна жардам берүүсү мүмкүн. Бирок, окуучуну кыйнап, мынчалык чоң көлөмдөгү Европанын тарыхын ийне-жибине чейин окуп-үйрөнүү керекпи?! Терең жана ар тараптуу материалдарды камтыган Дүйнөлүк тарыхтын бай мазмунун профилдик класстарга берүүгө эмнеге болбосун?! Жалпы билим берүүчү уюмдардын окуучулары Тарых жөнүндө жалпы маалымат алганы жетиштүү го. Бул багытта Чыгыш мамлекеттеринин жетишкендиктери, өнүгүүсү жөнүндөгү маалыматтар кенен берилип, Кыргызстан тарыхынын мазмунундагы Түрк элдеринин жана мамлекеттеринин тарыхы бул жакка өткөрүлсө кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхын кенен жана терең окуп-үйрөнүүгө шарт түзүлөт. Т.а. Дүйнөлүк тарых курсунун окуу жүктөмүндө Чыгыш цивилизацияларына басымдуу саат бөлүү. Согуштар, жортуулдар, инквизициялык репрессиялардан турган Европанын тарыхына караганда, бир топ кызыктуу маалыматтарга толтура Чыгыштын маданияты, адабияты, архитектурасынын тарыхы окуучунун кызыгуусун жаратып, руханий баалуулуктарын калыптандырып, нравалык-моралдык жүрүш-турушун аныктоого жардам бериши мүмкүн.

Ар бир мамлекет үчүн анын бекемдигин жана стабилдүүлүгүн сактап туруу үчүн улуттук сыймык жана этномаданий биримдүүлүк керек. Бүгүнкү окуу китептериндеги жылаңач чындыктан келип чыккан, улут үчүн коркунучтуу болгон жаштардагы «кыргыздар дайыма көз каранды болгон» деген көз караштын калыптанышы, улут үчүн сыймыктануу сезимдери не доо кетирип жаткан болбосун. Албетте, тарыхый окуяларды бурмалап болбойт, бирок, окуяларды башкача сөздөр менен чындыктан алыстабай, жалганга ыктабай берсе болот. Бул этноцентризмдик принцип менен түздөн-түз байланыштуу. Анткени, улут үчүн сыймыктануу, этностук биримдик, т.а. этноцентризм: улуттун дүйнө элдери менен тыгыз байланышында жана коңшу мамлекеттер менен мамилесинде көрүнөт [10]. Кыргыздардын тарыхы Дүйнөлүк тарых менен кандайдыр бир учурларда биригип, жалпысынан өз алдынча болсо дагы, биздин окуучулар сөзсүз Дүйнөлүк тарыхтагы орчундуу окуялар: Алгачкы жамааттык коомду, Байыркы Дүйнөнүн жана Орто кылымдардын цивилизацияларын, о.э. Жаңы мезгилди окуп-үйрөнөт. Бул келечектеги жарандарыбыздын дүйнө таанымынын кең болуусуна жана Кыргызстандын чек арасынан сыртка чыкканда билимдерин колдонууга негиз болот.

Тарых предмети түз жана кыйыр түрдө окуучунун көз карашынын калыптануусуна өбөлгө түзөт. Айрыкча Кыргызстан тарыхы курсу окуучуну Ата Мекенди сүйүү, коргоо, сыймыктануу сыяктуу патриоттук сезимдерге тарбиялоо милдеттерин алдына коёт. Тарых предметинин мазмуну бул багытта алдыңкы орунда туруп, жөн эле «куртак» тарыхты окуп-пастан алдына койгон максат, милдеттерин ишке ашырып, акылдуу жана билимдүү, компетенттүү жана мекенчил жаранды тарбиялап чыгарууну ишке ашырууну көздөйт.

АДАБИЯТТАР:

1. Государственный стандарт по истории для основной и средней общеобразовательной школы [Текст]: проект / Составители: Идинов А., Иманкулов М. и др. – Б., 1997. – 42 с.
2. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнү жаңылоонун концепциялары [Текст]. – Бишкек, 1995, – 180-198-бб.
3. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары [Текст] – Бишкек: “Билим куту”. – 2006. – 249-270-бб.
4. Кыргызстан тарыхы боюнча аңгемелер. 5-кл. А.С.Мырзакматова., Ө.Ж.Осмонов., К.С. Молдокасымов. – Б.: «Билим-компьютер», 2008. – 256 б.
5. Кыргызстандын тарыхы боюнча кыскача аңгемелер. 5-кл. А. Доталиев. – Б., 2009. 23-б.
6. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы. 6-кл. Т.К. Чоротегин., Т.Н. Өмүрбеков. «Билим-компьютер». – Б., 2008. – 87-б.
7. Леднев В.С. Содержание образования [Текст]: Учебное пособие / В.С. Леднев. – М.: Высшая школа. 1989. – С. 57-64.
8. Монахов В.М. Проблемы единого уровня общеобразовательной подготовки учащихся в средних учебных заведениях [Текст] / В.М.Монахов. – М., Педагогика, 1983. – 143 с.
9. Программы для средних учебных заведений [Текст]: История 4-10 (5-11) классы. Государственный комитет СССР по Народному образованию / – Фрунзе, “Мектеп”. 1990. – С.4.
10. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира [Текст] / М. Ферро. – М.: Высшая школа, 1992. – 351 с.

*Элебесова А.Б.
п.и.к., доцент,
Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы
Республикалык педагогикалык кызматкерлердин
квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту,
Бишкек ш. Кыргыз Республикасы*

**САБАКТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ — ОКУУЧУЛАРГА
СОЦИАЛДЫК ТААЛИМ-ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН ӨЗӨГҮ**

*Элебесова А.Б.
к.п.н., доцент,
Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки педагогических работников при Министерстве образования и науки
Кыргызской Республики,
г. Бишкек, Кыргызская Республика*

**ВНЕУРОЧНАЯ УЧЕБНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ — ОСНОВА СОЦИАЛЬНОГО
ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ**

*Elebesova A.B.
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Republican Institute for Advanced Studies and Retraining of Teachers at the Ministry of
Education and Science of the Kyrgyz Republic,
Bishkek, Kyrgyz Republic.*

**EXTRA CURRICULAR EDUCATIONAL ACTIVITY IS THE BASIS OF SOCIAL
TEACHING OF SCHOOLCHILDREN**

Аннотация: Макалада заманбап жалпы билим берүүчү мектепте сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү окуучуларга таалим-тарбия берүүнүн өзөгүн түзө тургандыгы тууралуу актуалдуу маселе каралды, сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун талаптары тастыкталды. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү боюнча уюштурулган иштердин жана жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктары чыгарылды.

Аннотация: В статье рассмотрена проблема внеурочной учебной деятельности и требования к её организации, которая является основой учебно-воспитательной работы современной общеобразовательной школы. Подведены итоги исследовательской работы по внеурочной учебной деятельности.

Annotation: The article addresses to the problems of extracurricular educational activities, the requirements for its organization as an urgent problem, which creates the basis for the educational work of a modern school. The results of research work on extracurricular activities are summarized.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүк, руханий-адептик багыт, сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү.

Ключевык слова: компетентность, духовно-нравственное направление, внеурочная учебная деятельность.

Key words: competence, spiritual and moral direction, extracurricular activities.

Макалада каралган проблеманын актуалдуулугу. Азыркы учурдагы заманбап жалпы билим берүүчү мектеп инсандын, коомдун жана мамлекеттин учурдагы жана болочок

актуалдуу муктаждыктарын камсыз кылуу, инсандын жана коомдун жарандык өзүн-өзү аңдоосун өнүктүрүү, өсүп жетилип келе жаткан муундун саламаттыгын сактоо жана чындоо милдеттерин ырааттуу жүзөгө ашырууга багытталган. Сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү бул милдеттерди чечүүчү каражаттардын өзөктүүсү болуп саналат. Ал «Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында» [4] окуучулардын метапредметтик жана инсандык натыйжаларга жетүүсүнө багытталган ишмердүүлүк катары каралган.

Изилдөөнүн материалдары жана методикасы. Изилдөө иши сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү боюнча педагогикалык эмгектерге талдоо жүргүзүүнүн негизинде жүргүзүлдү (Л.В. Байбородова [1], И.Б. Бекбоев [2], Д.В. Григорьев [3], А.Н. Леонтьев [5], М.И. Рожков [6], А.Б. Элебесова [7] ж.б.). Изилдөө жүргүзүүнүн методу катары сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун алдынкы тажрыйбаларына талдоо жүргүзүү, мугалимдер менен аңгемелешүү, мугалимдер жана окуучулар арасында анкеталык сурамжылоо жүргүзүү ыкмалары колдонулду.

Азыркы учурда Кыргызстандагы жалпы билим берүүнүн заманбап этабы *компетенттүүлүк* категориясы менен, тактап айтканда, билимдерди жана билгиликтерди интеграциялоого, аларды учурдагы чөйрөнүн тез өзгөрүлмө талаптарына ылайык колдоно билүүгө жөндөмдүүлүктү калыптандыруу менен мүнөздөлөт. Компетенттүүлүккө окутуу окуучунун билимдерге ээ болуу, алар боюнча ойлоно жана аналитикалык ой жүгүртө билүү маданияты, өз алдынча иш жүргүзө билүү маданияты жана кабыл алган чечимдери үчүн жооп берүү сыяктуу инсандык сапаттарды калыптандырууга багытталат. Адамдын бул жөндөмдүүлүктөрү жана ишмердүүлүк иш-аракеттери руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарга негизденип турууга тийиштиги менен мүнөздөлөт.

Ошентип, жалпылап айтканыбызда, Кыргызстандагы жалпы билим берүүнүн заманбап этабы өсүп жетилип келе жаткан инсандын калыптануусун шарттаган *көп кырдуу маданий-билим берүүчүлүк мейкиндиктин калыптанышы* менен мүнөздөлөт. Бул мейкиндиктин көп кырдуулугу аны уюштуруунун карама-каршылыктуулугу менен аныкталат. Себеби мында реалдуу дагы, тууроо ыкмалары дагы орун алган жаңычылдык, таалим-тарбия берүү жана социалдаштыруу процесстеринин дискреттүүлүгү (айрым бөлүктөрдөн түзүлгөн, үзгүлтүктүү), системалуулугу, консервативдүүлүк жана чыгармачылдык орун алган окутуу технологиялары колдонулат [6]. Мына ушундай көп кырдуу маданий-билим берүүчүлүк мейкиндиктин курамдык бөлүктөрүнүн бири *сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү* болуп саналат.

Сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү жалпы билим берүүчү уюмдун жана билим берүү алакасында болгон бардык субъекттердин (окуучу, ата-эне, педагог, социалдык өнөктөштөр) жарандык коомдун социалдык жактан маанилүү баалуулуктарын кабыл алууга жана бөлүшүүгө жөндөмдүү болгон инсанды калыптандыруудагы иш-аракеттеринин натыйжалуу болушун шарттай турган мүмкүнчүлүктөрү жана даярдыктары өз ара макулдашылып жүргүзүлөт. Сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүндө, албетте, окуучулардын социалдык мамилелер тутумундагы өзүнүн социалдык ролун ийгиликтүү өздөштүрүү тажрыйбасына ээ болушуна көмөктөшүүсү күтүлөт.

Өсүп жетилип келе жаткан муунга таалим-тарбия берүүнүн жана аны социалдаштыруунун маанилүү фактору айылдык мектеп болуп саналат. Бул айыл жеринде калктын жыйнактуу жайгашуусу, этнопедагогикалык каада-салттардын сакталып калышы жана балдардын реалдуу турмуштук проблемаларды чечүүгө эртелеп аралашуусу менен шартталат [3]. Ошону менен бирге эле айылдык педагогдордун басымдуу көпчүлүгү сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда кыйынчылыктарга дуушар болушкандыктан, иш анчалык натыйжалуу болбой жаткандыгы белгилүү болду. Биз мындай жыйынтыкка Ысык-Көл облусуна караштуу Тоң районундагы бир катар жалпы орто билим берүүчү мектептердеги сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүн изилдеп өздөштүрүүнүн натыйжасында келдик. Бул макалада Шамей Токтобай уулу атындагы, Жолочу

Алтымышбаев атындагы, Болот Мамбетов атындагы жалпы орто билим берүүчү мектептерде жүргүзүлгөн сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүнө токтолдук.

Адегенде 2019-жылдын 25-ноябрынан 5-декабрына чейин өткөрүлгөн «Сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгү: Социалдык долбоорлоо» деген аталыштагы көчмө курстун учурунда окууга келген 22 угуучунун — жалпы билим берүүчү уюмдардын директорлорунун, директордун орун басарларынын, предметтик мугалимдердин, ийрим жетекчилеринин, балдар жана өспүрүмдөр чыгармачылык борборунун педагогикалык кызматкерлеринин жана китепканачылардын сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүнүн уюштурулушуна жана өткөрүлүшүнө карата мамилелерин аныктоо максатындагы баарлашып ой бөлүшүү жана анкеталык сурамжылоо иштери жүргүзүлдү.

«Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын» талабына ылайык, окуучуларга сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү аркылуу таалим-тарбия берүү маселесин аркалаган «Сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгү: Социалдык долбоорлоо» курсу педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу системасына жаңыдан киргизилип жаткандыктан, Тоң районунда өтүлгөн көчмө курстун угуучуларын анкеталык сурамжылоо биздин изилдөө ишибиздин маанилүү милдети болду. Биз үчүн айылдык педагогдор сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун теориясын жана методикасын канчалык деңгээлде билиштерин, атап айтканда, сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн маани-маңызы жана мазмуну жөнүндө, аны уюштуруунун принциптери жана өңүттөрү жөнүндө, анын натыйжаларына коюлуучу талаптар жөнүндө эмнелерди билиштерин билүү кызык болду. Угуучуларга сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда кандай кыйынчылыктарга тушугуп жатышкандыктары тууралуу суроолор берилди.

Изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында төмөнкүдөй маалыматтар алынды:

1. Тоң районунда өткөрүлгөн көчмө курстун угуучуларынын сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн теориясы боюнча билимдерин канааттандырарлык деп эсептөөгө болот. Алардын басымдуу көпчүлүгү (72,7%) сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн маани-маңызын жана мазмунун аныктоочу ченемдик документтерди, атап айтканда, — «Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын» жана предметтик стандарттарды биле тургандыктарын көрсөтүштү. Сурамжылоо жүргүзүлгөн педагогдордун айрымдары (27,3%) сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн методологиялык негиздерин жакшы билбей тургандыктары аныкталды.

2. Педагогдордун сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн методикасын биле тургандыгы өзүн-өзү баалоонун негизинде да аныкталды. Алардын ичинен 13 педагог (59,09 %) өзүнүн сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн методикасына ээ болуу деңгээлин жогору деп баалашты. Алар негизинен тажрыйбалуу мугалимдер (эмгек стажылары 10–15 жылдан жогору) болуп саналат. Ал эми педагогдук эмгек стажысы аз болгон айрым жаш мугалимдер өздөрүнүн методикалык чеберчиликтери жетишсиз экендигин моюндарына алышты жана ээ болууга дилгириликтерин айтышты.

Ошентип, сурамжылоонун натыйжасы төмөнкүлөрдү көрсөттү: жаш мугалимдер окуучулардын сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүн уюштуруу талаптарын аныктоочу ченемдик документтерди өздөштүрүүлөрү керектигин; басымдуу көпчүлүгүнүн сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүн пландаштыруу жана долбоорлоо жаатындагы билимдери жетишсиз экендигин; окуучулардын жаш курактык жана жекече жөндөмдүүлүгүнө жараша иш жүргүзүү формаларын өздөштүрүүлөрү керектигин; уюштуруучулук жана коммуникациялык иш билгиликтерин өркүндөтүү керектигин.

Баарлашуунун жана сурамжылоонун натыйжасында сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун төмөндөтүүчү тескери факторлордун бар экендиги аныкталды. Алар: жалпы билим берүүчү уюмдарды кадрдык жана материалдык-каржылык жактан камсыз кылуунун жетишсиздиги, айылдык мугалимдердин профилге багыттоочу кесипкөйлүк байланыштарынын тардыгы, илимий-методикалык жана маданий борборлордон алыстыгы, компетенттүүлүктүн жетишсиздиги, ЖОЖдо алган адистиктери боюнча гана

иштөөнү каалагандык ж.б. Ошондой эле айылдык педагогдордун сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн айылдык жашоо ыңгайынын жана айыл чарба өндүрүшүнүн мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу приоритеттүү багыттары боюнча иш жүргүзүүдөгү объективдүү жана субъективдүү кыйынчылыктар.

Андан кийин бул курстун угуучуларынын жардамы менен жогоруда аталган айылдык мектептердин 75 окуучусу анкеталык сурамжылоодон өткөрүлдү. Анкета сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн мазмунун, анын түрлөрүн, окуучунун шык-жөндөмүнө жана кызыкчылыктарына ылайыктуулугун, билимин өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн баалоого байланыштуу суроолордон турат. Ошондой эле окуучунун өзүнүн сабактан тышкаркы иш-чараларга катышуу деңгээлин жана коомдук жигердүүлүк деңгээлин баалоо боюнча суроолор киргизилген.

Анкеталык сурамжылоого талдоо жүргүзүү төмөнкүлөрдү көрсөттү:

– 44 окуучу (58,6%) алардын мектебиндеги сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү айыл чөйрөсү менен гана чектелгендиктен, баарлашуу чөйрөсүнүн кеңейишине шарт түзүлүшү мүмкүн эместигин белгилешкен. Ошол эле учурда 31 окуучу (41,4 %) алардын мектебиндеги сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү райондогу, ал тургай, облустагы жана республикадагы башка мектептер менен өз ара байланыштарды түзүүнү шарттай тургандай ар тараптуу жана кызыктуу деп баалашкан. Алар негизинен экскурсияларды, туристтик чыгууларды жана мектептин маалыматтык технологиялар менен жабдылышын белгилешкен;

– 39 окуучу (52%) өздөрүнүн коомдук жигердүүлүктөрү төмөн экендигин, ал эми 26 окуучу (34,7%) – орто жана 10 окуучу (13,3%) – жогору экендигин белгилешкен.

Биздин изилдөөбүз үчүн аксиологиялык негиздин маанилүүлүгүн эске алуу менен биз жогорку класстардын окуучуларынын алардын мектептеринде уюштурулган сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүктөрүнүн формаларына карата баалуулук өңүттөгү мамилелерин аныктоону чечтик.

Биринчиден, жогорку класстардын окуучулары сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн максималдуу эркиндик берген формаларын жактыра тургандыктары аныкталды: жаратылышта өткөрүлүүчү тажрыйбалык иштер – 86%, экскурсиялар – 79%, тематикалык кечелер – 73%, спорттук оюндар – 67%. Экинчиден, мугалимдер үчүн дагы, окуучулар үчүн дагы сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн интеллектуалдык күч-аракетти жана физикалык чыңалууну талап кылган формалары (тренинг, тегерек отурум, дискуссия, акыл чабуулу) бир кыйла оор болуп саналат. Үчүнчүдөн, долбоордук жана изилдөө иштерине мугалимдер дагы, окуучулар дагы болжол менен бирдей эле артыкчылык беришет. Бул сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүндө долбоордук изилдөө иштеринин жүргүзүлүшүнө кенири мүмкүнчүлүктөрдүн түзүлүшү керектигин шарттап турат.

Мына ошентип, «Сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгү: Социалдык долбоорлоо» автордук курсунун алкагында жүргүзүлгөн изилдөө ишинин натыйжасында айылдык жалпы билим берүүчү мектептин алдына коюлган окуучулардын инсандык сапатын калыптандыруу, шык-жөндөмдүүлүктөрүн жана кызыкчылыктарын социалдык жана кесипкөйлүк багытта өз алдынча аныктоо милдети менен айылдык мектептерде сабактан тышкаркы таалим-тарбия берүү ишмердүүлүгүн коюлган милдетти чечүүнүн каражаттары катары натыйжалуу уюштуруунун жетишсиздигинин ортосунда карама-каршылык бар деп тыянак чыгарууга болот.

Демек, сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү — окуучуларга таалим-тарбия берүүнүн өзөгүн түзүп турган социалдаштыруу каражаты. Сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү — сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу боюнча ченемдик документтерди жана методикалык материалдарды өздөштүрүү жана аткаруу иш-аракеттерин камтыган көп кырдуу чыгармачылык процесс. Ошондуктан «Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын» талабына ылайык, мектептик билим берүү процессинин мазмунуна педагогдордун ишмердүүлүгүнүн өзөгү катары окуучуларды руханий-адептик жактан тарбиялоо багытын киргизүү зарыл. Анткени бул багыт окуучуларга таалим-тарбия берүүнүн патриоттук, укуктук, социалдык,

экологиялык жана башка түрлөрүн камтып турган бир бүтүн тутумдук процесс болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканыбызда, таалим-тарбия берүүнүн мындай бүтүндүүлүгү анын сабактык окуу процессинде дагы, сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгүндө дагы окуучулардын ар тараптуу өнүгүшүн камсыз кылуучу билим берүү чөйрөсүнүн түзүлүшүн шарттап турат [4]. Бул инсанга багыттап окутуунун натыйжасында окуучулардын метапредметтик натыйжаларга жетишүүсүн камсыз кылуучу сабактан тышкары окуу ишмерүүлүгүн уюштурууда педагогдордун компетенттүүлүгү актуалдуу болуп саналат. Азыркы учурда биздин өлкөбүздөгү педагогикалык жогорку окуу жайларындагы психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды өздөштүрүү процессинде бул милдетти чечүүнүн илимий-технологиялык негиздери иштелип чыга электигине байланыштуу мындай компетенттүүлүктү калыптандыруу маселеси оор көйгөй бойдон калууда. Бирок бул маселе өзүнчө башка илимий макаланын мазмунунда каралууга тийиш.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Байбородова Л.В. Внеурочная деятельность школьников в разновозрастных группах. – М.: Просвещение, 2014. – 176 с.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: Педагогика, 2003. – 304 б.
3. Григорьев Д.В. Внеурочная деятельность школьников. – М.: Просвещение, 2010. – 223 с.
4. «Кыргыз Республикасындагы жалпы билим берүү боюнча мамлекеттик билим берүү стандарты». Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403-токтому менен кабыл алынган.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Академия, 2005. – 352 с.
6. Рожков М.И., Байбородова Л.В. Организация воспитательного процесса в школе: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
7. Элебесова А.Б. Профилдик билим берүүдө гуманитардык предметтерди интеграциялоонун дидактикалык негиздери [Текст]: пед. ил-нин канд. ... дис. ... / А.Б. Элебесова. – Б., 2015. – 215 б.
8. Элебесова А.Б. Тарыхты инсанга багыттап окутуунун технологиялары: Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. – Б.: «Полиграфбумресурсы», 2017. – 152 б.

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» илимий журналына

чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңузду номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;
- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;
- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;
- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;
- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;
- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.
- гарнитурасы - Times New Roman.
- шрифттин өлчөмү (кегль) -14
- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1
- абзацтык ачык жер - 1,27
- бардык талаачар -2 см
- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.
- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.
- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.
- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.
- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).
- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).
- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в научном журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) - 14.
- Межстрочный интервал -1.
- Абзацный отступ -1,27.
- Поля - все по 2 см.
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта -14 кегель, полужирный, выравнивание - по правому краю).
- Название статьи-заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязыч-

ный варианты (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

• Цель

Методология и методики исследования

• Результаты

• Научная новизна

• Практическая значимость

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 - кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (**Key words**) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - **бесплатно**,

Для сотрудников и аспирантов КАО – **500 сом**

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - **1000сом**

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья - **3500сом**

МАЗМУНУ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

Токтомаматов Алмазбек Даткабекович

Toktomatov Almazbek Datkabekovich

Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын (2021-2040) контекстинде улуттук баалуулуктардын жана инновациялык технологиялардын негизинде билим берүү системасын моделдештирүү.....	3
Моделирование системы образования на основе национальных ценностей и инновационных технологий в контексте стратегии развития образования Кыргызской Республики(2021-2040).....	3
Modeling the education system based on national values and innovative technologies in the context of the education development strategy of the Kyrgyz Republic (2021-2040).....	3

Мамытов А.М.,

Джамбаева А.

Mamytov A. M.,

Jambaeva A.

Инструментарий оценивания ключевых и предметных компетентностей учащихся 5-6-х классов по физической культуре.....	10
5-6 классынын окуучуларынын дене тарбия боюнча түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүн баалоонун инструментарийлери.....	10
Assessment toolkit key and subject competencies of students in grades 5-6 on physical education.....	10

Син Елисей Елисеевич

Sin Elisei Eliseevich

Оптимизация курса математики в гуманитарных ВУЗах.....	17
Гуманитардык ЖОЖдо математика курсун оптималдаштыруу.....	17
Optimization of mathematics courses in higher education institutions for the humahities.....	17

Калдыбаев Салидин Кадыркулович
Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich

Чыгармачыл ишмердүүлүк проблемасынын Кыргызстанда изилдениши.....	21
Исследованность проблемы развития творческой деятельности в Кыргызстане.....	21
Research of the problem of creative activity in Kyrgyzstan.....	21

Муратов А.Ж.
Muratov A. Zh.

Кыргыздардын салттуу билимдери жана тажрыйбалары.....	27
Традиционные знания и опыт кыргызов.....	27
Traditional knowledge and experience of kyrgyzs.....	27

Панков П. С.
Баячорова Б. Ж

Pankov P. S.
Bayachorova B. J.

Инновационные программные средства для обучения языкам.....	32
Тилди үйрөтүү үчүн инновациялык программалык каражаттар.....	32
Innovative software to teach languages.....	32

Калдыбаева А. Т
Kaldybaeva A. T.

Жогорку билим берүүнү модернизациялоо шартында студенттердин илимий-изидөөчүлүк ишмердиги.....	37
Научно-исследовательская деятельность студентов в условиях модернизации высшего образования.....	37
Research activities of students in the conditions of modernization of higher education.....	37

Кособаева Б.
Kosobaeva B.

Мектепте химиялык билим берүүнүн мазмунун компетенттик негизде оптималдаштыруунун методологиялык маселелери.....	42
Методологические аспекты оптимизации школьного химического образования на компетентностной основе.....	42
Methodological aspects of optimization of chemical school education on competence basis.....	42

Панков П. С.
Pankov P. S.

Соревнования по использованию пространственных понятий кыргызского языка.....	46
Кыргыз тилинин мейкиндик түшүнүктөрүн колдонуу боюнча мелдештер.....	46

Competitions to use spatial notions of kyrgyz language.....	46
<i>Сияев Т.М.</i> <i>Siyaev T.M.</i>	
Кесиптик тренинг.....	51
Профессиональный тренинг.....	51
Professional training.....	51
<i>Торогельдиева К.М.</i> <i>Torogeldieva K.M.</i>	
Цилиндр жана конустун көлөмдөрү түшүнүгүн калыптандырууда старттык эксперимент технологиясын колдонуу.....	55
Использования технологии стартового эксперимента в формировании понятий объемов цилиндра и конуса.....	55
Use technology start experimentan in formation volume scylinder and conis.....	55
<i>Абылкасымова Алма Есимбековна</i> <i>Abylkassymova Alma Esimbekovna</i>	
О модернизации общего среднего образования в Республике Казахстан.....	62
On modernization of general secondary education in Kazakhstan.....	62
<i>Рыспаева Б.С.</i> <i>Ryspaeva B. S.</i>	
Окуучуларды компетенттүүлүктүн негизинде окутууда химия окуу китебинин педагогикалык аткарган кызматы.....	68
Педагогическая функция учебника химии при обучении учащихся на компетентностной основе.....	68
The pedagogical function of chemistry in teaching pupples on a competency basis.....	68
<i>Сакиева С.С.</i> <i>Sakieva S.S.</i>	
Адабий окуу: текст: текстти окуу жана түшүнүү.....	73
Литературное чтение: текст: чтение текста и понимание.....	73
Literary reading: text: reading text and understanding.....	73
<i>Дымолазова Т. Г.</i> <i>Dymolazova T. G.</i>	
Актуальные проблемы оптимизации системы высшего образования России.....	79
Actual problems of system optimization higher education of Russia.....	79

Мусаева В.И.
Musaeva V. I.

Башталгыч класстарда кыргыз тили сабагында жазуу маданиятына окутуп-үйрөтүүчү жат жазуу жумушунун түрлөрүн жүргүзүүнүн ыкмалары.....	82
Приемы проведения диктантов на уроках кыргызского языка в начальных классах обучающие культуры письма.....	82
Methods of dictants in the kyrgyz language lessons of initial classes.....	82

Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич
Duyshenaliev Jumabek Saparalievich

Мультимедиялык билим берүү технологиясы: окуучуларды музыкалык маданиятка тарбиялоонун заманбап каражаты катары.....	89
Технология мультимедийного образования: как современный способ музыкального культурного воспитания учеников.....	89
Technology of multimedia education: as a modern method of musical cultural education of students.....	89

Колдошев М.К.
Koldoshev M.K.

Физикалык түшүнүктөр жана кубулуштар кыргыздардын “Манас” эпосунун контекстинде.....	94
Физические понятия и явления в контексте кыргызского эпоса «Манас».....	94
Physical concepts and phenomena in the context of the kyrgyz epos “Manas”.....	94

Ибрагимов Жайнак Усенович
Ibragimov Zhainak Usenovich

Мектептин шартында мугалимдердин информациялык – коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатуунун жолдору.....	100
Способы повышения информационно-коммуникационные компетенции учителей в условиях общеобразовательных школ.....	100
Methods for increasing information and communication competencies of teachers in the conditions of comprehensive schools.....	100

Исаков Т. Э.
Atabaev A.A.

Isakov T. E.
Atabaev A.A.

«Физика-математикалык билим берүү» багыты боюнча негизги билим берүү программасын компетенттүүлүктүн негизинде түзүүнүн айрым маселелери.....	106
Некоторые вопросы составления основной образовательной программы на основе компетентностного подхода по направлению «физико-математическое образование».....	106
Some questions of drawing up the basic educational program	

based on the competence approach in the direction «physical and mathematical education».....	106
<i>Мокешов Ж.К.</i>	
<i>Mokeshov ZH.K.</i>	
Физиканы окутууда техникалык каражаттардын орду жана мааниси.....	112
Место и значение технических средств в обучении физике.....	112
Place and importance of technical means in teaching physics.....	112
 <i>Эсенгулова Миргуль Молутбековна</i>	
<i>Асекова Жылдыз Душебаевна</i>	
 <i>Esengulova Mirgul Molutbekovna</i>	
<i>Asekova Zhyldyz Dushebaevna</i>	
«Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» методикасынын педагогдордун кесиптик өнүгүүсүндөгү орду.....	117
Место методики «развития критического мышления через чтение и письмо» в профессиональном развитии педагогов.....	117
Place of the method of "development of critical thinking through reading and writing" in the professional development of teachers.....	117
 <i>Сулайманова Р.Т.</i>	
<i>Sulaymanova R. T.</i>	
ЖОЖдордо педагогикалык билим берүүнү жаңылантуу.....	122
Модернизации педагогического образования в ВУЗах.....	122
Modernization of pedagogical education in universities.....	122
 <i>Аттокурова Ч.А.</i>	
<i>Attokurova Ch. A.</i>	
Башталгыч математиканы окутууда маалыматтык коммуникативдик технологияны колдонуу.....	127
Использование информационных коммуникативных технологии в обучении математике начальной школе.....	127
Use of information communicative technologies in teaching mathematics of elementary school.....	127
 <i>Касымалиев М.У.</i>	
<i>Kasymaliev M. U.</i>	
Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде электрондук мектепти киргизүүнүн артыкчылыктары.....	132
Особенности введение электронных школ в общеобразовательных школах Кыргызской Республики.....	132
Features introduction of electronic schools in general educational schools of the Kyrgyz Republic.....	132

Акматов Д.А.
Оторбекова А.М.
Жамангулова К.У.

АкmatovD. A.
Otorbekova A.M
Zhamangulova K. U.

Көркөм өнөр предметин окутуудагы көйгөйлүү маселелер жана окуучулардын чыгармачылык жөндөмүн заманбап өнүктүрүүнүн жолдору.....137
Проблемы в обучении предмета ихт и современные методы развития творческих способностей учащихся.....137
Problems in teaching the subjectarts and artwork and modern methods for the development of creative abilities of students.....137

Макеев А.К.
Makeev A.K.

Негизги мектепте жергиликтүү материалдарды эсепке алып математика сабагында тексттүү маселелерди окутуунун методикасы.....142
Методика обучения текстовым задачам с применением местных материалов на уроках математики в основной школе.....142
Methods of teaching text tasks using local materials in mathematics lessons in a primery school.....142

Абдухамидова Б.А.
Abdukhamidova B.A.

Аң-сезимдүү жана шар окуу – окуучунун теманын мазмунун натыйжалуу өздөштүрүүсүнүн ачкычы.....148
Осознанное чтение и беглое чтение – успех эффективного освоение ученика содержания темы.....148
Conscious fluent reading ---- is effective development success of pupils content of the work.....148

Жумабаева Г. А.
Dzhumabaeva G. A.

Окуучулардын неврозу – жалпы коомдун көйгөйү.....152
Невроз учащихся – всеобщая проблема общества.....152
Neurosis of students – a universal problem of society.....152

Алымбаева Б. Б.
Alymbaeva B. B.

Окуучулардын социалдык абалын жакшыртууда эмгектин мааниси.....157
Значение трудового воспитания в улучшении социального положения.....157
The meaning of the labor theory and the improvement of the social position.....157

Мурзаibraимова Б.Б.
Сөлнубаишова А.Ы.
Муратов С.Р.

Murzaibraimova B.B.
Solpushashova A.Y.
Muratov S.R.

Электродинамика курсун окутуунун биринчи баскычында алгачкы түшүнүктөрдү
 калыптандыруунун жолдору.....165
 Пути формирования первоначальных понятий на первой ступени изучения курса электродинамики.....165
 Ways to form the original concepts at the first stage of studying the course
 of electrodynamics.....165

Абдраманова С.К.
Abdramanova S.K.

Стратегии критического мышления на уроках русского языка в 6 классе школ с кыргызским
 языком обучения.....170
 Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 6-классындагы орус тили сабактарында
 сынчыл ойлөмдун стратегияларын колдонуу.....170
 Critical thinking strategies in teaching Russian language in the 6th grade, in schools with kyrgyz
 language of instruction.....170

Кайдарова А. Д.
Кондубаева М. Р.

Kaidarova A. D.,
Kondubaeva M. R.,

Подготовка специалистов-педагогов в условиях 4-ой промышленной революции.....175
 4-өндүрүштүк революциянын шартында педагог- адистерди даярдоо.....175
 Training of specialists-teachers in the 4th industrial revolution.....175

Карагозуева Г.Ж.
Karagozueva G. J.

Математик мугалимдердин окуучулар менен иштөө компетенттүүлүгү.....179
 Компетентности учителей математики по работе с учащимися.....179
 Competencies of mathematics teachers in working with students.....179

Джунушалиева К.К.
Dzhunushalieva K.K.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоодо PISA методикасын
 пайдалануу маселелери.....183
 Вопросы применение методики PISA при оценивании
 учебных достижений учащихся.....183

Questions application of PISA methods when evaluating student achievements of students.....	183
Аширалиев А. Ashiraliev A.	
Билимди адилет баалоо – билим алуучуну шыктандыруучу курал.....	187
Объективная оценка знания – инструмент вдохновения обучающегося.....	187
Objective assessment of knowledge is a student’s inspiration tool.....	187
Мурзалиева З.К. Murzalieva Z.K.	
«Манас» үчилтигинин мисалында, кыргыздардын мал чарбачылыгына байланыштуу элдик педагогикалык ойлору.....	192
Энциклопедические мысли, связанные с животноводством кыргызов на примере трилогии “Манас”.....	192
Encyclopedic thoughts related to livestock farming of the kyrgyz people on the example of the trilogy “Manas”.....	192
Мамбетова З. Ж. Mambetova Z. J.	
Башталгыч класста мекен таануу предмети боюнча окуучунун билимин баалоо жана мазмунду оптималдаштыруу.....	198
Оптимизация содержания и оценивание образования по предмету родиноведение в начальных классах.....	198
Optimization content and subject assessment of student education of natural science in the elementary grades.....	198
Жакышова Б.Ш. Абдыкермова К.Ш. Жаңыбаева Ж.Ж	
Zhakyshova . B. Sh Abdykerimova K. Sh. Zhanybaeva J. Zh.	
Химия мугалимдеринин кесиптик компетенттүлүктөрүн калыптандыруу.....	203
Формирование профессиональной компетентности учителей химии.....	203
Formation of professional competence of chemistry teachers.....	203
Бообек уулу Б. Boobek uulu B.	
Байыркы алтай-түрк элдериндеги жылкыга байланышкан макал-лакаптар жана андагы этномаданий байланыштар.....	208

Пословицы, поговорки связанные с конем у древних алтае-тюркских народов и этно культурные связи в них.....	208
Proverbs sayings associated with the horse in the ancient altay of turkie peoples and ethno-cultural ties in them.....	208

Жолчиева А. А.
Zholchieva A. A.

Мектептерде англис тилин окутууда заманбап санариптик ресурстардын жардамы жана таасири.....	213
Помощь и влияние современных цифровых ресурсов в преподавании английского языка в школах.....	213
Assistance and impact of modern digital resources in teaching english at schools.....	213

Алимбеков А.
Кыдыралиева А. Р.

Alimbekov A.
Kudyralieva A. R.

И. Бекбоевдин дидактикалык эмгектерин педагогика дисциплиналарын окутууда колдонуу маселелери.....	217
Вопросы использования дидактических трудов И. Бекбоева в преподавании педагогических дисциплин.....	217
Issues of use of didactic works of I. Bekboyev in the teaching of pedagogical disciplines.....	217

Козубаева Б. У.
Kozubaeva B. U.

Кыргызстан тарыхынын мазмунун компетенттүүлүк мамиленин негизинде оптималдаштыруунун теориялык негиздери.....	223
Теоретические основы оптимизации содержания истории Кыргызстана на основе компетентностного подхода.....	223
Theoretical foundations of optimizing the content of the history of Kyrgyzstan based on the competency-based approach.....	223

Элебесова А. Б.
Elebesova A. B.

Сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгү — окуучуларга социалдык таалим-тарбия берүүнүн өзөгү.....	228
Внеурочная учебная деятельность — основа социального обучения учащихся.....	228
Extracurricular educational activity is the basis of social teaching of schoolchildren.....	228

Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев

Офсетная бумага А4

Тираж 200 экз.

Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.

Тел.: +996 (312) 622368